

TÖRTÉNELMI EMLÉKEZET ÉS IMPLICIT NEMZETI PREFERENCIÁK

Az implicit megközelítés
lehetőségei az identitás-releváns
történelmi/kulturális
ismeretek emlékezeti szerveződésének
vizsgálatában

Szerkesztette:
Kondé Zoltán

TÖRTÉNELMI EMLÉKEZET ÉS IMPLICIT NEMZETI PREFERENCIÁK

AZ IMPLICIT MEGKÖZELÍTÉS LEHETŐSÉGEI AZ IDENTITÁS-RELEVÁNS TÖRTÉNELMI/KULTURÁLIS

ISMERETEK EMLÉKEZETI SZERVEZŐDÉSÉNEK VIZSGÁLATÁBAN

EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

Szerkesztette:

KONDÉ ZOLTÁN

DUPress

DUPress

TÖRTÉNELMI EMLÉKEZET ÉS IMPLICIT NEMZETI PREFERENCIÁK

**AZ IMPLICIT MEGKÖZELÍTÉS LEHETŐSÉGEI AZ IDENTITÁS-RELEVÁNS
TÖRTÉNELMI/KULTURÁLIS ISMERETEK EMLÉKEZETI SZERVEZŐDÉSÉNEK
VIZSGÁLATÁBAN**

EMPIRIKUS TANULMÁNYOK

**Szerkesztette:
KONDÉ ZOLTÁN**

**Debreceni Egyetemi Kiadó
2017**

**Lektorálta:
Kovács Judit**

© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

ISBN 978-963-318-691-6

Kiadta: a Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Nyomdai munkálatokat
a Debreceni Egyetem sokszorosítóüzeme végezte 2017-ben.
www.dupress.hu

TARTALOMJEGYZÉK

A KUTATÁS ÁTTEKINTÉSE ÉS A VIZSGÁLATOK CÉLKITŰZÉSEI	7
1. TÖRTÉNELMI/KULTURÁLIS EMLÉKEKKEL KAPCSOLATOS IMPLICIT PREFERENCIÁK	17
<i>KONDÉ ZOLTÁN, SZABÓ GERGELY ÉS DÓSA ZOLTÁN</i>	
2. A TÖRTÉNELMI/KULTURÁLIS EMLÉKEK KONNOTATÍV JELENTÉSMEZEJÉNEK FELTÁRÁSA IMPLICIT MÓDSZEREKKEL	39
<i>KONDÉ ZOLTÁN, SZABÓ GERGELY ÉS DÓSA ZOLTÁN</i>	
3. TÖRTÉNELMI TUDÁS ÉS KATEGÓRIAPÉLDÁNYOK	57
<i>KONDÉ ZOLTÁN, GÁL ZSÓKA, MIHÁLKU RÉKA ÉS MÁRK ANIKÓ</i>	
4. EXTRAPERSZONÁLIS ASSZOCIÁCIÓK ÉS INSTRUKCIÓHATÁS	77
<i>KONDÉ ZOLTÁN, FICZ GÁBOR ÉS INÁNTSY-PAP JUDIT</i>	
5. PREFERENCIÁK ÉS REFERENCIÁK	95
<i>KONDÉ ZOLTÁN, PÁNTYA JÓZSEF, DÓSA ZOLTÁN, HOLLÓ GÁBOR ÉS POLONYI TÜNDE</i>	
6. A KOGNITÍV HATÉKONYSÁG SZEREPE A NEMZETI/KULTURÁLIS PREFERENCIÁK ÉLETKORI KÜLÖNBBSÉGEIBEN	109
<i>KONDÉ ZOLTÁN ÉS INÁNTSY-PAP JUDIT</i>	
7. CSOPORTKÜLÖNBBSÉGEK A NEMZETI/KULTURÁLIS PREFERENCIÁKBAN	125
<i>KONDÉ ZOLTÁN, PÁNTYA JÓZSEF, DÓSA ZOLTÁN ÉS POLONYI TÜNDE</i>	
8. SORRENDHATÁS A SOROZATOS PREFERENCIAVIZSGÁLATOKBAN	137
<i>KONDÉ ZOLTÁN</i>	
9. KOMPATIBILITÁSI SORRENDHATÁS	151
<i>KONDÉ ZOLTÁN ÉS VARGA MÁRK MÁRIÓ</i>	
10. TRANSZFERHATÁSOK SZEREPE AZ IAT-EFFEKTUS SZEKVENCIÁLIS VÁLTOZÁSÁBAN	173
<i>KONDÉ ZOLTÁN ÉS INÁNTSY-PAP JUDIT</i>	
ÖSSZEFOGLALÁS	191
IRODALOMJEGYZÉK	207

DUPress

„... a szív memóriája a rossz emlékeket kiveti magából, a jókat pedig felnagyítja, ezzel a csalafintasággal érzük el, hogy el tudjuk viselni a múltat.”

Gabriel Garcia Márquez: Szerelem a kolera idején

A KUTATÁS ÁTTEKINTÉSE ÉS A VIZSGÁLATOK CÉLKITŰZÉSEI

Tanulmánykötetünkben az Implicit Asszociációs Teszttel (IAT – Greenwald, McGhee és Schwartz, 1998) folytatott kutatásainkat ismertetjük. Célkítűzésünk a nemzeti/kulturális emlékezet tartalmainak, a történelmi emlékeknek, mint a nemzeti identitás tudás/ismeretjellegű vonatkoztatási pontjai asszociációs szerveződésének tanulmányozása volt az implicit értékelő beállítódások (attitűdök) vizsgálatán keresztül.

Kutatásunkban a kulturális emlékezetet és annak tartalmait a közösség kulturális, társadalmi múltjára vonatkozó, a szocializáció színterein (iskolai oktatás és nevelés) és hatására fölhalmozódó, kikristályosodó *tudás, ismeret* értelmében használtuk. Ugyanakkor vizsgálódásainkban a történelmi emlékezet nem a tudástartalom, azaz a tantárgyi ismeretek megléte vagy mennyisége szempontjából volt érdekes. Elsődlegesen az a kérdés foglalkoztatott bennünket, hogy a történelmi emlékek rendelkeznek-e valamiféle többletjelentéssel azon személyek számára, akik, mint a történelem által formált kultúr-, nemzetközösség tagjai személyes és kollektív identitásukat részben éppen ezen történelmi emlékek mentén alakítják ki. A kutatás kiinduló, alapfelvetése az volt, hogy a történelmi események mentén formálódó közösségek, úgylis, mint emlékezet közösségek számára a történelmi eseményekkel kapcsolatos emlékek kiemelt jelentőséggel bírnak a közösségek önmeghatározása és értékítéletekkel átszőtt önszemlélete szempontjából. Ez a megközelítés összhangban áll azzal a felfogással, mely a kollektív emlékezetnek identitás szervező - az egyén és egyúttal a közösség szempontjából is jelentős - funkcióját hangsúlyozza (pl. Kovács, 2010; Pataki, 1999). Kutatási kérdésünk, ennek megfelelően úgy fogalmazható meg, hogy a történelmi ismeretek esetén, éppen mert referenciát jelentenek a társas önmeghatározás számára, azaz identitás-relevánsak, megmutatkoznak-e, illetve kimutathatók-e megkülönböztető sajátosságok.

A történelmi emlékezet, és annak tartalmai, a történelmi emlékek természetesen nem a maguk teljességében tehető vizsgálatok tárgyává. Emiatt a történelmi emlékezet csupán egy korlátozott értelemben, amennyiben a kísérletek ingeranyagát a magyar és a nemzetközi történelem és kultúra jeles személyiségeinek nevei alkotják, jelennek meg a vizsgálatokban. Az általánosítás

a magyar történelmi/kulturális emlékezet tartalmainak (implicit) sajátosságaira így csak annyiban indokolható, amennyiben elfogadjuk, hogy a történelmi nevek a történelmi emlékek reprezentatív példáiként értelmezhetők. Ez az értelmezés a vizsgálataink háttérét képező előfeltevések része.

A történelmi/kulturális emlékezet sajátosságainak tanulmányozása módszertani szempontból kihívást és ugyanakkor lehetőséget is jelent. A nehézségek elsősorban a pszichológiára jellemző módszertani individualizmusból fakadnak, mely sajátosan korlátozott hozzáférést biztosít az egyén tapasztalati horizontján túli, illetve kollektivistikus jelenségekhez. Az elméleti vonatkozásokat áttekintő kötetünkben ismertetett kutatási előzmények (Kondé, 2017, 1.4. fejezet) számos lehetséges útvonalat villantanak fel a történelmi/kulturális ismeretek megközelítése számára. A kollektív emlékezet szerveződése tanulmányozható a végeredmény felől az emlékreprezentációk sajátos struktúráján keresztül (pl. Hidegkuti és Münnich, 2012; Abari és Máth, 2011; Máth és Abari, 2011), az emlékek keletkezésének folyamatában a történelmi események szelektív feldolgozásán keresztül (pl. Pék és mtsai, 2011; 2012), vagy következményeit illetően, pl. döntéseket és következtetéseket érintő hatásain keresztül (Kurucz, 2010), vagy korrelációs logikával közelítve különféle egyéni változók mentén (pl. Kovács és Pántya, 2012; Pántya, 2010; Máth, 2012), specifikus emlékekre fókuszálva (Kovács és mtsai, 2011, Balázs, 2011). Továbbá lehetőség adódik a szociális reprezentációk szerveződését mediáló egyéni (pl. önéletrajzi), illetve társas narratívumok (Kónya, 2002, László és mtsai, 2002) vizsgálatára, illetve az oktatásnak a nemzeti identitás alakulásában, formálódásában játszott szerepének a tanulmányozására (Páskuné és Harmatiné, 2012; Harmatiné és Páskuné, 2011; Kovács és mtsai, 2011). Kutatásunk újszerűsége abból fakad, hogy a mindezen fentebb említett döntően direkt, explicit megközelítésektől eltérően a történelmi/kulturális/kollektív emlékezet implicit vonatkozásaira fókuszáltunk, melyeket indirekt módon, az implicit attitűdkutatás sajátos módszertani kontextusában (IAT eljárás) igyekeztünk megragadni.

Alapértelmezésben az Implicit Asszociációs Teszt a vizsgálat fókuszába állított szemantikus egységek, fogalmi kategóriák irányában fennálló attitűdinális beállítódásokat tárja föl. Ezek a beállítódások implicit jellegűek abban az értelemben, hogy egy olyan sajátos teljesítményhelyzetben mutatkoznak meg, mely nem teszi szükségessé a személy tudatos önjellemzését. Ennek megfelelően, az IAT módszertan kontextusában vizsgált történelmi emlékezet, mint az identitás-releváns történelmi/kulturális emlékekkel kapcsolatos implicit viszonyulás (attitűd) mutatkozik meg. Ezt az implicit

viszonyulást, mint a történelmi emlékekkel kapcsolatos emocionális töltetű értékvélekedést értelmezzük, annak ellenére, hogy az IAT módszer az attitüdinális beállítódás kognitív, szemantikus asszociáció értelmében vett aspektusát ragadja meg. Noha a kognitív reprezentációs összefüggésekre utaló viselkedéses szintű adatok nem azonosíthatók minden további nélkül az affektív válasszal (affective bias vs. evaluative bias - lásd pl. Amodio és Mendoza 2010), a megfigyelések kézenfekvőbb tálalásának érdekében ezt a fogalmi „elcsúszást” vállalható kompromisszumnak tekintettük. Az implicit beállítódások, attitűdök - „terminológiai” preferenciánkhoz jobban illeszkedő - affektív aspektusának hangsúlyozása perspektivikusan a nemzeti érzések kísérleti megközelítésének lehetőségét is jelenti. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy vizsgálataink során tett megfigyeléseink tálalásakor, értelmezésekor az IAT effektust, mint a történelmi emlékek iránti pozitív implicit attitűdöt következetesen a nemzeti/kulturális preferencia megnyilvánulásaként fogjuk fel. Más szavakkal, az IAT hatást preferenciaként, pozitív elfogultságként hangsúlyozzuk, és nem az ellenpóluson megjelenített kategóriával szembeni elutasító beállítódásként, negatív értékítéletként, sztereotípiaként, vagy előítéletként.

Az IAT helyzetre jellemző sajátos teljesítménymódosulás, elfogadva az IAT jelenség asszociatív értelmezési keretét, a szelf fogalom körül szerveződő szemantikus hálózat csomópontjai (reprezentációk) közötti összeköttetések (asszociációk) sajátosságaira vezethető vissza (Greenwald és mtsai, 2002). Ebből adódóan a történelmi/kulturális emlékezetet IAT kontextusban megragadó vizsgálataink a szelfcentrikus szemantikai hálózat részét képező történelmi emlékreprezentációk asszociatív sajátosságait ragadják meg. Ebben a perspektívában, kutatásunk az identitás-releváns nemzeti/kulturális emlékek emlékezeti szerveződésének vizsgálatára tett vállalkozásnak tekinthető.

*

Kutatásunk a *nemzeti emlékezhelyek* kutatásának pszichológiai lehetőségeit kereső tudományos vállalkozás keretében indult (lásd *Alkalmazott Pszichológia* 2011/1 – különszám; Münnich és Hunyady, 2010; Kovács és Münnich, 2012), majd ennek lezárultával önálló kérdésfelvetések mentén folytatódott, egyes részleteiben kapcsolódva a kétnyelvűség és a nemzeti identitás összefüggéseit vizsgáló, Polonyi Tünde és mtsai által folytatott, szintén a DE-n zajló kutatáshoz (pl. Kondé és mtsai, 2015a, b). Egyúttal kapcsolódik a nemzettudat és a nemzeti érzés jellegzetességeit különféle módszertani megközelítésben vizsgáló hazai kutatási vonulathoz (áttekintésül Hunyady, 2010; Csepeli évszám nélkül; Csepeli, Örkény, Székely, 2001; Hunyady, 1996).

Jelen tanulmánykötetben az Implicit Asszociációs Teszttel (IAT) folytatott kutatásainkból válogatunk. Az eredményeket tíz önálló, az empirikus közlemények szokásos felépítést követő tanulmányban ismertetjük. A vizsgálatok egyes eredményeiről korábban, tanulmányok formájában részben már beszámoltunk. Ennek ellenére jelen keretek között lehetőséget láttunk a megfigyeléseink finomabb részleteinek kidomborítására, illetve az eredmények újonnan felmerülő szempontok szerinti újragondolására és újraértelmezésére. A tanulmányok többsége olyan vizsgálatok eredményeiről számol be, melyek még nem kerültek bemutatásra. A tanulmány formátum ezekben az esetekben a szerzőtársak erőfeszítéseinek elismerését is lehetővé teszi.

A vizsgálatok döntő többségében történelmi, kulturális ismereteket megjelenítő, ingeranyagot használtunk a nemzeti, kulturális kötődések implicit vonatkozásainak feltárására. A tanulmányok két nagyobb típusba sorolhatók. Az egyik típusba tartozó tanulmányokban a történelmi emlékekhez fűződő implicit preferenciák (rejtett, nem feltétlenül tudatos érzelmi beállítódások) természetét, ezen keresztül a történelmi/kulturális emlékezet asszociatív szerveződésének sajátosságait vizsgáltuk. Ezen vizsgálatok általánosságban megfogalmazható célja a történelmi kulturális fogalmak asszociatív kapcsolatainak vizsgálata volt az IAT nyújtotta specifikus vizsgálati kontextusban. Az IAT jelenségben megmutatkozó implicit preferenciák természetét tanulmányoztuk a kísérleti helyzet sajátosságait (ingeranyag, kategóriák, elrendezés, instrukció stb.) érintő manipulációk, illetve a vizsgálati személyeket, csoportokat jellemző sajátosságok (életkor, kognitív hatékonyság, szocio-kulturális helyzet) mentén. A másik típusba sorolható tanulmányokban az implicit nemzeti/kulturális preferenciák IAT kontextusban történő vizsgálatának nehézségeivel foglalkoztunk, pl. az IAT módszertan szerkezeti sajátosságaiból vagy a kísérletek felépítéséből fakadó, esetleges torzítások lehetőségével. Ezen utóbbi típusba tartozó tanulmányok, egyúttal megbízhatósági vizsgálatoknak is tekinthetők, melyek az implicit nemzeti/kulturális preferenciákkal kapcsolatos megállapítások meggyőzőerejét érintik.

Az első *A történelmi/kulturális emlékek ...* c. tanulmány a nemzeti/kulturális elfogultság, preferencia megmutatkozását demonstrálja az IAT effektusban a reakcióidő és hiba adatok elemzésének részletes dokumentálásával. Egy olyan vizsgálati helyzetben kapott megfigyeléseket mutatunk be, melyben a nemzeti identitás szempontjából jelentőség telinek feltételezett nemzeti-történelmi-kulturális emlékek alkották az ingeranyagot. A vizsgálatban a magyar és a nemzetközi történelem jeles szereplőinek a nevét használtuk fel és azt vizsgáltuk, hogy e nevekkal kapcsolatos kategorizációs

feladat teljesítménymutatóinak alakulása mutat-e olyan sajátosságokat, melyek e nevek, általánosítva a nemzeti/történelmi emlékek mentális reprezentációinak sajátos szerveződésére (asszociációs viszonyaira), illetve jellegzetes emocionális telítettségére (pozitív valenciájára) utalhatnak. A nemzeti-kulturális-történelmi nevek/emlékek mentén megjelenő implicit preferenciát összehasonlítottuk egy olyan preferenciavizsgálat eredményeivel, melyben a kategorizációs feladatot egy történelmi asszociációktól mentes ingeranyagon, magyar, illetve külföldi keresztneveken kellett végrehajtani. A kétféle preferenciavizsgálat összehasonlítása a nemzeti érzület történelmi-kulturális, illetve nyelvi meghatározottságának különbségéről adhat képet.

A második *A történelmi/kulturális emlékek konnotatív jelentése ... c.* tanulmányban az IAT módszer egy továbbfejlesztett változatával végzett vizsgálatunkat mutatjuk be, melynek célja a nemzeti érzések rejtett szemantikus dimenzióinak feltárása volt az implicit vizsgálati módszer kiterjesztésével. Más szavakkal, célunk az identitás-releváns fogalmi reprezentációknak *konnotatív jelentésmezejének* vizsgálata volt. Az implicit asszociációs teszt alapértelmezésben az implicit preferenciát a pozitív-negatív valencia tengelyen képezi le, ezáltal az absztrakt jelentésmező értékelő dimenziója mentén ragadja meg. A kiterjesztett IAT módszer abból indul ki, hogy a kognitív kategorizáció során megmutatkozó teljesítménymódosulás segítségével a fogalmak konnotatív jelentésmezejének további absztrakt dimenziói is vizsgálhatók. Az IAT vizsgálatot úgy módosítottuk, hogy a célkategorizációs feladattal párhuzamos attribútum kategorizáció során 'jó' vs. 'rossz' (értékelő dimenzió) vagy 'aktív' vs. 'passzív' (aktivitás dimenzió) vagy 'erős' vs. 'gyenge' (erő dimenzió) kategorizációs feladatot kellett végrehajtani. Az így nyert teljesítménymutatók segítségével az identitás-releváns fogalmi reprezentációk elhelyezhetők az osgood-i háromdimenziós szemantikus térben. A konnotatív jelentésmező vizsgálatát elvégeztük mind történelmi/nemzeti/kulturális szempontból jelentős személynevek, mind pedig hétköznapi keresztnevek esetén is.

A harmadik *Történelmi tudás ... c.* tanulmányban azt a kérdést vizsgáltuk, hogy a preferencia vizsgálatban használt ingeranyag sajátosságainak milyen jelentősége lehet az IAT hatás alakulásában. Elvileg a kategoriális szinten érvényesülő preferenciának a kategorizálandó ingerektől függetlenül kellene megmutatkoznia. A tanulmányban ismertetett név-IAT vizsgálatokban célzottan manipuláltuk a kategorizálandó nevek sajátosságait (ismeretlen történelmi nevek, közismert családnevek, közismert történelmi/kulturális nevek). A vizsgálat lényegi kérdése az volt, hogy az IAT hatás a kategória példányok ismertségétől függően eltérőnek mutatkozik-e annak ellenére, hogy a cél és

attribútum kategorizációs feladatok ('magyar' vs. 'külföldi' és 'jó' vs. 'rossz' kategorizáció) mindegyik esetben azonosak voltak. A vizsgálat eredményei arra mutatnak rá, hogy a preferencia vizsgálatokban milyen nagy jelentősége lehet egy kategória reprezentatív példányaiként feltételezett ingerek megválogatásának az IAT hatás nagyságára ezen keresztül a preferencia viszonyok értelmezésére.

A negyedik *Extrapersonális asszociációk ...* c. tanulmányban azzal a kérdéssel foglalkoztunk, hogy a vizsgálati személynek adott sugalmazó *instrukció* mennyiben lehet hatással a vizsgált preferenciák megmutatkozására. Ez a kérdés tágabban a kulturális ismeretekre és közösen osztott értékvélekedésekre visszavezethető *extrapersonális asszociációkból* adódó torzító hatással hozható összefüggésbe. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mi történik, ha a feladat instrukció hangsúlyozottan utal arra, hogy a feladatban a magyar történelmi múlt, illetve kultúra reprezentánsaival kapcsolatban kell döntéseket hozni, olyan ingeranyagon, mely önmagában a történelmi/kulturális kötődések szempontjából nem informatív (ismeretlen történelmi nevek) vagy hangsúlyosan nemzeti kötődésű (közismert történelmi nevek). A kontrollfeltételben történelmi szempontból semleges, tárgyyszerű instrukciókat alkalmaztunk. Az instrukció manipuláció által a közvélekedésekben jelenlévő értékvélekedések (nemzeti érzések) előfeszítését, előhangolását kívántuk elérni. Célunk az volt, hogy a nemzeti, történelmi emlékekkel kapcsolatos implicit magyar preferenciában a személyes (perszonális) és a társas eredetű (extrapersonális) pozitív értékvélekedések hatásainak szétszalazási lehetőségét megteremtsük.

Az ötödik *Preferenciák és referenciák* c. tanulmány azzal a problémával foglalkozik, hogy az IAT effektusban testet öltő nemzeti/kulturális preferencia milyen mértékben függ attól a viszonyítási ponttól, mely a dichotóm kategorizációs feladatban az a priori alapon preferáltnak tekintett kategóriával éppen aktuálisan szemben áll (referencia kategória). A tanulmányban egy magyarországi, illetve határainkon túl (Románia, Szlovákia), magyar kétnyelvű vizsgálati személyek részvételével zajlott vizsgálatot ismertetünk. A három helyszínen három, a szembeállított kategóriák alapján különböző IAT vizsgálatot végeztünk. A preferált névkategória mindhárom csoportban a 'magyar' volt. Az egyik *kontrasztkategória* mindhárom csoportban egy kulturálisan távoli viszonyítási pontot megjelenítő névkategória ('európai') volt. A másik *kontrasztkategória* egy kulturálisan közeli viszonyítási pontot képviselt, mely a vizsgált csoporttól függően eltérő volt ('szlovák', 'román', 'olasz'). A három név-IAT, tehát a kategóriák szisztematikus párosításával jött létre, így lehetőség

adódott a nemzeti (saját) preferencia változásának összehasonlítására akkor, amikor a referencia kategória általános kulturális ismeretekhez kapcsolódott ('magyar' vs. 'európai'), illetve amikor a személyek élethelyzetéből adódóan speciális jelentőséggel bírt ('magyar' vs. 'szlovák'; 'magyar' vs. 'román'; 'magyar' vs. 'olasz').

A hatodik *A kognitív kontroll szerepe ...* c. tanulmányban az IAT effektus fejlődéslélektani vonatkozásaival foglalkoztunk, elsősorban a szabályozó rendszer életkori változásának szempontjából. Az IAT eljárás jellegzetes felépítése (komplex kategorizáció, váltakozó feladatvégzés, változó feladatszabályok) miatt erősen hagyatkozik munkamemória és figyelemi erőforrásokra. Ebből adódóan az ellenőrző-figyelemi rendszer fejlődésével összhangban eltérő teljesítményre számíthatunk különböző életkori szakaszokban. Ez a teljesítménymódosulás azonban nem az implicit preferencia változását jellemzi, hanem csupán a kognitív terhelhetőség változásából fakad. Az életkorral egyre hatékonyabbá váló kognitív rendszer idősebb korban hatékonyabb feladatvégzést biztosít, emiatt kisebb teljesítményeltérést várhatunk az IAT kritikus blokkjai között, ebből adódóan, pedig enyhébb implicit preferenciát. A vizsgálatban az implicit nemzeti/kulturális preferenciák életkori eltéréseit vizsgáltuk két ellenkező irányú feltevés mentén két életkori csoport összehasonlításával. A kognitív rendszer fejlettségének eltérései alapján kevésbé hangsúlyos nemzeti/kulturális preferenciát vártunk idősebb diákoknál, mint fiatalabbaknál. Ezzel ellentétesen, erőteljesebb nemzeti/kulturális elfogultságot vártunk az életkor növekedésével, ha a szocializációs hatások érvényesülésével a nemzeti identitás „tudásösszeteveői” (pl. történelmi emlékek) kiterjedtebbé és beágyazottabbá válnak.

A hetedik *Csoportkülönbségek ...* c. tanulmányban a történelmi emlékekkel kapcsolatos preferenciák csoportkülönbségeit vizsgáltuk határon túli és magyarországi magyarok mintáján gyűjtöttünk adatok alapján. Azt feltételeztük, hogy a történelmi/kulturális emlékezetet közvetítő formális nevelési, oktatási programok eltérése miatt a határon túli magyarok nemzeti/kulturális szereplőkkel kapcsolatos ismeretei bizonyos mértékig eltérőek a magyarországi diákok ismereteihez képest. Annak ellenére feltételezhető ez az eltérés, hogy a nemzeti kötődések nem formalizált szocializációs hatások (családi, rokonsági kapcsolatok, kortárs csoportok, stb.) mentén is formálódnak. Tanulmányunkban olyan elemzéseket közlünk, melyekben a nemzeti/kulturális preferencia alakulását vizsgáltuk magyarországi, erdélyi és felvidéki magyaroktól gyűjtött adatokon. A három elemzés az IAT részben eltérő - jelentősebb vizsgálati paraméterek

szempontjából (szerkezeti felépítés, ingeranyag, kategóriák) különböző - változataival végzett adatgyűjtések adataira épül.

Az utolsó három tanulmányában azokat a vizsgálatokat ismertetjük, melyek az asszociatív kapcsolatok erősségén alapuló IAT hatás mellett esetlegesen jelentkező nem-asszociatív „mellékhatások” kimutathatóságára irányulnak.

A nyolcadik *Sorrendhatás ...* c. tanulmányban azt a kérdést vettük közelebbről szemügyre, hogy mi történik akkor, amikor sorozatban, ugyanazon vizsgálati személyekkel több IAT vizsgálatot is végzünk. Sorozatvizsgálatban preferenciamódosulás várható pl. a feladat begyakorlásából, a kategóriák, illetve az ingerek ismerősségéből adódóan is. E lehetőségek bármelyike esetén is az IAT effektus (így a preferenciák) IAT-ok közötti eltérései az asszociációs „erőviszonyok” eltéréseitől független, egyfajta nem-asszociatív torzító hatásként értelmezhetők. A vizsgálatban három eltérő kontrasztkategóriákat alkalmazó név-IAT-ot alkalmaztunk az IAT vizsgálatok sorrendiségének csoportok közötti manipulálásával. Például az egyik sorrendi elrendezésben egy adott név-IAT a sorozat elején szerepelt, a másik sorrendi elrendezésben a sorozat végén. Azt elemeztük, hogy a preferált kategória (itt magyar) irányában megjelenő preferencia mértéke eltér-e attól függően, hogy az adott név IAT a sorrendi elrendezés első, illetve záró tagja. A tanulmány az eredmények bemutatásán túl a sorozatos IAT vizsgálatok esetén megjelenő, a vizsgálatok sorrendiségén alapuló torzító hatás veszélyeinek megvitatására is kitér.

A kilencedik *Kompatibilitási sorrend ...* c. tanulmányban az úgynevezett *kompatibilitási sorrend* effektus néven ismert problémát ismertetjük az elvégzett IAT vizsgálatok adatai alapján. Ez a probléma az IAT effektusnak a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkok sorrendjére való érzékenységét jelenti. Megfigyelhető ugyanis, hogy az IAT effektus nagysága jellegzetesen eltérőnek mutatkozik attól függően, hogy a kompatibilisnek tekintett kategória-válasz elrendezésű blokk a vizsgálat első vagy második felében szerepel-e. Az IAT effektus, vagyis a kompatibilis és inkompatibilis elrendezés mellett tapasztalható kategorizációs teljesítmény eltérése jellemzően nagyobb, amikor a kompatibilis elrendezésű blokkok megelőzik az inkompatibilis elrendezésű blokkokat. Tanulmányunkban ezt a sorrendi hatást mutatjuk be a korábbiakban ismertetett vizsgálatok során nyert adatok részletes elemzésével és a sorrendi hatásból adódó torzulás lehetősége alapján tárgyaljuk az IAT effektus esetleges félreértelmezésének lehetőségét, veszélyét.

A záró tizedik, *Transzferhatások ...* című tanulmányban a sorozatos IAT vizsgálatok esetén jelentkező teljesítménymódosulás egy lehetséges magyarázatát ellenőriztük le. Azt feltételeztük, hogy a preferencia mutató módosulása az IAT vizsgálatok közötti sajátos *negatív transzferjelenségként* is értelmezhető. Sorozatvizsgálat esetén ugyanis nemcsak IAT-on *belül* (a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkok közötti), hanem IAT-ok *között*, a korábbi IAT záró és a későbbi IAT kezdő blokkjai között is szabályváltás történik, így az IAT hatás szekvenciális módosulásában a korábbi szabály negatív transzferhatása is megjelenhet. E feltevés ellenőrzésére egy olyan vizsgálatot terveztünk, melyben három egymást követő név-IAT-ban a kontrasztkategóriák ('magyar' vs. 'skandináv') azonosak voltak, ezáltal biztosítottuk, hogy a preferencia állandó szinten lévőknek, konstansnak mutatkozzék, annak ellenére is, hogy az egyes IAT-okban a végrehajtandó feladatok a kategóriapéldányok (magyar, dán, svéd és norvég nevek) szintjén ténylegesen eltérőek voltak. A transzferhatás vizsgálatára az IAT-ok blokkjaiban érvényes szabályok IAT-ok közötti váltakozását manipuláltuk. Az egyik elrendezésben az IAT-ok kezdő szakaszában érvényes szabály mindig eltérő volt a korábbi IAT záró blokkjainak szabályaihoz képest (pl. kompatibilis és inkompatibilis), azaz IAT-ok között váltásra volt szükség. A másik elrendezésben a korábbi IAT-ok záró és a későbbi IAT kezdő blokkjai azonosak voltak (pl. mindkettő kompatibilis), így szabályváltás IAT-ok között nem történt. Ennek köszönhetően vizsgálni tudtuk az IAT hatás szekvenciális módosulását az IAT-ok között változó szabályok transzferhatásának függvényében. Az eredmények ismertetésén túl tanulságokat is igyekszünk megfogalmazni sorozatos IAT vizsgálatok tervezéséhez.

A kutatás egyes lépéseinek fontosabb ismérveit az alábbi áttekintő táblázat ismerteti.

ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZAT A KUTATÁS EGYES LÉPÉSEIRŐL

Tanulmány	Központi probléma	Vizsgálatok ideje	Vizsgálati helyszín	Résztevők száma	Résztevők életkora
1.	az implicit nemzeti/kulturális preferencia demonstrációja IAT helyzetben	2011 tavasz	Debrecen, Székelyudvarhely,	170 fő (143 fő)	17-18 év
2.	történelmi fogalmak konnotatív jelentésének implicit vizsgálata				
3.	kategória példányok ismertségének hatása az implicit preferenciákra	2012 őszi	Rimaszombat, Sepsiszentgyörgy, Mátészalka	116 fő (109 fő)	17-18 év
4.	nem személyes (extraperszonális) értékvélekedések kérdése	2012 tavasz	Szeged	34 fő	25 év
5.	a referencia kategóriák megválasztásának jelentősége	2014 őszi 2015 tavasz 2015 tavasz	Debrecen Komárom, Székelyudvarhely	189 fő	17-18 és 19-20 év
6.	a kognitív hatékonyság életkori eltéréseinek hatása az IAT teljesítményben	2012 tavasz	Kassa	46 fő (61 fő)	17-18 és 13-14 év
7.	csoportkülönbségek	a 2. 5. 3. 7. tanulmány adatainak újraelemzése		172, 109, illetve 189 fő	17-18 és 19-20 év
8.	adatfelvételi sorrend sorozatos IAT vizsgálatokban	2014 őszi	Debrecen	61 fő	19-21 év
9.	kompatibilitási sorrendhatás	a 2. 3. 8. tanulmány adatainak újraelemzése		143, 109, illetve 61 fő	17-18 és 19-20 év
10.	IAT-ok között változó és nem változó szabályok sorozatvizsgálatokban	2014 őszi	Debrecen	37 fő	19-20 év

TÖRTÉNELMI/KULTURÁLIS EMLÉKEKKEL KAPCSOLATOS IMPLICIT PREFERENCIÁK¹

KONDÉ ZOLTÁN*, SZABÓ GERGELY**, DÓSA ZOLTÁN***

ABSZTRAKT

A tanulmányunkban a nemzettudat, nemzeti identitás szempontjából jelentőség teli nemzeti-történelmi-kulturális emlékek implicit jellegű emocionális jellegzetességeit vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a nemzeti emlékezet reprezentatív tartalmi nemzeti, vagyis identitás-releváns jellegüknél fogva eltérő emocionális színezetben jelennek-e meg az egyén számára tágabb kulturális kötődési támpontokat kínáló emlékekhez képest. A vizsgálat két feltételében a magyar és a nemzetközi történelem jeles szereplőinek teljes nevét (történelmi nevek feltétel), illetve keresztnéveit (keresztnév feltétel) használtuk fel egy sztenderd felépítésű Implicit Asszociációs Tesztben (IAT). Az IAT hatás dokumentálása érdekében hibaszázalékok, reakcióidő adatok és *D* értékek részletes elemzését végeztük. Az eredmények azt mutatták, hogy a kombinált blokkokban mindkét név feltételben a kategorizációs hatékonyság attribútumok és célelemek (nevek) esetén is akkor romlik le jelenősen a szóló feladatokhoz képest, amikor a két feladatot nem összhangzó, inkompatibilis válaszsabályok ('magyar'-'rossz'; 'külföldi'-'jó') mellett kellett felváltva végrehajtani. Összhangzó, kompatibilis válaszsabályok ('magyar'-'jó'; 'külföldi'-'rossz') esetén a kategorizációs teljesítmény nem volt jelentősen rosszabb, mint szóló feladat helyzetben. Az IAT hatás markánsnak bizonyult a reakcióidő átlagok és az összesített preferencia mutató (*D* érték) alapján is mindkét név feltételben, szignifikáns magyar preferenciát jelezve. Ezek a megfigyelések a nemzeti-kulturális-történelmi fogalmak és a pozitív valenciát megjelenítő attribútumok mentális reprezentációi közötti asszociatív kapcsolatokra utalnak. Az eredményeket az identitás-releváns tudáselemek, emlékek reprezentációjának sajátos szerveződésekként értelmeztük, melyek az implicit szinten (is) kitapintható pozitív értékvélekedések alapját jelenthetik. Ugyanakkor az implicit magyarpreferencia várakozásunkkal ellentétben kevésbé volt erőteljes a nemzeti emlékeket megjelenítő történelmi nevek alkalmazásakor, mint a történelmi asszociációktól mentes keresztnévek esetén. Ezt a megfigyelést a kulturális szereplőkkel kapcsolatos értékvélekedések hasonlóságaként értelmeztük, mely az IAT helyzet specifikus kiértékelési módjának köszönhetően enyhébb elfogultságban, kiegyensúlyozottabb relatív preferenciában jelenik meg.

Kulcsszavak: IAT, implicit preferenciák, nemzeti/kulturális emlékek

¹ Tanulmányunkban Kondé, Szabó és Dósa (2011) adatainak részletesebb elemzését ismertetjük.

* DE, Pszichológiai Intézet, Általános Pszichológiai Tanszék

** KRE, Pszichológiai Intézet, Klinikai Pszichológiai Tanszék

*** Babes-Bolyai Tudományegyetem, Pedagógiai és Alkalmazott Didaktikai Intézet

A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS HIPOTÉZISEK

Kutatásunk a *nemzeti emlékezhelyek* kutatásának keretében zajlott. Célunk az volt, hogy a nemzeti/történelmi/kulturális emlékezet sajátosságainak tanulmányozásához a laboratóriumi, kísérleti megközelítés számára lehetőséget találjunk. Az elméleti áttekintést tartalmazó kötetünkben igyekeztünk megmutatni, hogy a kollektív emlékezet pszichológiai megközelítése nem problémamentes. Röviden összegezve, a társadalomtudományi szótárakban előszeretettel használt, de a köznyelvben is széles körben elterjedt nemzeti emlékezet, történelmi emlékezet, kulturális emlékezet és hasonló kifejezések az individualista szemléletű, kísérleti hagyományokat követő emlékezet pszichológia szempontjából sajátos metaforikus kifejezéseknek tűnnek (pl. Kansteiner, 2002). Elsősorban módszertani szempontból nem kézenfekvő, hogy a kódolás-tárolás-előhívás folyamatmodellben megragadott pszichológiai emlékezés, melynek alanya az egyén - még ha egy nemzeti, történelmi, kulturális közösség tagjaként értelmeződik is -, milyen módon transzformálható át a társadalomtudományi szótárakban használt kollektívvisztikus (jellegű) emlékezet fogalom jelentéstartományába. Ez a jelentésátvitel értelmezhető problémaként, akadályként épp úgy, ahogyan lehetőségként is (pl. Coman és mtsai, 2009; Hirst és Manier, 2008). Az *emlékezhely* (*lieu de mémoire* – Nora, 1984) metaforája pszichológiai értelemben „realisztikusabb”. Azt sugallja, hogy a történelmi, társadalmi múlt a közösség szokásaiban, hagyományaiban, intézményeiben és a múlt legkülönbélebb dokumentumaiban rögzül és marad fenn (kódolódik, tárolódik), melyekhez, mint „hívóingerekhez” az egyéni emlékező és az emlékezőközösség is társadalmilag „hitelesített” módon viszonyul (felidéz). A nemzeti, történelmi emlékezet tartalmi, beleértve a személyes tapasztalatok körén túli „emlékeket” is (lásd még kulturális vs. kommunikatív emlékezet, Assmann, 1999; Bernáth, 2010), mintegy alkalmat kínálnak az emlékezésre, az emlékezetviselkedés meghatározott módjainak gyakorlására (pl. Kovács, 2010). A történelmi, kulturális múltnak az emlékezhely fogalmán keresztül történő feldolgozásának, megragadásának magyarországi példájaként lásd az alábbi internetes helyet: <http://deba.unideb.hu/deba/emlekezhely/index.php>.

Kutatásunkban az emlékezhelyek kifejezést a közös történelmi/kulturális múltra vonatkozó tudás értelmében használtuk. Munkadefiníciónk szerint a történelmi, kulturális ismeretek, mint tudás abban az értelemben kollektívnek tekinthetők, hogy a kultúrközösség tagjai számára egyformán hozzáférhető ismereteket jelent, melyeknek elsősorban a közösségi

(pl. nemzeti) önazonosságtudat formálásában van jelentősége (lásd pl. Pataki, 1999, 2004).

Jelen tanulmányban ismertetett vizsgálatunk egy vizsgálat sorozat részét képezte, melynek célja, a legáltalánosabban fogalmazva, a történelmi emlékek emlékezeti reprezentációinak kísérleti vizsgálata volt. A kutatásban elsősorban a nemzeti identitás szempontjából jelentős, magyar, tehát emocionálisan telített történelmi emlékek (emlékezhelyek) reprezentációinak implicit karakterisztikumait igyekeztünk empirikus úton megragadni, semlegesnek feltételezett, nem-magyar történelmi emlékek sajátosságainak kontrasztjában. Az implicit, tehát a tudatos önmegfigyelés és kiértékelések számára nem feltétlenül hozzáférhető vonatkozásokat az implicit kogníció társas vonatkozásainak (pl. implicit attitűdök) kutatásában széles körben elterjedt kísérletes módszerrel, az Implicit Asszociációs Teszt (IAT - Greenwald, McGhee, és Schwartz, 1998) alkalmazásával közelítettük meg. E módszer segítségével a történelmi emlékreprezentációk érzelmi oldalát kísérletes úton, viselkedéses adatok szintjén igyekeztünk tetten érni. A kutatássorozatnak fontos mellékszála annak a kérdésnek a vizsgálatai is, hogy a kollektivistikus jellegzetességeket mutató, de mégis személyes színezetű önazonosság/identitás nemzeti kötődése mennyiben kapcsolódik kifejezetten történelmi és mennyiben inkább (csupán) nyelvi/kulturális támpontokhoz. E szándékunknak megfelelően az implicit reprezentációk vizsgálatát történelmi emlékek mellett történelmi vonatkozások nélküli, nyelvi/kulturális/szemantikus ismeretekkel kapcsolatosan is elvégeztük. A vizsgálat célja volt a társas önmeghatározás szempontjából jelentősnek feltételezett történelmi/kulturális emlékek jelentésárnyalatainak vizsgálata. Ennek részleteiről a következő (2.) tanulmányban számolunk be részletesebben. A kutatás további, fontos szálát jelentette a „kulturális/társadalmi beágyazottság” kérdésének vizsgálata is. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a kollektív, közösségi ismeretek szubjektív reprezentációinak sajátosságainak szempontjából jelentősége van-e annak, hogy a közösség, melynek a személy tagja, és amelyből társas kötődéseinek lehetőségét és támpontjait nyeri, egy másik, tágabb, nem feltétlenül támogató, baráti, közösség részeként is tudhatja magát. Emiatt vizsgálatainkat magyarországi és határon túli, kisebbségi helyzetben élő magyar fiatalok körében is elvégeztük. Ez utóbbi kérdés részleteiről a csoportkülönbségeket vizsgáló tanulmányunkban (7. tanulmány) számolunk be.

Jelen tanulmány a kutatás első lépéseiről készített részletes összefoglalót tartalmaz. A vizsgálatban a történelmi emlékek által hívott automatikus reakciók sajátosságait vizsgáltuk az Implicit Asszociációs Teszt (IAT) által biztosított

sajátos kísérleti keretek között. A személyeknek egy sztenderd felépítésű IAT helyzetben személyneveket és jelzőket kellett gombnyomások segítségével kategóriákba sorolni. A vizsgálat céljaira összeállított ingerlista a magyar és a nemzetközi történelem és kultúra jeles személyiségeinek neveiből és keresztnevekből, illetve pozitív és negatív jelentésű melléknevekből állt. A vizsgálat két elkülönülő feltétele abból adódott, hogy az egyik feltételben a nevek kereszt- és vezetéknévből álló teljes nevek voltak (történelmi név feltétel), míg a másikban csupán a történelmi személyiségre közvetlenül nem utaló keresztnevek szerepeltek (keresztnev feltétel). A név- és jelzőkategorizáció hatékonyságát az IAT-ra jellemző feladatszabályok, illetve szabálmódosulások mentén vizsgáltuk. Ennek megfelelően a vizsgálat egyik szakaszában a magyar személy- és keresztnevek, illetve pozitív jelentésű jelzők azonos válaszkimenethez kapcsolódtak, míg a külföldi nevek és a negatív jelentésű jelzők egy másik válaszkimenethez. Ezt az elrendezést tekintettük emocionálisan összhangzó, kompatibilis elrendezésnek. A válaszsabályok a vizsgálat másik szakaszában megfordultak és a magyar nevek és negatív jelzők, illetve a külföldi nevek és a pozitív jelzők voltak válaszátfedésben. Ezt az elrendezést emocionálisan össze nem illő, inkompatibilis helyzetnek tekintettük. Feltevésünk az IAT jelenség asszociatív értelmezésével (lásd az elméleti áttekintő fejezeteket, Kondé 2017, 3. és 4. fejezet) összhangban az volt, hogy eltérő kategorizációs hatékonyságot (azaz különböző teljesítménymutatókat) kapunk a kétféle válaszsabály feltétel mellett, azaz a kompatibilis és inkompatibilis helyzetek között. Specifikusan azt vártuk, hogy a 'magyar'-'jó' (és egyúttal 'külföldi'-'rossz') átfedések mellett a kategorizáció hatékonyabb, a válaszütemek rövidebbek a hibaszámok alacsonyabbak az ellenkező válaszsabály feltételhez képest ('magyar'-'rossz'; 'külföldi'-'jó'). Ez az eredménymintázat, mint IAT hatás, az asszociációs értelmezési keretben a magyar nevek (és mindaz, aminek a magyar nevek példái) erőteljes asszociációs összeköttetései utal a pozitív érzelmi tartalmakat és jelentésárnyalatokat megjelenítő fogalmak (értékelő attribútumok) között. Ez a mintázat egy másik értelmezési szinten, a szociális reprezentációk szintjén a magyar, mint attitűd objektum iránti pozitív értékelő viszonyulás, attitűd jelzéseként értelmezhető. A vizsgálat alapvetően feltáró jelleggel közelített a történelmi emlékek implicit jellegzetességeinek kérdéséhez. Emiatt specifikus elvárásokat az ingertípusokkal kapcsolatban nem fogalmaztunk meg. Mégis a kutatás célkitűzéseivel illeszkedve, heurisztikusan azzal a feltevéssel étünk, hogy különbséget fogunk találni a két névfeltétel eredménymintázatában. A magyar történelmi/kulturális emlékek jelentőségét (identitás-relevanciáját) és érzelmi telítettségét feltételezve azt vártuk, hogy a magyarpreferencia mindkét névfeltételben erőteljesnek bizonyul, és éppen az

érzelemtelített történelminév feltételben mutatkozik majd erőteljesebbnek. A kutatás céljára visszavetítve ezek az eredmények a nemzeti identításban és kötődésben meghatározó történelmi, kulturális emlékek érzelmi átítatottságának, értékeltségének demonstrációjaként foghatók fel.

A tanulmányban részletesen bemutatjuk az IAT hatás természetét. Ennek érdekében részletesebb bemutatjuk az IAT vizsgálat szerkezeti felépítését és a kritikus kísérleti feltételeket (kompatibilis és inkompatibilis elrendezés) meghatározó válaszsabályokat is. Emellett részletesen bemutatjuk a reakcióidő és *D* értékek (preferenciamutató) mellett a hibaszázalékok alakulását is. A reakcióidő elemzésben az IAT jelenség szemléltetése céljából nem csak a kísérleti feltételekre átlagolt eredményeket mutatjuk be, hanem az egyes ingerkategóriákban ('magyar', 'külföldi', 'jó', 'rossz') megfigyelt reakcióidő átlagokat és az ezekre vonatkozó összehasonlító elemzéseket is ismertetjük.

1.1. MÓDSZEREK

1.1.1. SZEMÉLYEK

A vizsgálati személyek mintájának összeállításánál legfontosabbnak azt tartottuk szem előtt, hogy a résztvevők megfelelően stabil és kiterjedt történelmi, kulturális ismeretekkel rendelkezzenek ahhoz, hogy egy történelmi személy neve minden különösebb nehézség nélkül az ismerőség élményét keltse. Választásunk ebből adódóan 11. osztályos gimnazista tanulóokra esett. A diákok egy magyarországi (debreceni) és egy erdélyi (székelyudvarhelyi) gimnázium 4-4 osztályának tagjai voltak. A vizsgálatban való részvétel önkéntes volt, a vizsgálat az iskolák vezetőségének, illetve az osztályfőnökök hozzájárulásával történt. A vizsgálatban összesen 170 személy vett részt (86 magyarországi és 84 erdélyi diák). Az adatok alább részleteiben ismertetett elemzése azt mutatta, hogy néhány személy teljesítménye válaszpontosság szempontjából a vizsgálat egészében tekintve nem érte el az egyébként elég szigorúra szabott teljesítménylimitet. Emiatt a vizsgálati minta 68 magyarországi és 75 határon túli személyre, összesen 143 főre szűkült.

1.1.2. HELYSZÍN, VIZSGÁLATI KÖRÜLMÉNYEK, ESZKÖZÖK

Az adatfelvételre az iskolák számítógépes szaktantermeiben került sor, csoportos körülmények között, kb. 15 fős csoportokban egy-egy tanóra keretében. A vizsgálatok a vizsgálatvezető jelenlétében zajlottak, aki röviden ismertette vizsgálat célját és a feladat lényegét. A teljes adatgyűjtés kb. 35-40 percet vett igénybe. A kísérleteket az Inquisit (Verziószám: 2.0, Millisecond Software, 2004) kísérletszerkesztő program segítségével konstruáltuk meg. A

laboratóriumi helyszínen kívüli vizsgálatokat az Inquisit 30 napos próbaverzióján futtattuk. A statisztikai elemzéseket a Statistica (Verziószám: 7.1; StatSoft Inc., 2005) statisztikai programcsomag segítségével hajtottuk végre. A résztvevők lényegében egyforma számítógépeken végezték el a tesztet (a debreceni gépek adatai: Windows XP operációs rendszer; 1 GB RAM; Samsung SyncMaster 943SN monitor, 1360*768-as felbontási beállításban, 60 Hz-es frissítési frekvenciával, monitor távolság kb. 50-70 cm).

1.1.3. INGEREK ÉS FELADATOK

Az IAT vizsgálatok természetének megfelelően egy név és egy attribútum szortírozási feladatot kellett végrehajtani reakcióidő helyzetben. Mindkét feladatban a prezentált ingerek megadott célkategóriákhoz való tarozást kellett jelezni a megfelelő válaszbillentyűk lenyomásával. A név kategorizációs feladatban történelmi személyiségek vagy keresztnéveket neveit kellett kategorizálni (történelmi név-IAT és keresztnév-IAT). A nevekhez tartozó kategóriák, mindkét név típus esetén a 'magyar' és a 'külföldi' volt. A keresztnévek listája 7 köznapi, nagy gyakoriságú magyar férfinévből és 7 idegen (latin, német, angol/amerikai, spanyol, olasz, orosz) férfinévből állt. A keresztnévek listáját úgy állítottuk össze, hogy egy-egy ismert történelmi személyiség, vagy művész keresztnéve is legyen egyúttal, pl. János – Arany János, Mátyás – Hunyadi Mátyás, Joseph – Joseph Haydn, George – George Washington. Így a 7 keresztnév egyúttal a 7 történelmi/kulturális személy nevének része is volt. A listán egyaránt szerepeltek híres történelmi személyek (hadvezérek, államférfiak) nevei és a kultúra különböző területein (zene, irodalom, képzőművészet) jelentős személyiségek nevei is. A történelmi személyek neveit a magyarországi harmadikos középiskolai tudásanyag szintjének megfelelően választottuk ki (pl. Király, 2010). A vizsgálat során alkalmazott kereszt és történelmi nevek listáját az 2.3.1. TÁBLÁZAT mutatja be részleteiben (lásd 2. tanulmány).

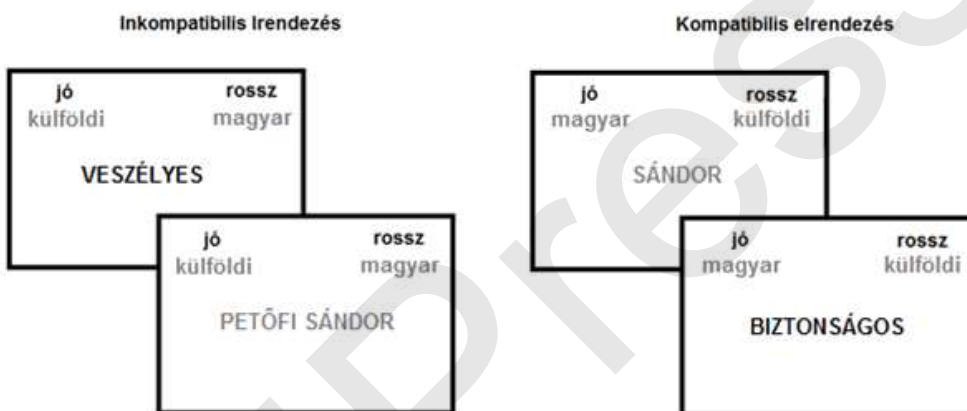
A nevek a határon túli vizsgálati személyek számára való ismertségét a magyar és a külföldi történelmi, kulturális személyek nevei esetén is leellenőriztük a romániai oktatási anyagot ismerő középiskolai tanárokkal folytatott beszélgetésünk során. A nevek listájának összeállításakor további szempont volt, hogy a nevek nagyjából azonos hosszúságúak legyenek, ezzel elkerülvén, hogy a hosszabb nevek olvasása miatt a reakció idők is megnyúljanak. A keresztnévek sajátosságainak bemérésére (gyakoriság) további, egzaktabb vizsgálatokat nem végeztünk, de internetes kimutatások alapján a keresztnévek a legelterjedtebb nevek közé tartozónak tekinthetők. A vizsgálat elején, az instrukciós szakaszban a történelmi/kulturális személyek

neveivel és a melléknevekkel is külön is megismerkedhettek a vizsgálati személyek. A Melléknév feladatban a személyek feladata az volt, hogy egy válaszbillentyű lenyomásával jelezzék, hogy a két, ún. attribútum kategória melyikébe tartozik egy adott melléknév. Az attribútum kategóriák a szemantikus differenciál Érték dimenziójának megfeleltethető 'jó' és 'rossz' kategória volt. A melléknevek listáját az Osgood-féle szemantikus differenciál érték, erő és aktivitás dimenziójához tartozó 8-8 melléknév párt alkotta (Dúll, Varga, 1994). A vizsgálat során alkalmazott mellékneveket, jelzőket a 2.2. TÁBLÁZAT Érték oszlopa (lásd 2. tanulmány) mutatja. Jelen tanulmányban csupán az érték dimenzióban végzett vizsgálódásaink eredményeit ismertetjük.

Az ingerek fekete háttér előtt, a képernyő középvonalában, 36-os méretű, Ariel stílusú karakterekkel voltak megjelenítve. A képernyő jobb és bal felső sarkában az ingerekével megegyező stílusú, de 28-as méretű karakterekkel a melléknév feladat attribútum kategóriái, illetve a név feladat cél kategóriái voltak megjelenítve. Az attribútum kategóriák és a melléknevek színe a feladatok jobb elkülöníthetősége érdekében zöld színű volt, míg a célkategóriák, ill. a kereszt- és történelmi nevek fehér színűek voltak. Az ingerek mindaddig láthatóak voltak, amíg a kísérleti személy nem nyomta meg a megfelelő gombot. Rossz válasz esetén egy piros színű „X” jelent meg az inger fölött, és a résztvevőnek a megfelelő gomb lenyomásával kellett javítania, amilyen gyorsan csak tud. A választ követően az inger eltűnt, majd 400 ms elteltével újabb inger következett. (Az IAT vizsgálatokban többnyire alkalmazott 200 ms válasz-inger intervallum (RSI) helyett a feladatpreparáció optimalizálásával a feladatok könnyebb végrehajtását lehetővé tevő, ezért kevesebb hibát eredményező tágabb időhatár alkalmazása mellett döntöttünk (lásd ehhez Rogers és Monsell, 1995).) A program véletlenszerűen válogatott a melléknevek és a személynevek készletéből azzal a megkötéssel, hogy egy adott tétel csak abban az esetben kerülhet újbóli bemutatásra, ha a készlet kimerült. A kombinált feladatokban (lásd lentebb) az a további megkötés érvényesült, hogy a célkategória ingereit, mindig az attribútum kategória ingerei követték. Más szavakkal, egy kombinált blokkon belül a személynév és a melléknév feladatok váltakozva követték egymást.

A válaszbillentyűk mindkét feladat esetén az 'E' és a 'I' billentyűk voltak. Az attribútum kategorizáció kategóriái, végig a vizsgálat során, azonos módon kapcsolódtak a válaszbillentyűkhöz. A 'jó' kategória a bal kezes válaszhoz ('E' billentyű), a 'rossz' kategória a jobb kezes válaszhoz ('I' billentyű) kapcsolódott. A célkategorizáció válaszsabályai, vagyis a kategória-válasz elrendezés, az IAT vizsgálat természetének megfelelően blokkok között változott. Előzetes

elképzelésünk szerint magyar személyek magyar történelemhez, kultúrához való pozitív viszonyulása feltételezhető, így az IAT vizsgálatok logikájából kiindulva a pozitív értéktartalmat hordozó kategória ('jó') és a magyar névkategória téri egybeesését tekinthetjük *kompatibilis* kapcsolatnak. Azaz, amikor a 'magyar' célkategória és a 'jó' attribútum kategória azonos (pl. bal) oldalra esnek (egyúttal, értelemszerűen a 'külföldi, ill. 'rossz' kategória a jobb oldalra) kompatibilis helyzetről beszélünk. Amikor a 'jó' kategória a 'külföldi' célkategóriával van azonos oldalon, *inkompatibilis* elrendezésről beszélünk (1.1. ÁBRA). A célkategóriák, ill. attribútum kategóriák címkéinek elhelyezkedése (jobb vagy bal felső sarok) egyúttal a megfelelő válaszgomb elhelyezkedésére is utalt, pl. bal felső sarok: magyar = bal kezes válaszgomb: magyar).

1.1. ÁBRA. Az ingerhelyzet sematikus ábrázolása. A képernyő bal és a jobb felső sarkában a cél és az attribútum kategorizációs feladatok kategória címkéi ('rossz' és 'jó'; 'magyar' és 'külföldi') láthatók. Középvonalban a kategorizálandó cél elemek (magyar és külföldi keresztnevek - jobb oldali rész, illetve magyar és külföldi történelmi nevek - bal oldali rész), illetve az attribútum elemek láthatók. Inkompatibilis elrendezésben a 'magyar' és a 'rossz' kategóriák, illetve a 'külföldi' és a 'jó' kategóriák ugyanahhoz az oldalhoz és válasz-gombhoz tartoznak (bal oldal). Kompatibilis elrendezésben a kategória-válaszgomb illesztés a CÉL feladat kategóriáinál fordított (jobb oldal). A képernyő színe fekete volt, az attribútum kategóriák és a melléknevek zöld, a célkategóriák és a nevek fehér színűek voltak.

1.1.4. A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE

A teljes vizsgálat 6 önálló sztenderd felépítésű Név-IAT vizsgálatból állt. A vizsgálat teljes ismertetésére a 2. tanulmányban kerül sor. Jelen fejezetben a vizsgálat első harmadáról, azaz az első két név-IAT vizsgálatról (keresztnév-, és történelmi név-IAT) számolunk be. Ezekben az attribútum kategorizációs feladat az értékelő dimenzióhoz volt kapcsolva, vagyis a 1. Keresztnév-Érték IAT és a 2. Történelmi név-Érték IAT vizsgálat adatait. Szintén nem részletezzük a

magyarországi és a külföldi magyarok mintáján gyűjtött adatok eltéréseit, hasonlóságait. A teljes elemzés a következő fejezetekben kerül bemutatásra.

A vizsgálat első egységében minden személy a keresztnév-IAT-ot teljesítette, majd ezt követte a történelmi név-IAT vizsgálat. Az egyes IAT-tok felépítése az IAT 7 blokkos változatának felelt meg. A két feladatot a gyakorló szakaszban két külön blokkban, 20-20 próba erejéig kellett végezni: előbb névkategorizációs feladatot, majd az attribútum kategorizációs feladatot. Ezt követően a két feladatot kombináltan kellett végezniük, azaz a felváltva megjelenő melléknév és név ingereket kellett a már ismert attribútum, ill. cél kategóriák szerint osztályozni. A kombinált feladat első blokkja 20, a második 40 próbából állt. (Megjegyzendő, hogy az első kombinált blokk eredetileg gyakorlási célt szolgált, majd a *D* érték kalkulálásának módosítása során értelmeződött át vizsgálati blokkká, a blokk elnevezése (kombinált gyakorló blokk) ugyanakkor nem változott. A teljesítmény kiértékelési újabb metódusa (Greenwald és Mtsai, 2003) a gyakorló blokkban kapott átlagidőket és szórásértékeket is figyelembe veszi, ezért az alábbiakban *teszt - 2 blokk* néven hivatkozunk erre a blokkra.) Ezt követően újból a Név feladat következett egy 20 próbából álló gyakorló sorozatban, de már egy új, fordított kategorizációs szabálynak megfelelően (lásd lentebb). A vizsgálat utolsó két blokkja (20, illetve 40 próba) kombinált feladatvégzést kívánt, azaz a Melléknév feladat, illetve a Név feladat váltakozva történő végrehajtását. Az IAT vizsgálat szerkezeti felépítését mutatja az 1.1. TÁBLÁZAT.

Az IAT vizsgálat jellegzetessége a kategória-válasz szabályok feladaton belüli váltakozása. A kombinált feladatblokkokban a kategória-válasz kapcsolatokról függően beszélünk kompatibilis és inkompatibilis elrendezésről (lásd fentebb). A kísérlet első szakaszában (1-4. blokk) a szóló feladatokban és a kombinált feladatokban a kategorizációs szabályok nem változtak. A kísérlet második szakaszában (5-7. blokk) a szóló és kombinált feladatban is a névkategorizáció szabálya megfordul. A vizsgálat első szakaszában a bal kézhez rendelt kategória (pl. 'magyar'-bal) a vizsgálat második szakaszában a másik kézhez rendelődik ('magyar'-jobb). Hasonlóképpen, a másik célkategória kézhez tartozása is megfordul a feladat közepénél (előbb 'külföldi'-jobb, majd 'külföldi'-bal). Emiatt, amikor az előbb következő kombinált blokkok (3. és 4. blokk) kompatibilis elrendezésűek, akkor a későbbi (6. és 7. blokk) fordított kombinált blokkokban a kategória válasz elrendezés megfordul, inkompatibilis helyzetet kialakítva. Ha a korábbi blokkok inkompatibilis elrendezésűek, akkor a későbbi blokkok a kompatibilis elrendezésűek. A kategória-válasz szabályok változását mutatja a 1.2. TÁBLÁZAT.

AZ IAT KÍSÉRLETEK SZERKEZETI FELÉPÍTÉSE			
	BLOKK	PRÓBÁK SZÁMA	FELADAT
1.	GYAKORLÓ	20	NÉV
2.	GYAKORLÓ	20	MELLÉKNÉV
3.	TESZT – 1²	20	NÉV ÉS MELLÉKNÉV
4.	TESZT – 2	40	NÉV ÉS MELLÉKNÉV
5.	GYAKORLÓ	20	NÉV
6.	TESZT – 1	20	NÉV ÉS MELLÉKNÉV
7.	TESZT – 2	40	NÉV ÉS MELLÉKNÉV

1.1. TÁBLÁZAT. Az IAT kísérletek szerkezete a blokkok sorszámával és funkciójával (gyakorlás, teszt) és a blokkok próbáinak számával és a végrehajtandó feladatokkal (név, melléknév). Vastagon szedve az IAT hatás kiértékelése szempontjából figyelembe vett kombinált blokkok (teszt 1 és 2).

FELADAT- VÉGZÉS	BLOKK	A FELADATOKBAN ÉRVÉNYES KATEGÓRIA-VÁLASZ SZABÁLYOK		
		KOMPATIBILITÁS	BAL KÉZ	JOBB KÉZ
szóló	1.		MAGYAR	KÜLFÖLDI
szóló	2.		JÓ	ROSSZ
KOMBINÁLT	3. ÉS 4.	KOMPATIBILIS	MAGYAR/JÓ	KÜLFÖLDI/ROSSZ
szóló	5.		KÜLFÖLDI	MAGYAR
FORDÍTOTT KOMBINÁLT	6. ÉS 7.	INKOMPATIBILIS	KÜLFÖLDI/JÓ	MAGYAR/ROSSZ

1.2. TÁBLÁZAT. A feladatvégzés jellege (szóló, kombinált) a kísérlet egyes blokkjaiban. A kategória-válasz szabályok a kompatibilis (K) és inkompatibilis (I) elrendezésű kombinált feladatblokkokban. A személyek felénél a 3. és 4. blokk kompatibilis a 6. és 7. blokk inkompatibilis elrendezésű volt. Vastagon szedve az IAT hatás kiértékelése szempontjából figyelembe vett kombinált blokkok.

² A 3. és 6. blokk eredetileg a kombinált feladatvégzés begyakoroltatására szánt gyakorló blokkok volt, és Kombinált gyakorló néven szokás említeni. Az IAT később megszilárdult kiértékelési gyakorlatában ezeket a gyakorló blokkokat is figyelembe veszik, azaz funkcionálisan tesztblokkok.

A kompatibilis – inkompatibilis blokkok sorrendje személyek között kiegyenlített volt, azaz a személyek fele kompatibilis-inkompatibilis sorrendben végezte a feladatokat, a személyek másik fele, pedig fordított sorrendben. A történelmi név-IAT kompatibilitási sorrendje mindig azonos volt a megelőző keresztnév-IAT kompatibilitási sorrendjével (kompatibilis-inkompatibilis vagy inkompatibilis-kompatibilis mindkettő). Az adatfelvétel a vizsgálat céljának és a feladatok rövid szóbeli ismertetésével kezdődött. A vizsgálat elején írásos instrukció jelent meg a monitoron mely tartalmazta a nevek és melléknevek listáját is. Minden blokk elején rövid instrukció ismertette az éppen érvényes kategorizációs szabályokat. Az instrukció külön kiemelte a válaszok gyorsaságára és pontosságára vonatkozó elvárásainkat.

1.3. EREDMÉNYEK

A vizsgálatba invitált 170 személy mindegyike teljesítette a teszteket, ugyanakkor az eredmények alakulása néhány személy adatainak figyelmen kívül hagyását indokolta. A reakcióidő kísérletekben szokásosan alkalmazott magas szelekciós kritérium (átlagosan 90 %-os válaszpontosság) helyett, tekintettel a teljes vizsgálat hosszúságára és a blokkok feltehetően nem azonos mértékű nehézségére, egy összességében szigorúbb kritériumrendszert alkalmaztunk. Azon személyek adatait hagytuk figyelmen kívül, akik legalább két vizsgálati blokkban a 42-ből nem érték el a 80 %-os pontosságot. Mivel a blokkok nagy részében a teljesítmény minden személynél magas volt, ezért ennek a megszorításnak csak a kifejezetten nehéznek bizonyuló 'aktív-passzív' és 'erősgyenge' attribútum kategóriákat használó 28 blokkban (lásd 2. tanulmány) volt jelentősége. A hagyományos kritérium mellett a kiugró teljesítmény visszaesés az átlagolás miatt nem tűnik ki. Mivel az IAT hatás újabb kiértékelési módszere nincs tekintettel az adott válasz helyességére (lásd lentebb), a jelentősebb mértékű blokkok közötti teljesítmény eltérés az átlagolt teljesítmény mutatók torzítását is okozhatja. E szelekciós kritérium alkalmazásának következtében 18 magyarországi, és 10 határon túli személy adatait nem vettük figyelembe, így részmintánként 68 és 75, összesen 143 vizsgálati személyünk maradt. Az átlagos pontosság, mind a hat IAT-ban a kompatibilis és inkompatibilis blokkokat is figyelembe véve, a személyek mindkét csoportjában 90% fölött volt.

A válaszpontosság elemzése az IAT hatás bevett kiértékelési módszere miatt jellemzően nem szolgál érdemi információkkal, emiatt a hibaelemzéseket részletesen nem szokás ismertetni. Ez két az IAT-ra jellemző sajátosságból adódik. Egyrészt az IAT vizsgálatban a hibás válaszok korrekciója megengedett, hibás válasz esetén a személy javított válasza érvényes válaszként értelmeződik. Ennélfogva a hibás, de korrigált válasz megnyúlt reakcióideje magában foglalja a

feldolgozás hibáját. Másrészt az IAT hatást jellemző D érték kiértékelési algoritmus szintén nem tesz különbséget hibás és nem hibás válasz között. Jelen fejezet célja, hogy az IAT hatás megmutatkozását a legrészletesebben nyomonkövesse. Emiatt a pontosságadatok részletesebb statisztikai elemzésére jelen keretek között nem térünk ki, csupán szemléltetésképpen mutatjuk be a hibaszázalékok alakulását a két név-IAT ban. A személyek teljesítményét az 1.3. TÁBLÁZATBAN látható pontosságmutatók szemléltetik. Az átlagos pontosság a kereszt és történelmi név IAT egyetlen blokkjában sem esett 90% alá és a blokkok közötti teljesítményingadozás is kisebb volt 5%-nál mindkét IAT vizsgálatban.

BLOKK	IAT	
	KERESZTNÉV	TÖRTÉNELMI NÉV
SZÓLÓ MELLÉKNÉV	95,8	98,5
SZÓLÓ NÉV	96	95,2
KOMBINÁLT – 1	94,6	96,7
KOMBINÁLT – 2	95,8	96
SZÓLÓ NÉV	97	95,9
FORDÍTOTT KOMBINÁLT - 1	93,6	96,1
FORDÍTOTT KOMBINÁLT – 2	95,4	95,3

1.3. TÁBLÁZAT. A válaszpontosság alakulása a Keresztnév és a Történelmi név IAT vizsgálat szülő és kombinált feladatblokkjaiban.

1.3.1. REAKCIÓIDŐ ELEMZÉS

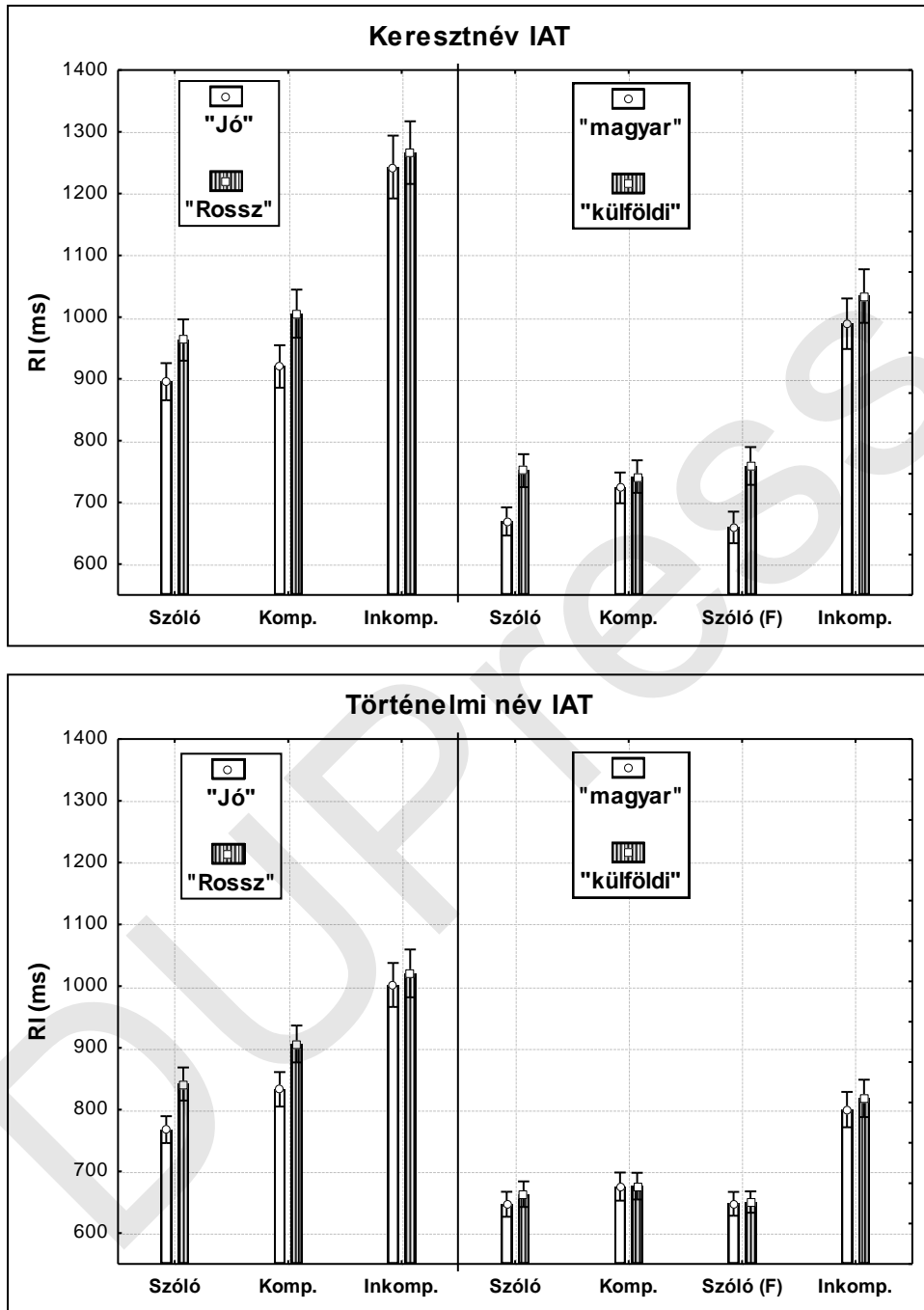
Az elemzés első részében a reakcióidő adatokban megfigyelhető sajátosságokat mutatjuk be. Az elemzés előkészítésekor semmiféle transzformációt nem hajtottunk végre a reakció idő adatokon. A kísérlet egyes blokkjaiban kapott adatokon átlagolást végeztünk, külön az attribútum feladat, és külön a célfeladat ingereinek egy-egy típusára ('jó' és 'rossz', illetve 'magyar' és 'külföldi'). Átlagoláskor nem vettük figyelembe a hibás válaszok³ reakcióidejét. Hibásnak tekintettük a blokkátlagtól két és fél szórássegységgel

³ Az IAT vizsgálatok megújított kiértékelési algoritmusában (Greenwald és mtsai, 2003) a hibás válaszok reakcióidejét egy korrigált értékkel helyettesítik, mely a blokk átlag 600 ms-mal történő megnövelésével adódik.

eltérő RI adatokat is. Az átlagoláskor a kombinált és fordított kombinált blokkok két fajtáját (a kombinált teszt-1 és teszt-2, illetve fordított kombinált teszt-1 és -2 blokkokat) összevontuk. Az elemzéskor az IAT jelenség figyelemmel kísérése érdekében – a bevett gyakorlattól eltérően – a szólófeladat helyzetben kapott adatokat is bemutatjuk, illetve elemezzük. A hibaadatok alakulása (lásd fentebb 1.3. táblázat), azaz a nagymértékű és egyenletes válaszpontosság a Keresztnév, és Történelmi név IAT mindegyik blokkjában ezt a döntésünket nem is érvényteleníti.

Az 1.2. ÁBRA felső része szemlélteti a melléknév, illetve a név kategorizáció hatékonyságának változását a Keresztnév-IAT-ban a kísérlet gyakorló és kombinált blokkjaiban. A melléknév kategorizáció hatékonyságának vizsgálatára egy 3 x 2-es ismételt méréses ANOVA-t futtattunk a Blokk (szóló vs. kompatibilis vs. inkompatibilis) és a Melléknév (jó vs. rossz) faktorokkal. A szignifikáns Blokk [$F(1,143)=47,03$; $p<0,001$] és Melléknév [$F(2,286)=252,2$; $p<0,001$] főhatás azt jelzi, hogy a reakcióidők lényegesen lassabbak voltak, amikor negatív valenciájú mellékneveket kellett besorolni a 'rossz' kategóriába, illetve az inkompatibilis elrendezésű kombinált blokkban. A Blokk x Melléknév interakció is szignifikáns volt [$F(2,286)=5,53$; $p<0,01$]. A célzott összehasonlítások (kontrasztvizsgálatok) eredményei szerint az említett interakció annak köszönhető, hogy a pozitív és a negatív melléknevek besorolása közötti különbség szóló feladatban és kompatibilis elrendezésben jelentősebb, mint inkompatibilis helyzetben [t értékek (142) $>2,029$; $p<0,05$].

A név kategorizáció hatékonyságát egy 4 x 2-es ismételt méréses ANOVA-val vizsgáltuk Blokk (szóló vs. kompatibilis vs. fordított szóló vs. inkompatibilis) és Név (magyar vs. külföldi) faktorokkal. A szignifikáns Blokk [$F(3,429)=186,94$; $p<0,001$] és Név [$F(1,143)=121,3$; $p<0,001$] főhatás azt jelzi, hogy a reakcióidők lényegesen lassabbak voltak a külföldi nevek besorolásakor és inkompatibilis elrendezésben. A szignifikáns Blokk x Név interakció [$F(3,429)=9,77$; $p<0,001$] annak köszönhető, hogy a magyar és a külföldi nevek besorolása közötti különbség a kombinált blokkokban lényegesen kisebb volt, mint a szóló feladat blokkokban [inkompatibilis vs. szóló: $t(141)=2,29$; $p<0,05$; inkompatibilis vs. fordított szóló: $t(141)=2,96$; $p<0,01$; inkompatibilis vs. kompatibilis: $t(141)=1,55$; n.s.; szóló vs. fordított szóló: $t(141)=1,05$; n.s.].

1.2. ÁBRA. A 'jó' és a 'rossz', illetve a 'magyar' és 'külföldi' kategóriákban kapott RI átlagok a szóló és fordított szóló (F) feladat blokkokban, illetve a kombinált feladatblokkokban (Kompatibilis, Inkompatibilis) a Keresztnév IAT-ban (felső rész) és Történelmi név IAT-ban (alsó rész).

A 1.2. ÁBRA alsó része a Történelmi név IAT egyes blokkjaiban mutatja a melléknév kategorizációs és a név kategorizációs feladatokban megfigyelhető reakcióidő átlagokat. Első ránézésre a keresztnév-IAT adataihoz képest némileg gyorsabb válaszidőket kaptunk a melléknevek és a személynevek besorolásakor is. Mindkét feladatban inkompatibilis helyzetben volt legrosszabb a teljesítmény, de a blokkok közötti eltérések kisebbnek tűnnek. A melléknév kategorizáció vizsgálatára egy 3 x 2-es ismételt méréses ANOVA-t futtattunk a Blokk (szóló vs. kompatibilis vs. inkompatibilis) és a Melléknév (jó vs. rossz) faktorokkal a melléknév feladat adataira. A szignifikáns Melléknév [$F(1,143)=56,73$; $p<0,001$] főhatás azt jelzi, hogy a negatív valenciájú melléknevek besorolása lényegesen lassabb volt. A szignifikáns Blokk [$F(2,286)=187,5$; $p<0,001$] főhatás annak köszönhető, hogy a három blokkban eltérő reakcióidő átlagokat kaptunk [inkompatibilis vs. szóló: $t(142)=16,75$; $p<0,01$; inkompatibilis vs. kompatibilis: $t(142)=12,78$; $p<0,01$; kompatibilis vs. szóló: $t(142)=7,16$; $p<0,001$]. A Blokk x Melléknév interakció [$F(2,286)=9,58$; $p<0,001$] annak köszönhető, hogy a jó és a rossz melléknevek besorolása közötti különbség szóló feladatban és kompatibilis elrendezésben jelentősebb, mint inkompatibilis helyzetben [t értékek $(142)>3,675$; $p<0,05$].

A név kategorizáció hatékonyságát egy 4 x 2-es ismételt méréses ANOVA-val vizsgáltuk, Blokk (szóló vs. kompatibilis vs. fordított szóló vs. inkompatibilis) és a Név (magyar vs. külföldi) faktorokkal. A marginálisan szignifikáns Név [$F(1,143)=3,54$; $p=0,06$] főhatás azt jelzi, hogy a reakcióidők enyhén lassabbak voltak a külföldi nevek besorolásakor. A Blokk főhatás [$F(3,429)=101,46$; $p<0,001$] annak köszönhető, hogy inkompatibilis elrendezésben lényegesen lelassul a kategorizáció. A Blokk x Név interakció nem volt szignifikáns [$F(3,429)=1,13$; n.s.], azaz a magyar és a külföldi nevek kategorizálása lényegében mind a négy helyzetben közel hasonlóan alakult.

Külön elemzésben összehasonlítottuk a melléknév kategorizáció és a név kategorizáció hatékonyságát a Keresztnév és Történelmi név IAT-ok között a szólófeladatban kapott reakcióidő átlagok alapján. Egy 2 x 2-es ismételt méréses ANOVA-t futtattunk az IAT (keresztnév vs. történelmi név) és a Melléknév (jó vs. rossz) faktorokkal. A szignifikáns IAT főhatás [$F(1,143)=126,08$; $p<0,001$] és Melléknév főhatás [$F(1,143)=61,82$; $p<0,001$] azt jelzi, hogy a reakcióidő átlagok lényegesen rövidebbek voltak Történelmi név IAT-ban és a 'jó' kategóriába tartozó melléknevek esetén. Az IAT x Melléknév interakció nem volt szignifikáns [$F(1,143)=0,15$; n.s.], azaz a 'jó' melléknevek átlagos RI-je rövidebb volt Keresztnév és Történelmi név IAT-ban is, mint a 'rossz' mellékneveké.

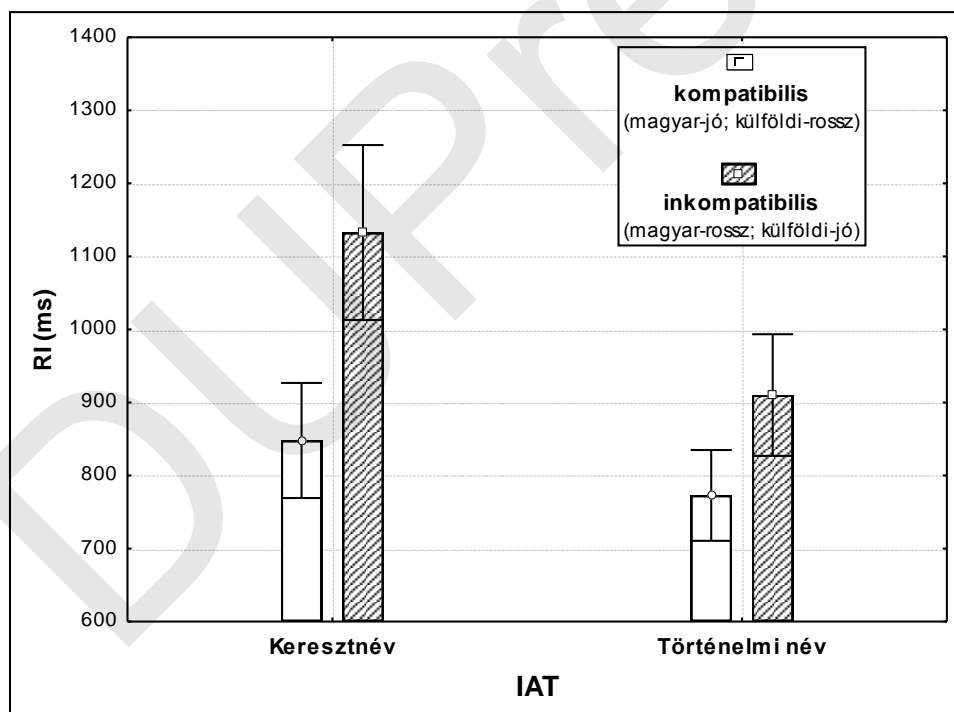
A névkategorizáció vizsgálatára egy $2 \times 2 \times 2$ -es ismételt méréses ANOVA-t végeztünk a szólófeladatokban kapott RI átlagokra is az IAT (keresztnev vs. történelmi név) Blokk (szóló vs. fordított szóló) és a Név (magyar vs. külföldi) faktorokkal. A szignifikáns IAT [$F(1,143)=46,57$; $p<0,0001$] főhatás azt jelzi, hogy Történelmi név IAT-ban lényegesen rövidebbek a RI átlagok. A Név főhatás [$F(1,143)=91,05$; $p<0,0001$] azt jelzi, hogy a magyar nevek reakcióidő átlagai rövidebbek voltak, mint a külföldi nevek RI átlagai. A Blokk főhatás [$F(1,143)=0,05$; n.s.] és egyetlen interakciója [F értékek(1,143)<2,16; n.s.] sem volt szignifikáns azt jelezve, hogy a szóló és fordított szóló blokkok RI átlagai lényegében azonosak voltak mindkét név-IAT-ban. Az IAT x Név interakció szignifikáns volt [$F(1,143)=70,74$; $p<0,0001$]. Ez az eredmény azt jelenti, hogy amíg a keresztnevek esetén a magyar nevek RI-je lényegesen gyorsabb volt, mint a külföldi nevéké (664ms vs. 755 ms), addig történelmi nevek esetén közel hasonlóan alakultak a magyar név és a külföldi név RI átlagai (647 ms vs. 656 ms). Lényegében a külföldi keresztnevekre kapott RI átlagok voltak lényegesen lassabbak, mint a másik három név RI-i.

Összességében, a szóló feladatok adatai alapján a 'magyar' és a 'jó' kategóriába tartozó nevek és melléknevek feldolgozása gyorsabban történt, mint a 'külföldi' és a 'rossz' kategóriába tartozóké, a Történelmi név és a Keresztnev-IAT-ban is. Hasonló eltérés tapasztalható kombinált feladatvégzés esetén is, amikor a melléknév és a név kategorizáció szabályai átfedőek (emocionálisan összhangzóak) voltak (kompatibilis elrendezés). Inkompatibilis elrendezésű feladatszabályok esetén, azonban a teljesítmény név és melléknév kategorizáció esetén is lényegesen romlik (a Történelmi név inkompatibilis blokkját leszámítva), és a 'magyar' és a 'jó' kategória előnye is jelentősen csökkent. A feladat szabályok kombinálásakor mutatott teljesítmény, tehát az elvárásoknak megfelelően a mi adatainkon is erősen a kategorizációs szabályok összhangjának függvényében változott.

1.3.2. AZ IAT HATÁS ELEMZÉSE REAKCIÓIDŐ ADATOKON

Az elemzés következő lépésében az IAT hatás kiértékelése szempontjából jelentős kombinált és fordított kombinált blokkokban nyújtott teljesítmény vettük szemügyre a Keresztnev-IAT-ban és a Történelmi név-IAT-ban. Reakció idő átlagokat számoltunk a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkokra úgy, hogy átlagoláskor a melléknév és a név kategorizációs feladatokban kapott adatokat összevontuk. Az átlagban szintén összevonásra került a kombinált és fordított kombinált blokkok két típusa (gyakorló és tesztblokk).

A 1.3. ÁBRA szemlélteti az adatok alakulását a két IAT vizsgálatban. Jól látható, hogy mindkét vizsgálatban erőteljes kompatibilitási hatás jelentkezett. A kompatibilitási hatás, illetve az IAT-ok közötti eltérés vizsgálatára egy 2 x 2-es ismételt méréses ANOVA-t futtattunk az Elrendezés (kompatibilis vs. inkompatibilis) és az IAT (keresztnév vs. történelmi név) faktorokkal. A szignifikáns IAT főhatás [$F(1,143)=218,36$; $p<0,001$] azt mutatja, hogy a Keresztnév-IAT-ban az átlagos kategorizációs teljesítmény lényegesen rosszabb volt, mint a Történelmi név-IAT-ban. A szignifikáns Elrendezés hatás [$F(1,143)=405$; $p<0,001$] a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésekben nyújtott teljesítmény különbségét jelzi a kompatibilis helyzet javára. A szignifikáns IAT x Elrendezés interakció [$F(1,143)=98,15$; $p<0,001$] azt jelzi, hogy a kompatibilitási hatás lényegesen nagyobb volt a Keresztnév-IAT-ban, mint a Történelmi név-IAT-ban. Mindkét helyzetben inkompatibilis elrendezésben lényegesen rosszabb a kategorizációs hatékonyság, mint kompatibilis helyzetben, de az eltérés a két blokk között Keresztnév-IAT-ban lényegesen nagyobb volt.

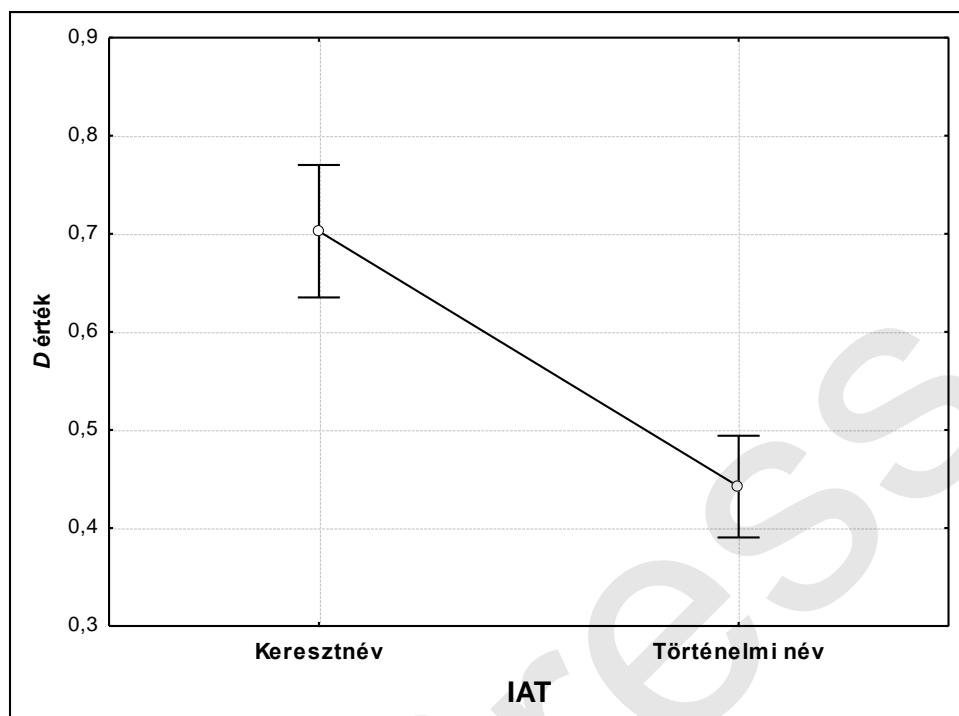
1.3. ÁBRA. A kompatibilis és az inkompatibilis elrendezésű blokkokban megfigyelhető átlagolt kategorizációs teljesítmény a két IAT vizsgálatban.

Összességében erőteljes kompatibilitási hatás, vagyis IAT hatás jelentkezett mindkét vizsgálat során. Amikor a nevek és a melléknevek váltakozó

kategorizálásakor a 'jó' és a 'magyar' kategóriák, illetve a 'rossz' és a 'külföldi' kategóriák közös válaszkimenethez tartoztak (kompatibilis elrendezés) a kategorizációs hatékonyság lényegesen nagyobb volt, mint amikor a 'magyar' és a 'rossz', illetve a 'külföldi' és a 'jó' kategóriák voltak átfedésben (inkompatibilis elrendezés). Ez az eltérés megmutatkozott függetlenül attól, hogy a név kategorizáció magyar és külföldi kereszt- vagy történelmi nevek elkülönítését kívánta-e, bár a kompatibilitási hatás keresztnevek esetén lényegesen erőteljesebb volt.

1.3.3. A *D* ÉRTÉK MAGHATÁROZÁSA ÉS ELEMZÉSE

Az elemzés utolsó részében az IAT hatás számszerűsítésére kidolgozott különbség mutatót elemeztük. Az implicit viszonyulás mennyiségi kiértékelése a különféle szortírozási blokkokban mért reakcióidő (RI) adatok különbségéből adódik. A kompatibilis elrendezésű kombinált feladatok és a fordított, azaz inkompatibilis elrendezésű kombinált feladatok RI különbsége a fentebbi elemzésben markánsan meg is mutatkozott. Az IAT-hatás precíz kiértékelése, azonban a nyers RI adatok alapján egy ún. *D* érték (difference score) meghatározását kívánja meg. Vizsgálatunkban a *D* érték Greenwald és mtsai (2003) által alkalmazott eljárást követve a következőképpen jártunk el. A kombinált feladatot jelentő valamennyi blokk (esetünkben Keresztnev-IAT, illetve a Történelmi név – IAT 3. és 4. ill. 6. és 7. blokk) RI adata szerepelt az elemzés kezdetén. Minden személy esetén a kombinált feladatokat tartalmazó blokkok RI adatait átlagoltuk, és az átlagtól két és fél szórásegységnyivel eltérő RI adatokat töröltük. Ezt követően a kombinált feladatok gyakorló (3. és 6. blokk, illetve 10. és 13. blokk) és a teszt blokkjaira (4. és 7. blokk, ill. 11. és 14. blokk) kiszámolt szórás értékkel elosztottuk ugyanezen blokkpárokban mért RI átlagok különbségét, majd a két érték átlagát vettük. Ezt az eljárást alkalmaztuk mindkét IAT-ban. A *D* értékek alakulását a 1.4. ÁBRA mutatja. Jól láthatóan a kapott *D* érték mindkét IAT vizsgálatban a pozitív tartományban van. A *D* érték elemzésére ismételt méréses varianciaanalízist végeztünk az IAT (keresztnev vs. történelmi név) faktorról. Az szignifikáns IAT főhatás [$F(1,143)=63,8$; $p<0,001$] azt jelenti, hogy a szemmel is jelentősnek tűnő eltérés a két IAT vizsgálatban kapott *D* érték között statisztikai értelemben is számottevő. Keresztnevek kategorizálásakor a kategoria-válasz elrendezés átfedéseinek eltérése alapján különböző blokkokban nyújtott teljesítménykülönbség lényegesen markánsabb, mint amikor a névkategorizáció történelmi nevek szortírozását kéri.

1.4. ÁBRA. A *D* értékek alakulása a Keresztnév- és a Történelmi név-IAT-ban.

1.4. MEGBESZÉLÉS

Kutatásunk kiinduló feltevése az volt, hogy az identitás-releváns információk az én fogalom köré szerveződő asszociatív kapcsolatrendszerben, annak részeként kitüntetett helyzetben vannak. Az ismertetett vizsgálatban az Implicit Asszociációs Teszt eljárást alkalmaztuk, mely szándékai szerint az asszociatív szerveződés jellegzetességeit (asszociatív erő, kapcsolatok távolsága) képes feltárni objektív, viselkedéses adatokon. Az IAT reakcióidő mérésen alapuló teljesítményhelyzetet jelent, melyben ingereket kell megadott kategóriák szerint szortírozni. A feladathelyzet lényegi részét képezi a kategorizációs szabályok meghatározott módon történő változása. Feltevés szerint a kategorizációs hatékonyság visszatükrözi a feladatokban kategorizálandó objektumok reprezentációi közötti asszociatív kapcsolat sajátosságait (asszociációs távolság, kapcsolati erőviszonyok). A szortírozási teljesítmény hatékonyabb, amikor a kategorizálandó objektumok a feladathelyzet speciális válaszsabály átfedései mentén egyfajta emocionális összhangba (kompatibilis elrendezés) kerülnek.

Vizsgálatunkban az IAT eljárás egy olyan változatát hoztuk létre, melyben az ingeranyag történelmi/kulturális szempontból kiemelt jelentőséggel

bíró személyiségek neveiből, és történelmi szempontból közömbös keresztnevekből, illetve pozitív és negatív valenciájú melléknevekből állt. Elvárásunk az volt, hogy a kategorizációs teljesítmény jelentősen módosul az emocionálisan telített történelmi nevek és a valenciával bíró melléknevek kategorizációs szabályai átfedéseinek függvényében. Specifikusan, kompatibilis elrendezés mellett (azaz 'magyar'-'jó' és 'külföldi'-'rossz' válaszkapcsolatok esetén) a teljesítmény javul az inkompatibilis elrendezés melletti teljesítményhez képest ('magyar'-'rossz' és 'külföldi'-'jó' válaszkapcsolatok), elsősorban történelmi név IAT-ban. Hasonló, de kevésbé markáns mintázatot vártunk keresztnév IAT-ban is. Az ismertetésben végigkövettük az adatok alakulását a vizsgálatok egyes részegységeiben. A hibaadatok alakulása arra utal, hogy a sokat hibázó személyeket kiszűrő szigorú kritérium alkalmazása után pontosságmutató nem mutatott különbséget az egyes feltételek között. A RI elemzés első részében azt láttuk, hogy mind a melléknevek, mind a nevek kategorizálása kombinált feladathelyzetben jelentősen romlott a szóló feladat helyzetben végzett kategorizációhoz képest, Történelmi név- és Keresztnév-IAT-ban is. Melléknevek esetén ez a különbség az inkompatibilis elrendezés mellett romló teljesítmény miatt jelentkezett, annak ellenére, hogy mindhárom helyzetben (szóló, kompatibilis kombinált, inkompatibilis kombinált) a kategorizációs szabályok változatlanok voltak. Név-kategorizáció esetén, történelmi- és keresztnévek esetén is, inkompatibilis elrendezésű kombinált helyzetben romlott jelentősen a kategorizáció hatékonysága. Ezek a megfigyelések, összhangban az elméleti áttekintésben említett változó kritériumszint magyarázattal (lásd, Kondé, 2017, 4. fejezet; Brendl és mtsai, 2001; Klauer és mtsai, 2007) arra utal, hogy kombinált helyzetekben, különösen inkompatibilis elrendezés mellett még az egyébként változatlan melléknév kategorizációs feladat esetén is számolni lehet a döntési kritériumok módosulásával, szigorodásával, ami részben magyarázata is lehet az IAT effektusnak.

A kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű kombinált blokkokban nyújtott teljesítményt elemezve markáns teljesítmény-eltéréseket figyeltünk meg. A reakcióidő elemzés és a *D* érték elemzése is erőteljes különbséget jelzett a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű helyzetek között, az inkompatibilis helyzetekben mért magasabb RI-nek, ill., 0-tól lényegesen magasabb *D* értékeknek köszönhetően. Azaz a célkategoróriák alkalmazásának latenciája lényegesen megnyúlt, ha az attribútum-kategorizációs feladat válaszsabályaival nem volt összhangban (pl. 'magyar'-'rossz'). Ez az eredmény, mint alapértelmezett IAT hatás úgy értelmezendő, hogy az attitűd tárgyak irányába mutatott implicit viszonyulás nem kiegyensúlyozott, a 'magyar' kategória

irányába tolódott. Másképpen fogalmazva, a 'magyar'-'jó' asszociáció erősebb, mint a 'magyar'-'rossz'. A magyarpreferencia, amit az IAT hatás feltár, várakozásainknak megfelelő volt, ugyanakkor, a névfeltételek összehasonlításakor elvárásainkkal nem teljesen összhangban álló eredménymintázat bukkant felszínre. A magyarpreferencia mindkét cél tárgy (történelmi név, keresztnév) esetén megmutatkozott. Ugyanakkor a hatás mértéke eltérő intenzitású volt, köszönhetően a várakozásunktól némiképpen eltérő különbségnek a keresztnévek javára. Másképpen fogalmazva, erőteljes implicit elfogultság figyelhető meg a 'magyar' kategória irányába, függetlenül attól, hogy kereszt-, vagy történelmi nevekről is van-e szó, ugyanakkor a magyarpreferencia lényegesen markánsabbnak mutatkozott a keresztnév-IAT-ban. Ez az eredmény, várakozásainkhoz képest meglepőnek tűnik. A történelmi neveknek lényegesen erőteljesebb emocionális hatásokat tulajdonítottunk, így bennük a nemzeti/kulturális elfogultság számára alkalmasabb kifejeződési lehetőséget láttunk. Noha mindkét névtípus esetén az elfogultság szignifikánsan pozitív, különbségük mégis magyarázatot kíván. Az adatok alakulása megengedné azt az értelmezést, hogy a történelmi személyek neveinek, így, általánosítva a történelmi emlékeknek kisebb emocionális jelentőséget tulajdonítsunk, magyarázatunk éppen ellenkező irányban tapogatózik. Mivel az IAT alapvetően egy sajátosan relatív viszonyban, egy páros összehasonlítás mentén mozgósítja a preferenciákat, szükségképpen vetődik föl a kérdés, hogy egy attitűdtárgy iránti viszony másnak mutatkozna-e egy másik attitűdtárgy kontrasztjában (pl. lehet a bor preferenciája erőteljesebb, mint a söré, de még erőteljesebbnek mutatkozhatna üdítő mellett). Vizsgálatunkban mind a magyar, mind a nem magyar történelmi személyek alapvetően pozitív szereplők voltak, „hősök”, művészek, akik, vagy akiknek a művei iránt az ember bizonyos mértékig pozitívan elfogult. Ennek köszönhetően a 'magyar'-'külföldi' különbségtételt kevésbé befolyásolhatta a párhuzamos melléknévfeladat kategóriáihoz való illeszkedés. Azaz egyformán inkompatibilis, vagy egyformán kompatibilis lehetett mindkét elrendezés ('magyar'-'jó' vs. 'külföldi'-'jó'), ilyenformán a blokkok közötti különbség csökkent. Ezt az okfejtést támasztja alá az a megfigyelésünk, mely azt mutatta, hogy a szólófeladat helyzetben a 'rossz' melléknévek RI-je lényegesen hosszabb volt, mint a 'jó' melléknéveké, mindkét név-IAT-ban. Ugyanakkor, a 'külföldi' nevek RI-je csak keresztnév IAT-ban tért el a 'magyar' nevek RI-jétől (lényegesen hosszabb volt), történelmi nevek esetén ilyen eltérést nem tapasztaltunk, illetve a különbség statisztikailag csak közelítette a szignifikanciaszintet. Ez az eredmény, noha csak a gyakorló próbákból származik, arra utal, hogy az egymásra emocionális értelemben jobban 'hasonlító' párok ('magyar' történelmi név és 'külföldi' történelmi név)

feldolgozása között nincs lényeges teljesítmény eltérés. Ezzel szemben az emocionálisan kontrasztosabb kategóriák között jelentős teljesítmény eltérés adódhat a kategorizációs sebességben. Vagyis a 'jó' vs. 'rossz' kategóriák feldolgozási eltérésehez hasonlóan (a 'jó' gyorsabb) keresztnévek esetén a 'magyar' (implicite jó) kategória feldolgozása is eredményesebb, mint a külföldi (implicite rossz) kategóriáé ('magyar' keresztnév gyorsabb).

Erre tekintettel a vizsgálati adatainkból kirajzolódó, magyar történelmi emlékek (itt nevek) iránti enyhébb, bár összességében pozitív elfogultság, paradox módon még erőteljesebb magyar elfogultságot tükrözhet, hiszen az implicit attitűd (preferencia) egy pozitíven értékelt attitűdtárgy mellett bizonyult még inkább pozitívnak. Röviden tehát, a magyar preferencia történelmi nevek esetén „technikailag” nem tudott erőteljesebbnek mutatkozni, a hatás a pozitívan értékelhető külföldi, európai történelmi nevek kontrasztjában tompulhatott. Ez a magyarázat az ingeranyag célzott megválogatásával könnyen leellenőrizhető. Erre a kérdésre később fejezetekben visszatérünk.

TÖRTÉNELMI/KULTURÁLIS EMLÉKEK KONNOTATÍV JELENTÉSMEZEJÉNEK FELTÁRÁSA IMPLICIT MÓDSZEREKKEL⁴

KONDÉ ZOLTÁN*, SZABÓ GERGELY** ÉS DÓSA ZOLTÁN***

ABSZTRAKT

A tanulmányban a történelmi emlékek absztrakt, szemantikus terét vizsgáltuk egy az IAT eljárást és a szemantikus differenciál módszert kombináló vizsgálatban. Hat IAT vizsgálatban történelmi nevek és keresztnevek kategorizációjával párhuzamosan attribútumkategorizációt kellett végezni a 'jó'-'rossz' vagy az 'erős'-'gyenge' vagy az 'aktív'-'passzív' kategóriák szerint. A történelmi fogalmak és a jelentés tengelyeket (érték, erő, aktivitás) megjelenítő melléknevek asszociatív kapcsolatát feltételezve azt vártuk, hogy a kategorizációs teljesítmény (IAT helyzetre jellemző) módosulása a történelmi/identitás-releváns emlékek szemantikus terének sajátos konnotatív árnyalatait tárhatja fel. Az eredmények szerint az érték dimenzióban megfigyelhető markáns magyarpreferenciát jelző *D* értékekhez képest elhanyagolható mértékű IAT szerű hatást találtunk az erő-, és az aktivitás-IAT-okban kereszt- és történelmi nevek esetén is.

Az eredmények értelmezhetők, úgy hogy a történelmileg jelentős fogalmak a háromdimenziós osgood-i absztrakt szemantikus térben elsősorban az érték tengely mentén történő erőteljes pozitív eltolódással jellemezhetők. Az eltolódás az erős-gyenge, illetve aktív-passzív tengely mentén elhanyagolható. Ugyanakkor ez utóbbi része a megfigyeléseinknek arra is utalhat, hogy az implicit, teljesítménymódosuláson alapuló eljárás a kategóriák (itt az attribútum kategóriák) értelmezhetőségén, így a példányok besorolásának egyszerűségén, kézenfekvő mivoltán nagymértékben múlhat. Emiatt az IAT hatás hiánya az erő és aktivitás tengelyen nem feltétlenül a történelmi fogalmak (itt elhanyagolható mértékű) implicit sajátosságát jelzi, hanem az eljárás érzéketlenségét a konnotatív jellegzetességek ezen aspektusának feltárására.

Kulcsszavak: konnotatív jelentés, szemantikus differenciál, osgood-i szemantikus tér, történelmi emlékek

⁴ Tanulmányunkban Kondé, Szabó és Dósa (2011) adatainak részletesebb elemzését ismertetjük.

* DE, Pszichológiai Intézet, Általános Pszichológiai Tanszék

** KRE, Pszichológiai Intézet, Klinikai Pszichológiai Tanszék

*** Babes-Bolyai Tudományegyetem, Pedagógiai és Alkalmazott Didaktikai Intézet

2.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS HIPOTÉZISEK

Az Implicit Asszociációs Teszt kifejlesztésének célja az volt, hogy viselkedéses adatokon, teljesítményhelyzetben tegye megragadhatóvá az értékelő viszonyulások (attitűdök) implicit aspektusait (Greenwald és mtai, 1998). Az IAT eljárás, mint az elméleti áttekintő fejezetekben (lásd Kondé, 2017, 3. és 4. fejezet), illetve a megelőző fejezetben láthattuk, közvetlenül szavak besorolási hatékonyságát (gyorsaságát és pontosságát), illetve a kategorizációs hatékonyság változását vizsgálja a sajátosan változó szabályok mentén. A kategorizációs teljesítmény módosulása, azaz az IAT hatás az asszociatív értelmezés szerint a fogalmak emlékezeti szerveződésének sajátosságára utal, mely az attitűdinális beállítódások háttereként szolgál. Így az IAT e sajátos gondolatmenet alapján az értékelő viszonyulások, attitűdök áttételes, indirekt méréseként tekinthető. Az IAT indirekt mérési módszer abban az értelemben is, hogy az értékvélekedéseket nem explicit értékelő állásfoglalásokon keresztül, hanem az asszociatív kapcsolatok eltérésein alapuló viselkedéses adatok közvetítésében ragadja meg. Lehetséges azonban az asszociatív magyarázattal nem ellentétes, de eltérő hangsúlyozású interpretációja is annak, hogy mit vizsgál az IAT módszertan.

Mivel az IAT eljárásban fogalmakat és értéktartalmakat megjelenítő kifejezéseket, mellékneveket kell kategorizálni, és az IAT effektus a fogalmak és jelzők asszociatív kapcsolódását jelzi, ezért az IAT módszertan értelmezhető úgy is, mint amely a fogalmak jelentés mezejét, legalább az asszociációs konglomerátum értelmében vett fogalmi jelentést egy adott metszetben ragadja meg. Specifikusan, az implicit asszociációs teszt a vizsgált fogalmak, kategóriák jelentését a szemantikus tér, vagy jelentés mező egy absztrakt dimenziójában, a valencia (jó-rossz) tengely mentén vizsgálja. Mivel a módszer specifikumából adódóan a jelentésmező feltárása a tudatos kontroll megkerülésével (explicit állásfoglalásokat nélkülözve), indirekt módon történik, az IAT tekinthető az asszociatív jelentés mérés indirekt módszereként is.

KONNOTATÍV JELENTÉS KÖZVETLEN MÉRÉSE ÉS A SZEMANTIKUS DIFFERENCIÁL

A fogalmak, jelek, szimbólumok stb. pszichológiai érelemben vett *jelentésének* meghatározása, illetve ehhez kapcsolódóan méréses adatokon keresztül történő kiértékelésének problémája nem új és nem kis nehézséget jelentő feladvány a pszichológiában (pl. Bartlett, 1985). Az Osgood és munkatársai (1957) által kifejlesztett ún. *szemantikus differenciál* egy széles körben elterjedt módszer, mely szándékai szerint a szavak, kifejezések

szó szerinti, vagy lingvisztikai jelentésen túlnyúlva a szubjektív, pszichológiai jelentéshez is hozzáférést biztosít.

Osgood a szavak szemantikus reprezentációinak feltérképezésére törekedett majd kutatásai eredményeképpen egy olyan elemző módszert, azaz a szemantikus differenciál skálát javasolt, melynek segítségével számszerűsíteni lehet jelek, szimbólumok, elsősorban mégis nyelvi kifejezések pszichológiai jelentésének árnyalatait, illetve lehetővé teszi az eltérő szemantikai jelentésű kifejezések pszichológiai jelentésének, konnotációjának azonos skálán történő jellemzését és így különbségeik, hasonlóságuk adatszintű kiértékelését. A módszer kidolgozását kiterjedt faktoranalitikus vizsgálódás előzte meg (Osgood és mtsai, 1957). A természetes nyelvi kifejezésekészlet mellékneveit, jelzőit használva számszerű értékeléseket, értékítéleteket kért személyekkel, tárgyakkal kapcsolatban és a skálapontszámok statisztikai elemzésével igyekezett a vélekedések, jellemzések (lényegében attitűdök) közös dimenzióit tetten érni. A számos jelentés dimenzióban történt vizsgálódás eredményei alapján faktoranalízissel arra jutott, hogy lényegében kultúrától, nyelvtől függetlenül, az értékelő vélekedések három elkülönülő dimenzió, független (ortogonális) faktor szerint rendeződnek. Eredményei szerint a válaszok varianciájának kétharmada magyarázható három faktor figyelembevételével, melyek megbízhatóságát több különálló kutatásban megismételték és ismételten megerősítették (Heise, 1970). A vizsgálatok egybehangzó tanúsága szerint egyes melléknév párok értékelése önmagában szinte teljesen mértékben képes leírni egy-egy faktor értékeit. A faktorstruktúra akkor is megbízhatóan megjelenik, ha a tesztelés során csak néhány pár melléknévet használnak, amennyiben ezek megfelelően reprezentálják az adott dimenziót meghatározó melléknévpárokat. Ilyen reprezentatív, az adott faktorra nézve prototipikus melléknév párok a jó-rossz (az *értékelő*, vagy evaluation (E) dimenzióra), az erős-gyenge (ez az *erő*, vagy potency (P) dimenzióra), és a gyors-lassú (ez az *aktivitás*, vagy activity (A) dimenzióra).

E kutatás talaján kifejlesztett szemantikus differenciál módszer a kifejezések, fogalmak jelentésmezejét a fent említett ellentétes jelentésű jelzőkhöz történő illesztés segítségével tárja föl (Osgood, Suci és Tannenbaum, 1957). A jelzőpárok egy skála két végén helyezkednek el és a vizsgálati személynek szavakat a két jelző által alkotott pólusok közötti Likert-skálán kell elhelyeznie, ami által a vizsgált fogalom (attitűdtárgyak) adott attribútumok mentén való jellemezhetőségét fejezi ki. A skála úgy van kialakítva, hogy egy reakció irányát (pozitív és negatív értékek) is és intenzitását (értékfokozatok) is méri. A módszer, tehát a három ortogonális faktor, az érték, az erő és az aktivitás

faktorok által meghatározható absztrakt szemantikus térbe illeszti be, helyezi el a legkülönbözőbb kifejezéseket. Másképpen fogalmazva, a szemantikus differenciál révén az eltérő jelentésű nyelvi kifejezések specifikus jelentéstartalma e három dimenzió által megrajzolt térben feloldódik, és másodlagos jelentésük, konnotációjuk, vagy a később megszilárduló terminológia szerint érzelmi jelentésük révén mintegy közös nevezőre vannak hozva az eredeti, közvetlen, szószerinti jelentésüktől függetlenül.

Osgood módszere lehetővé tette a legkülönbözőbb nyelvi, illetve nem nyelvi jelek egy közös dimenzionális térben történő jellemzését. A szemantikus differenciál elemzés eredménye így alapértelmezésben a szemantikus tartalmak absztrakt, pszichológia jelentését határozza meg. Mivel azonban az eljárás a személyek értékelő vélekedéseiből indul ki, melyet a személy skálapontszámok formájában juttat kifejezésre, a szemantikus differenciál módszer úgy is értelmezhető, mint ami a személy attitűd tárgyak irányában mutatkozó viszonyulásának (attitűdjének) jellegzetességeiről ad képet. Eszerint, a szemantikus differenciál révén a különféle attitűd objektumokról alkotott attitűdök egységesíthetőek e három, absztrakt dimenzió mentén. A szemantikus differenciál módszer háttérét képező elméleti feltevéseket, illetve az általa feltételezett absztrakt szemantikus tér koncepcióját az eljárás megjelenésétől kezdve vitatják (lásd pl. Czigler és Pléh, 1973). Ennek ellenére a szubjektív, pszichológiai jelentés, illetve az attitűdinális beállítódások vizsgálatának egyik legelterjedtebb módszere (Hunyady, 1996). A bevezető bekezdésekben említettek szempontjából a szemantikus differenciál módszer azon sajátossága emelendő ki, hogy a szemantikus differenciál a fogalmak másodlagos, konnotatív (nem szószerinti, érzelmi) jelentésmezejét, így az attitűdök érzelmi oldalát (ezen keresztül a személy affektív értékelő viszonyulásának háttérét) explicit állásfoglalásokon, tudatos, önreflexív jellemzéseken alapuló skálázásos technika révén közelíti. E sajátosságok miatt a szemantikus differenciál az attitűdök vizsgálatának egy *direkt, explicit* módszereként tekinthető (az explicit és implicit technikák különbségéről lásd pl. Gawronski és De Houwer, 2014).

TÖBB-DIMENZIÓS IAT ÉS AZ IMPLICIT ATTITŰDMÉRÉS KITERJESZTÉSE

Az IAT vizsgálatokban alkalmazott célkategorizációs feladat kategóriái a kutatói érdeklődés mentén nagyfokú változatosságot mutathatnak. Az attribútum kategorizáció, azonban többnyire a jó-rossz, tehát az osgood-i értékelő dimenzió mentén történő kategorizációt jelent. Ebből adódóan az IAT effektus az értékelő, valencia sajátosságok, illetve ezek reprezentációi és az attitűdtárgyak reprezentációi közötti kapcsolatokról informál, (ami az

attitűdtárgy irányában fennálló értékelő (pozitív vagy negatív) viszonyulásként értelmeződik).

Képszerű megfogalmazásban, az IAT effektus a vizsgált fogalmak jelentésmezőinek átfedéseit - noha csak egyetlen metszetben - teszi láthatóvá. Így az IAT effektus megjelenésének feltétele, hogy a fogalmak jelentésmezeje átfedő legyen. Ha átfedés nincs, az IAT effektus elvileg nem jelenhet meg. Nem zárható ki azonban, hogy a jelentés átfedések más metszetekben, más jelentésdimenziók mentén (pl. erő, vagy aktivitás) is fennállhatnak.

Xiong, Logan és Franks (2006) például, azt vizsgálta, hogy különböző jelentésdimenziókhoz tartozó melléknévek, azaz elkülönülő, nem átfedő szemantikus dimenziók esetén megjelenik-e egy az IAT effektushoz hasonló teljesítménykülönbség egy specifikusan (IAT-szerűen) elrendezett szemantikus kategorizációs feladatban. Vizsgálatukban fogalmakat (pl. barát, kalapács, város stb.) kellett melléknévpárok mentén besorolni. A feladatok végrehajtása az IAT-ra jellemző elrendezésben történt, azaz mindig kétféle kategorizációs feladatot (egyszer az egyik, majd a másik melléknévpár szerint) kellett felváltva végrehajtani. Továbbá, a két feladat válaszsabályai átfedőek voltak (azonos válaszkimeneteket kellett használni mindkét feladatban) és a szabályok a vizsgálat felénél az egyik feladatban megfordultak. A feladatban szereplő melléknévpárokat (amelyek szerint a fogalmakat kategorizálni kellett) úgy válogatták meg, hogy a két melléknévpár azonos szemantikus dimenzióhoz (pl. „jó-rossz” és „kemény-lágy”), vagy ortogonális, azaz független szemantikus dimenzióhoz tartozzon („kicsi-nagy” és „jó-rossz”). A melléknévpároknak megfelelő szemantikus dimenziókat előzetes szemantikus differenciál vizsgálattal, illetve faktoranalízissel állapították meg, míg az objektumok besorolhatóságát a melléknév-kategóriákba előzetes skálázással. Eredményeik szerint átfedő szemantikus dimenziók esetén IAT-szerű teljesítmény eltérés jelentkezett a kísérleti blokkok (kompatibilitás és inkompatibilis) között. Ellenben elkülönülő szemantikus dimenziók mentén zajló kategorizációk esetén nem volt megfigyelhető IAT hatás. Az eredmények egyrészt azt jelentik, hogy a szemantikus differenciál direkt módszerével azonosított absztrakt szemantikus jelentésdimenziók megkülönböztethető eredménymintázatokban detektálhatók viselkedéses adatok szintjén is. Vagyis, az Osgood-féle elképzelés igazolható más, indirekt módszerek alkalmazásával is. Témánk szempontjából fontosabb, hogy az eredmények azt is jelentik, hogy az implicit asszociációs teszt az értékelő jelentés dimenzió túl, mellett más szemantikus dimenziók mentén is eredményesen alkalmazható. Továbbá a kiterjesztett IAT alkalmas lehet fogalmak absztraktabb, konnotatív jelentés tartományainak a feltérképezésére,

illetve különböző lexikális jelentéstartalmú fogalmak érzelmi jelentésének összehasonlítására.

Erre példát is találhatunk olyan IAT vizsgálatokban, melyekben az attribútum kategorizációs feladatban a 'jó' vs. 'rossz' kategorizáció mellett, vagy helyett más attribútum dimenziókhöz illeszkedő jelző kategorizációs feladatot használnak. Rudman és mtsai (2001), például a nemi sztereotípiákat vizsgálták férfi és nő vizsgálati személyek körében egy olyan összetett IAT vizsgálatban, melyben a valencia sajátságot negatív-pozitív, negatív-semleges, illetve pozitív-semleges kontrasztban is összevetették. Emellett vizsgálták a nő, illetve a férfi fogalmak asszociatív kötődését az „erő” és a „gyengesség”, illetve a „hűvösség” és a „melegség” attribútumaihoz is.

Gattol és mtsai (2010) az ún. többdimenziós IAT módszer alkalmazásával (md-IAT, multi-dimensional Implicit Association Test) – amely lényegében több különálló IAT-ot jelent – az attribútum és cél kategóriák számának bővítésével autómárkák rejtett jelentéstartalmait, illetve a feléjük irányuló attitűdök részletgazdagabb és pontosabb mérését szándékozták elérni. A vizsgálatban osztályozási feladatot végeztek személyeikkel IAT elrendezésben autómárkák neveire, szimbólumaira és fényképeire, mint célobjektumokra, illetve nyelvi kifejezésekre, mint attribútumokra. Az attribútum kategorizáció több melléknévpárt használt kategóriaként: 'biztos'-'bizonytalan', 'fiatal'-'idős', 'megbízható'-'megbízhatatlan', 'agresszív'-'békés', 'környezetkímélő'-'nem környezetkímélő', 'újító'-'konzervatív' attribútum kategóriák osztályozása mellett. Az említett vizsgálatok, konkrét vizsgálati kérdéseiken túl mutató tanulsága, hogy IAT-szerű feladat elrendezésben jól megválasztott kategóriák esetén lehetőség van összetett asszociatív szerveződések vizsgálatára is az értékelő dimenzión túlmenően is.

A megelőző fejezetben ismertetett tanulmány azt demonstrálta, hogy a történelmi vonatkozásokkal rendelkező, illetve történelmi szempontból indifferens nevek jelentése az IAT módszertan segítségével, viselkedéses adatokon vizsgálható, és „pozíciójuk” a szemantikus tér egy metszetén, a jó-rossz dimenzió mentén meghatározható, elkülöníthető. Jelen fejezetben ismertetett vizsgálat célja az volt, hogy a történelmi kifejezések jelentés árnyalatait a szemantikus tér további dimenziói (erő, aktivitás) mentén is megvizsgálja. Ennek érdekében az IAT egy továbbfejlesztett változatát alkalmaztuk, mely az IAT és a szemantikus differenciál módszer kombinációjának tekinthető. Ez a kombináció az IAT felől tekintve az implicit viszonyulások mérésének kiterjesztését jelenti az értékelő dimenzió melletti erő és aktivitás dimenziók felé. A szemantikus differenciál módszere felől a kombinált módszer újdonsága abban rejlik, hogy a

fogalmak szemantikus terének feltárása viselkedéses adatokra alapozva, indirekt módon történik. Mindezekre tekintettel a vizsgálat célja az volt, hogy a történelmi kifejezések konnotatív, vagy érzelmi jelentését feltárjuk az osgood-i absztrakt szemantikus tér IAT módszertanra jellemző indirekt feltérképezésén keresztül. E módszertani kiterjesztés révén szerettünk volna részletesebb képet kapni a történelmi emlékezhelyek fogalmi reprezentációinak jelentés árnyalatairól, illetve az ezen emlékekkel kapcsolatos attitűdökről.

2.2. MÓDSZEREK

2.2.1. SZEMÉLYEK

A vizsgálati minta az előző fejezetben ismertetett módon lett összeállítva. Jelen ismertetésben a minta két alcsoportját, a magyarországi és az erdélyi csoportot összevontan kezeljük. A két minta különbségeire irányuló elemzéseink részleteit a csoportkülönbségeket tárgyaló fejezetben ismertetjük részletesen más körülmények között végzett megfigyeléseink eredményeivel együtt. Az elemzéseket 143 fős mintán nyert adatokon végeztük. Lásd az első fejezet ide vonatkozó ismertetését a hibaelemzés részben.

2.2.2. HELYSZÍN, VIZSGÁLATI KÖRÜLMÉNYEK, ESZKÖZÖK

A tesztfelvétel körülményei, eszközei a megelőző fejezetben kerültek bemutatásra.

2.2.3. A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE

A teljes vizsgálat hat önálló név-IAT vizsgálatból állt, három-három Keresztnév- és Történelmi név-IAT-ból. A név-IAT-ok a melléknév kategorizációs feladat egyes dimenziói mentén alkotnak párokat. A melléknév, vagy attribútum kategóriák az osgood-i szemantikus dimenziókat (érték, erő, aktivitás) kijelölő melléknévpároknak felelt meg. Az attribútum kategóriák az érték dimenzió esetén a 'jó' és 'rossz', az erő dimenzió esetén az 'erős' és 'gyenge', aktivitás dimenzió esetén az 'aktív' és 'passzív' volt. Az IAT-ok egy előre adott sorrendben következtek az attribútum dimenziók és a névkategóriák alapján. Előbb az érték dimenzió, majd az erő dimenzió, végül az aktivitás dimenzió mentén kellett a név IAT-okat teljesíteni Keresztnév-IAT – Történelmi név-IAT sorrendben. A kísérlet szerkezeti felépítését mutatja az 2.1. TÁBLÁZAT. A vizsgálat három nagyobb szakaszra oszlott, melyek között rövid pihenőt tarthattak a vizsgálati személyek. A teljes vizsgálat maximum 45 percig tartott.

A VIZSGÁLAT SZERKEZETI FELÉPÍTÉSE

NÉVTÍPUS	ATTRIBÚTUM DIMENZIÓ		
	ÉRTÉK	ERŐ	AKTIVITÁS
KERESZTNÉV	1.	3.	5.
TÖRTÉNELMI NÉV	2.	4.	6.

2.1. TÁBLÁZAT. Az IAT kísérletek szerkezete és a blokkok sorrendje az melléknévfeladat attribútum dimenziója és a cél feladat név típusai alapján.

2.2.4. INGEREK ÉS FELADATOK

Az egyes IAT vizsgálatok szerkezeti felépítést, a végrehajtandó feladatokat, az ingerek bemutatásának részleteit, a válaszsajátosságokat és ezek változásait a megelőző fejezetben bemutattuk az attribútum kategorizációs feladatok részleteit leszámítva. Az attribútum feladatokban mellékneveket, jelzőket kellett a két attribútum kategória valamelyikébe besorolni a megadott válaszbillentyűk megnyomásával. Az attribútum kategóriák a szemantikus differenciál dimenzióinak megfelelően a 'jó' vs. 'rossz' (érték), az 'erős' vs. 'gyenge' (erő) és az 'aktív' vs. 'passzív' (aktivitás) voltak. A mellékneveket a szemantikus differenciál magyar változatának egy közismertebb listájáról (Düll, Varga, 1994) választottunk ki, dimenzióként 8-8 melléknév párt. A melléknév párok kiválasztása során a cél az volt, hogy a melléknevek a lehető legjobban reprezentálják az adott dimenzióknak megfelelő skála végpontjait, valamint, hogy a résztvevők számára a legkönnyebben érthetőek, lehetőleg egyértelműek legyenek a szortírozási feladat számára. A melléknevek listáját a 2.2. TÁBLÁZAT mutatja.

A célkategorizációs feladatban keresztnéveket és történelmi személyiségek neveit kellett 'magyar' és 'külföldi' kategóriákba sorolni. Összesen 21 történelmi személyiség nevét választottuk ki. Ugyanazok a nevek keresztnévei jelentették a Keresztnév-IAT ingeranyagát. A 21 kereszt- és 21 történelmi nevet három 7 elemből álló csoportra osztottuk. Ennek megfelelően a Keresztnév-Érték IAT-ban alkalmazott személynevek nem egyeztek a Keresztnév-Erő IAT-ban, illetve a Keresztnév-Aktivitás IAT-ban használt nevekkel. Ugyan ez érvényes a Történelmi név-IAT ingereire is. A vizsgálatban használt neveket 2.3.1.-2.3.3. TÁBLÁZATOK mutatják a megfelelő bontásban.

ÉRTÉK		ERŐ		AKTIVITÁS	
JÓ	ROSSZ	ERŐS	GYENGE	AKTÍV	PASSZÍV
BIZTONSÁGOS	VESZÉLYES	SZILÁRD	FOLYÉKONY	FESZÜLT	NYUGODT
KELLEMES	KELLEMETLEN	ÉLES	TOMPA	ADÓ	FOGADÓ
HASZNOS	HASZONTALAN	NAGY	KICSI	GYORS	LASSÚ
JELENTÉS TELI	ÉRTELMETLEN	VASTAG	VÉKONY	NYUGTALAN	NYUGALMAS
ÉLTETŐ	PUSZTÍTÓ	BASSZUS	SZOPRÁN	FIATAL	ÖREG
SEGÍTŐ	AKADÁLYOZÓ	KEMÉNY	LÁGY	ÁTMENETI	ÁLLANDÓ
ŐSZINTE	ŐSZINTÉTLEN	HOSSZÚ	RÖVID	IZGALMAS	UNALMAS
ISMERŐS	IDEGEN	HATÁROZOTT	HATÁROZATLAN	KIROBBANÓ	LEFOJTOTT

2.2. TÁBLÁZAT Az IAT vizsgálat melléknév-kategorizációs feladatában használt osgood-i dimenziók (Érték, Erő, Aktivitás) és a nekik megfelelő ellentétes jelentésű melléknevekkel megjelenített végpontok ('jó - rossz'; 'erős-gyenge'; 'aktív-passzív') és a felhasznált jelzők.

MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK	KÜLFÖLDI TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK	MAGYAR KERESZTNEVEK	KÜLFÖLDI KERESZTNEVEK
KÖLCSEY FERENC	JOSEPH HAYDN	FERENC	JOSEPH
KINIZSI PÁL	GIUSEPPE GARIBALDI	PÁL	GIUSEPPE
ARANY JÁNOS	GEORGE WASHINGTON	JÁNOS	GEORGE
SZENT LÁSZLÓ	ABRAHAM LINCOLN	LÁSZLÓ	ABRAHAM
BOCSKAI ISTVÁN	JOHANN GOETHE	ISTVÁN	JOHANN
GÉZA FEJEDELEM	JULIUS CAESAR	GÉZA	JULIUS
KÖLCSEY FERENC	LEV TOLSZTOJ	FERENC	LEV

2.3.1. TÁBLÁZAT. A 'jó-rossz' attributum feladat mellett szereplő névkategorizációs feladatokban használt magyar és külföldi történelmi/kulturális személyiségek nevei, illetve a magyar és külföldi keresztnévek.

MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK	KÜLFÖLDI TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK	MAGYAR KERESZTNEVEK	KÜLFÖLDI KERESZTNEVEK
MADÁCH IMRE	CRISTOFORO COLOMBO	IMRE	CRISTOFORO
MIKSZÁTH KÁLMÁN	JEAN-JACQUES ROUSSEAU	KÁLMÁN	JEAN-JACQUES
ADY ENDRE	MARTIN LUTHER	ENDRE	MARTIN
BARTÓK BÉLA	KARL MARX	BÉLA	KARL
DÓZSA GYÖRGY	ALEXANDER PUSKIN	GYÖRGY	ALEXANDER
HUNYADI MÁTYÁS	WOLFGANG MOZART	MÁTYÁS	WOLFGANG
PÁZMÁNY PÉTER	MARCUS AURELIUS	PÉTER	MARCUS

2.3.2. TÁBLÁZAT. Az 'erős-gyenge' attributum feladat mellett szereplő névkategorizációs feladatokatban használt magyar és külföldi történelmi/kulturális személyiségek nevei, illetve a magyar és külföldi keresztnévek.

MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK	KÜLFÖLDI TÖRTÉNELMI SZEMÉLYISÉGEK	MAGYAR KERESZTNEVEK	KÜLFÖLDI KERESZTNEVEK
JÓZSEF ATTILA	CROMWELL OLIVER	ATTILA	OLIVER
CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY	JEAN RENOIR	MIHÁLY	JEAN
ZRÍNYI MIKLÓS	FJODOR DOSZTOJEVSKIJ	MIKLÓS	FJODOR
LISZT FERENC	HERMANN GÖRING	FERENC	HERMANN
ÁRPÁD VEZÉR	LUDWIG BEETHOVEN	ÁRPÁD	LUDWIG
KÁROLY RÓBERT	NICOLO MACHIAVELLI	RÓBERT	NICOLO
BETHLEN GÁBOR	THOMAS JEFFERSON	GÁBOR	THOMAS

2.3.3. TÁBLÁZAT. Az 'aktív-passzív' attributum feladat mellett szereplő névkategorizációs feladatokatban használt magyar és külföldi történelmi/kulturális személyiségek nevei, illetve a magyar és külföldi keresztnévek.

2.3. EREDMÉNYEK

2.3.1. REAKCIÓIDŐ ELEMZÉS

Először a reakcióidő adatokban megjelenő sajátosságok elemzését végeztük. Az reakcióidő adatok alakulását a Kereszt- és Történelmi név IAT-ok kompatibilis és inkompatibilis blokkjaiban a 2.4. TÁBLÁZAT mutatja. Ugyanezeket az összefüggéseket szemlélteti grafikusán az 2.1. ÁBRA.

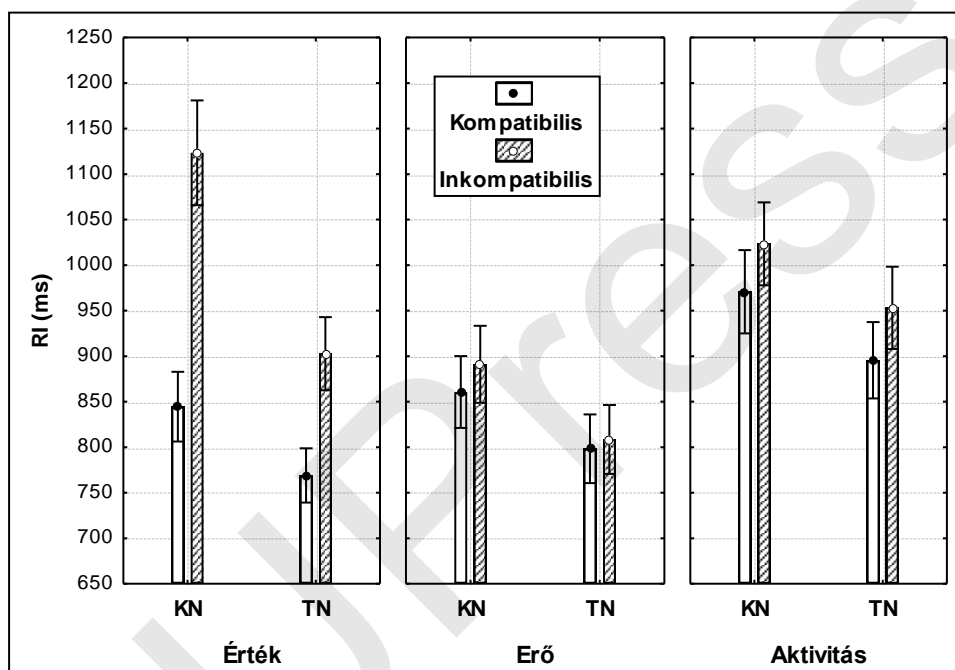
ATTRIBÚTUM DIMENZIÓ	KERESZTNÉV		TÖRTÉNELMI NÉV	
	M _K	M _I	M _K	M _I
JÓ-ROSSZ	845 (141)	1123 (150)	769 (107)	903 (123)
ERŐS-GYENGE	861 (107)	891 (113)	798 (120)	809 (94)
AKTÍV-PASSZÍV	971 (137)	1023 (125)	896 (131)	953 (147)

2.4. TÁBLÁZAT. A célfogalmak (Keresztnév, Történelmi név) és az attribútum dimenziók ('jó-rossz'; 'erős-gyenge'; 'aktív-passzív') alapján kialakított IAT-okban kapott reakcióidő átlagok. M: átlag, zárójelben szórás (STD) érték; K-index: kompatibilis elrendezés; I-index: inkompatibilis elrendezés.

A reakcióidő adatokra 2 x 3 x 2-es ismételt méréses varianciaanalízist végeztünk Név (keresztnév vs. történelmi név) Dimenzió (érték vs. erő vs. aktivitás) és Kompatibilitás (kompatibilis vs. inkompatibilis) változókkal. A Név faktor hatásának szignifikanciája [F(1, 141)=261; p<0,001] annak köszönhető, hogy a történelmi név feladatban az átlagos válaszsebesség gyorsabb volt, mint a keresztnév feladatban. A Dimenzió faktor főhatása szignifikáns volt [F(2,284)=140; p<0,001], ami a kontrasztvizsgálatok eredménye szerint annak köszönhető, hogy a kategorizációs feladatokban a válasz sebessége lényegesen lassabb aktív-passzív (aktivitás) attribútum-dimenzió alkalmazásakor, mint jó-rossz dimenzió esetén, míg a legjobb teljesítmény erős-gyenge dimenzió mentén jelentkezett [t(141) értékek > 6,4; p<0,001]. A Dimenzió x Név interakció [F(2,284)=30,2; p<0,001] azt mutatja, hogy személynév-történelmi név feladatok különbsége a jó-rossz kategorizációs feladat mellett a legnagyobb [t(141) értékek > 5,8; p<0,001], míg a másik két melléknév kategorizáció mellett hasonló (t<0,04; n.s.).

A jelentős Kompatibilitás főhatás [F(1,142)=193; p<0,001] annak köszönhető, hogy inkompatibilis elrendezés mellett lényegesen rosszabb a teljesítmény. A Kompatibilitás faktor szignifikáns interakciói azt jelentik, hogy a kompatibilitási hatás nagyobb, ha Személynév feladatról van szó [F(1,142)=39,2;

$p < 0,001$], illetve a kompatibilitási hatás lényegesen nagyobb ha jó-rossz kategorizációs feladatot kell végezni, mint ha aktív-passzív [$t(141)=11,9$; $p < 0,001$] vagy erős gyenge [$t(140)=15,8$; $p < 0,001$] kategorizációt. A szignifikáns Név x Dimenzió x Kompatibilitás interakció [$F(2,284)=42,79$; $p < 0,001$] azt mutatja, hogy a Keresztnév és Történelmi név IAT-ok között a kompatibilitási hatás leginkább az érték dimenzió mentén különbözik [$t(141)$ értékek $> 7,4$; $p < 0,001$], a másik két dimenzió mellett hasonló mértékű kompatibilitási hatást lehet látni a kétféle név IAT-ban.

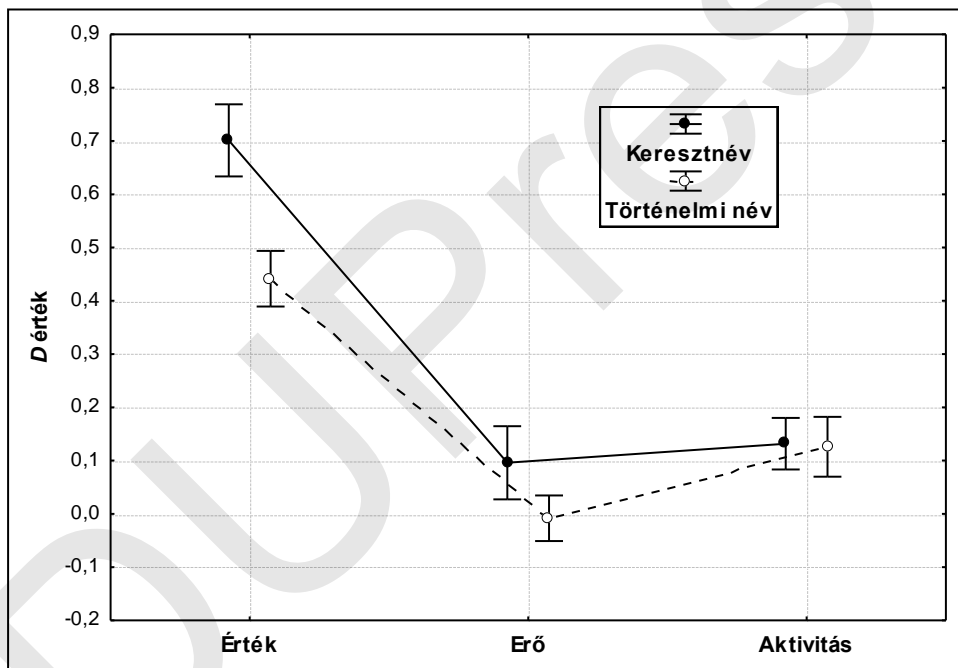

2.1. ÁBRA. A kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkokban kapott reakcióidő adatok alakulása a Keresztnév- (KN) és Történelmi név (TN)-IAT-okban az attribútum feladat szemantikus dimenziója alapján.

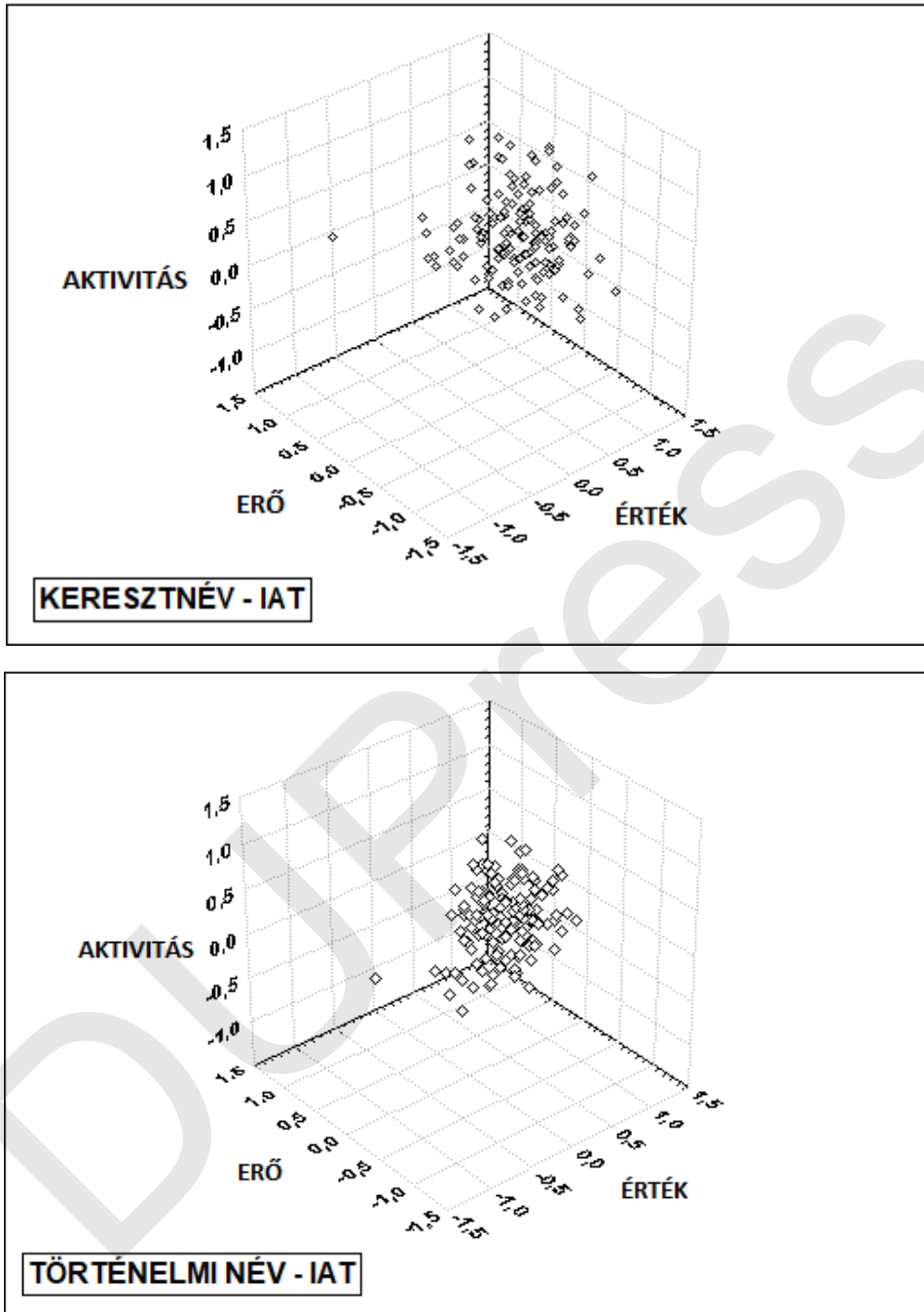
2.3.2. A *D* ÉRTÉK MAGHATÁROZÁSA ÉS ELEMZÉSE

A *D* érték kiszámításakor a megelőző fejezetben ismertetett módon jártunk el. A *D* értékeket a 2.2. ÁBRA szemlélteti a kétféle Név-IAT vizsgálatban a három dimenzió szerint. A *D* érték egy 2×3 -as ismételt mérése varianciaanalízis függő változóját jelentette, ahol a Név (keresztnév vs. történelmi név) és a Dimenzió (érték vs. erő vs. aktivitás) változók szerepeltek, mint személyen belüli faktorok. Az elemzés eredménye szerint a szignifikáns Név főhatás [$F(1, 142)=39,8$; $p < 0,001$] azt jelenti, hogy a Keresztnév IAT-ban a *D* értékek jelentősen nagyobbak, mint a Történelmi név IAT-ban, azaz a pozitív elfogultság

lényegesen markánsabb a 'magyar' kategória irányában keresztnevek esetén. A szignifikáns Dimenzió főhatás [$F(2, 284)=178$; $p<0,001$] az attribútum kategóriák közötti jelentős eltérést jelzi. A kontrasztvizsgálat szerint ez annak köszönhető, hogy az érték dimenzióban kapott D érték jelentősen nagyobb, mint az erő és aktivitás dimenziókban [$t(141)$ értékek $>3,1$; $p<0,001$]. A szignifikáns Név x Dimenzió [$F(2, 284)=15$; $p<0,001$] interakció a kontrasztvizsgálatok eredménye szerint azt jelenti, hogy a D értékek eltérése az Érték dimenzióban lényegesen nagyobb, mint a másik két dimenzióban [$t(141)$ értékek $>3,09$; $p<0,01$], és az Aktivitás dimenzióban magasabb, mint az Erő dimenzióban [$t(141)>2,12$; $p<0,05$]. A D érték eltérés a név IAT-ok között az aktivitás dimenzióban lényegében nulla.

2.2. ÁBRA. A D értékek alakulása a Keresztnev- és Történelmi név-IAT-okban az attribútum feladat szemantikus dimenziója alapján.

2.3. ÁBRA. A személyek elhelyezkedése az Érték, Erő, Aktivitás dimenziók szemantikus terében a D értékek alapján Keresztnév-IAT-ban (főnt) Történelmi név-IAT-ban (lent).

A 2.3. ÁBRA felső és alsó része azt mutatja, hogy az egyes vizsgálati személyek esetén hogyan alakultak a *D* értékek a Keresztnév és a Történelmi név IAT-okban. Az ábrák a attribútum feladatokban alkalmazott jelentés dimenziókat (Érték, Erő, Aktivitás) egy háromdimenziós tér egy-egy dimenziójaként jeleníti meg. Mindhárom dimenzió végpontját itt a -1,5-ös és a +1,5-ös értékben rögzített szám jelenti. A pozitív értékek ez esetben is a 'magyar' kategória irányába való eltolódást jelentik. A 0,0,0 koordináta érték, azaz a „kocka” középpontja jelenti a teljes semlegességet a célkategóriák (magyar-külföldi) vonatkozásában. Az ábrák jól szemléltetik, hogy mind a Keresztnév-, mind a Történelmi név-IAT-okban a személyeket jellemző *D* értékek meglehetősen hasonlóan alakultak, a szóródás csekély, és az adatok jellemzően az Érték dimenzióban mutatnak eltolódást a tartomány pozitív végpontja felé.

2.3. MEGBESZÉLÉS

A tanulmányunkban ismertetett vizsgálatban az IAT módszer osgood-i szemantikus dimenziók (érték, erő, aktivitás) irányába történő kiterjesztésével tettünk kísérletet a történelmi-kulturális emlékezeti reprezentációk asszociatív kapcsolatainak értékelő (jó-rossz) dimenzió túl sajátosságainak megragadására. Célunk az volt, hogy a történelmi/kulturális fogalmak jelentésmezéjét a szemantikus tér további dimenziói felé is kiterjesztve tárjuk föl. Ennek érdekében kombináltuk a rejtetten érvényre jutó, nem feltétlenül tudatos értékelő viszonyulások feltárása kidolgozott implicit asszociáció tesztet a szemantikus differenciál klasszikusnak számító módszerével.

A vizsgálatban a nemzeti történelemhez szorosan kapcsolódó, kulturálisan „ismerős”, ezért emocionálisan kiemelt jelentőséggel bíró, illetve a nemzeti történelemtől független, emiatt feltételezhetően érzelmileg neutrális kulturális szereplők neveit és, összehasonlításképpen, magyar és nem-magyar keresztnéveket használtunk. A nevekre vonatkozó kategorizációs feladatot ('magyar-külföldi') három különböző ('jó-rossz' vagy 'erős-gyenge' vagy 'aktív-passzív' kategóriapárokat használó) melléknév kategorizációs feladat egyike mellett kellett végezni. Az IAT vizsgálatok alapfeltevésének megfelelő elvárásaink szerint a névkategorizációs feladatban nyújtott teljesítmény különböző kell legyen attól függően, hogy a preferált, 'magyar' kategória a melléknév kategóriák pozitív tagjával ('jó'/'erős'/'aktív') kerül-e azonos téri-asszociatív kapcsolatba a válaszsabályoknak köszönhetően (kompatibilis elrendezés), vagy a negatív ('rossz'/'gyenge'/'passzív') tagjával (inkompatibilis elrendezés). A kompatibilis és inkompatibilis elrendezések mellett jelentkező teljesítménykülönbség a 'magyar' kategória javára a magyarság fogalom (és asszociatív hálója) pozitív emocionális átitatottságának (akár csak implicit

szinten jelentkező elfogultságban való) megmutatkozásaként magyarázható. Elvárásunk szerint ez a pozitív elfogultság mindhárom jelentésdimenzió (érték, erő, aktivitás) mentén meg kell mutatkozzon. Azt is feltételeztük, hogy ez az elfogultság erőteljesebben megmutatkozik, amikor a magyar kategória bizonyos többletjelentéssel bír a személyek történelmi-kulturális tájékozódási támpontjait megjelenítő ingerek (magyar és nemzetközi történelmi nevek) révén, mint amikor a magyar kategória leginkább csak egy nyelvi megkülönböztetés eszköze (magyar és külföldi személynevek).

Az eredmények a nemzeti-történelmi emlékek emlékezeti szerveződésének jellegzetességeiről adnak lényegesen árnyaltabb képet azért, hogy tekintetbe vesszük az emocionális jelentés elkülönülő absztrakt dimenzióit. A kapott eredménymintázat alapján jól érzékelhető, hogy az identitás-releváns fogalmak (legalább is ezen a specifikus ingeranyagon vizsgálva) jelentés mezeje elsősorban az értékdimenzió mentén karakterizálható. A három dimenzió együttes figyelembevételével vált szembeütővé, hogy a már a korábbi tanulmányban ismertetett érték dimenzióban kapott IAT hatás milyen jelentős mértékű elfogultságot (technikai értelemben az magas D-értékek) jelent az erő és az aktivitás dimenzióban kapott értékekhez képest. A két névtípus (történelmi név, keresztnév) közötti hasonlóság és különbség is még inkább szembeütő, ha figyelembe vesszük, hogy mindkét esetben szinte elhanyagolható az erő és az aktivitás dimenziókban kapott preferencia mutató az érték dimenzióban megjelenő jelentős pozitív *D* érték mellett. E megfigyelésünk tartalmi, az értelmezési keretünkhöz hű interpretációja úgy hangzik, hogy markáns eltolódás figyelhető meg mind történelmi, mind keresztnévek esetén az emocionális jelentés dimenzionális rendszerében az érték dimenzió irányába. Más szavakkal, a magyarság iránti, vagy nemzeti/kulturális preferencia elsősorban a jó-rossz tengely mentén történő emocionális beállítottságot jelent. Ezzel szemben az identitás-releváns fogalmak jelentés árnyalatainak értelmezésében az aktivitás dimenzió lényegesen kevésbé informatív, míg az erő dimenzió egyáltalán nem.

Módszertani szempontból ugyanezen eredményünk úgy is megfogalmazható, hogy az implicit attitűd mérése a jó-rossz dimenzióban értelmezhető eredményeket produkál, az erő és az aktivitás jóval absztraktabb dimenziói esetén, azonban kevésbé, vagy egyáltalán nem. Ez a magyarázat az IAT feladat természetét közelebbről szemügyre véve meggyőzőnek tűnhet. Az attribútum diszkriminációs feladatban a jelzők kategorizációja a megadott kategóriákra történő „lefordítást” jelenti (pl. őszinte='jó'), ez a fordítás a két másik dimenzióban kevésbé tűnik kézenfekvőnek (vastag='erős' vagy feszült='aktív'). Ezt támasztják alá a hibázások növekedése erő és aktivitás IAT-

okban, ami néhány személy adatainak elhagyását is indokolta (lásd megelőző fejezet), illetve az is, hogy az erő és aktivitás dimenziókhöz kapcsolódó IAT-okban a RI emelkedő tendenciát mutat még a kompatibilis elrendezésű blokkokban is. Ebből adódhat az a módszertani következtetés, hogy az IAT feltehetően kevésbé működik erős-gyenge, és aktív-passzív kategorizációs feladatok mellett.

Az eredmények egy további érdekessége, hogy a történelmi-kulturális nevek és keresztnévek esetén kapott érték dimenzió mentén jelentkező különbség a *D* értékekben (lásd megelőző fejezet diszkussziója) az erő és az aktivitás dimenziók mentén eltűnni látszik. Amíg erő dimenzióban a keresztnévek esetén erőteljes elfogultságot (magyarpreferenciát) tükröző pozitív *D* értéket kaptunk a Keresztnév IAT-ban, a Történelmi név-IAT-ban – a kiegyenlítetttséget megjelenítő 0 érték felé mozduló *D* érték révén – valamivel kiegyensúlyozottabb, noha jellemzően mégis pozitív irányultságú emocionális beállítottság figyelhető meg. Ezzel szemben az erő és aktivitás dimenziókban az egyébként is kicsi vagy jelentéktelen eltérések a kétféle név-IAT-ban kapott *D* értékek között az elhanyagolható, vagy enyhe sávban jelentkeztek. Ez utóbbi fejlemények értelmezésében érvelhetünk úgy, hogy egy kis megkülönböztető erővel jellemezhető dimenzió mentén a kis eltérések is nagyobb jelentőséggel bírhatnak. Fenntartva a korábbi fejezetben említett, az IAT mérés természetének viszonylagosságára hivatkozó magyarázatunkat ismételten arra utalunk, hogy a magyar és külföldi történelmi/kulturális személyek nevei egy kevésbé éles kontrasztot jelenítenek meg a csupán nyelvileg különböző magyar és külföldi keresztnévekhez képest. Erre is tekintettel fogalmazhatunk úgy, hogy a nemzeti/kulturális preferencia kitapintásához egy kevésbé kontrasztos emocionális kontextusban alacsonyabb preferencia mutató (IAT hatás) és kisebb különbség a *D* értékben is informatív lehet. Nem zárható ki, azonban egy technikai magyarázat sem, nevezetesen az, hogy a vizsgálat előrehaladtával egyfajta tanulási effektus csökkenthette az IAT hatást. Az IAT feladatok fixált sorrendjének (1. érték - 2. erő - 3. aktivitás) köszönhetően kialakulhatott egyfajta rutin, mely, mind a kompatibilis, mind az inkompatibilis blokkokban a RI csökkenéséhez IAT hatás tompulásához vezethetett a sorozat végén szereplő IAT-okban. Mindezen lehetséges értelmezések további vizsgálata mellett – melyre a későbbi fejezetekben látunk példát – volna lehetőség az implicit attitűdök erő és aktivitás dimenziókban történő mérési lehetőségéről végső véleményt mondani.

Mindezen kifogások ellenére, következtetésünk arra hajlik, hogy jelen adatok fényében a nemzeti-kulturális identitás szempontjából releváns fogalmi

reprezentációk egy olyan erőteljes emocionális „töltettel” rendelkeznek, mely az érzelmi jelentés dimenzionális rendszerében markáns pozitív „érték-többletként” körvonalazható.

DUPress

TÖRTÉNELMI TUDÁS ÉS A KATEGÓRIAPÉLDÁNYOK ISMERTSÉGE
KONDÉ ZOLTÁN*, GÁL ZSÓKA**, MIHÁLKU RÉKA** ÉS MÁRK ANIKÓ**

ABSZTRAKT

A tanulmányban azt a kérdést vizsgáltuk, hogy az implicit asszociációs teszt segítségével végzett nemzeti/kulturális preferencia vizsgálatban milyen jelentősége lehet a személyek történelmi ismereteinek. A történelmi ismeretek implicit preferenciákat (IAT hatást) érintő hatásának kérdését a feladatirreleváns sajátosságok (ismertség) és a feladatreleváns sajátosságok (kategorialis sajátosságok) dilemmájaként mutattuk be. Az IAT hatás alapértelmezésben kategorialis szinten (a célkategoriaiák rejtett valenciasajátosságain keresztül) érvényesülő preferenciákat tükröz. Emiatt a célkategoriaiakat megjelenítő példányok, ingerek egyedi sajátosságai (ismerőség, valencia stb.) közömbösek, az IAT hatást nem érintik és az IAT jelenség értelmezésekor figyelmen kívül hagyhatók. A vizsgálatban célzottan manipuláltuk a kategorizálandó célobjektumok (nevek) feladatirreleváns sajátosságait a kategóriapéldányok ismertségén keresztül. Három IAT vizsgálatot végeztünk, melyekben az ingeranyag ismeretlen történelmi családnevekből, vagy közismert családnevekből, vagy közismert történelmi/kulturális személyiségek neveiből állt, miközben a névszortírozási feladat kategóriái (feladatreleváns sajátosságok) mindegyik feltételben a 'magyar' és a 'külföldi' kategóriák voltak. Azt teszteltük, hogy a célobjektumok ismertsége (pl. a történelmi ismereteknek köszönhetően) érinti-e az IAT hatást, és eltérő mértékű 'magyar' preferenciát eredményez-e?

Az eredmények szerint számottevő, 'magyar' preferenciát jelző IAT hatás jelentkezett mindhárom név feltételben. Ugyanakkor az IAT hatás erőteljesebbnek bizonyult ismeretlen történelmi név és közismert családi név feltételekben, mint közismert történelmi nevek esetén. A megfigyelések úgy értelmezhetők, hogy markáns egyedi sajátosságokkal nem rendelkező ingerek (ismeretlen, vagy hétköznapi nevek) használata teret ad az identitáshoz kötődő kategorialis szintű magyar preferencia megmutatkozásának. Közismert magyar és külföldi nevek esetén az enyhébb IAT hatás kiegyensúlyozott preferencia viszonyok jelzéseként értelmezhető és arra utal, hogy az egyedi sajátosságok (itt ismertség és pozitív értékvélekedés) mellett a kategorialis szintű beállítódások (pl. preferenciák) bizonyos mértékig felülíródhatnak. A vizsgálat eredményei arra is rámutatnak, hogy az IAT módszertant követő implicit preferencia vizsgálatokban milyen nagy jelentősége lehet egy kategória reprezentatív példányaként feltételezett ingerek megválogatásának az IAT hatás nagyságára ezen keresztül a preferencia viszonyok értelmezésére.

Kulcsszavak: IAT hatás, kategóriapéldányok, feladatreleváns és -irreleváns ingersajátosságok

* DE, Pszichológiai Intézet, Általános Pszichológiai Tanszék

** Az adatfelvétel idején pszichológia szakos hallgató a DE Pszichológia Intézetében. Gál Zsóka jelenleg a DE multidiszciplináris doktori iskolájának hallgatója.

3.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS HIPOTÉZISEK

Az Implicit Asszociációs Teszt (IAT) a személyekre jellemző attitűdinális beállítódások (preferencia, kedvelés, elutasítás, előítélet, pozitív vagy negatív elfogultság stb.) implicit vonatkozásait vizsgálja azon attitűdtárgyak (szociális objektumok) irányában, melyeket a feladatban alkalmazott kategóriák, mint gyűjtőfogalmak képviselnek. A beállítódások kategoriális szinten, vagyis a szociális kategória egészére érvényesként értelmeződnek annak ellenére, hogy józan belátás szerint elfogadható, hogy a beállítódások eltérőek lehetnek a kategóriák egyes példányai esetén. Ezzel összhangban, az IAT hatás (pl. Greenwald és Nosek, 2001; Olson és Fazio, 2003; Mitchell, Nosek és Banaji, 2003; De Houwer, 2001) a cél és attribútum *kategóriák*, illetve a nekik megfeleltethető mentális, hosszú távú emlékezeti reprezentációk közötti asszociatív kapcsolatokra vonatkoztatva értelmeződik, és a kategória *példányok* (az egyes fogalmak, illetve attribútumok) asszociatív sajátosságai (pl. egy-egy itemnek a kategóriával ellentétes valencia sajátossága) elvileg nem számítanak.

Az IAT hatás kategoriális szintű jelenséggként történő értelmezése a feldolgozási folyamatok felől tekintve azt jelenti, hogy a kategorizációs teljesítmény (és ennek módosulása) a kategóriák szintjén jelen lévő sajátosságokkal függ össze. De Houwer (2001; 2009) folyamat elemzése szerint, azonban a helyzet nem feltétlenül egyértelmű. Az elemzés kiindulópontja az, hogy sztenderd IAT helyzetben (tehát a feladat helyzet eredeti változatában, amihez képest jelentős eltérések lehetnek az alternatív feladatvariánsokban – ennek áttekintéséhez lásd Kondé, 2017, 5. fejezet; Teige-Mocigemba, Klauer és Sherman, 2010) a fogalmak, jelzők, vagyis a cél és attribútum elemek kategóriákba sorolása a feladatreleváns sajátosságok (azaz a megadott kategóriák szempontjából releváns információk) alapján történik. Az attribútum elemek és a célelemek (a konkrét ingerek, kategóriapéldányok) a két megadott kategóriapár (egy-egy attribútum kategóriapár és célkategóriapár) egyikébe sorolandó. Az elemek egyetlen releváns sajátossága számít a feladat szempontjából, éppen az, amely alapján a kategóriák egyikébe besorolható, azaz a *feladatreleváns*, vagy nominális sajátosság. Például, egy növény-rovar- IAT-ban a célelemek 'növény' vagy 'rovar' kategóriákhoz való tartozása, kategoriális identitása a releváns sajátosság. Innen nézve az IAT hatás, azaz a kategorizációs hatékonyság eltérése az IAT egyes blokkjai között arra vezethető vissza, hogy a vizsgált kategóriák olyan sajátosságokkal (pl. valenciasajátosságokkal) is rendelkeznek, melyek a kategoriális besorolás szempontjából nem hangsúlyozottak (éppen ezen valenciasajátosságokat keresi az IAT). A 'rovar' kategória, pl. a személy számára lehet ellenszenves, ezért a rovar elemek

megjelenésekor az asszociált negatív valencia elősegíti, facilitálja azt a választ, amely (kompatibilis helyzetben) a szintén negatív valenciájú 'rossz' attribútum kategóriához is tartozik, és hátráltatja azt a választ, amely (inkompatibilis helyzetben) a pozitív valenciájú 'jó' attribútum kategóriához tartozik (inger-válasz kompatibilitás). A célkategóriák valencia telítettsége, tehát olyan kategoriális szintű sajátosság, mely automatikus módon (bár nem feltétlenül a tudatos döntéseket befolyásolóan) hozzáférhetővé válnak. A valencia automatikus aktivációja révén érvényesülő befolyás az asszociációs magyarázat szerint az asszociáció (a szemantikus memória fogalmai és attribútumai közötti kapcsolatok) meglétével függ össze, a hatás nagysága pedig a kapcsolatok erősségének a függvénye.

A konkrét célingerek a kategoriális besorolás szempontjából fontos szemantikai sajátosság mellett rendelkezik (het)nek számos egyéb sajátossággal is. (Ezek közül a valencia sajátosság éppenséggel olyan sajátosság, melyet az IAT asszociatív értelmezése feltételez, bár figyelmen kívül hagy.) Ezek a sajátosságok (beleértve a példányok valenciasajátosságait is) a feladat szempontjából (azaz a megadott kategóriákba történő besorolás szempontjából) *irreleváns* sajátosságok. Például, a kategória tagság szempontjából közömbös, hogy egy konkrét példány, mint ellenszenves rovar (pl. szúnyog) negatív valenciájú, vagy éppen, mint aranyos bogár (pl. katica) pozitív valenciájú. Emiatt a kategorizációs teljesítmény elvileg független kell legyen a kategorizálandó objektumok tényleges, de irreleváns valencia sajátosságaitól. Elképzelhető azonban, hogy a kategória valenciája mellett vagy akár attól függetlenül a példányok valenciája is hatást gyakorol a kategorizációs teljesítményre. Innen nézve az IAT hatás nagyságára a kategória példányok átlagos valenciája, illetve ezek kategóriák közötti eltérése lesz a meghatározó. Ugyanakkor a kategóriák valencia sajátosságainak (*releváns sajátosság*) és a kategóriapéldányok valenciasajátosságainak (*irreleváns sajátosság*) befolyása az IAT-hatásra nehezen szétválasztható, ha a kategóriapéldányok átlagolt valenciája kategóriák között eltérő (lásd pl. De Houwer (2001)). Egy negatív valenciájú rovarok listája mellett, ahol minden rovar elem negatív valenciájú és pozitív valenciájú növények listája mellett, ahol minden növény elem pozitív valenciájú a növénypreferenciát jelző IAT hatás tulajdonítható a példányok valenciasajátosságainak éppúgy, mint a kategória valencia sajátosságának.

Az IAT hatás kategóriapéldányoktól, azaz a példányok irreleváns valenciasajátosságaitól való függetlenségét azok a megfigyelések támasztják alá, melyek szerint a kategóriapéldányok célzott megválogatása a példaitemek valenciája alapján nem érintette az IAT effektus nagyságát. De Houwer (2001)

vizsgálatában brit személyek körében végzett brit-külföldi-IAT-ban pozitív brit preferenciát talált függetlenül attól, hogy a 'brit' vagy a kontrasztkategóriaként használt 'külföldi' kategóriák példányai pozitív (pl. Diana hercegnő; Gandhí) vagy negatív (tömeggyilkosok nevei; Saddam Houssein) megítélésűek voltak. Rothermund és Wentura (2004) hasonló eredményekre jutott (4. kísérlet), amikor ismeretlen és ismerős német neveket használt egy IAT-szerű elrendezésben. Az egyik csoportban az ismerős nevek listája pozitív megítélésű, a másik csoportban negatív megítélésű személyiségek neveiből állt. Eredményei szerint az IAT hatás hasonlóan alakult mindkét csoportban, azaz a kategóriapéldányok valenciája nem volt hatással az ismerős nevek preferenciáját jelző d értékekre. Vagyis, az IAT hatás a kategoriális szintű preferenciákat, azaz a kategória fogalmak (pl. 'német'-'jó') asszociációjának erősségét jelzi, annak ellenére, hogy a példányok szintjén a kategoriális preferenciákkal nem összhangzó asszociatív kapcsolatok is feltételezhetők (pl. Hitler-'rossz'). Mitchell, Nosek és Banaji (2003) vizsgálatában ugyanazon közismert, pozitívan értékelt fekete és negatívan értékelt fehér személyeket kellett vagy foglalkozási kategóriákba ('sportoló' vs. 'politikus'), vagy rassz kategóriákba ('fekete' vs. 'fehér') besorolni. Azaz a példányok szintjén a valenciasajátságok nem változtak, hiszen ugyanazon ingerek szerepeltek mindkét feltételben. Rassz alapú kategorizáció esetén sztereotipikus fehér preferenciát találtak, ezzel szemben a foglalkozás alapú kategorizáció esetén a preferencia megfordult a sportoló/fekete irányába. Azaz a preferenciális sajátságok kategoriális szinten jelentkeztek (a 'jó'-'fehér', illetve 'jó'-'sportoló' asszociációk mentén). (Ugyanakkor vizsgálatuk azt is demonstrálta, hogy a fehérpreferenciát jelző IAT hatás módosulhat a szembenálló kategóriák példányainak valenciáját manipulálva ((jó)'fekete'-(rossz)'fehér' vs. (rossz)'fekete'-(jó)'fehér').) Egy másik idevonatkozó eredmény Neumann megfigyelése (2000, idézi Rothermund és Wentura 2001), miszerint az IAT hatás ugyanazon ingeranyagot alkalmazó IAT vizsgálatban a felkínált névkategóriák függvényében jelentkezett. Német preferenciát találtak német személyek körében, amikor a kategorizáció 'német' vs. 'külföldi' kategóriák mentén történt, de elmaradt, amikor a kategóriák a 'fekete' és a 'fehér' voltak.

A valencia sajátságon túl számos, a feladat szempontjából közömbös ingersajátosság befolyásolhatja az ingerek feldolgozását és ezen keresztül az IAT effektust. Ilyen sajátosság lehet például az ingerek ismerőssége, mely kézenfekvő módon befolyásolja mennyire tekinthető „jó példánynak” egy inger az adott kategóriára nézve. Az IAT hatás szempontjából az ingerek ismerőségének itemek közötti eltérése nem jelent problémát, ha az átlagos ismerősségi szint a két célkategória között kiegyenlített. A probléma akkor jelentkezik, ha az

ismerősség, mint tulajdonság részleges átfedésben van a kategorizációt meghatározó tulajdonsággal. Például az egyik célkategória példányai egyúttal ismerősebbek, mint a másik célkategória példányai (például ismeretlen szlovák focisták és híres magyar focisták nevei egy magyar-szlovák név-IAT-ban). Ilyen helyzetben az ismerősség hozzájárulhat a kategorizációs teljesítményhez és az IAT hatás nagyságához, ill. akár az irányához is. Dasgupta és mtsai, (2000), pl. nagyobb fehér preferenciát sugalló IAT effektust találtak egy fehér és fekete neveket alkalmazó IAT vizsgálatban, mint egy portrékat használóban, de amíg a nevek esetén fennállhatott egyfajta hozzáférhetőségi heurisztikán alapuló ismerősségi eltérés, ismeretlen személyek képei között nem, így az IAT hatás eltérése a neveket és a képeket használó IAT-ok között részben legalább az ismerősséggel függhetett össze. Ugyanezek a szerzők egy név-állnév diszkriminációs feladattal (milyen hatékonyan különbözteti meg a személy a fekete, ill. fehér neveket álnevektől) egy ismerősségi mutatót kreáltak, mely az elemzések szerint erősen korrelált a preferencia mutató nagyságával. Tehát az IAT hatás nagysága (a név IAT-ban), összefüggött a nevek ismerősségi aszimmetriájával, ugyanakkor az ismerősség kontrollálása mellett jelentkező IAT hatás (képek esetén) a kategóriák asszociatív kapcsolatainak meglétére, illetve relatív erősségére az ismerősségi hatástól mentesen utalt.

Ugyanakkor ugyanezen megfigyelések alternatív magyarázatoknak is alapját jelenthetik. A figura-háttér magyarázat (Rothermund és Ventura, 2001, 2004; lásd Kondé, 2017, 4.2. fejezet) szerint a kompatibilis és inkompatibilis blokkok közötti teljesítmény eltérést nem feltétlenül a kategoriális kapcsolaterősség magyarázhatja. Az ingerek száliens tulajdonságai (ami akár a valenciából is származhat) mentén léphetnek működésbe olyan kognitív mechanizmusok (pl. átkódolás), melyek eltérő hatékonyságúak lehetnek a kétféle elrendezésű blokk között (vagy szélső esetben, az egyik blokkban jelen van a másikban nincs), ami teljesítmény eltérést okozhat a blokkok között. Például, egy sztenderd IAT-ban a két feladat a közös kimenettel rendelkező válaszok miatt egy valencia alapú kategorizációvá egyszerűsödik a kompatibilis elrendezésű blokkban, míg inkompatibilis esetben, ahol a közös sajátság külön válaszhoz kapcsolódik, ez az egyszerűsödés nem történik meg

Ezt az álláspontot támasztják alá azok a megfigyelések, melyek szerint a kategória példányok valenciája egyes specifikus esetekben hatással lehet a preferencia mutató alakulására. Govan és Williams (2004) egy növény-rovar IAT-ban a kategóriapéldányokat úgy válogatták meg, hogy a 'növény' kategória csak pozitív, kedvelt növényekből, míg az 'állat' kategória példányai csak ellenszenves rovarokból állt. A másik csoportban a felállás fordított volt. Az

eredmények szerint a preferenciák mindig annak megfelelően alakultak, hogy éppen melyik kategória példányai voltak pozitív példányok. Hasonló, a kategória példányok valenciáján alapuló hatást mutattak ki rassz IAT-ban is. Az egyik feltételben tipikus fekete és fehér keresztnemek szerepeltek, a másik, atipikus feltételben a 'fehér' kategóriát negatív megítélésű személyek, míg a 'fekete' kategória példányait pozitív megítélésű személyek nevei képviselték. A tipikus név-IAT-ban markáns 'fehér' preferencia mutatkozott, ezzel szemben atipikus helyzetben a preferencia megfordult a 'fekete' kategória irányába. Értelmezésük szerint a jelenség azzal magyarázható, hogy a következetesen pozitív vagy negatív valenciájú kategóriapéldányok alapján a kategóriák ('növény', 'állat'; 'fekete', 'fehér') átdefiniálódtak 'jó növény', 'rossz állat', vagy 'jó fekete', 'rossz fehér' kategóriákká (lásd még átkódolási jelenség az elméleti áttekintő fejezetben). Ezt a kategoriális szintű átkódolást demonstrálták is a szerzők egy tovább kísérletben ahol növény-állat IAT-ot (pozitív növény és negatív állat példányokkal, illetve fordítva) követően egy a kategóriákra irányuló fókusz kiváltani hivatott közbeiktatott lexikális döntési feladatot (szó vs. nem szó) kellett végezni. A rákövetkező növény-állat IAT-ban, ahol a 'növény' és 'állat' kategória példányai a 'növény' és az 'állat' szavak voltak (azaz a példányok szintjén jelentkező nem feladtspecifikus információ hatását kontrollálták) az IAT hatás 'állat' preferenciát jelzett azoknál, akik korábban pozitív állat példányokkal szembesültek, illetve 'növény' preferenciát azoknál, akik pozitív növény példányokkal szembesültek. Ezek a megfigyelések, tehát a példányok szintjén jelenlévő, az ingerek nem releváns sajátosságaiból induló befolyás meglétét demonstrálták az IAT hatásban.

Az ingerek nem-releváns (a feladat szempontjából közömbös) sajátosságaiból fakadó hatás nem csak az objektumok, hanem az attribútumok esetén is megjelenhet, mely hatással lehet az IAT effektus alakulására. Steffens és Plewe (2001) például a nemi preferenciákat vizsgálta IAT helyzetben. Vizsgálatukban női és férfi neveket, illetve pozitív és negatív valenciájú mellékneveket használt 'férfi' vs. 'nő' és 'jó' vs. 'rossz' kategorizációs feladatokon alapuló IAT-ban. Az attribútum ingerek esetén megkülönböztetett olyan pozitív és negatív mellékneveket, melyek a nőkre (finom vs. hisztis), és olyanokat melyek a férfiakra (céltudatos vs. erőszakos) voltak sztereotipikusan illeszkedők. Eredményeik szerint nő preferenciát jelző teljesítmény eltérést találtak a 'nő'-'jó'/'férfi'-'rossz' (kompatibilis), illetve a 'nő'-'rossz'/'férfi'-'jó' (inkompatibilis) elrendezésű helyzetek között. Ugyanakkor, a kategóriák közötti asszociációk (pl. 'nő'-(férfias)'jó'/'férfi'-(nőies)'rossz' vs. 'nő'-(nőies)'jó'/'férfi'-(férfias)'rossz') szignifikánsan befolyásolták (csökkentették) a nemi preferenciákat megjelenítő IAT hatást. Hasonló kategóriák közötti asszociációról

számolt be Bluemke és Friese (2006) 'kelet-német' és 'nyugat-német', illetve 'jó' és 'rossz' attribútum kategóriák között. A saját (nyugat-német) csoport irányába mutatkozó preferencia attól függően változónak mutatkozott, hogy a célkategóriák vagy az attribútumkategóriák példányai milyen valenciasajátságokkal rendelkeztek (pl. erőteljes nyugat-német preferencia jelentkezett, amikor a cél és/vagy az attribútum példányai (a csoport hovatartozáshoz kapcsolódóan) pozitív töltetűek voltak, de a preferencia elutasításba fordult, amikor a kategória példányok a csoportra nézve negatív töltetűek voltak, akár a cél, akár az attribútum példányok esetén.

Általánosítva ezek a megfigyelések arra utalnak, hogy az IAT hatás globálisan, a vizsgált kategóriák szintjén érvényesül és jellemzően független az individuális itemek lokális szintű sajátságaitól. Ugyanakkor, a kategóriapéldányok megválasztásától függően a kategóriák a példányok sajátságai alapján újraértelmeződhetnek. Vagyis, egyes helyzetekben (pl. tipikus rassz IAT-ban) az IAT hatásban kategóriális szinten jelentkező preferenciák (pl. előítéletek, sztereotípiák) jelentkeznek. Más helyzetekben azonban a kategóriák szintjén érvényes globális beállítódások egy individuációs folyamatban felülíródhatnak, teret engedve a sztereotípiákkal ellentétes asszociációk (pl. személyes preferenciák) megjelenésének (Govan és Williams, 2004), vagy kategóriák közötti asszociatív hatások (pl. különféle nemi sztereotípiák, nemzeti preferenciák) érvényre jutásának (Steffens és Plewe, 2001; Bluemke és Friese, 2006), vagy az értékelő kontextus változásából adódó finom befolyásnak (Mitchell és mtsai. 2003). Ugyanakkor körültekintő itemszelekció után elvileg kiküszöbölhető, hogy az IAT teljesítmény az egyes itemek sajátosságaitól függjön, hiszen ugyanazok az itemek jelennek meg kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű helyzetekben is. Ha az inger készlet homogén a kategórián belül egy-egy feladatreleváns tulajdonság mentén (pl. megfelelő reprezentánsai a kategóriáknak), illetve az ingerkészlet a kategóriákon belül, illetve a kategóriák között hasonló mértékben változatos a példányok különféle feladatirreleváns sajátságai (elsősorban a valencia) szempontjából (pl. pozitív és negatív valenciájú elemek vannak mindkét kategóriában) az IAT effektus a kategóriális preferencia jelzéseként értelmezhető.

Az első két tanulmányban ismertetett vizsgálataink erőteljes IAT hatást mutattak 'magyar' vs. 'külföldi' kategorizációt használó Keresztnév- és Történelmi név-IAT-okban egyaránt. Jelentős különbség volt azonban a keresztnév kategorizáción és a történelmi nevek osztályozásán alapuló vizsgálat között: erőteljesebb magyar preferencia mutatkozott keresztnévek esetén, mint a történelmi nevek esetén. Ezt a különbséget elsősorban az ingeranyag

sajátosságaival magyaráztuk, hiszen minden más tekintetben a két vizsgálat azonos volt. Kérdés azonban, hogy milyen módon érintette az IAT hatás nagyságát a vizsgálatban alkalmazott ingeranyag?

A fentebbi okfejtésre visszautalva felvetődhet a kérdés, hogy a vizsgálatban használt ingeranyag mennyire jó reprezentánsait tartalmazza a 'magyar', illetve a 'külföldi' kategóriának. Noha elemzéseket nem végeztünk e tekintetben, a magyar és a külföldi keresztnévek listáján szereplő nevek, túlnyomó többségükben az interneten fellelhető adatok alapján a leggyakrabban előforduló neveknek tekinthetők. Ugyanakkor a magyar és a külföldi nevek emlékezeti hozzáférhetősége nem azonos egy magyar anyanyelvű vizsgálati személy számára. Ezt alátámaszthatja az a megfigyelés, hogy a magyar keresztnévek kategorizációs ideje lényegesen rövidebb volt, mint a külföldi neveké szóló feladathelyzetben is. E gondolatmenet alapján, ha elfogadjuk, hogy a Keresztnév-IAT-ban tapasztalt IAT hatásához bizonyos mértékig hozzájárulhatott a nevek ismerősségen alapuló hozzáférhetőségi különbsége is (a keresztnévek ismerősségének 'magyar' és 'külföldi' kategóriák közötti eltérése a külföldi nevek kárára), akkor az IAT-hatás a Keresztnév-IAT-ban bizonyos mértékig fölülbecsli a magyar preferenciát. Történelmi nevek esetén a magyar és külföldi személynevek közötti ismerősségi differencia kevésbé valószínű, hiszen a névlistákat úgy igyekeztünk összeállítani, hogy a nevek a középiskolás szintű történelmi-kulturális ismeretek alapján egy átlagos diák számára is legalább a felismerés szintjén könnyen kezelhetőek legyenek. Ezt mutatja az is, hogy a magyar és a külföldi történelmi nevek besorolási ideje között lényegesen kisebb, nem szignifikáns eltérést tapasztaltunk a szólófeladatokban. Ugyan ezen okból hivatkozhattunk a történelmi neveknél megfigyelt enyhébb magyar preferencia magyarázatánál a magyar és a külföldi névpéldányok valenciájának hasonlóságára is. Figyelembe véve a névpéldányok szintjén jelentkező – a feladat szempontjából irreleváns – valencia és ismerősségi sajátságok kategóriák közötti kiegyenlítettségét, a tapasztalt IAT hatás hangsúlyos, noha numerikusan kisebb magyar preferenciaként értelmezhető. Innen nézve a Történelmi név-IAT eredményei, ahol tehát ismerősségi eltéréssel és a példányok valenciasajátságainak eltéréssel nem számolhatunk, a magyar preferencia tisztább becslésének tekinthető.

A fenti gondolatmenet az ismerősségnek, mint nem releváns, ingerszintű sajátságnak az IAT hatásban játszott, lehetséges szerepéről indirekt módon foglal állást. Jelen tanulmányban közölt vizsgálat célja a feladat irreleváns ismerősségi sajátságok IAT hatásra gyakorolt hatásának közvetlen vizsgálata volt a kategóriapéldányok *ismerőségének* célzott manipulációja révén. A

vizsgálatban magyar és külföldi történelmi és kulturális szereplő neveit használtuk IAT vizsgálati helyzetben. A neveket célzottan válogattuk meg, hogy a magyar és külföldi nevek esetén is tetten érjük a nevek ismerőségéből fakadó esetleges torzító hatást. A magyar és külföldi nevek listáját három név típus szerint állítottuk össze, melyek egy három név-IAT vizsgálatból álló vizsgálat sorozat egy-egy különálló vizsgálati feltételét határozták meg. Az egyik feltételben (Közismert történelmi nevek) a korábbi vizsgálatokhoz hasonlóan közismert magyar és külföldi történelmi szereplők, hadvezérek, politikusok és különféle kulturális szférákban (irodalom, festészet, zeneművészet) ismert személyiségek neveit alkalmaztuk. A másik feltételben (Ismeretlen történelmi nevek) olyan magyar és nemzetközi történelmi személyek neveit alkalmaztuk, akik kevésbé ismertek az átlagos történelmi kulturális ismeretekkel rendelkező vizsgálati személyek számára. A nevek ismertsége mindkét történelmi név feltételben (ismeretlen és közismert) a két név kategória ('magyar' és 'külföldi') között közel azonos volt, vagyis az ismerőség kategóriák közötti szimmetriája a *név feltételeken belül* fennállt. Mivel a közismert történelmi nevek és az ismeretlen történelmi nevek is a 'magyar' és a 'külföldi' kategóriában azonos valenciájúak voltak (egyformán pozitív az ismerős és egyformán semleges az ismeretlen nevek esetén) a történelmi név feltételekben a példányok valenciája is kiegyenlített volt kategóriák között. Ezzel szemben a kategóriapéldányok ismertsége és valenciája a két *név feltétel között* értelemszerűen eltérő volt. Egyfajta kontrollhelyzetként egy harmadik feltételt is létrehoztunk (Közismert családi nevek), melyben általánosan ismert, nagy gyakoriságú, elterjedt magyar családneveket és idegen nyelvű (angol, német, spanyol) megfelelőit használtuk. Ebben a feltételben a korábbi keresztneveket használó vizsgálatunkhoz hasonlóan számolhatunk a nevek ismerőségének, emlékezeti hozzáférhetőségének eltéréseivel a magyar nevek javára.

Kérdésünk ezek után az volt, hogy a névkategóriákon belül szinten tartott, de névkategóriák között változó ismerőség mentén eltérő IAT hatás, azaz magyar preferencia jelentkezik-e? Elvárásaink két megállapításra épültek. Egyrészt a kategóriapéldányok ismerősége (és egyúttal valenciája) a kategóriák között ('magyar' vs. 'külföldi') mindkét történelmi név feltételben (ismeretlen és közismert) szimmetrikus volt, ezáltal az ismerőség eltérésekből fakadó hatást kiküszöböltük. Másrészt, a név IAT-okban mindig ugyanazon 'magyar' vs. 'külföldi' kategorizációt kellett végrehajtani, vagyis a kategóriák valenciatelítettsége (magyar-pozitív és külföldi-negatív) a történelminév IAT-ok között hasonlóknak, azonosnak tekinthető. Ha tehát az ingerszintű ismerőség (és az ingerszintű valencia) hatása kontrollálva van és a kategóriaszintű valenciasajátság mindkét feltételben azonos, ismerős és ismeretlen történelmi

nevek esetén is hasonló IAT hatás várható. Vagyis, elvárásunk szerint a történelmi névfeltételek között nem lesz eltérés a magyar preferencia mértékében. Ezzel szemben közismert családnév feltételben (ahol szintén 'magyar' vs. 'külföldi' kategorizációt kellett végezni) a magyar és a külföldi családnevek ismerőssége, emlékezeti hozzáférhetősége eltérő volt. Emiatt erőteljesebb magyar preferenciát vártunk közismert családnevek esetén, mint a két történelmi név feltételben. Ez az eredmény, egyúttal az ingerszinű sajátságok (itt ismerősség) teljesítmény és IAT hatás befolyásoló hatását demonstrálhatja.

3.2. MÓDSZEREK

3.2.1. SZEMÉLYEK

A vizsgálatban összesen 116 személy vett részt. A mintában 30 fő szlovákiai, 41 fő romániai és 45 fő magyarországi 11. évfolyamos középiskolás diák volt. Valamennyien magyar nemzetiségűek voltak, és magyar nyelvű oktatásban részesültek. A vizsgálatok az iskolák vezetőségének engedélyével zajlottak. A diákokat, illetve családjukat egy a vizsgálat célját és jellegét ismertető írásos tájékoztatóval invitáltuk a részvételre. A vizsgálatba beleegyező diákok így megfelelő tájékoztatás után önkéntesen vettek részt az adatgyűjtésben, részvételükért ellenszolgáltatásban nem részesültek. A vizsgálati személyek közül néhány túlságosan sok hibát vétett a vizsgálat során, teljesítményük nem érte el az elvárt pontossági szintet, így az adataikat nem vettük figyelembe. A kihagyások után egy összevont 109 fős minta adataival dolgoztunk.

3.2.2. HELYSZÍN, VIZSGÁLATI KÖRÜLMÉNYEK, ESZKÖZÖK

Az adatok egy részét Szlovákiában, Rimaszombaton, az Ivan Krasko Gimnáziumban gyűjtöttük. A minta másik részét a romániai Sepsiszentgyörgy Mikes Kelemen Elméleti Líceumának diákjai alkották. A minta harmadik része magyarországi diákokból, a mátészalkai Esze Tamás Gimnázium tanulóiból állt. Valamennyi diák magyar nemzetiségű volt, és magyar nyelvű oktatásban részesült. A tesztfelvétel kb. 30-35 percet vett igénybe. Az adatfelvétel az iskolák számítógépes tantermeiben, a számunkra rendelkezésre bocsájtott számítógépeken történt, tanórák keretében. A vizsgálat csoportos körülmények között zajlott a vizsgálatvezető jelenlétében. A kísérleteket az Inquisit (Verziószám: 2.0, Millisecond Software, 2004) program segítségével konstruáltuk meg, melynek 30 napos próbaverziójával végeztük az adatfelvételeket.

3.2.3. A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE

A vizsgálat három önálló IAT vizsgálatból állt. Mindhárom vizsgálatban egy névkategorizációs és egy attribútum kategorizációs feladatot kellett végrehajtani. Az attribútum kategorizációs feladat mindhárom vizsgálatban azonos volt. A névkategorizációs feladatok, azonban eltérőek voltak, a vizsgálatban alkalmazott ingeranyag sajátosságaitól függően. Mindhárom IAT-ban személyneveket kellett kategóriákba sorolni. Három személynév csoportot (kategóriapéldány típusok) hoztunk létre ismeretlen történelmi nevekből, közismert családi nevekből, és közismert történelmi nevekből. A nevek egyes alcsoportjait alapján így három IAT kísérlet konstruáltunk: 1. Ismeretlen történelmi név-IAT; 2. Közismert családi név-IAT; 3. Közismert történelmi név-IAT. Az IAT vizsgálatokra kötött sorrendben került sor minden egyes személy esetén. Az IAT kísérletek sorrendjét az 3.1. TÁBLÁZAT mutatja.

Mindhárom IAT vizsgálat sztenderd, hét blokkos felépítésű IAT kísérlet volt. Az IAT-ok felépítése, a blokkok, illetve a próbák száma a korábbi tanulmányban ismertetett vizsgálatokéval azonos volt.

Az egyes blokkok felépítését az 1.1. és az 1.2 TÁBLÁZAT szemlélteti az 1. tanulmányban.

IAT
1. ISMERETLEN TÖRTÉNELMI
2. KÖZISMERT CSALÁDI
3. KÖZISMERT TÖRTÉNELMI

3.1. TÁBLÁZAT. A vizsgálat szerkezeti felépítése a három IAT vizsgálatban használt kategóriapéldány típusok és az IAT vizsgálatok sorrendje alapján.

3.2.4. INGEREK ÉS FELADATOK

Az IAT vizsgálatok természetének megfelelően ezúttal is egy név és egy attribútum szortírozási feladatot kellett végrehajtani. A cél mindkét feladatban az ingerek megadott célkategóriákhoz való tartozását kellett jelezni a lehető leggyorsabban és amennyire lehet pontosan. Az attribútum kategorizációs feladat mindhárom IAT vizsgálatban melléknevek 'jó', illetve 'rossz' kategóriákba való besorolását kívánta. A melléknevek a korábbi vizsgálatainkhoz hasonlóan a szemantikus differenciálskála magyar változatának (Dúll, Varga, 1994) megfelelő listájáról lettek kiválasztva (lásd a 2. tanulmányban a 2.2. TÁBLÁZATOT).

ISMERETLEN TÖRTÉNELMI NEVEK		KÖZISMERT CSALÁDNEVEK		KÖZISMERT TÖRTÉNELMI NEVEK	
MAGYAR	KÜLFÖLDI	MAGYAR	KÜLFÖLDI	MAGYAR	KÜLFÖLDI
BAJZA	FARNESE	KOVÁCS	WEBER	KÖLCSEY	AUGUSTUS
ASBÓTH	BILLUNG	ASZTALOS	MILLER	PETÓFI	HAYDN
PECZ	LAW	TAKÁCS	KOCH	ARANY	TOLSZTOJ
JÓSIKA	PALEOLAGUS	SZAKÁCS	MÜLLER	KINIZSI	GOETHE
SÁNDY	LESCZINSKI	SZABÓ	CARTER	DÓZSA	LINCOLN
BÁNFI	HOORN	FARAGÓ	COOPER	BOCSKAI	WASHINGTON
BÉLDI	HALS	VARGA	SCHNEIDER	MADÁCH	GARIBALDI
MIKÓ	RYSDEAL	KÓMÚVES	BECKER	MIKSZÁTH	CROMWELL
BAKAI	STURE	SZŰCS	BAKER	ADY	BEETHOVEN
LIBÉNYI	ZAPOLSKI	PÉK	TAYLOR	HUNYADI	DOSZTOJEVSZKIJ
ÉBER	KETTELER	MOLNÁR	SCHMIDT	BARTÓK	LUTHER
CSÁNYI	CANISIUS	LOVAS	MASON	BETHLEN	RENOIR
HADIK	FRANCKE	JUHÁSZ	FIEDLER	SZÉCHENYI	MACHIAVELLI
MÁRIÁSSY	JONES	MÉSZÁROS	CARPENTER	CSOKONAI	JEFFERSON
APÁCZAI	FONSECA	HEGEDŰS	SCHUMACHER	ZRÍNYI	HANNIBAL
DOBSA	MENDOSA	PINTÉR	BAUER	LISZT	PUSKIN
BARCSAY	SZTROGANOV	KOCSIS	BERGMANN	KOSSUTH	ARISZTOTELESZ
KOLOSZ	MOROSINI	PAPP	NELSON	BATTHYÁNY	SHAKESPEARE
BOCZKÓ	LUCHENI	CSIZMADIA	PEREZ	GÖRGEY	KALVIN
MAKRAY	TOZZETTI	BOGNÁR	GONZALES	JÓKAI	VOLTAIRE

3.2. TÁBLÁZAT. Az IAT vizsgálat névkategorizációs feladataiban használt ismeretlen és közismert magyar és európai történelmi-kulturális személyiségek nevei, illetve közismert magyar és külföldi családnevek.

A névkategorizációs feladat a három IAT vizsgálatban azonos volt: a név ingereket kellett 'magyar', illetve 'külföldi' kategóriákba sorolni. Az Ismeretlen történelmi név-IAT vizsgálatban a magyar és a külföldi nevek listája ismeretlen történelmi személyek vezetékneveiből állt (például Bakai vs. Sture). A második, Közismert családnév-IAT-ban a magyar és külföldi nevek listáját a leggyakoribb magyar családnevek és ezek idegen nyelvi (német, angol, olasz, spanyol) megfelelői (többé-kevésbé) alkották (pl. Szabó vs. Tailor). A harmadik, Közismert történelmi név-IAT-ban a névlistát, a korábbi vizsgálatokhoz hasonlóan, a magyar és a nemzetközi történelem, illetve kultúra neves reprezentánsainak neveiből alkottuk meg (pl. Bartók vs. Mozart). Mindhárom lista összesen 20-20 magyar és külföldi névből állt. A három teljes névlistát a 3.2. TÁBLÁZAT mutatja be. Az ingerek bemutatása, a válaszzabályok kialakítása az 1. tanulmányban ismertetett módon történt.

3.3. EREDMÉNYEK

3.3.1. REAKCIÓIDŐ ELEMZÉS

Első lépésben a reakcióidők alakulását vizsgáltuk a három IAT-ban. Az elemzés előkészítéskor semmiféle transzformációt nem végeztünk a nyersadatokon. Reakcióidő mediánokat számoltunk a kompatibilis (3. és 5. blokk) és az inkompatibilis (7. és 9. blokk) elrendezésű blokkra a három IAT-ban külön. Átlagoláskor az elrontott válaszok idejét nem vettük figyelembe. A feladat ugyan nem volt nehéz, az átlagos pontosság 85 %-os volt a teljes mintán. Mégis, annak a néhány személynek az adatait, akinek a teljesítménye pontosság szempontjából nem érte el a 70 %-ot a három IAT vizsgálatban együttesen, kihagytuk a további feldolgozásból. A továbbiakban egy 109 fős minta adataival dolgoztunk. Az átlagos pontosság a szűkebb mintán 89%-os volt (min.: 75%, max.: 97 %). A kompatibilis és inkompatibilis reakcióidő átlagokat a 3.1. ÁBRA mutatja, a három név-IAT-ban.

Egy 3 x 2-es ismételt méréses ANOVA-t futtattunk az Név (Ismeretlen történelmi vs. Közismert családi vs. Közismert történelmi) és Elrendezés (kompatibilis vs. Inkompatibilis) faktorokkal. A szignifikáns Név főhatás [$F(2,216)=37,4$; $p<0,0001$] azt mutatja, hogy az átlagos reakcióidő lényegesen alacsonyabb Ismeretlen történelmi nevek esetén, mint akár Közismert családi, akár Közismert történelmi nevek esetén [$t(107)$ értékek $>6,75$; $p<0,001$]. A két utóbbi között nem volt jelentős eltérés [$t(107)=0,64$; n.s.]. A szignifikáns Elrendezés főhatás [$F(1,108)=267,57$; $p<0,0001$] azt jelzi, hogy inkompatibilis helyzetbe a reakcióidő átlagok magasabbak, mint kompatibilis helyzetben. A

szignifikáns Név x Elrendezés interakció [$F(2,216)=7,27$; $p<0,0001$], annak volt köszönhető, hogy Közismert történelmi nevek esetén lényegesen kisebb volt az IAT hatás, mint akár Ismeretlen történelmi nevek [$t(108)=3,46$; $p<0,001$], akár Közismert családi nevek esetén vagy [$t(108)=2,41$; $p<0,05$]. Ismeretlen történelmi és Közismert családi név feltételek között, ahol egyébként az IAT hatás a legerőteljesebb volt, az eltérés nem volt szignifikáns [$t(108)=1,65$; n.s.].

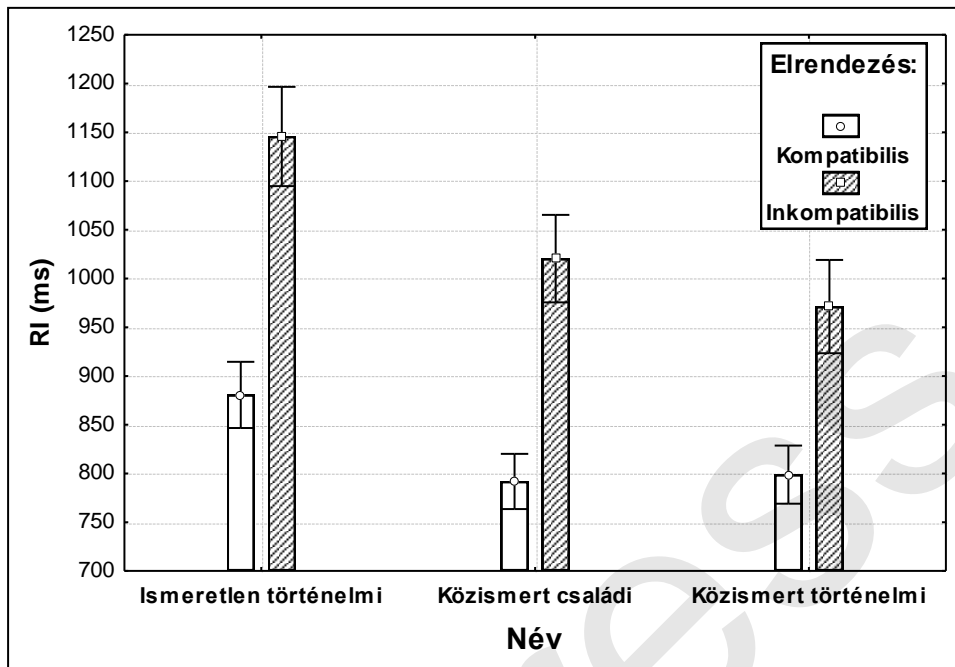
3.3.2. A *D* ÉRTÉK MAGHATÁROZÁSA ÉS ELEMZÉSE

Az elemzés következő lépésében a *D* értékeket hasonlítottuk össze. A *D* értékek kiszámításánál a korábbi fejezetekben is követett javított algoritmust alkalmaztuk. A 3.2. ÁBRA mutatja a *D* értékek alakulását a három IAT-ban.

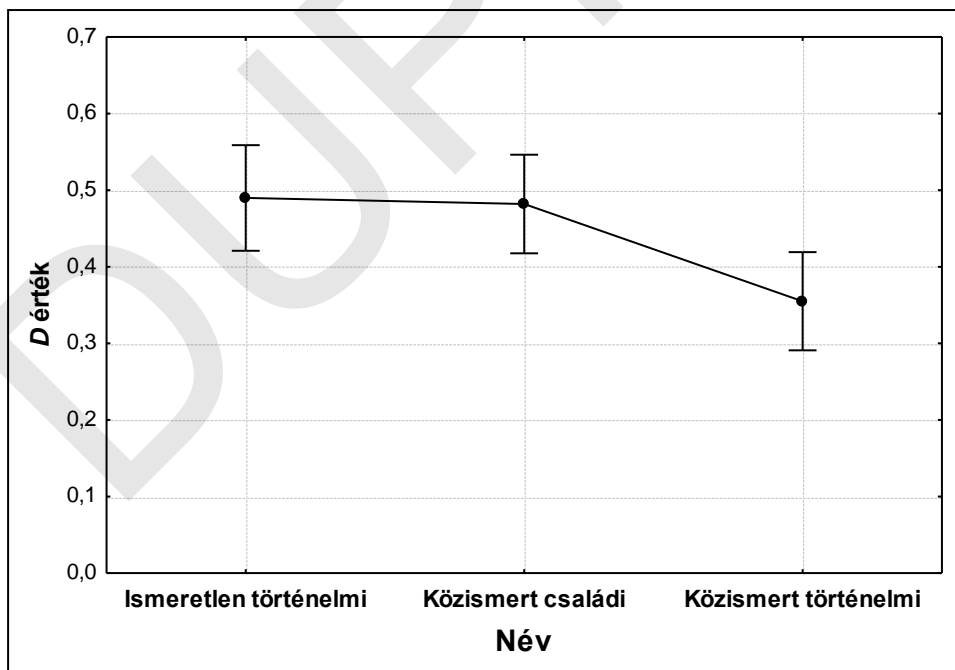
Ismételt méréses ANOVA-t futtattunk az Név (Ismeretlen történelmi vs. Közismert családi vs. Közismert történelmi) faktorról. A szignifikáns Név főhatás [$F(2,216)=6,66$; $p<0,01$] azt mutatja, hogy a *D* érték lényegesen kisebb volt a Közismert történelmi név IAT-ban, mint akár Közismert családi név-IAT-ban [$t(107)=3,3$; $p<0,001$], akár Ismeretlen történelmi név-IAT-ban [$t(107)=3,04$; $p<0,001$]. Ismeretlen történelmi név- és Közismert családi név-IAT-ok között nem volt jelentős *D* értékbeli eltérés [$t(107)=1,49$; n.s.].

3.4. MEGBESZÉLÉS

Tanulmányunkban az IAT helyzetben nyújtott teljesítményt és ezen keresztül az IAT hatást esetlegesen érintő, ingerpéldányok szintjén megjelenő tényezők szerepével foglalkoztunk. Az IAT hatás elvileg a vizsgált kategóriák rejtett valenciasajátosságait (a kategóriák és értékelő attribútumok közötti asszociatív kapcsolatot) fedi fel. Az IAT a kategóriák valenciátelítettségét indirekt módon tárja fel abban az értelemben, hogy a személy nem explicit állásfoglalásokban nyilvánítja ki az értékvélekedéseit a kategóriákkal kapcsolatban, hanem a feladathelyzet az értékvélekedések háttérét jelentő asszociációs kapcsolatok „megmozgatásával” specifikus teljesítménymódosulásokon keresztül teszi láthatóvá. A feladat megadott szempontok szerint történő fogalmi kategorizációkat kíván, arra a kézenfekvő feltevésre hagyatkozva, hogy a kategorizáció az ingeranyag releváns sajátossága, ti. a szemantikus kategóriatagság mentén zajlik. A teljesítménymódosulás magyarázatának leglényegesebb mozzanata az, hogy a kategóriák valenciasajátossága mintegy „átüt” az ingerfeldolgozáson, és a specifikus válaszsabályoknak köszönhetően facilitálja, vagy hátráltatja azt. Mindeközben az egyes kategóriapéldányok egyedi sajátosságai, beleértve a példányok értékét, valenciáját, a feldolgozás szempontjából nem számít, irreleváns.

3.1. ÁBRA. A reakcióidő átlagok a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkokban az Ismeretlen történelmi név-IAT-ban, a Közismert családi név-IAT-ban és a Közismert történelmi név-IAT-ban.

3.2. ÁBRA. A *D* értékek alakulása a három név-IAT-ban. A pozitív érték a ‘magyar’ név kategória irányában mutató preferenciát jelez.

Tanulmányunkban a korábbi vizsgálatokban tett megfigyeléseink továbbgondolásaként azt vizsgáltuk, hogy milyen szerepe van, illetve van-e egyáltalán jelentősége az IAT hatás alakulásában az olyaningersajátosságoknak, melyek a feladat végrehajtása szempontjából irrelevánsak. Specifikusan azt a problémát gondoltuk tovább, hogy a kategóriapéldányok ismerőssége, tipikussága, mint irrelevánsingersajátosság milyen hatást gyakorol a nemzeti, identitás alapú preferenciát visszatükröző IAT hatásra. A korábbi tanulmányokban közölt vizsgálatainkban jelentős magyar preferenciát találtunk, amikor az IAT vizsgálat név kategorizációs feladatában magyar és külföldi keresztneveket és történelmi neveket kellett kategorizálni. Ugyanakkor a két név-IAT között jelentős eltérés mutatkozott az IAT effektus nagyságát illetően, méghozzá kevésbé kézenfekvő módon, a történelmi nevek esetén enyhébb magyar preferenciát találtunk. Ez az eltérés, nehezen értelmezhető kategoriális szinten, figyelembe véve, hogy mindkét feladatban ugyanazon 'magyar' és 'külföldi' objektumkategóriákat alkalmaztunk. Magyarázatunkban egyrészt a magyar és a külföldi történelmi nevek implicit valenciájának hasonlóságára hivatkoztunk. Azt feltételeztük, hogy az ingeranyagban szereplő nemzetközi történelmi és kulturális személyiségek a magyar személyiségekhez hasonlóan pozitív, megbecsült és nagyra értékelt „hősök” voltak, ami egyfajta kiegyenlített emocionális helyzetet, így enyhébb IAT hatást eredményezett a történelmi név-IAT-ban. Másrészt, felvetettük annak a lehetőségét, hogy a keresztnév IAT-ban szereplő magyar nevek emlékezeti hozzáférhetősége eltérő lehetett a kevésbé ismert külföldi keresztnevekéhez képest, ami a külföldi nevek esetén lassulást eredményezhetett a kategorizációs folyamatban. Mindkét mozzanata a magyarázatnak olyan sajátosságokra utal, melyek az egyes ingerpéldányok szintjén van jelen és a feladat szempontjából irreleváns sajátosságnak tekinthető.

Az irreleváns, példányszintű hatások lehetőségét továbbgondolva jelen vizsgálatban az objektum kategóriák ('magyar' és 'külföldi') reprezentánsainak ismertségét manipuláltuk. Három név-IAT-ban vizsgáltuk az IAT effektus alakulását a nevek ismertségének függvényében. A vizsgálat két feltételében ismeretlen, illetve közismert magyar és külföldi történelmi személyiségek neveit használtuk, a harmadik feltételben közismert magyar és külföldi családi neveket. A nevek célzott megválogatásával biztosítottuk, hogy a magyar és külföldi névingerek ismerőssége a közismert és ismeretlen történelmi név-IAT-okban a 'magyar' és a 'külföldi' kategóriák között kiegyenlített legyen annak ellenére, hogy a nevek ismertsége a név-IAT-ok között eltérő volt. A harmadik, közismert családi név feltételben, mint kontrollfeltételben a nevek ismerőssége, emlékezeti hozzáférhetősége a korábbi vizsgálat keresztneveihez hasonlóan a két kategória között eltérőnek volt tekinthető. Azt feltételeztük, hogy a két történelmi név-IAT-

ban az ismerősség 'magyar' és 'külföldi' kategóriák közötti egyensúlya, kiegyenlítettsége miatt az ismerősségi hatást kontrolláljuk. Ezzel együtt azt is feltételeztük, hogy mindkét történelmi név IAT-ban a 'magyar' és 'külföldi' kategóriák példányainak valenciája hasonló (pozitív közismert és semleges ismeretlen nevek). Mindezek miatt azt vártuk, hogy a magyar preferenciát jelző IAT effektus az ismerősség torzító hatásától mentesen mutatkozik meg, és mindkét történelmi név IAT-ban hasonlóan alakul. Ezzel ellentétben, a közismert családi név feltételben a nevek hozzáférhetőségének eltérése miatt hatékonyabb feldolgozást feltételeztünk a magyar nevek esetén, ami erőteljesebb magyar preferenciában (IAT hatásban) kell megmutatkozzon.

Az eredmények szerint mindhárom név-IAT-ban jelentős eltérések mutatkoztak a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű helyzetekben kapott reakcióidő átlagok között annak köszönhetően, hogy inkompatibilis elrendezésekben ('magyar'-rossz', 'külföldi'-jó) a kategorizációs hatékonyság jelenősen rosszabb volt. Ebből adódóan a pozitív tartományba eső *D* értékek markáns magyar preferenciát tükröztek mindhárom névtípus esetén. Ez az eredmény önmagában, a korábbi megfigyeléseinkkel összhangban azt jelenti, hogy az önmegehatározás szempontjából jelentős történelmi fogalmak kontextusában vizsgálódó IAT módszertan segítségével is demonstrálható a magyar személyeket akár csak implicit szinten jellemző emocionális elfogultság.

A kategória példányok ismertségének manipulációjával kapcsolatos hipotézisünk szempontjából a legfontosabb megfigyelés az volt, hogy a magyar preferencia mértéke erőteljesebbnek mutatkozott ismeretlen történelmi nevek és közismert családnévek esetén, mint közismert történelmi nevek esetén. Ez az eredmény egybevágg azzal a korábbi fejezetekben részletezett eredménnyel, mely szerint a közismert történelmi nevek esetén kevésbé karakteres szemantikai profil rajzolódik ki az IAT adatok alapján, mint keresztnevek esetén (lásd megelőző tanulmány). Ugyanakkor a kapott eredménymintázat nem illeszkedett jelen vizsgálati elrendezésre vonatkozó hipotéziseinkkel, két szempontból sem. Először is, a 'magyar' és a 'külföldi' kategóriák között kiegyensúlyozott ismertségű neveket használó történelmi név IAT-ok között hasonló mértékű IAT hatást vártunk. Ezzel szemben ismeretlen történelmi nevek esetén erőteljesebb volt a magyar preferencia, mint közismert történelmi nevek esetén. Másodsor, erőteljesebb IAT hatást vártunk az eltérő ismertségű, hozzáférhetőségű névpéldányokat használó közismert családnév IAT-ban, mint a történelmi név IAT-okban. Ezzel szemben Ismeretlen történelmi és Közismert családi név IAT-okban hasonló mértékű magyar preferenciát láttunk, mely erőteljesebb volt, mint a Közismert történelmi név IAT-ban tapasztalt.

A korábbi érveléshez hasonlóan, közismert történelmi nevek esetén ezúttal sem hivatkozhatunk a kategóriapéldányok kategóriák közötti ismerősségi aszimmetriájából fakadó torzító hatásra. A közismert magyar történelmi nevek éppúgy, mint a külföldi nevek az átlagos műveltség szintjén egyformán ismerősek/ismeretlenek voltak a vizsgálati személyek számára, azaz a besorolhatóság szempontjából egyaránt megfelelő példányai voltak a kategóriáknak. Annak ellenére is ezen az állásponton vagyunk, hogy a 'külföldi' kategória nem egy homogén és körvonalazható közösség megnevezésére szolgál, így bizonyos értelemben egyetlen név sem tud „tipikus” vagy „reprezentatív” lenni, ahogyan „nem tipikus” és „nem reprezentatív” sem. (Hasonlóképpen magyar történelmi nevek esetén sem beszélhetünk tipikus névről.) Abban az értelemben, azonban minden külföldi és magyar név item is jó példány, hogy egyformán megjelenítik a szemben álló kategóriákat (a 'magyar' kategóriával szembeállított 'nem magyar' kategóriát, vagy fordítva). Azaz a célkategóriák példányainak ismertségét kontrolláltuk és egyensúlyban tartottuk a közismert történelmi név IAT-ban. Mivel a közismert történelmi nevek pozitív megítélésű személyiségeket jelöltek 'magyar' és 'külföldi' nevek esetén is, a két kategória valenciátelítettsége szempontjából is kiegyensúlyozott volt. Ebben az emocionális és feldolgozási szempontból is kiegyensúlyozott helyzetben nem meglepő a kompatibilis és az inkompatibilis helyzetekben mutatott hasonló teljesítmény, ebből adódóan a mérsékelt magyar preferencia. Hasonló gondolatmenet alapján az ismeretlen történelmi név IAT feltételeit is kiegyensúlyozottnak véltük. A nevek ismerőssége/ismeretlensége mindkét kategóriában hasonló volt, a nevek egyedi valenciája magyar és külföldi nevek esetén is semlegesnek feltételezhető. Az emocionális és feldolgozási kiegyensúlyozottság miatt ismeretlen történelmi név-IAT-ban hasonló D értéket (magyar preferenciát) vártunk, mint közismert történelmi név IAT-ban. Ez az elvárás azonban nem teljesült.

A nem várt eredménymintázat magyarázatánál az egyik lehetőség, hogy az IAT hatás eltéréseit kategoriális szintű változásként értelmezzük. Elképzelhető, ugyanis hogy az Ismeretlen és Közismert történelmi név IAT-ok közötti különbség valójában az ismerősségen keresztül érvényre jutó, indirekt emocionális, de mégis kategoriális hatást tükröz. A közismert és ismeretlen történelmi neveket alkalmazó név-IAT-ok, az ingerpéldányok eltérésein túl a feladat instrukció alapján is különbözött. Elképzelhető, hogy a feladat instrukció lényegében „fölcímkezte” a feladatokban alkalmazott kategóriákat, emiatt a 'magyar' és a 'külföldi' kategóriák átértelmeződtek, újradefiniálódtak a történelmi név IAT-okban 'ismert/ismeretlen magyar' és 'ismert/ismeretlen külföldi' kategóriákká. Hasonló átkódolási jelenségen keresztül nyújt alternatív

értelmezést pl. Rothermund és Ventura (2001, 2004; lásd még De Houwer, 2009) az IAT jelenségre. Ebből kiindulva lehetséges, hogy az IAT hatás eltérései az ismerőséghez/ismeretlenséghez áttételesen kapcsolódó valenciával függ össze (pl. az ismerős=jó, ismeretlen=rossz). Ez az átkódolás, egyúttal indirekt emocionális fölcímkezés is, mely, azonban közismert történelmi nevek esetén nem jelenti a kategóriák emocionális kiegyensúlyozottságának megváltozását. Hiszen mindkét kategóriában pozitív valenciájú ismert példányok (ismert (jó) magyar (jó) vs. ismert (jó) külföldi (jó)) szerepeltek. Innen nézve nem meglepő, hogy - a korábbi vizsgálatokhoz hasonlóan - kiegyensúlyozottabb teljesítményt kaptunk a kompatibilis és inkompatibilis feltételek között, ennek köszönhetően pedig enyhébb preferenciát jelző IAT hatást. Ezzel szemben ismeretlen történelmi nevek esetén az ismeretlen külföldi nevek és az ismeretlen, de magyar, tehát emiatt jó nevek élesebb kontrasztot képeznek (ismeretlen (rossz) magyar (jó) vs. ismeretlen (rossz) külföldi (rossz)). Vagyis az ismeretlen magyar relatíve jobban preferált az ismeretlen külföldihez képest, mint a közismert magyar a közismert külföldihez képest.

Lehetséges azonban a nem várt eredménymintázat magyarázatánál egy másik, az előző, kategoriális szintű átkódolást hangsúlyozó magyarázatot nem kizáró értelmezés is. Ez a lehetőség, azonban azt jelenti, hogy a feltételek kiegyenlítetttségével kapcsolatos feltevésünket az ismeretlen történelmi IAT-ra nézve felülvizsgáljuk. Ha elfogadjuk, hogy közismert családnevek esetén a magyar nevek emlékezeti hozzáférhetősége nagyobb, és ez feldolgozási előnyt jelent a külföldi nevekhez képest, akkor a közismert családi név és ismeretlen történelmi név IAT-ok eredményeinek (*D* értékek) hasonlósága alapján érvelhetünk úgy, hogy a nevek hozzáférhetőségének szempontjából az ismeretlen történelmi név IAT feltételei is (a közismert családnév IAT-hoz hasonlóan) valójában kiegyensúlyozatlanok. Ismeretlen magyar történelmi neveket, hasonlóan a közismert magyar családnevekhez könnyebb magyarként azonosítani, mint ismeretlen külföldi neveket külföldiként. Az ismeretlen magyar történelmi nevek lényegében magyar nevek, csakúgy, mint a közismert magyar családnevek. (Azaz a „közismert családi” és az „ismeretlen történelmi” megfogalmazások a kísérleti feltételeket megkülönböztető fogalmi absztrakció, funkcionálisan lényegében azonosak.) Vagyis, az eredmények alapján elképzelhető, hogy a hétköznapi magyar családnevekhez hasonlóan az ismeretlen magyar történelmi nevek feldolgozása is előnyt élvez külföldi párjukhoz képest, egyszerűen azért, mert a nevek magyarként történő azonosítása a névpéldányok hozzáférhetőségnek, bejáratottságnak (vagy hálózati terminusban az alacsonyabb küszöbnek) köszönhetően gyorsabban megtörténik. Ez a feldolgozási könnyebbség hatékonyabb teljesítményt tesz

lehetővé különösen az attribútum és célkategóriák emocionális összhangját megjelenítő válaszsabályok esetén (kompatibilis helyzet: pl. 'magyar'-'jó'), ami erőteljesebb különbséget és jelentősebb teljesítmény eltérést, ezáltal nagyobb D értéket eredményez a kompatibilis és inkompatibilis elrendezések között.

Ez az értelmezés ugyan egy nem várt eredménymintázatra illesztett, utólagos magyarázat, ugyanakkor teljesen összhangban van azzal a feltevéssel, mely a vizsgálat tervezését motiválta. Az ingerek ismerőségéből, illetve hozzáférhetőségéből fakadó hatás, akár ismeretlen történelmi nevekről, akár közismert családnevekről van is szó, valójában az ingerpéldányok szintjén jelentkezik. Ezt figyelembe véve megfigyeléseink – azaz a közismert családi név és az ismeretlen történelmi név IAT-okban kapott hasonló D értékek, melyek egyúttal erőteljesebb magyar preferenciát mutatnak, mint ami a közismert történelmi név IAT-ban jelentkezett – azt demonstrálták, hogy az IAT hatás (preferencia) érzékeny lehet a példányok szintjén jelentkező sajátosságokra (pl. De Houwer, 2001 vs. Govan és Williams, 2004). A kategóriapéldányok szintjén értelmezhető ismertség, mint egy feladat irreleváns sajátosság hatása olyan, a globális, kategóriális szintű emocionális átkódolás hatása mellett érvényre jutó lokális befolyásként értelmezhető, mely a kategorizációs hatékonyság eltéréseit (IAT hatás) részben magyarázhatja.

EXTRAPERSONÁLIS ASSZOCIÁCIÓK ÉS INSTRUKCIÓHATÁS⁵

KONDÉ ZOLTÁN*, FICZ GÁBOR** ÉS INÁNTSY-PAP JUDIT***

ABSZTRAKT

A tanulmányban a személyes értékvélekedések és a közösen osztott kulturális preferenciák viszonyát tárgyaltuk az IAT effektus kapcsán. Az Implicit Asszociációs Teszt, egyes kifogások szerint, nem képes elkülönítetten kezelni a vizsgálati személy személyes tapasztalatain alapuló (perszonális) és a számára társas normaként hozzáférhető (extraperszonális), adott esetben ellenkező irányba mutató preferenciális beállítódásokat. Jelen vizsgálatban azzal a kérdéssel foglalkoztunk, hogy a nemzeti, történelmi emlékekkel kapcsolatos implicit magyar preferenciában szétszalazható-e a személyes pozitív meggyőződések és az általában vett, a személy közösségi identitásából eredeztethető pozitív értékvélekedések hatása, annak ellenére is, hogy e hatások azonos irányba mutatnak. A vizsgálatban az IAT hatás alakulását elemeztük egy a társas normákkal összhangzó sugalmazó instrukció függvényében. Az egyik vizsgálati csoport explicit utalást kapott arra, hogy a feladatban a magyar kultúra reprezentánsaival kapcsolatban kell döntéseket hoznia (történelmi instrukció). A másik csoportban adott tárgyyszerű instrukció szimplán egy névszortitozási feladatot kért (semleges instrukció). Az instrukció hatásának fokozása érdekében az ingeranyagot is manipuláltuk olyan módon, hogy az egyik IAT feltételben az ingeranyag a sugalmazó utalás nélkül, önmagában nem volt informatív a történelmi/kulturális kötődések szempontjából (ismeretlen történelmi nevek). A másik IAT feltételben jelentős magyar és külföldi történelmi/kulturális személyiségek nevét használtuk (közismert történelmi nevek). Kontrollfeltételként hétköznapi családneveket alkalmaztunk tárgyyszerű, semleges instrukció mellett. Az eredmények szerint markáns magyar preferencia mutatkozott meg mindhárom név-IAT feltételben. Ugyanakkor a semleges instrukció mellett nem volt szignifikánsan eltérő az IAT hatás, mint sugalmazó, történelmi instrukció mellett. Mindez arra utal, hogy a magyar történelmi/nemzeti emlékekkel kapcsolatos pozitív irányultságú IAT hatás (preferencia) a személyes és közösségi szinten összhangzó pozitív érzelmi beállítódások közrehatásaként is értelmezhető, ugyanakkor a normatív (extraperszonális) reakció módok előfeszítése jelentősen nem érinti a megmutatkozó magyar preferencia mértékét.

Kulcsszavak: IAT hatás, extraperszonális asszociációk, instrukció hatás

⁵ Tanulmányunk Kondé és Ficz (2012) tanulmányának újraelemzése és újraértelmezése.

* DE, Pszichológiai Intézet, Általános Pszichológiai Tanszék

** Az adatfelvétel idején a Babes-Bolyai Egyetem pszichológia szakos hallgatója

*** DE, Pszichológiai Intézet, Pedagógiai Pszichológiai Tanszék

4.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS HIPOTÉZISEK

A korábbi tanulmányokban ismertetett vizsgálataink általánosságban megfogalmazható tanulsága, hogy az IAT hatásban megjelenő teljesítménymódosulás a nemzeti/kulturális elfogultság, illetve a történelmi emlékreprezentációk emocionális telítettségének visszatükröződései. A jelen fejezetben bemutatandó vizsgálat célja az volt, hogy kizárja azt a lehetőséget, hogy megfigyeléseink a kísérleti szituáció egyfajta melléktermékeként jelentkeztek, azaz a markáns IAT hatás, melyet a nemzeti/kulturális preferencia implicit szinten érvényesülő hatásaként értelmeztünk, valójában egyfajta műtermék. Az IAT hatás közvetítő mechanizmusa (asszociáció vs. nem asszociatív befolyások) régebb óta vita tárgya (lásd Kondé. 2017, 4. fejezet). Több tanulmány is foglalkozik az implicit asszociációs teszt kísérleti jellegéből fakadó technikai problémákkal (lásd pl. Siegel és mtsai, 2012; Mierke és Klauer, 2001; Messner és Vosgerau, 2010; Back és mtsai, 2005; Xiong és mtsai. 2006) és ezen keresztül az IAT hatás „szennyezetségének” kérdésével. Ehhez a problematikához kapcsolódóan jelen keretek között azt a problémát vizsgáltuk, hogy a történelmi emlékek irányában létező emocionális elfogultság megmutatkozása az IAT eljárás kontextusában mennyiben érzékeny a vizsgálat által teremtett 'mesterséges' feladatszituáció hatására. Nevezetesen arra, hogy a *feladatinstrukció* eleve felhívja a figyelmet arra, hogy történelmi/kulturális, vagyis identitás-releváns, vagyis érzelmekeltő ingeranyaggal kapcsolatban kell feladatot végezni.

A feladatinstrukció lehetséges hatásának kérdése az IAT effektus asszociációs értelmezésének egy alternatív magyarázatának keretében értelmezhető. Az IAT effektus asszociációs magyarázata szerint az implicit asszociációs eljárás a reprezentációs egységek (fogalmak, attribútumok) közötti kapcsolatok meglétének detektálására, illetve sajátosságainak (pl. erősség) felbecslésére alkalmas. Az IAT hatás, részben legalább ezeket a kapcsolatokat és kapcsolati sajátságokat mutatja meg. Ezek a kapcsolati sajátságok az egyén attitűdobjektumokkal kapcsolatos közvetlen és közvetett tapasztalatainak (pl. asszociatív tanulás) leképeződései. Ennélfogva az IAT hatás a személy valódi, noha tudatos introspekció segítségével nem feltétlenül feltárható, személyes, *perszonális* értékvélekedéseinek feltárulkozása. Felmerült azonban, hogy az IAT hatás nem kizárólag a személyes álláspontok, értékelő vélekedések lenyomata, hanem olyan társadalmilag elfogadott, a közösség tagjai által osztott nézeteket, kulturális normákat tükröz, melyeket a személy nem feltétlenül oszt, vagy akár helytelenít is (pl. Karpinski és Hilton, 2001). Ez a lehetőség nem áll ellentétben az asszociációs magyarázattal, csak arra utal, hogy az asszociációs kapcsolatok

megléte, és ezen keresztül az IAT hatás nem feltétlenül személyes véleményt tükröz, hanem az úgynevezett környezeti, vagy *extraperszonális asszociációk* kifejeződése is lehet. Az ilyen asszociációk kiépülése akár függetlenek is lehet azoktól a személyes (pozitív vagy negatív) tapasztalatoktól, melyek a személy szociális objektumokkal kapcsolatos viselkedését (pl. közeledés, távolodás) irányítják (Karpinski és Hilton, 2001; Olson és Fazio, 2004). Másképpen fogalmazva, az IAT teljesítményt nem csak a személyes értékvélekedések, attitűdök (és az ezek háttérében álló értékelő kapcsolatok, asszociációk) befolyásolják, hanem az emlékezetben hozzáférhető, valenciával felruházott, attitűd-irreleváns asszociációs kapcsolatok is, melyek kulturális közvetítés útján épülnek ki, ezért extraperszonális eredetűek.

Az álláspont általában véve az explicit módon kiértékelt viszonyulások és az IAT révén gyűjtött adatok széttartására alapoz. Karpinski és Hilton (2001), például azt találták, hogy egy hagyományos növény-rovar IAT-ban talált növény preferencia nem korrelált sem a kategória példányok, sem pedig a kategóriák szubjektív értékelésével, annak ellenére, hogy az explicit módon (skálázással, hőmérőmódszerrel) kiértékelt szubjektív értékvélekedések erősen korreláltak egymással. További elemzéseik azt mutatták, hogy egy választási helyzetben mutatott viselkedési szándék (almát vagy cukorkát választana-e a személy) csak explicit értékvélekedések alapján volt bejósolható (mennyire értékeli a gyümölcsöt), az implicit mérési eredmények (alma/édesség IAT) sem a viselkedéses, sem az explicit adatokkal nem korreláltak. Magyarozatuk szerint a személyes véleményeket, preferenciákat jobban tükrözik az explicit módon kifejezett értékvélekedések (explicit skálák adatai). Az implicit szintű adatokat sokkal inkább az attitűdtárgyakkal kapcsolatos környezeti tapasztalatok minősége és mennyisége befolyásolja, vagyis az hogy a környezetben milyen arányban fordulnak elő egy irányba mutató (pl. pozitív) társítások pl. társadalmi üzenetek, észlelt sztereotip megnyilvánulások formájában. Elképzelésük tesztelésére azt vizsgálták, hogyan alakul egy ismert irányultságú, társadalmilag „támogatott” preferencia (a fiatalságot előnyben részesítő életkor preferencia) egy idős/fiatal IAT-ban azok után, hogy egy emlékezeti feladatnak álcázott elővizsgálatban az idős és a fiatal kifejezést párosították pozitív, illetve egy másik vizsgálati csoportban negatív kifejezésekkel. Az IAT effektus szignifikáns módosulása volt megfigyelhető az alapszinthez képest, mégpedig a 'fiatal'-'jó' csoportban 'fiatal' preferencia felé, az 'idős'-'jó' csoportban 'idős' preferencia felé. Az implicit mérés eredménye nem korrelált a többféle explicit módon kiértékelt attitűdinális beállítódással. Vagyis a pozitív és negatív tapasztalatok relatív gyakoriságával magyarázható, hogy miért jelentkezhet implicit szinten preferencia (IAT hatás) olyan kategóriák irányába, mely explicit szinten inkább

negatív megítélésű. Innen nézve érthető az is, hogy a közfelfogás szerint pozitív alma fogalom (sok pozitív társítás a hétköznapi életben) felé pozitív implicit preferencia mutatkozik a cukorka fogalommal (inkább negatív társítások) szemben, miközben az explicit mérések akár 'édesség' preferenciát is jelezhetnek.

Az explicit és implicit vélekedések széttartása Olson és Fazio (2004) szerint elsősorban amiatt lehetséges, mert az IAT-ban használt kategória címkék ('kellemes', 'kellemetlen') vonzzák a társadalmilag közvetített, normatív (extraperszonális) értékítéleteket, emiatt a személyek hajlanak arra, hogy normatív alapon válaszoljanak, akár a személyes beállítódásaikat háttérbe szorítva is. A sztenderd IAT eljárás módosításával igyekeztek az implicit mérés technikáját az extraperszonális hatásoktól mentesíteni. A módosított IAT procedúrában (perszonalizált IAT – lásd Kondé, 2017, 5. fejezet) a melléknév kategorizációs feladat kategóriacímkéit a 'kellemes'/'kellemetlen' párról az 'én szeretem'/'én nem szeretem' párra cserélték (emiatt sem eleve adott univerzális értéktartalomról, ennél fogva hibás válaszról sem lehet beszélni). A vizsgálatban rassz-, és alma/édesség-IAT-okban, tehát, amikor a társadalmi normák erőteljesebb extraperszonális hatásokat jelenítenek meg, és egy politikai IAT változatban is, ahol az extraperszonális hatások széttartóak, azt találták, hogy a személyes beállítódást jobban megmozgató perszonalizált IAT eredményei erősebb korrelációt mutattak a különféle explicit attitűd mérések eredményeivel, mint a tradicionális IAT eredményei.

Han, Olson és Fazio (2006) kísérletileg tesztelték az IAT-ban esetlegesen érvényesülő extraperszonális hatások működését. Egy vizsgálatban pokémon figurákkal szemben építettek ki művileg pozitív vagy negatív személyes beállítódást. Majd ugyanezekkel az objektumokkal szembeni külsődleges, kvázi normatív információkat jelenítettek meg, a kiépített értékvéleményekkel összhangban, vagy azokkal ellentétben. Ezt követően sztenderd felépítésű IAT helyzetben tesztelték az IAT effektus változását az extra- és intraperszonális információk összhangja, vagy ellentétessége mentén. Az eredmények azt mutatták, hogy az IAT hatás lényegesen enyhült a személyesen preferált objektum irányába, amikor az extraperszonális információ nem volt összhangban a személyes vélekedéssel. Az is kiderült, hogy az automatikus preferenciákra érzékenyebb előfeszítési eljárás (értékelő priming), és az extraperszonális hatásokra kevésbé szenzitív perszonalizált IAT eredményeit lényegesen kevésbé befolyásolták az attitűd inkonzisztens extraperszonális hatások, mint a szokásos kategóriákat használó sztenderd IAT eredményeit. Ugyanakkor, Nosek és Hansen (2008) szerint, a perszonalizált IAT

eljárás lényegesen direktebb kiértékelő eljárás a hagyományos IAT-nál, mert a módosított eljárásban a kategória címkék (pl. 'én szeretem') miatt fennáll a veszélye annak, hogy a személyek a célkategorizációs feladatban hangsúlyosabban, lényegében a feladat átértelmezése és az ingerek tudatos átkódolása révén a valencia információt veszik figyelembe. Emiatt az IAT explicit mérésre alakul, így nem is meglepő, ha a preferencia mutató erősebben korrelál egyéb explicit attitűdtechnikák eredményeivel.

A korábbi tanulmányokban ismertetett vizsgálataink egyik meglepőnek tűnő, de visszatérő eredménye az volt, hogy az érzelmi elfogultság (magyar preferencia) lényegesen erőteljesebb volt történelmileg/kulturálisan semleges feladat kontextusban (keresztnevek, családnevek), mint egy emocionálisan telített kontextusban (ismert történelmi nevek). Ezt az eltérést elsősorban az összehasonlítható attitűdtárgyak emocionális távolságának, illetve kiegyensúlyozottságának különbségeivel magyaráztuk (történelmi IAT: kiegyensúlyozott vs. név IAT: kiegyensúlyozatlan). E magyarázat kiegészítéseképpen felvetettük az kategóriapéldányok ismertségének lehetséges IAT effektust erősítő hatását is a keresztnév IAT eredményeinek magyarázatában. Ez utóbbi magyarázathoz kapcsolódóan tárgyaltuk azt a lehetőséget, hogy a feladatinstrukció révén a kategóriacímkék átkódolódnak és emocionális töltettel ruházódnak fel (ismeretlen-rossz). Azaz, lényegében a feladatinstrukció által mozgásba hozott kategoriális szintű hatás lehetőségével is számolhatunk.

Jelen fejezetben közölt vizsgálatunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy az a különbség, mely a történelmi neveket és a keresztneveket alkalmazó IAT-ok eredményei között korábban megjelent, összefüggésbe hozható-e azzal, hogy maga a kísérleti kontextus az instrukció, illetve a magyar és a külföldi történelem, kultúra jeles személyiségeinek, mint ingereknek a prezentálása társadalmilag kívánatos, normatív reakciómódokat hív, hoz mozgásba. Azt a lehetőséget akartuk megvizsgálni, hogy – legalább a történelmi név IAT-ban – kapott eredmények, bizonyos mértékig a személyek személyes véleményén túli/melletti extraperszonális hatásokat jelenítenek-e meg.

A vizsgálatban a lehetséges extraperszonális hatás jelenlétét vizsgáltuk két kísérleti beavatkozás mentén. Egyrészt, manipuláltuk a vizsgálati személyeknek adott feladatinstrukciót. A személyek egyik csoportja olyan instrukciót kapott (*történelmi instrukció*), mely a korábbi vizsgálathoz hasonlóan, ahhoz képest talán még erőteljesebben is utalást tartalmazott az ingerek (személynevek, mint kategorizálandó attitűdtárgyak) történelmi, illetve magyarságvonatkozására (magyar, illetve külföldi történelmi személyiségek

neve). A személyek másik felének adott instrukció (*semleges instrukció*) csupán annyit tartalmazott, hogy személynevek osztályozását kell majd végezni megadott szempont szerint ('magyar' vagy 'külföldi'). Másrészt, az ingeranyag célzott megválogatásával arra törekedtünk, hogy az instrukció manipuláció hatását, amennyiben egyáltalán megjelenik, maximalizáljuk. Az előző vizsgálathoz összeállított, a magyar, illetve a nemzetközi történelem ismert és ismeretlen szereplőinek neveiből, valamint családnevekből álló ingeranyagot használtuk fel ezúttal is. Általánosságban azt feltételeztük, hogy amennyiben a feladat helyzet által létrehozott emocionális kontextus, ezen keresztül a személy vélekedésétől akár független társadalmi normatív értékítéletek befolyása valamiféle torzító hatást jelent az IAT hatásra, akkor az instrukció manipulálásának a névtípusoktól függően kell megmutatkoznia, vagyis a nevek ismertségétől és az instrukciótól függően különböző IAT hatást kell kapnunk. *Ismeretlen történelmi nevek* esetén feltételezhető volt, hogy a személyeknek minimális tárgyi (történelmi) ismeret áll rendelkezésre. Azt feltételeztük, hogy ismeretlen, tehát értékasszociációkkal nem ellátott történelmi nevek esetén a konszenzuális pozitív értékelés hiányzik, így az instrukció révén érvényesülő extraperszonális eredetű befolyás maximálisan érvényre jut a történelmi utalást nélkülöző referencia helyzethez képest. Ez a befolyás, elvárásunk szerint, mint „a magyar jó” érzület felerősödése az IAT hatás fokozódásához, és erőteljesebb magyar preferenciához vezet a történelmi utalás feltételben a semleges utalás feltételhez képest. A vizsgálat egy másik feltételében az ingeranyag *közismert történelmi személyiségek* nevéből állt össze. Ebben a helyzetben az inger önmagában is, a feladatinstrukciótól függetlenül mozgósíthatja az (akár személyes meggyőződésen alapuló, akár konszenzuális) történelmi asszociációkat, ezen keresztül a nemzeti érzelmeket. Itt az instrukciómanipuláció elvárásunk szerint nem befolyásolja a közösen osztott társas vélekedések és a névpéldányokhoz és a kategóriákhoz tapadó, egy irányba mutató hatásokat. Ezért közismert történelmi neveknél semleges instrukció mellett a sugalmazó instrukció feltételhez hasonló IAT hatást (magyarpreferenciát) vártunk. Egy harmadik feltételben az ingeranyag *közismert magyar és külföldi családnevekből* állt. A családnevek önmagukban, nélkülöztek mindenféle történelmi utalást. Az itt adott instrukció nem tartalmazott utalást semmilyen történelmi, kulturális vonatkozásra, emiatt funkcionálisan azonosnak tekinthető a semleges instrukcióval. Ebben a helyzetben sem előzetesen osztott általános kulturális norma, sem személyes értékvélekedések létezése nem feltételezhető. Emiatt az IAT hatás egy történelmi asszociációktól mentes semleges felületen mutatkozna meg, mely, mint egy

általában vett magyarpreferencia értelmezhető, a két csoportban hasonlóképpen.

4.1. MÓDSZEREK

4.1.1. SZEMÉLYEK

A vizsgálatban a Szegedi Tudományegyetem ETSZK 34 főiskolás hallgatója vett részt (25 lány, 9 férfi), átlagos életkoruk kb. 25 év volt. A vizsgálatban való részvétel önkéntes volt, anyagi ellenszolgáltatásban nem részesültek. A személyeket két csoportra osztottuk a kísérleti instrukciónak megfelelően (lásd lentebb).

4.1.2. HELYSZÍN, VIZSGÁLATI KÖRÜLMÉNYEK, ESZKÖZÖK

A vizsgálatokra a főiskola vezetőségének engedélyével került sor. Az adatfelvétel a főiskola számítógépes termében történt, csoportos körülmények között, három ülésben, egyszerre 12-15 hallgató egyidejű részvételével. A kísérleteket azonos konfigurációjú IBM kompatibilis számítógépeken végezték el a tesztet. A monitorok 1360*768-as felbontású, 72 Hz-es frissítési frekvenciájú monitorok voltak, válaszadásra standard billentyűzetet használtunk. A kísérleteket az Inquisit (2.0) kísérletvezérlő programon konstruáltuk meg, helyszíni vizsgálatokat az Inquisit 30 napos próbaverziójával végeztük, a statisztikai elemzéseket a Statistica (7.1) statisztikai program segítségével hajtottuk végre.

4.1.3. INGEREK ÉS FELADATOK

A vizsgálatban alkalmazott IAT vizsgálatok, azok ingerei és kategorizációs feladatai a feladatinstrukciók kivételével teljesen azonosak voltak a 3. tanulmányban közölt vizsgálatokkal. Az melléknév ingereket 2.2. TÁBLÁZAT mutatja a 2. fejezetben, a névingereket a 3.2. TÁBLÁZAT a 3. fejezetben.

INSTRUKCIÓ

A vizsgálatban alkalmazott instrukció alapján két csoportot hoztunk létre. A két csoport ugyanazt a feladatsort hajtotta végre, azonban a két csoportnak adott instrukció kissé eltérő volt. Az egyik csoport (Történelmi instrukció csoport) egyértelmű utalást kapott arra, hogy a feladatban KEVÉSBÉ ISMERT TÖRTÉNELMI neveket, vagy KÖZISMERT CSALÁDI neveket, vagy KÖZISMERT TÖRTÉNELMI személyek neveit kell magyar, illetve külföldi kategóriákba sorolni. A másik csoport (Semleges instrukció csoport) számára adott instrukció nem tartalmazott történelmi utalást, csupán SZEMÉLYNEVEK 'magyar' és 'külföldi' kategóriákba sorolását kérte a személyektől.

INSTRUKCIÓ A SEMLEGES INSTRUKCIÓ CSOPORT SZÁMÁRA:

„A képernyő bal és jobb felső sarkában egy kategóriát meghatározó kifejezést lát (MAGYAR, KÜLFÖLDI).

A középvonalban SZEMÉLYNEVEK jelennek meg, melyek a fenti kategóriák valamelyikéhez tartoznak. Ha az adott tétel a baloldali kategóriához tartozik, nyomja meg az E billentyűt; ha a jobboldali kategóriához tartozik, nyomja meg az I billentyűt.”

INSTRUKCIÓ AZ TÖRTÉNELMI INSTRUKCIÓ CSOPORT SZÁMÁRA:

„A képernyő bal és jobb felső sarkában egy kategóriát meghatározó kifejezést lát (MAGYAR, KÜLFÖLDI).

A: A középvonalban TÖRTÉNELMI SZEMÉLYEK NEVE jelenik meg, melyek a fenti kategóriák valamelyikéhez tartoznak.

B: A középvonalban HÉTKÖZNAPI SZEMÉLYNEVEK jelennek meg, melyek a fenti kategóriák valamelyikéhez tartoznak.

C: A középvonalban HÍRES TÖRTÉNELMI SZEMÉLYEK NEVE jelenik meg, melyek a fenti kategóriák valamelyikéhez tartoznak. Ha az adott tétel a baloldali kategóriához tartozik, nyomja meg az E billentyűt; ha a jobboldali kategóriához tartozik, nyomja meg az I billentyűt.”

4.1.4. ELJÁRÁS

A vizsgálat a feladat rövid szóbeli ismertetésével kezdődött, majd írásos instrukció jelent meg a monitoron. Az instrukció a fentieknek megfelelően a két csoport esetén eltérő volt. A feladatleírás ismertette az attribútum-, illetve célkategória párokat, a személynév, illetve a melléknév kategorizációs feladatok szabályait a mellék- és személynevek egy-egy példáján. Ezen kívül, az instrukcióban hangsúlyoztuk, hogy lehetőség szerint igyekezzenek a személyek gyorsan, de pontosan válaszolni. A vizsgálat három részből állt a megítélendő nevek sajátosságai alapján, azaz három független IAT vizsgálat történt minden vizsgálati személy esetén megegyező sorrendben. Az első IAT-ban a kevésbé ismert történelmi szereplők neveit, a második IAT-ban a közismert családneveket, a harmadik IAT-ban a közismert történelmi neveket kellett kategorizálni (4.3. TÁBLÁZAT). Az egyes részek között rövid pihenőt tarthattak a vizsgálati személyek. Mindhárom IAT vizsgálat a sztenderd, 7 blokkos IAT felépítését követte. Az egyes blokkok felépítését az 1.1. és az 1.2 TÁBLÁZAT szemlélteti. A személyek fele kompatibilis elrendezés mellett kezdte a kombinált

feladatvégzést, majd áttért az inkompatibilis elrendezésre, a személyek másik fele fordított (inkompatibilis-kompatibilis) sorrendben teljesítette a feladatot. A tesztfelvétel kb. 30-35 percet vett igénybe.

A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE	
TÖRTÉNELMI UTALÁS CSOPORT	SEMLEGES UTALÁS CSOPORT
TÖRTÉNELMI INSTRUKCIÓ (A)	SEMLEGES INSTRUKCIÓ
ISMERETLEN TÖRTÉNELMI NÉV IAT	
SEMLEGES INSTRUKCIÓ (B)	SEMLEGES INSTRUKCIÓ
KÖZISMERT CSALÁDI NÉV IAT	
TÖRTÉNELMI INSTRUKCIÓ (C)	SEMLEGES INSTRUKCIÓ
KÖZISMERT TÖRTÉNELMI NÉV IAT	

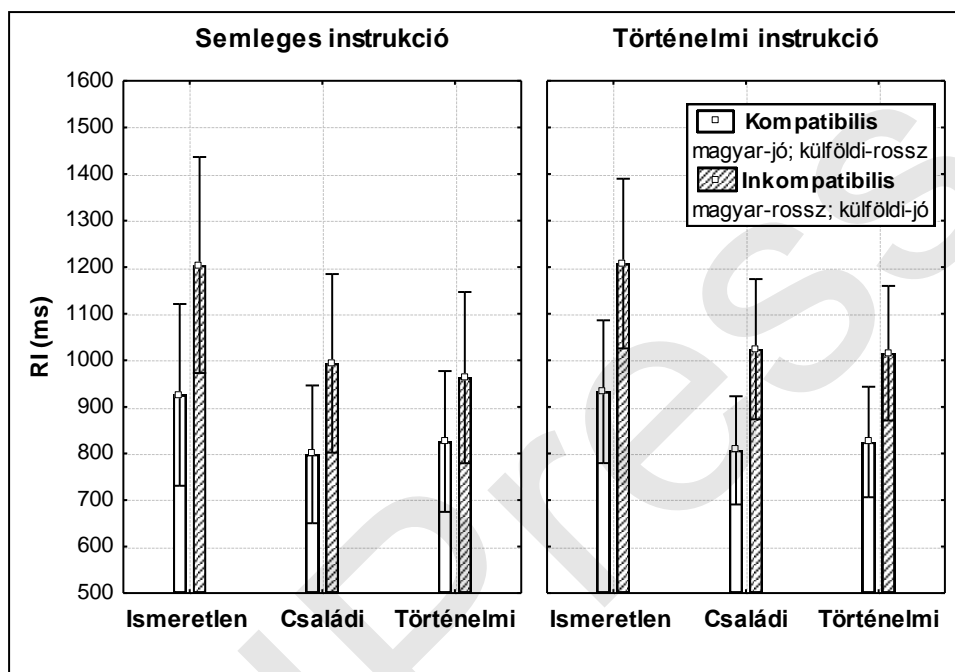
4.1. TÁBLÁZAT. Az IAT vizsgálat elrendezés a két vizsgálati csoporttal (Explicit utalás vs. Nincs utalás) a vizsgálatok eltti instrukcióval (Történelmi (A,B,C) vs. Semleges) és az instrukciónak megfelelő név-IAT-ok (ismeretlen történelmi, közismert családi, közismert történelmi). Megjegyzendő, hogy mindkét csoport tagjai az instrukciótól függetlenül ugyanazokat a név-IAT-kat teljesítették.

4.3. EREDMÉNYEK

4.3.1. REAKCIÓIDŐELEMZÉS

Mivel az újabb értékelési metódus (lásd Greenwald és mtsai, 2003) szerint a pontosság csökkenése az IAT hatás részeként értelmeződik, valamennyi személy adatát figyelembe vettük az elrontott válaszok arányától függetlenül. Tájékoztatóképpen, az átlagos válaszpontosság a három IAT vizsgálatban a kombinált feladatblokkok adatait figyelembe véve mindkét csoportban 90 % fölötti volt. Az összevont mintán az átlagos válaszpontosság ismeretlen történelmi nevek esetén 91% volt (std=4,4; min: 78%), közismert családi nevek esetén 95% volt (std=3,4; min: 85%), közismert történelmi nevek esetén 95% volt (std=3,5; min: 84,5%).

A reakcióidő adatok elemzésekor semmilyen transzformációt, illetve adatszelekciót nem végeztünk. Az elemzésbe a három IAT vizsgálat kombinált feladat blokkjaiban (3., 4. és 6.,7.) mért RI átlagokat vontuk. A 4.1. ÁBRA a RI adatok kompatibilis, illetve inkompatibilis elrendezések melletti alakulását mutatja a három IAT-ban a két vizsgálati csoportban külön.

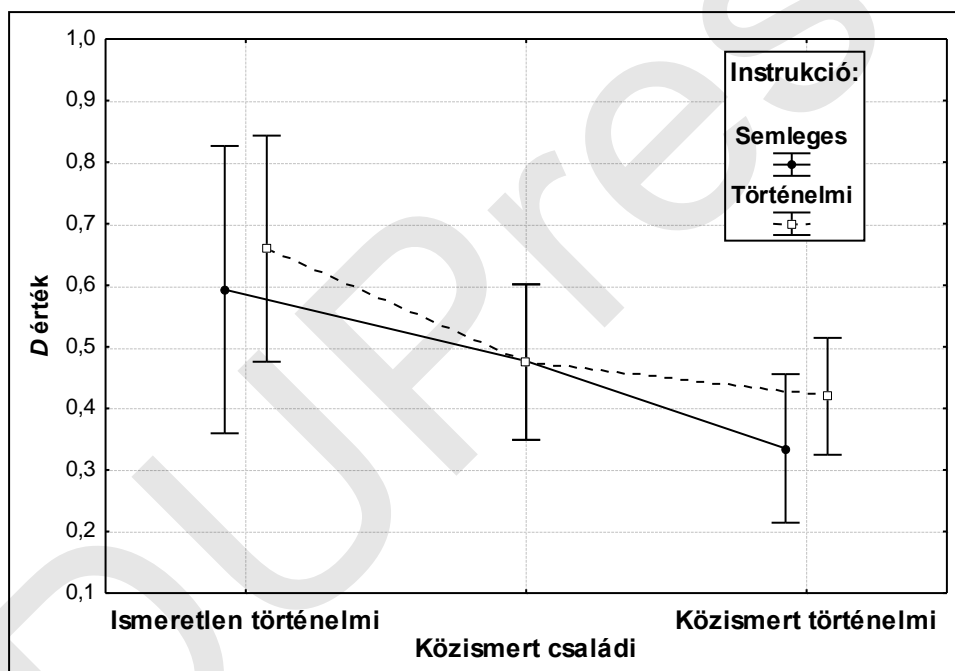
4.1. ÁBRA. A reakcióidő átlagok alakulása ms-ban mérve (standard hiba feltüntetésével) a kompatibilis és az inkompatibilis elrendezések esetén az Ismeretlen, a Családi és a Történelmi név IAT-okban a két vizsgálati csoportban (Semleges utalás, Történelmi utalás) külön. A kompatibilis és inkompatibilis oszlopdiagramok különbsége az IAT-hatás nagyságát mutatja.

A 3 x 2 x 2-es vegyes méréses varianciaanalízist végeztünk IAT (Ismeretlen vs. Családi vs. Történelmi név) és Kompatibilitás (kompatibilis vs. inkompatibilis) változókkal, mint személyen belüli faktorokkal és Instrukció (Semleges vs. Történelmi) faktorról, mint csoportfaktorról. Az IAT faktor szignifikáns főhatása [$F(2,64)=71,2$; $p<0,001$] annak köszönhető, hogy a RI átlagok lényegesen hosszabbak voltak Ismeretlen történelmi nevek esetén (1071 ms) mint közismert Családi és Történelmi nevek esetén (908 és 907 ms). A Kompatibilitás főhatás [$F(1,32)=81,9$; $p<0,001$] az inkompatibilis helyzetben megnyúlt RI-nek köszönhető (1070 ms vs. 854 ms). Az IAT x Kompatibilitás interakció szignifikáns volt [$F(2,64)=11,4$; $p<0,001$], annak köszönhetően, hogy a kompatibilitási hatás Ismeretlen történelmi nevek esetén (277 ms) lényegesen nagyobb, mint akár a közismert Családi név [277 vs. 205 ms: $t(31)=2,81$; $p<0,01$],

akár a Történelmi név IAT-ban [277 vs. 164 ms: $t(31)=4,48$; $p<0,001$]. Az Instrukció faktor főhatása nem volt szignifikáns [$F(1,32)=0,02$; n.s.], hasonlóképpen egyetlen interakciója sem [$F(2,64)$ értékek $<0,8$; n.s.], ami azt jelzi, hogy a két csoportban a kompatibilitási hatás nem különbözött, egyik IAT vizsgálatban sem.

4.3.2. A *D* ÉRTÉK MAGHATÁROZÁSA ÉS ELEMZÉSE

Az IAT-hatás pontos kiértékelése a nyers RI adatok transzformációján keresztül a *D* érték meghatározásával történt. A *D* érték kiszámításakor Greenwald és mtsai (2003) által alkalmazott eljárást követtük az első tanulmányban ismertetett módon. A 4.2. ÁBRA *D* értékek alakulását szemlélteti az egyes IAT-okban a két csoport esetén.

4.2. ÁBRA Az IAT hatás nagyságát kifejező *D* értékek alakulása a standard hiba feltüntetésével az Ismeretlen történelmi, a Közismert családi, és a Közismert történelmi IAT-ban a két csoport esetén (Semleges utalás, Történelmi utalás). A Közismert családi név feltétel esetén az ábra a két csoport átlagát mutatja. A pozitív *D* érték 'magyar' kategória iránti preferenciát jelez.

A *D* értékekkel egy 3 x 2-es vegyes méréses varianciaanalízist végeztünk IAT (Ismeretlen vs. Családi vs. Történelmi név) személyen belüli faktorról és Instrukció (Semleges vs. Történelmi) faktorról, mint csoportfaktorról. Az IAT faktor főhatása szignifikáns volt [$F(2,64)=9,83$; $p<0,001$] annak köszönhetően,

hogy Ismeretlen történelmi nevek esetén a D érték (0,626) lényegesen nagyobb volt mindkét másik IAT-ban számolt D értéknél [$t(65)$ értékek $>2,42$; $p < 0,05$], és közismert Családi nevek esetén magasabb volt, mint közismert Történelmi neveknél [0,477 vs. 0,377; $t(31)=2,31$; $p < 0,05$]. Az Instrukció faktor hatása nem volt szignifikáns [$F(1,32)=0,59$; n.s.], és hasonlóképpen az IAT x Instrukció interakció sem [$F(2,64)=0,06$; n.s.]. Ez azt jelenti, hogy a D -érték, instrukciótól függetlenül nagyobb volt Ismeretlen történelmi nevek esetén, mint Közismert családi és Történelmi nevek esetén.

4.4. MEGBESZÉLÉS

Jelen vizsgálat célja az volt, hogy a korábbi fejezetekben ismertetett megfigyeléseink egy sajátos részeredményének egy lehetséges magyarázatát ellenőrizzük. A hétköznapi neveket és a történelmi neveket alkalmazó név-IAT-okban szignifikáns IAT hatást találtunk a 'magyar' kategória irányába. Érdekes módon, azonban a magyar preferencia erőteljesebbnek mutatkozott, amikor a kategorizálandó nevek keresztnevek, közismert családnevek, vagy nem ismert történelmi nevek voltak ahhoz képest, amikor ismert történelmi, kulturális személyiségek neveit használtuk. A korábbi fejezetekben részletesebben taglaltuk ennek az eredménynek a lehetséges összefüggését a nevek ismertségével, emlékezeti hozzáférhetőségével, ezen keresztül a szemben álló kategóriák ('magyar' vs. 'külföldi') példányainak feldolgozási asszimetriájával, illetve a kategóriák és a példányok szintjén is megjelenő emocionális kiegyensúlyozottság lehetőségével. Jelen fejezetben azt az alternatív lehetőséget teszteltük, hogy a magyar preferencia eltérése az ingeranyagtól függően az ingeranyag feldolgozását, egyúttal az ingerek feldolgozásának tágabb szemantikai kontextusát meghatározó *feladatinstrukció* hatásaként is értelmezhető.

Az instrukcióhatás kérdése egyfajta megbízhatósági kérdésként is hangsúlyozható: a korábbi vizsgálatunkban megfigyelt erőteljes és konzisztens pozitív emocionális elfogultság a nemzeti történelemmel, illetve általánosságban a magyarsággal kapcsolatos emlékhelyek irányába mennyiben műterméke a vizsgálati módszernek, illetve a kísérleti helyzetnek? Másképpen fogalmazva a kérdés az, hogy az IAT módszer alkalmazása adott összefüggésben, vagyis a nemzeti emlékezet érzelmi töltésének vizsgálata kapcsán mennyiben képes torzításmentes képet nyújtani? Alapproblémánk az volt, hogy ha egy emlékhely/emlékezeti reprezentáció emocionális sajátosságait szeretnénk feltárni (pl. a piros, mint nemzeti szín hordoz-e valamiféle emocionális töltetet?), akkor nem mindegy, hogy a kísérleti kontextus, elsősorban az instrukció révén eleve emocionálisan telített. Azáltal például, hogy a feladatban megkívánt

egyszerű kategorizáció már eleve egy emocionálisan színezett döntést jelent (pl. 'magyar' vs. 'nem-magyar'), vagy csak egy tárgyyszerű, szemantikai kategorizációt (pl. 'hideg szín' vs. 'meleg szín'). Tehát, maga a kísérleti módszer mozgásba hozhatja azokat az érzelmi hatásokat, melyek megléte a kérdés. Ilyen értelemben a módszer maga állítja elő azt a jelenséget, amelyet vizsgálni kíván. Ezt az emocionálisan átítatott kontextust a feladat instrukció egy lehetséges hatásának tulajdonítottuk. A feladatok előtt adott információ felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzeti történelem, kultúra jeles képviselőinek neveit kell egy bizonyos módon feldolgozni (itt kategóriákba sorolni). Ez az információ többletjelentést ad, vagy idéz meg az ingerekkel (nevekkel) kapcsolatban, mely azonban a feladat végrehajtása (kategóriákba sorolás) szempontjából irreleváns (lásd a megelőző tanulmány okfejtéseit). Nem mellékes azonban, hogy ez az emocionális többlet a kísérlet során, a kísérleti kontextus révén mintegy 'rárakódik' a személy reakciójára, vagy az ingeranyag inherens sajátosságainak tulajdonítható?

Az instrukcióhatás kérdését az IAT módszertan egy tágabb összefüggésben is vizsgált problémájának kontextusában tárgyaltuk. Több szerző (pl. Han, Olson és Fazio, 2006, Olson és Fazio, 2004; Karpinski és Hilton, 2001) is fölvetette azt a lehetőséget, hogy az IAT módszertan elsősorban nem is a személy perszonális értékvélekedéseit, attitűdjét vizsgálja az adott szociális objektumokkal szemben, sokkal inkább az általánosan osztott kulturális normák, személyen túli, extraperszonális asszociációk hatásait tükrözi vissza. Elképzelhetőnek tartottuk, hogy a Történelmi név- és a Keresztnév-IAT-ok eredményeiben megfigyelt eltérés (erőteljesebb elfogultság, magyar preferencia a keresztnévek estén) azzal függ össze, hogy a feladathelyzet a történelmi nevek esetén olyan általános kulturális normákat, értékmegfontolásokat hoz mozgásba, melyek hatásai a személyes beállítódásokon túlmenően, azokat mintegy felülírva jutnak érvényre. Mivel a történelmi név IAT-okban megjelenített ingeranyag a magyar és a nemzetközi történelem és kultúra jeles képviselőinek neveiből állt, a normatív viszonyulás mindkét esetben pozitív értékítéletet sugall. Azt az eshetőséget, hogy a vizsgálati személyeink ezzel a konszenzuális értékeléssel szemben, ezzel ellenkező értékvéleményt képviselnek nem tartottuk reálisnak. Mégis, fontosnak tartottuk annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy a kapott eredmények, elsősorban a történelmi név IAT-okban, a személyes értékvélekedéseivel vagy inkább a kulturális normák által közvetített általános értékbeállítódásokkal állnak kapcsolatban. Mivel a történelmi név IAT-okban a személyes értékvélekedések és az általános kulturális normák is feltehetően a szemben álló ('magyar' és 'külföldi') kategóriákat és kategóriapéldányokat egyaránt egy kiegyensúlyozottabb emocionális viszonyban láttatják (ami a teljesítménymutatók szintjén kisebb *D*

értékben és enyhébb magyar preferenciában mutatkozik meg) a perszonális és az extraperszonális eredetű hatások szétválasztása nem egyszerű.

Ezt a problémát jelen vizsgálatban két kísérleti tényező manipulálásával próbáltuk meg megvizsgálni. Egyrészt, az előző kísérlethez hasonlóan az ingeranyag emocionális tartalmát manipuláltuk. A vizsgálat egyik feltételében *közismert történelmi neveket* alkalmaztunk, melyek esetében a személyes értékvélekedések és a normatív értékbeállítódások egy irányba mutatnak a magyar és a nemzetközi (külföldi) történelem képviselői esetén. A másik vizsgálati feltételben *ismeretlen történelmi neveket* alkalmaztunk, melyek esetében sem személyes tapasztalaton alapuló, sem általános kulturális normaként érvényesülő értéktartalmakkal nem számolhatunk. A harmadik, kontrollfeltételben *közismert családnevek* szerepeltek. Itt, történelmi asszociációk híján sem perszonális, sem extraperszonális eredetű emocionális töltettel nem számolhatunk az ingerpéldányok esetén. E két utóbbi feltételben az emocionális kiegyensúlyozatlanság a kategóriák ('magyar' vs. 'külföldi') által megjelenített értéktartalmakból ered. Az ingeranyag megválogatásával, tehát olyan feltételeket különböztettünk meg, melyek az ismertség mellett a konszenzuális értékítélet megléte szempontjából térnek el. Az említett szempontok, és a megelőző fejezetben ismertetett vizsgálat eredményei alapján azt vártuk, hogy történelmi név IAT-ban, a kategóriapéldányok emocionális kiegyensúlyozottságából adódóan enyhébb magyar preferencia jelentkezik, mint a másik két név-IAT feltételben. Másrészt, a kognitív, tudásjellegű tényezőkön túl a vizsgálati személynek adott feladatinstrukciót is manipuláltuk. Az egyik vizsgálati csoportban a történelmi vonatkozásokat hangsúlyozó feladatinstrukció (*történelmi instrukció*) a történelmi nevek esetén felhívta a figyelmet a nevek (személyek) történelmi, kulturális jelentőségére. A másik csoportban adott *semleges instrukció* a feladatot egy szimpla kognitív kategorizációs feladatnak állította be. Az instrukció manipuláció révén kíséreltük meg a személyes vélekedéseken túli, extraperszonális eredetű normatív vélekedések hatásait tetten érni. Az instrukció (és a nevek) szerint eltérő kísérleti helyzetekben azt vizsgálatuk, hogy az instrukció hatására módosul-e az emocionális elfogultság mértéke (IAT hatás). Változik-e vajon a magyar preferencia, ha egyrészt a nevek ismeretlenek, de a történelmi vonatkozások, és az ehhez kötődő társas értékvélekedések éppen az instrukció révén idéződnek meg (ismeretlen történelmi nevek), másrészt, ha a nevek mindenféle történelmi asszociációktól mentesek, de egyébként közismertek (közismert családnevek), illetve, ha a nevek a jól ismert történelmi/kulturális vonatkozásoknak köszönhetően emocionális töltettel rendelkeznek (ismert történelmi nevek), amit az instrukció hangsúlyoz is, vagy éppen elhallgat.

Az eredmények, várakozásunkkal némiképp ellentétesen, az instrukció-manipuláció semmiféle hatását nem mutatták ki. A két instrukció csoport eredményében semmiféle különbség nem mutatkozott sem a reakcióidő adatokban, sem pedig a kalkulált D értékekben, noha számszerűen a D értékek kissé magasabbak voltak történelmi instrukció esetén. Az instrukció hatás elmaradása mindhárom névtípus esetén megfigyelhető volt. Ez az eredmény egyszerűen szólva azt jelentheti, hogy a történelmi vonatkozásokra történő explicit utalás nem befolyásolta a kategorizációs folyamatot, ezen keresztül az emocionális elfogultság megjelenését.

A vizsgálati eredmények egyik érdekes és nem elhanyagolható jellegzetessége, hogy a D értékek jelentősen különböztek a három név feltétel között. A legnagyobb értéket ismeretlen történelmi személynevek esetén kaptuk, míg a legkisebb értéket közismert, híres történelmi személynevek esetén. Mivel az instrukció manipulációtól az ingeranyag jelentéstartalmával összekapcsolódva vártunk teljesítménymódosító hatást, némileg árnyaltabb értelmezés tűnhet szükségesnek. Ismeretlen nemzetközi és magyar történelmi személyekkel kapcsolatban nem feltételezhetjük, hogy a létezne akár pozitív, akár negatív értékmegítélés, melyek elfogadása a személyek számára kulturális norma. Emellett azt is feltételeztük, hogy amennyiben egy történelmi személyről nem áll rendelkezésre semmiféle történelmi ismeret, akkor az adott inger (egy ismeretlen név) emocionálisan semlegesnek tekinthető, és a maga „naturális” állapotában egyfajta üres felületet kínál a nemzeti érzések kivetülésének. Ilyen körülmények között a vizsgálati instrukció, mely felhívja a figyelmet a név történelmi vonatkozásaira, a közösen osztott társas vélekedéseket hozhatja mozgásba és hívhatja elő, azaz teremtheti meg a nemzeti érzésekkel átítatott emocionális kontextust. Ilyen instrukció hiányában a név kategorizáció egy puszta kognitív művelet (akár csak a közismert családnevek szortírozása). Ismeretlen történelmi nevek esetén, tehát jó okkal volt feltételezhető, hogy a történelmi háttérre történő explicit utalás hatást gyakorol az IAT hatásra. A történelmi perspektíva megjelenítése akár a személyek érzelmi beállítódásának előhívásán, akár extraperszonális társadalmi, normatív értékvélekedések megidézésén keresztül az érzelmi elfogultság indexének (D érték) módosulását indokolta. Ez a hatás elsősorban, mint „a magyar jó” általános érzelmi/kognitív beállítódás felerősödéseként képzelhető el, emiatt ismeretlen történelmi nevek esetén a történelmi instrukció csoportban erőteljesebb magyar preferenciát vártunk, mint amikor az instrukció semleges volt. Az instrukciómanipuláció hatásának elmaradása, tehát azt jelenti, hogy az ismeretlen nevek történelmi jelentőségének hangsúlyozása nem befolyásolja a magyar és a külföldi nevek kategorizációs hatékonyságának különbségét. Fordított irányból közelítve,

történelmi utalás nélkül is lényegesen hatékonyabb a magyar nevek kategorizálása 'magyar'-'jó' asszociáció esetén (kompatibilis elrendezés mellett), mint 'magyar'-'rossz' asszociáció (inkompatibilis elrendezés) mellett.

Közismert történelmi nevek esetén egyfajta konszenzuális pozitív megítélést feltételeztünk, mely azonban érvényes a külföldi személyekre éppúgy, mint a magyarokra. Emiatt a közismert történelmi név feltételben alkalmazott instrukciómanipulációtól nem várható jelentős hatás, hiszen a közösen osztott társas (extraperszonális) normák és a személyes (perszonális) értékvélekedések egy irányba mutatnak. Emiatt az IAT hatás (magyarpreferencia), a két instrukció feltételben hasonlóan várható. Az instrukciómanipuláció hatása ebben a névfeltételben nem is jelentkezett. Vagyis történelmi instrukció mellett a névkategorizáció hatékonyságának (a magyar nevek irányába fennálló) különbsége⁶ magyar és külföldi nevek között nem nagyobb, mint semleges instrukció mellett. Másképpen, a történelmi vonatkozások hangsúlyozása nélkül is a magyar történelmi/kulturális szereplők neve önmagában (speciális választételek, pl. kompatibilis helyzetben) kimutatható mértékű előnyt élvez kategorizációs szempontból a külföldi nevekhez képest. Tehát a normatív értékvélekedések (extraperszonális asszociációk) megidézése az instrukció által nem eredményez jelentősebb magyar preferenciát, mint amikor ez a tágabb emocionális kontextus jelen.

Közismert családnevek példányai esetén nem feltételezhető előzetesen osztott, normatív, vagy személyes vélekedéseken alapuló értékbeállítódások befolyása. Családnevek (és korábban keresztnévek) alkalmazásakor megfigyelhető IAT hatás a történelmi vonatkozásoktól mentes magyar (saját csoport) preferencia jelzéseként értelmezhető és összemérhető referenciapontot jelent a semleges vagy történelmi instrukcióval bevezetett történelmi név feltételek eredményei számára. Noha ebben a vizsgálatban nem keresztnéveket, hanem családneveket⁷ használtunk a preferenciamutató még numerikusan is a korábbi vizsgálatokban megfigyeltékhez is hasonlóan alakult.

⁶ Közismert történelmi nevek esetén (család- és keresztnévekhez képest) megfigyelhető enyhébb preferencia magyarozatára a korábbi fejezetekben tértünk ki (ismertségi, emocionális asszimetria). A magyarozat alkalmazhatóságát erősíti, hogy történelmi nevek esetén minden vizsgálatunkban numerikusan nagyon hasonló értékeket kaptunk (kb. 0,4 érték).

⁷ A korábbi vizsgálattal ellentétben a magyarpreferencia családnevek esetén enyhébb volt, mint ismeretlen történelmi nevek esetén. Ez az eredmény némiképp váratlan, hiszen nem ismert történelmi jelentőségű nevek lényegében pusztán családnevek, így a magyarpreferencia hasonlóan várható, mint ismert családnév és keresztnév esetében. Az eltérés magyarozata további vizsgálatokat kíván. Jelen helyzetben elsősorban a minta

Összességében, vizsgálatunk a nemzeti/kulturális emlékek irányában meglévő - egyébiránt triviálisnak mondható - pozitív, emocionális elfogultság újabb kísérleti demonstrációját adta. Az instrukció hatás elmaradása azt demonstrálja, hogy a történelmi utalás, vagyis a kísérleti helyzet emocionális kontextusának módosítása jelentősen nem érinti a kategorizációs hatékonyságot, így a *D* értéket sem. Ebben az értelemben a történelmi emlékek esetén megfigyelhető emocionális elfogultság nem tekinthető a kísérleti helyzet műtermékének. Más szavakkal, a nemzeti érzések nem manipulálhatók mesterségesen. Ezzel összhangban az eredmények arra is utalnak, hogy a magyar történelmi/nemzeti emlékekkel kapcsolatos pozitív irányultságú IAT hatás a személyes és közösségi szinten összhangzó pozitív érzelmi beállítódások közrehatásaként is értelmezhető, ugyanakkor a normatív (extraperszonális) reakciómódok előfeszítése itt, és visszamenőleg a korábbi tanulmányokban bemutatott eredményekben jelentősen nem érinti a megmutatkozó magyar preferencia mértékét.

méretének eltéréseire hivatkozhatunk, melynek hatása a vizsgálat – a kötet más fejezeteiben részletesebben tárgyalt – szerkezeti sajátosságaival (sorrendhatás) összekapcsolódva hangsúlyosabbá válhat.

DUPress

PREFERENCIÁK ÉS REFERENCIÁK

KONDÉ ZOLTÁN*, PÁNTYA JÓZSEF**, DÓSA ZOLTÁN***, HOLLÓ GÁBOR*
ÉS POLONYI TÜNDE*

ABSZTRAKT

A tanulmány középpontjában az a probléma áll, hogy az IAT effektusban testet öltő preferencia (itt nemzeti/kulturális preferencia) milyen mértékben függ attól a viszonyítási ponttól, mely a dichotóm kategorizációs feladatban az a priori alapon preferálnak tekintett kategóriával éppen aktuálisan szemben áll. Az IAT módszertanra jellemző preferencia kiértékelés sajátos viszonylagosságából adódik, hogy a referencia kategória megválasztásától erősen függhet a vizsgált személyek preferenciája, annak mértéke, illetve irányultsága. A tanulmányban ismertetett vizsgálatban összesen 189 magyarországi, illetve határainkon túli (Románia, Szlovákia) magyar vett részt. Három sztenderd felépítésű név- IAT-ot végeztek, melyben jelentős magyar és nem magyar kulturális személyiségek neveit, illetve mellékneveket kellett kategorizálni. Mindhárom csoportban a saját nemzeti hovatartozást megjelenítő ('magyar') kontrasztkategóriák egyike egy tágabb referenciát jelentő, kulturálisan távoli kategória volt ('európai'). A másik kontrasztkategória a határon túli magyarok csoportjában - a személyek élethelyzetéhez illeszkedően - egy kulturálisan közeli (ismert, érintkező) kultúrát ('román', vagy 'szlovák') jelenített meg. A magyarországi csoportban a kulturálisan közeli egy intenzíven tanulmányozott nyelv, kultúra megjelenítője volt ('olasz'). A három kategória párosításával három név feltételt alakítottunk (magyar vs. európai; magyar vs. szlovák vagy román vagy olasz; európai vs. szlovák vagy román vagy olasz). Az eredmények szerint mindhárom csoportban erőteljes magyar preferencia mutatkozott meg a saját ('magyar') és a kulturálisan távoli ('európai') kategóriák kontrasztjában. A szlovákiai és a romániai mintán is a magyar preferencia lényegesen enyhébb volt, amikor a kontrasztkategória egy kulturálisan közeli, ismert referenciacsoportot jelenített meg ('román' vagy 'szlovák'). A magyarországi csoportban a 'magyar' vs. 'olasz' szembeállítás mellett a 'magyar' vs. 'európai' IAT-ban kapotthoz hasonló mértékű magyar preferenciát kaptunk. Mindhárom csoportban a kulturálisan közeli és távoli referenciacsoportok szembenállásakor (pl. 'európai' vs. 'szlovák') a preferenciamutató kiegyensúlyozottabb preferencia viszonyokat jelzett a kulturálisan közeli irányába tolódva. Az eredmények az IAT kontrasztkategóriákra való érzékenysége mellett arra is utalnak, hogy az általános kulturális ismeretek mellett egy másik kultúrával való intenzívebb érintkezés pozitív irányban befolyásolhatja az adott kultúra saját kultúrával szembeállított relatív preferenciáját.

Kulcsszavak: IAT, kontrasztkategóriák, nemzeti/kulturális preferenciák

* DE, Pszichológiai Intézet, Általános Pszichológiai Tanszék

** DE, Pszichológiai Intézet, Szociál- és Munkapszichológiai Tanszék

*** Babes-Bolyai Tudományegyetem, Pedagógiai és Alkalmazott Didaktikai Intézet

5.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS HIPOTÉZISEK

Általános vélekedés, hogy az IAT helyzetben megjelenő teljesítmény eltérés kategóriák szintjén érvényesülő preferenciákat (asszociációs erősséget) tükröz, és kevésbé érzékeny, vagy független a kategóriapéldányok sajátosságaira, illetve az ingerek által automatikusan kiváltott értékelő válaszokra (pl. Olson és Fazio, 2003; Greenwald és Nosek, 2001; Fazio és Olson, 2003). A kategóriapéldányok sajátosságainak hatásával foglalkozó tanulmányunkban több idevágó megfigyelést is érintettük, melyek demonstrálták, hogy a kategóriapéldányok sajátosságai (ismerősség - Dasgupta és mtsai, 2000; valencia - De Houwer, 2001; Rothermund és Wentura, 2004) mentén jelentkező aszimmetriák kiegyenlítésekor, illetve manipulációja esetén a kategoriális szintű preferencia jellemzően érintetlen maradt. Ezeket a megfigyeléseket erősíthetik, illetve egészíthetik ki azok a vizsgálatok, amelyekben a kategóriapéldányok változatlansága ellenére IAT hatás eltéréseket találtak a kategóriákat érintő manipulációk mentén. Kühnen és mtsai (2001) például azt találták, hogy keletnémet és nyugatnémet személyek körében a sztereotip vélekedések ('keletnémet'-'rossz', 'nyugatnémet'-'jó') előhangolásával a saját csoport preferenciája egy IAT vizsgálati helyzetben (város-IAT) módosult (a keletnémeteknél gyengült, a nyugatnémeteknél erősödött). Megfigyelhető az is, hogy egy priming vizsgálat és egy IAT vizsgálat eredményei erősebben korrelálnak, ha a priming feladatban az IAT-ban is vizsgált kategóriák (pl. rassz) szerint történik a kategorizáció (Olson és Fazio, 2003). Mitchell, Nosek és Banaji (2003) vizsgálatában IAT elrendezésben ugyanazon ingerpéldányokat (közismert és pozitívan értékelt fekete és negatívan értékelt fehér személyek neveit) kellett az egyik feltételben foglalkozási kategóriákba ('sportoló' vs. 'politikus'), a másik feltételben rassz kategóriákba ('fekete' vs. 'fehér') besorolni. Az eredmények szerint sztereotipikus fehér preferenciát jelző IAT hatást kaptak a rassz alapú kategorizáció esetén annak köszönhetően, hogy a 'fekete'-'rossz'/'fehér'-'jó' kapcsolat mellett volt a kategorizáció a leghatékonyabb. Ezzel szemben a foglalkozási feltételben a kategorizációs hatékonyság a fekete sportolók és pozitív kifejezések (egyúttal fehér politikus és negatív kifejezések) egybeesésekor volt a legjobb, azaz az IAT hatás, és a preferenciális irányultság megfordult. Ugyanakkor azt is demonstrálták, hogy a szembenálló kategóriák példányainak valenciáját manipulálva (jó fekete-rossz fehér vs. rossz fekete-jó fehér) az IAT hatás (fehérpreferencia) módosulása figyelhető meg. Egy módosított IAT eljárásban (Go/Nogo IAT – a módszerről részletesebben Kondé, 2017, 5.2.4. fejezetét) az találták, hogy ugyanazon ingerekre adott válaszok az értékelő kontextus függvényében akár irányultságukban is eltérő preferenciát

jelezhetnek. A feladatreleváns kategória által kiemelt 'fehér' vagy 'nő' kategória pozitív megítélése elutasításba (negatív értékelés) fordult, amikor a 'fekete', vagy a 'férfi' volt a fókuszba helyezett kategória), legalább is többféle, de ellenkező előjelű kategoriális besorolásra is alkalmas ingerek (fekete és nő) esetén.

Ezek a megfigyelések általánosságban annak a tanulságnak az irányába mutatnak, hogy a kategória példányok szintjén megjelenő eseti módosulások ellenére (pl. Govan és Williams, 2004; Steffens és Plewa (2001), azaz az implicit értékelő viszonyulások (attitűdök) tűnékenysége és kontextus érzékenysége ellenére, a kísérleti helyzet gondos előkészítése (pl. kategóriapéldányok megválogatása) esetén az IAT módszertan jó előrejelzője lehet a kategoriális szintű preferenciáknak.

Jelen tanulmányunkban a kategoriális szintű preferencia vizsgálatok egy további problémájával foglalkozunk. Az implicit asszociációs teszt egyik sajátossága, hogy az asszociációs kapcsolatok sajátosságait (egy fogalom és a jó attribútum közötti asszociatív kapcsolat erejét) két kategória szembeállításával vizsgálja. Így szükségképpen mindig a kapcsolat relatív erősségét mutatja ki, vagyis egy asszociatív kapcsolat eltérését egy másik asszociatív kapcsolathoz képest. Más megfogalmazásban egy kategória relatív preferenciáját egy másik, a vizsgálatban történetesen kontrasztkategóriának választott kategóriához viszonyítva (pl. Gawronski és De Houwer, 2014). Ebből a sajátos helyzetből az a módszertani nehézség adódik, hogy az asszociatív kapcsolat kimutathatósága, illetve jellegzetességének feltárása mindig a kontrasztkategória megválasztásának függvénye. Ideális esetben a szembeállított kategóriák egy ellentétes kategóriapár tagjai, vagy egy dimenzió mentén a szembenálló pólusokon elhelyezkedő ellentétes fogalmak (pl. 'egészséges' vs. 'egészségtelen' ételek). Számos esetben, azonban a kontrasztkategória nehezen megválasztható, mert nem adható meg a vizsgált kategória természetes ellenpólusa. Például, vitatható, hogy egy viselkedés (pl. dohányzás) mögötti attitűd milyen kategória szembeállítások mentén vizsgálható IAT kontextusban (pl. Swanson és mtsai, 2001). A probléma orvoslására olyan eljárásokat dolgoztak ki, melyek az IAT-ra jellemző dichotóm kategorizációból fakadó nehézséget azzal kerülik meg, hogy egy célkategóriát használnak (pl. Go/NoGo IAT – Nosek és Banaji, 2001; Single Category IAT – Karpinski és Steinman, 2006), vagy a feladat szerkezetének átalakításával biztosítják a kategóriák közötti asszociációs kapcsolatok független vizsgálatát (pl. simple association test (SAT) – Blanton és mtsai, 2006; SPF – Bar Anan és mtsai, 2009).

A preferencia relatív kiértékelésének másik, vizsgálatunk szempontjából fontosabb nehézsége, hogy egy vizsgált kategória iránti preferencia a

kontrasztkategóriától függően akár előjelét tekintve is eltérőnek mutatkozhat. Egy markáns példa erre Brendl és mtsai. (2001) megfigyelése, miszerint egy sztenderd virág/rovar IAT-ban kapott rovarokkal szembeni elutasító értékvélekedés pozitív preferenciába fordul, amikor a kontrasztkategóriát (és az itemeket) 'virág'-ról 'értelmetlen szó'-ra cserélték.

A korábbi fejezetekben ismertetett vizsgálatainkban a 'magyar' preferenciát a 'külföldi' kategóriával szembeállítva vizsgáltuk, a kategória példányok változtatásával. Tehát, a kategória elnevezések mindegyik vizsgálatunkban azonosak voltak, csupán kategóriába tartozó nevek különböztek. A vizsgálatokban markáns 'magyar' preferenciát találtunk a név-IAT-okban minden alkalmazott névtípus esetén. Mivel az IAT alapvetően páros összehasonlítások mentén detektálja a preferenciairányokat, itt tehát a 'külföldi' kategóriával szembeállítva, adódik a kérdés, hogy a magyar preferencia eltérőnek mutatkozna-e más kategóriák kontrasztjában. Jelen fejezetben bemutatandó vizsgálatban ennek a kérdésnek jártunk utána. A vizsgálatban a korábbiakhoz hasonlóan különféle név-IAT-okat kellett teljesíteni. Ezúttal is határon túli (romániai, szlovákiai) és magyarországi magyar személyek körében végeztük a vizsgálatot. A kérdés az volt, hogy 'magyar' kategória relatív preferenciája, azaz a magyar-jó asszociációs kapcsolat viszonylagos ereje eltérő-e attól függően, hogy mi a vizsgálatban alkalmazott referenciakategória. Ennek megfelelően a névkategorizációs feladatokban különböző név kategóriákkal állítottuk szembe a magyar kategóriát. A névkategória párok alapján három név-IAT vizsgálat történt. A magyarpreferencia változását akartuk nyomon követni azokban az esetekben, amikor a 'magyar' kategóriával szembeállított kategória a vizsgálati személyek számára különböző mértékben ismerős kultúrát reprezentál (kulturálisan közeli vs. távoli). A *kulturálisan távoli* helyzetben a 'magyar' kategória mellé a korábbi vizsgálatainkban alkalmazott 'külföldi' kategóriának többé-kevésbé megfelelő 'európai' kategóriát állítottuk. A kategória példányok szintén a korábbi vizsgálatainkhoz hasonlóan jelentős, közismert és pozitív megítélésű magyar és európai történelmi és kulturális személyiségek nevei voltak. Feltevésünk az volt, hogy 'magyar' vs. 'európai' kategorizáció esetén a 'magyar' vs. 'külföldi' kategorizáció eredményeihez hasonlóan erőteljes magyarpreferencia fog megmutatkozni. A *kulturálisan közeli* helyzet számára az egyes vizsgálati csoportokra (szlovákiai, romániai és magyarországi) illetett kontraszt kategóriákat használtunk ('szlovák', 'román', 'olasz' – ez utóbbi magyarázatát lásd lentebb). Az egyes név-IAT-okban a három referencia kategóriát állítottuk szembe a 'magyar', illetve az 'európai' kategóriával. Az elvárásunk az volt, hogy a 'magyar' kategóriát bármely másik kategóriával szembeállítva jelentős magyar preferenciát fogunk kapni, de az

elfogultság mértéke (IAT hatás) különbözni fog a referencia kategória által megjelenített kulturális kontextus és a személy viszonyától függően. Jelentősebb IAT hatást, azaz magyar preferenciát vártunk egy kulturálisan távoli referencia kategória ('európai') esetén, mint amikor a referencia kategória egy kulturálisan közeli volt ('szlovák' vagy 'román' vagy 'olasz'). Emellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy a kulturálisan közeli ('román', 'szlovák' és 'olasz') és távoli kategóriák ('európai') szembeállításakor megjelenik-e, akárcsak az ismertség okán is a kulturálisan közelebbi kategória preferenciája.

5.1. MÓDSZEREK

5.1.1. SZEMÉLYEK

A vizsgálatban 45 magyarországi, 87 szlovákiai és 57 romániai magyar diák vett részt. A vizsgálati személyek 17-19 éves diákok voltak. A külföldi diákok magyar nemzetiségűek voltak, és magyar nyelvű oktatásban részesültek. A magyarországi diákok olasz két tannyelvű képzésben részesülő magyar diákok voltak. A vizsgálati személyek a magyar nyelvet anyanyelvként használták, és a sajátos kisebbségi léthelyzetnek, illetve az intenzív nyelvi és kulturális oktatásnak köszönhetően viszonylag jól ismerték a szlovák, a román vagy az olasz nyelvet és kultúrát is. A vizsgálatok az iskolák vezetőségének engedélyével zajlottak és a diákok családjának beleegyezésével zajlottak. A diákok, illetve a diákok családja a vizsgálat célját és jellegét bemutató írásos tájékoztató ismeretében járultak hozzá a részvételhez, önkéntes alapon. A részvételért cserébe anyagi ellenszolgáltatásban nem részesültek.

5.1.2. HELYSZÍN, VIZSGÁLATI KÖRÜLMÉNYEK, ESZKÖZÖK

Az adatfelvételre három helyszínen került sor. Szlovákiában a komáromi Selye János Gimnáziumban⁸, Romániában Székelyudvarhelyen a Babes-Bolyai Egyetem kihelyezett pedagógiai karán. A magyarországi vizsgálatokra Debrecenben, a Csokonai Vitéz Mihály Gimnáziumban⁹ került sor, az iskola olasz-magyar két tannyelvű tagozatának tanulói körében. Az adatfelvétel az iskolák számítógépes tantermeiben történt, tanórák keretében. A vizsgálat csoportos körülmények között zajlott a vizsgálatvezető jelenlétében.

A kísérleteket az Inquisit (Verziószám: 2.0, Millisecond Software, 2004) kísérletszerkesztő program segítségével konstruáltuk meg. A laboratóriumi

⁸ Ezúton mondunk köszönetet Bakos Vitál Máriának a szlovákiai adatfelvétel lebonyolításában való közreműködéséért.

⁹ A magyarországi vizsgálat eredményei részben ismertetésre kerültek Kondé és mtsai. (2015) tanulmányában.

helyszínen kívüli vizsgálatokat az Inquisit 30 napos próbaverziójával végeztük. A statisztikai elemzéseket a Statistica (Verziószám: 7.1; StatSoft Inc., 2005) statisztikai programcsomag segítségével hajtottuk végre. A résztvevők lényegében egyforma számítógépeken végezték el a tesztet.

5.1.3. A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE

A vizsgálat egy három IAT kísérletből álló vizsgálatsorozat volt. Mindhárom IAT-ban egy-egy névkategorizációs és attribútum kategorizációs feladatot kellett végrehajtani. Mindhárom IAT vizsgálat sztenderd, hét blokkos felépítésű volt. Az IAT vizsgálatok szerkezeti felépítését az 1.1. és a 1.2. TÁBLÁZAT mutatja az első tanulmányban. Az attribútum kategorizációs feladat mindhárom vizsgálatban azonos volt, mellékneveket kellett 'jó' vagy 'rossz' kategóriákba sorolni. A vizsgálatsorozat mindhárom IAT kísérletében személyneveket kellett kategóriákba sorolni. A három IAT a név kategorizációs feladatban megadott kategóriák alapján különbözött. Az IAT-okban a 'magyar' kategória két lehetséges 'referencia' kategória, egy kulturálisan közeli 'A' vagy egy kulturálisan távoli 'B' kategória valamelyikével állítottuk szembe, így a három IAT a névkategorizációs összes kombinációjából adódik. Az első IAT vizsgálatban a 'magyar' kategória az 'A' referencia kategóriával került párba. A második IAT-ban a 'magyar' kategória a 'B' referencia kategóriával állt szemben. A harmadik IAT-ban az 'A' és a 'B' kategóriák kerültek szembe. A vizsgálati személyek fele 1. 'magyar' vs. 'A', 2. 'magyar' vs. 'B' és 3. 'A' vs. 'B' sorrendben teljesítette az IAT-okat, a vizsgálati személyek másik fele fordított sorrendben.

Az IAT kísérletek kategória kombinációit az 5.1. TÁBLÁZAT mutatja.

KONTRASZTKATEGÓRIÁK A NÉV-IAT-OKBAN

'MAGYAR' VS. 'A' REFERENCIA KATEGÓRIA

'MAGYAR' VS. 'B' REFERENCIA KATEGÓRIA

'A' REFERENCIA KATEGÓRIA VS. 'B' REFERENCIA KATEGÓRIA

5.1. TÁBLÁZAT. Az egyes név-IAT-ok vizsgált kategóriája és a vele szembe állított referencia kategóriák.

A három helyszínen, vagyis a három vizsgálati csoportban azonos felépítésű, és a kategóriapárosításokat tekintve analóg szerkezetű IAT vizsgálat zajlott. Mindhárom helyszínen a vizsgálat a különbözőképpen párba állított név kategóriák alapján létrehozott IAT hármashból állt. A három IAT vizsgálat a

csoportok között a névkategorizációs feladatokban ténylegesen alkalmazott névkategorizációtól függően különbözött. Mindhárom helyszínen a saját kultúrát megjelenítő kategória a 'magyar', a kulturálisan távoli 'B' kategória az 'európai' volt. A harmadik, kulturálisan közeli 'A' kategória a szlovákiai mintán a 'szlovák', a romániai mintán a 'román', a magyarországi mintán az 'olasz' volt.

A vizsgált és a referencia kategóriák párosításait szemlélteti a három vizsgálati helyszínen az 5.2. TÁBLÁZAT.

VIZSGÁLATI HELYSZÍN	VIZSGÁLT KATEGÓRIA	REFERENCIA KATEGÓRIÁK	
		A	B
SZLOVÁKIA	MAGYAR	SZLOVÁK	EURÓPAI
ROMÁNIA	MAGYAR	ROMÁN	EURÓPAI
MAGYARORSZÁG	MAGYAR	OLASZ	EURÓPAI

5.2. TÁBLÁZAT. A három vizsgálati helyszínen zajlott vizsgálatokban a névkategorizációs feladat vizsgált és referencia kategóriái.

5.2.1. INGEREK ÉS FELADATOK

Az IAT kísérletek mindegyikében a név kategorizáció mellett egy attribútum szortírozási feladatot kellett végrehajtani. Mindhárom IAT vizsgálatban az attribútum kategorizációs feladatban mellékneveket kellett 'jó', illetve 'rossz' kategóriákba sorolni. A korábbi vizsgálatainkhoz hasonlóan a szemantikus differenciálskála értékelő dimenzióját reprezentáló mellékneveket használtunk. Példáit az 2.2. TÁBLÁZATBAN látható. Mindhárom IAT kísérletben a névkategorizációs feladatban magyar és külföldi történelmi, kulturális szereplők neveit kellett két megadott kategória egyikébe besorolni. Mindhárom vizsgálati csoportban a vizsgált kategória a 'magyar' volt, a kulturálisan távoli 'B' referencia kategória pedig az 'európai'. A kulturálisan közeli 'A' referencia kategória a szlovákiai csoportban a 'szlovák', a romániai csoportban a 'román' és a magyarországi csoportban az 'olasz' volt. A 'magyar' és az 'európai' kategóriába tartozó itemek listája mindhárom csoportban azonos volt és a korábban ismertetett módon került kialakításra (lásd 3. tanulmány).

MAGYAR	EURÓPAI	SZLOVÁK	ROMÁN	OLASZ
KÖLCSEY	REMBRANDT	CHALUPKA	EMINESCU	PUCCINI
PETŐFI	HAYDN	HVIEZDOSLAV	CANTEMIR	MICHELANGELO
ARANY	TOLSZTOJ	JESENSKY	BLAGA	LEONARDO
KINIZSI	GOETHE	FIGULI	SADOVEANU	DANTE
DÓZSA	MOZART	SVĀTOPLUK	ARGHEZI	MISSONI
BOCSKAI	NEWTON	MASARYK	CARAGIALE	MACHIAVELLI
MADÁCH	NAPOLEON	TISO	CREANGĂ	RAMAZZOTTI
MIKSZÁTH	CROMWELL	JÁNOŠÍK	BĂLCESCU	CELENTANO
CSOKONAI	BEETHOVEN	CHUDÍK	BABES	MORANDI
HUNYADI	DOSZTOJEVSZKIJ	JAKUBISKO	VLAICU	CARAVAGGIO
BARTÓK	LUTHER	SAGAN	IORGA	ARMANI
BETHLEN	RENOIR	CIBULKOVÁ	CUZA	GARIBALDI
SZÉCHENYI	DARWIN	KRASKO	DRAGOS	VERSACE
ADY	BACH	KRÁL	KOGĂLNICEANU	VERDI
ZRÍNYI	KENNEDY	BOTTO	REBREANU	ROSSINI
LISZT	PUSKIN	TIMRAVA	BRĂNCUSI	VALENTINO
KOSSUTH	ARISZTOTELESZ	RĂZUS	GRIGORESCU	FERRARI
BATTHYÁNY	SHAKESPEARE	CYRIL	GOGA	PASOLINI
GÖRGEY	KALVIN	KALINČIAK	ALECSANDRI	MANZONI
JÓKAI	VOLTAIRE	SUCHOŇ	COSBUC	BERLUSCONI

5.3. TÁBLÁZAT. Az IAT vizsgálat objektumkategorizációs feladataiban használt közismert magyar, európai, szlovák, román és olasz történelmi-kulturális személyiségek nevei.

A 'szlovák' és a 'román' és az 'olasz' kategória példányait hasonló elvek mentén hoztuk létre, figyelembe véve, hogy a szóba jöhető kultúrareprezentáns nevek az adott életkorú személyek számára ismertek legyenek, akár a közélet különböző szféráiból, akár a formális keretek között zajló oktatásból. A nevek

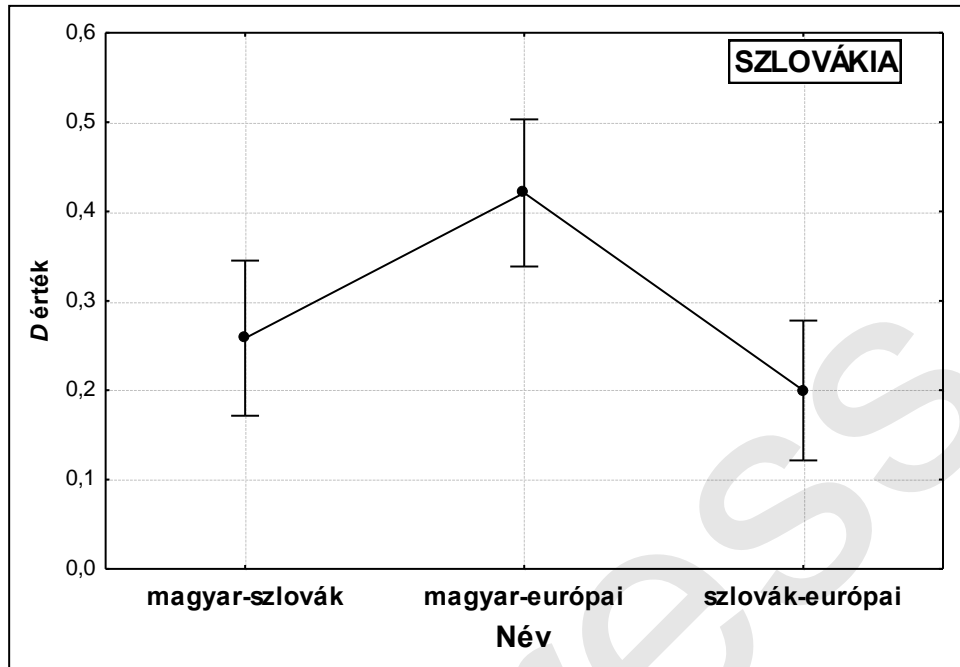
megfelelőségét a szlovák és román kultúrában/történelemben jártas független szakértőket véleményeztettük. A kategóriákhoz tartozó nevek listáján egyaránt megtalálhatók történelmi szereplők, politikusok, művészek, zenészek, írók, sportolók nevei is. A személynevek listája 20-20 névből áll mindegyik kategória esetén. A három csoportban lezajlott vizsgálatokban alkalmazott neveket együtt mutatja az 5.3. TÁBLÁZAT mutatja be. A magyar-európai, illetve magyar-román/szlovák/olasz kategorizációk esetén a 'magyar'-'jó' és 'román'/'szlovák'/'olasz'-'rossz' válasz egybeeséseket tekintettük kompatibilis elrendezésnek. Az európai-román/szlovák/olasz kategorizációk esetén kompatibilisnek a 'román'/'szlovák'/'olasz'-'jó', illetve az 'európai'-'rossz' válasz egybeeséseket tekintettük. Inkompatibilis helyzet az volt, amikor az 'európai' kategória és a 'jó' kategória válasza, illetve a 'román'/'szlovák'/'olasz' és a 'rossz' kategória válasza volt azonos.

Az ingerek bemutatása az IAT vizsgálatok sajátosságainak megfelelően történt, a korábbi fejezetekben ismertettek szerint (lásd 1. tanulmány). Röviden, a nevek listájáról véletlenszerűen kiválasztott melléknév és személynevek a monitor középvezetékében jelentek meg adott karakterméret (36) és stílus (Ariel, bold) szerint. A kategóriacímkék a korábbiakban mondottak szerint jelezték a releváns kategóriákat. A válaszsabályok és azok blokkok közötti változása szintén a korábban ismertettek szerint zajlott.

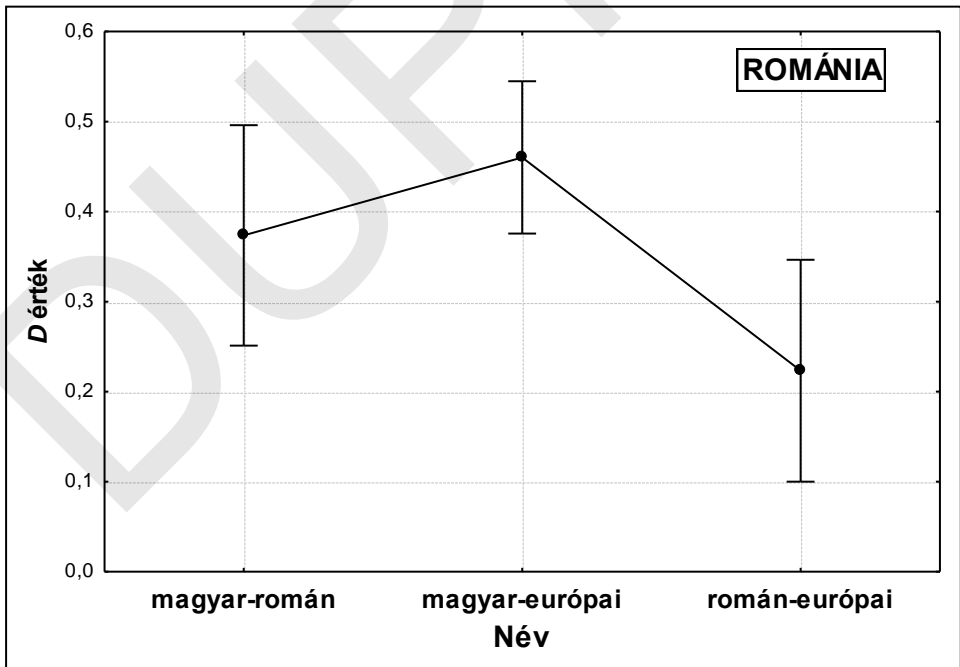
5.4. EREDMÉNYEK

Az elemzésben nem térünk ki a reakcióidő és válaszpontosság adatok elemzésére. Az elemzés előkészítésekor a kompatibilis és inkompatibilis blokkokban kapott reakcióidő és szórás adatok alapján a korábbi fejezetekben is követett javított algoritmust mentén D értékeket számoltunk a három csoportra külön.

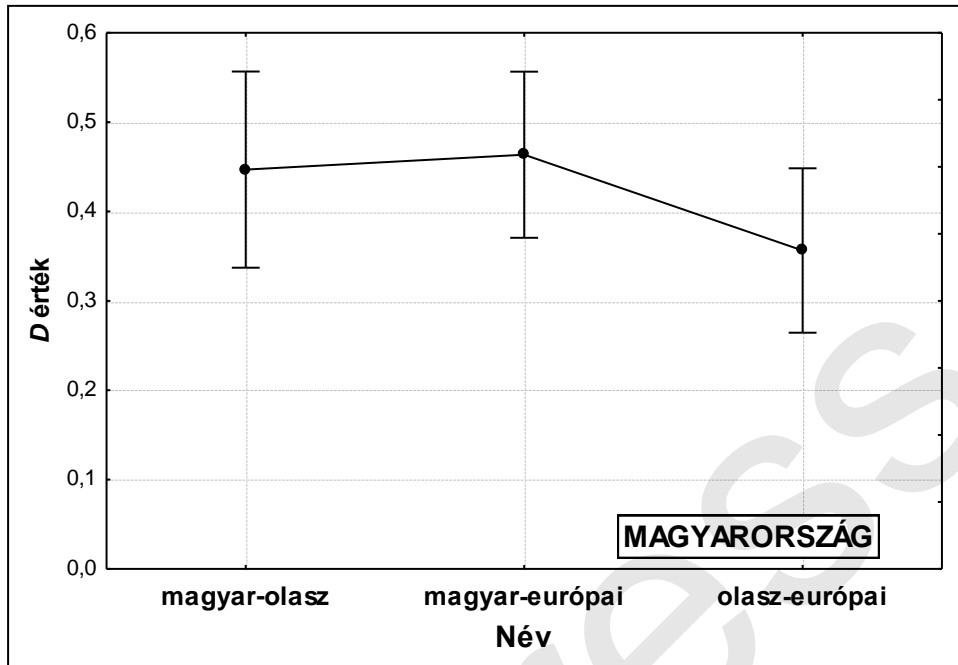
Ismételt méréses ANOVA-kat futtattunk a három csoport adataira külön a Kategóriapár (magyar-szlovák vs. magyar-európai vs. szlovák-európai) faktorral. A szignifikáns Kategóriapár főhatás a szlovákiai csoportban [$F(2,82)=11,57$; $p<0,001$] azt mutatja, hogy a D érték lényegesen nagyobb volt a magyar-európai kategória pár esetén. A kontraszt vizsgálat szerint a D érték a magyar-európai kategóriapár esetén nagyobb, mint a magyar-szlovák [$t(82)=2,97$; $p<0,001$], vagy a szlovák-európai [$t(82)=4,12$; $p<0,0001$] kategória párok esetén, míg az utóbb említettek között nincs jelentő eltérés [$t(82)=0,65$; n.s.]. A D értékek mindhárom kategóriapár esetén pozitívak voltak. Az eredmény jelentős 'magyar' preferenciát jelent az 'európaival' szemben, és enyhébb 'magyar' preferenciát a 'szlovákkal' szemben, illetve 'szlovák' preferenciát az 'európaival' szemben. A szlovákiai csoport D értékeit az 5.1. ÁBRA mutatja.

5.1. ÁBRA. A D értékek alakulása a szlovákiai csoportban a három név-IAT-ban. A pozitív érték a kategóriapár első tagja felé irányuló elfogultságot jelez.

5.2. ÁBRA. A D értékek alakulása romániai csoportban a három név-IAT-ban. A pozitív érték a kategóriapár első tagja felé irányuló elfogultságot jelez.

5.3. ÁBRA. A D értékek alakulása a magyarországi csoportban a három név-IAT-ban. A pozitív érték a kategóriapár első tagja felé irányuló elfogultságot jelez.

A Kategóriapár főhatás szignifikáns volt a romániai csoportban [$F(2,55)=7,66$; $p<0,01$] is. Ez az eredmény a román-európai kategóriapár esetén kapott alacsony D értéknek köszönhető. A kontraszt vizsgálat szerint a D érték a román-európai kategóriapárban lényegesen kisebb, mint a magyar-európai [$t(55)=3,58$; $p<0,0001$] kategória pár esetén, de nem különbözött a magyar-román párnál kapott D értéktől [$t(55)=1,58$; n.s.]. Szintén nem volt jelentős eltérés a magyar-román párnál és a magyar-európai párnál kapott D értékek között [$t(55)=1,37$; n.s.]. A D értékek mindhárom esetben a pozitív tartományban voltak, ami jelentősebb pozitív elfogultságot jelez a 'magyar' kategória felé a 'románnal' és az 'európaival' szemben és enyhe elfogultságot a 'román' felé az 'európaival' szemben. A D értékek alakulását a romániai csoportban mutatja az 5.2. ÁBRA.

A Kategóriapár főhatás nem volt szignifikáns a magyarországi csoportban [$F(2, 43)=2,051$, n.s.]. Ez az eredmény azt jelenti, hogy a három név-IAT-ban kapott D értékek nem tértek el jelentősen egymástól. Tekintve, hogy a D értékek mindhárom esetben a pozitív tartományban voltak, a nem szignifikáns IAT hatás úgy értelmezhető, hogy a személyeket markáns pozitív elfogultság jellemzi a kategóriapár tagjainak egyike irányába ('magyar' az 'olasszal' és az

'európaival' szemben, illetve az 'olasz' az 'európaival' szemben). A *D* értékek alakulását a magyarországi csoportban mutatja az 5.3. ÁBRA.

5.4. MEGBESZÉLÉS

Kutatásunkban általánosságban fogalmazva az IAT hatás érzékenységét vizsgáltuk a kategorizációs feladatokban megadott célkategóriák változására. Specifikusan a magyar preferencia IAT helyzetben megragadott indexének változását néztük attól függően, hogy mi a 'magyar' kategóriával szembeállított referencia kategória. Egy magyarországi, és két határon túli magyar közösségben gyűjtöttünk adatokat. Mindannyiukra jellemző, hogy vagy sajátos élethelyzetüknek, vagy egy specifikus iskolai programnak köszönhetően behatóbban ismernek egy a sajátjukétól némileg eltérő kulturális hagyományt, szokásrendszert. Emiatt azt feltételeztük, hogy az ismert kultúrák esetén egyfajta kulturális közelségről beszélhetünk, mely tájokozottságot biztosít e kultúrák jeles képviselőivel (történelmi személyiségek, művészek, sportolók stb.) kapcsolatban is. Emellett egy általános, műveltségi szintű tájékozottságot is feltételeztünk az európai kultúra vonatkozásában is. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az identitás meghatározó (magyar) és a személy látóterében lévő, többé kevésbé ismert kultúrák (kulturálisan távoli európai és kulturálisan közeli szlovák, román és olasz) képviselőinek szerepeltetése egy IAT feladat szembenálló kategóriáinak példáiaként hatással lesz-e a – egyébként elvárható, és a korábbi vizsgálatainkban demonstrált – saját kultúra preferenciájára. A vizsgálat egyes részeiben a kultúrákat megjelenítő kategóriákat különböző kombinációkban állítottuk egymással szembe, így lehetőség nyílt ugyanazon személyektől származó adatok alapján a preferencia index (IAT hatás) módosulásait személyhez rendelten vizsgálni.

Az elvárásoknak megfelelően és a korábban ismertetett eredményekkel összhangban azokkal szinte azonos mértékű magyar preferencia jelentkezett a 'magyar'-'európai' kategóriapárt alkalmazó IAT-okban. Ez az eredmény, bár nem személyen belüli összehasonlításra alapult azt is jelenti, hogy körülbelül azonos ingeranyagon egy kulturálisan távoli, bár a személy identitásának részét képező kontextusban vizsgálódva a kultúrát megjelenítő különféle kontrasztkategóriák esetén ('külföldi' helyett 'európai') lényegében hasonló mértékű sajátkultúra preferencia jelentkezik.

Eredményeink másik érdekessége, hogy a kulturálisan közelinek nevezett helyzetekben, amikor a saját kultúra preferenciáját egy a személy által ismert és valamennyire sajátjának érzett kultúra kontrasztjában vizsgáltuk, a magyar preferencia jelentősnek, de a kulturálisan távolabbi összevetés

eredményénél kisebb mértékűnek bizonyult. Ez a megállapítás igazolható a 'magyar' vs. 'szlovák' és a 'magyar' vs. 'román' összehasonlítás esetén is. A magyarországi mintán és az erre a mintára szabott vizsgálati helyzetben (magyar-olasz IAT) ez az eredmény nem jelentkezett: a magyar preferencia a 'magyar' vs. 'európai' szembeállításakor kapotthoz hasonló mértékűnek mutatkozott 'magyar' –'olasz' kategóriapár esetén is. Ugyanakkor, a magyar-olasz IAT-ban éppúgy, mint a másik két név-IAT-ban a kulturálisan távoli „B” ('európai') és a kulturálisan közeli "A" ('szlovák'/'román'/'olasz') kategóriák szembeállításakor, egyöntetűen a közeli ('szlovák'/'román'/'olasz') iránti preferencia mutatkozott meg a távolival szemben ('európai'). Ezek a megfigyelések – maradvány az asszociatív elméleti kereten belül – a szlovák, a román és az olasz kategória, illetve az alájuk tartozó fogalmak (itt nevek), illetve a pozitív attribútumok közötti asszociatív kapcsolat létezésére világítanak rá a szemantikus hálózaton belül. Más megfogalmazásban a magyar fogalomhoz hasonlóan a szlovák, a román és az olasz fogalmakat is jellemzi egyfajta potenciál, hogy a kapcsolatos fogalmak, itt specifikusan a jó fogalom aktivációs szintjét befolyásolják. Az IAT hatás kategóriapárosításoktól függő eltérése azt mutatja, hogy ez a serkentő potenciál a fogalmi kapcsolatok mentén eltérő lehet.

Mindezek az eredmények igazolhatják azt a korábbi tanulmányunkban említett értelmezést is, miszerint a kontrasztkategória emocionális telítettsége (pl. a kulturálisan közeli, de legalább is ismertebb román, és szlovák), itt pozitív valenciája miatt az IAT vizsgálat sajátos kontextusában a saját kultúra preferenciája enyhébben, alacsonyabb teljesítményindexben (*D* érték, IAT hatás) mutatkozik meg. Ez az eredmény megerősíti azokat a kifogásokat, melyek az IAT módszertan hátrányaként a preferenciák relatív kiértékelésének problémáját említik. A vizsgált fogalom, jelen esetben a 'magyar' kategória kapcsolatának erőssége a pozitív értéktartalmat megjelenítő 'jó' attribútummal nem abszolút értékben határozható meg. Egyúttal arra hívja fel a figyelmet, hogy a kulturális preferenciák vizsgálatában, de bármely téma mentén történő IAT vizsgálatban milyen nagy jelentősége lehet az eredmények alakulására a célkategóriák megválasztásának. Ez a tanulság annak ellenére is hangsúlyozandó, hogy az „asszociatív kapcsolat”, az „asszociációk erőssége” fogalmak maguk is egyfajta konstrukciók, melyek nem a valóság leírására, hanem az adatok értelmezésének praktikus céljaira jöttek létre. A fontos tanulság itt az, hogy az IAT hatás értelmezésekor - az elméleti kereteken (asszociatív magyarázaton) túl eső közvetítő mechanizmusokkal is számolva - figyelemmel kell lenni az elgondolás lényegét (a személy tudatos kontrollja nélkül, implicit módon érvényesülő hatások kimutathatósága) nem érintő, a vizsgálat sajátos módszertanából adódó „operacionális” következményekkel.

DUPress

A KOGNITÍV HATÉKONYSÁG SZEREPE A NEMZETI/KULTURÁLIS PREFERENCIÁK ÉLETKORI KÜLÖNBSÉGEIBEN ¹⁰

KONDÉ ZOLTÁN* ÉS INÁNTSY-PAP JUDIT**

ABSZTRAKT

A tanulmányban az életkorral változó kognitív hatékonyság szerepét vizsgáltuk a nemzeti/kulturális preferenciákat tükröző IAT teljesítményben. Az IAT helyzetre jellemző váltakozó feladat-végrehajtás és a változó szabályok miatt az alap feladatok sikeres teljesítése jelentős kognitív kontrollt igényel. Ennek köszönhetően az IAT hatás az automatikus (asszociatív alapú) hatások mellett az ellenőrző-figyelmi rendszer szabályozó működésének hatékonyságát is tükrözi. Mivel a kognitív kontroll hatékonysága az életkorral változik, az IAT feladat alkalmazhatósága az asszociatív kapcsolatok vizsgálatára az életkortól függően eltérően lehet. A vizsgálatban a kognitív kontroll szerepét, indirekt módon, az életkor függvényében elemeztük egy implicit nemzeti/kulturális preferenciákat vizsgáló kutatás adatain. A vizsgálatban két, a kontrollstruktúrák fejlődése, érése szempontjából eltérő életkori övezetbe tartozó vizsgálati csoport vett részt. Az idősebb csoport 17-18 éves, 11. osztályos diákokból, a fiatalabb életkori csoport 13-14 éves, 8. osztályos diákokból állt. A két csoport két azonos felépítésű név IAT-ot teljesített. Az ingeranyag a magyar és a nemzetközi kultúra, történelem jeles szereplőinek nevéből (történelmi név IAT), illetve magyar és külföldi keresztnevékből (keresztnév IAT) állt. A kulturális ismereteken alapuló nemzeti kötődések fokozatos kialakulásával számolva az életkorral növekvő magyarpreferencia megjelenését vártuk. Ezzel ellentétesen, a kognitív hatékonyság életkori növekedésére tekintettel azt feltételeztük, hogy az IAT feladat végrehajtása fiatalabb életkorban (a feladat tartalmától függetlenül) kevésbé hatékony, ezért erőteljesebb, de nem feltétlenül preferenciára utaló IAT hatást vártunk a fiatalabb csoportban. Az IAT hatás életkori eltéréseinek elemzését a pontosság, a reakcióidő és a *D* értékek elemzésével végeztük. Az eredmények szerint keresztnév IAT-ban a fiatalabb személyeknél lényegesen enyhébb IAT hatás jelentkezett, mint az idősebb csoportban. Történelmi név IAT-ban az IAT hatás enyhébb volt, mint a keresztnév IAT-ban, és életkori különbségek sem mutatkoztak. A megfigyelések nem támogatták a szabályozói rendszer életkori fejlődése alapján megfogalmazott elvárásokat. Ugyanakkor, az önmagában is számottevő magyarpreferencia életkori különbségei a szocializáció és a gyarapodó kulturális ismeretek hatásaival magyarázható.

Kulcsszavak: kognitív kontroll, kognitív fejlődés, IAT hatás, kulturális gyarapodás, kognitív érés

¹⁰ Tanulmányunkban Kondé, Szabó és Lejkó (2012) vizsgálatának adatait dolgoztuk fel.

* DE, Pszichológiai Intézet, Általános Pszichológiai Tanszék

** DE, Pszichológiai Intézet, Pedagógiai Pszichológiai Tanszék

6.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS HIPOTÉZISEK

Tanulmányunkban a kognitív hatékonyság életkori változásainak szempontjából vizsgáltuk az IAT helyzetben mutatott teljesítményt és ezen keresztül az implicit nemzeti/kulturális preferenciákat. Az implicit megismerés életkori változásaival kapcsolatos szemléleti keret néhány előfeltevés mentén körvonalazható. Általánosságban elfogadott az a feltevés, hogy a preferenciák - legalább is a korai életkorban történő - változásának jellemző tendenciája az implicit-explicit „utat” követi: az implicit, vagyis nehezen, vagy nem verbalizálható, nem kontrollálható automatikus megnyilvánulások jelentik a kiindulópontot (pl. egy preverbális korú gyerek anyai arcra vonatkozó nézéspreferenciája) a verbalizálható, kontrollálható explicit preferenciák felé történő változásban (Olson és Dunham, 2010). A preferenciák későbbi változásának, illetve az attitűdök kialakulásának és változásának folyamatát a kognitív (tanulási-émlékezeti) rendszer sajátosságaihoz illeszkedve, egy kettős folyamatként képzelik el (Smith, Mackie és Claypool, 2016). Az explicit, tehát verbalizálható, kontrollálható, tudatosan változtatható viszonyulások elsajátítása a szociális környezettel történő ritka, de intenzív interakciók nyomán. Ez a folyamat jórészt explicit módon, tudatos tanulás útján zajlik, melynek háttérében történik a Sloman (1996) nyomán *gyors tanulási rendszernek* nevezett kognitív struktúra működése tapintható ki (lásd Rydell és McConnell, 2006). Ez a rendszer nyelvi, szimbolikus reprezentációkat használ, működésében logikai szabályokra épül. A logikai, verbális és szimbolikus reprezentációkat magasabb rendű kognitív folyamatok rendszerezik, irányítják. A preferenciák kialakulásának egy másik, indirekt módja, tudattalanul, azaz implicit módon, a tudatos figyelem megkerülésével, automatikusan történik. Az implicit működés háttérében az asszociatív alapú ún. *lassú tanulási rendszer* áll. Az nem tudatos, implicit tanulás, ezen keresztül pedig az implicit attitűdök kialakulása a szociális objektumokkal (attitűd tárgyakkal) ismétlődő érintkezés során alakul az információk asszociatív összekapcsolódása révén történik jellemzően anélkül, hogy magasabb rendű kognitív, szervező folyamatok közreműködnének a folyamatban. Az implicit tanulás lassú folyamat, mely a szociális környezettel történő gyakori interakciók nyomán fokozatosan (az ún. statisztikai tanuláshoz hasonlóan) megy végbe. Ebben a folyamatban az asszociációképződés klasszikus elvei tapinthatók ki, melyek a tanulást (asszociációképződést) elsősorban az információk hasonlósága és közelsége alapján magyarázza. A lassú, implicit tanulás spontán, nem tudatos, általában nonverbális és szublimináris ingerekkel történik. Ebből is adódóan az implicit módon elsajátított ismeretek (pl. implicit attitűdök) elsősorban a viselkedés spontán aspektusaiban érhetők tetten, amelyekben az automatikus folyamatok

dominanciája jellemző. Az eleve, természete szerint implicit, illetve a tanulás során kialakult explicit preferenciák dinamikája, kialakulásuk, megmutatkozásuk jellegzetességei a kognitív rendszer életkori változásaival is szoros összefüggést mutatnak. Az említett tanulási-emlékezeti rendszer mellett a végrehajtó-szabályozói rendszer fejlődése alapvetően befolyásolja az explicit-implicit preferenciák időbeli változását, illetve vizsgálhatóságuk lehetőség feltételeit. Néhány fontosabb módszertani nehézségre érdemes kitérni.

Felmerül a kérdés, hogy ha az implicit preferenciák kialakulása, változása szorosan összefügg a szabályozó rendszer fejlődésével, akkor lehetséges-e az implicit preferenciákat a kognitív fejlődés különböző fázisában ugyanazon eljárások alkalmazásával vizsgálni? Érdemes-e, például fiatal és idősebb korban hasonló szerkezeti felépítésű IAT vizsgálatokat, ugyanolyan hosszúságú blokkokat, a blokkok között váltakozó válaszsabályokat alkalmazni (Olson és Dunham, 2010)? A kontrollstruktúrák fejlődése szempontjából markánsan eltérőnek tekinthető a serdülőkor (9-12 év) előtti és utáni időszak (pl. Davidson és mtsai, 2006; Towse és Cowan, 2005; Zoelch, Seitz és Schumann-Hengsteler, 2005). A prefrontális kéreg érése, illetve a szabályozói-végrehajtó kontrollfunkciók kifejlődése utáni időszak hatékonyabb önszabályozói képességet, az automatikus folyamatok hatékonyabb kontrollját, érettebb metakognitív stratégiákat tesz lehetővé. Ebből adódóan a szabályozás hatékonyabbá válása az automatikus működésmódon alapuló implicit preferencia vizsgálatok (pl. IAT) megbízhatóságát erősen érinti. Amíg a serdülőkor előtti időszakban a szabályozói rendszer kevésbé funkcionális az automatikus folyamatok hatásait vizsgáló, de kontrollált feldolgozást kívánó preferencia vizsgálatok (pl. reakcióidő mérésen alapuló IAT vizsgálatokban) a preferenciák túlbecsléséhez vezethetnek. A szabályozó rendszer beérése, és az ezen alapuló metakognitív stratégiák kiépülése viszont a valódi preferenciák elfedésével fenyeget éppen a nem kívánatos (pl. előítéletes) válaszok hatékonyabb kontrollja (gátlása) révén. Hasonló a helyzet a kognitív fejlődési ív másik végén. Az időskori kognitív hanyatlás részbeni okaként értelmezhető szabályozói hatékonyság romlás (pl. gátlási kontroll hipotézis – Hasher és Sachs 1988; Czigler, 2001; Kondé, Takács, 2010) szintén az IAT mérések érvényességének és megbízhatóságának romlásával fenyeget. Az idősődéssel járó lassulás és a szabályozói kontroll gyengülése azt eredményezheti, hogy az IAT effektus, „mesterséges” módon nagyobb, erőteljesebb preferenciákat, pl. erősebb asszociációkat jelez (pl. Stewart, von Hippel és Radvansky, 2009).

A fentebbi problémák a fiatalkori és időskori preferenciavizsgálatok, illetve az idős-fiatal összehasonlítások számára a módszerek körültekintő alkalmazását teszik hangsúlyossá. Az alapeljárás módosítása (pl. rövidítés), illetve alternatív eljárások alkalmazása (pl. IAT vs. BIAT – Sriram és Greenwald, 2009) mellett a hatások statisztikai szétszalazása adhat lehetőséget. A preferencia mutató kalkulálásának módosított algoritmusa (Greenwald, Nosek & Banaji, 2003), például éppen az időskutatásban is gyakori, a lassú válaszok torzító hatása kontrollálásának szándékával alkalmazott Cohen-féle transzformáción alapul. Mások az eredmények különféle statisztikai korrekcióját javasolják (z transzformáció – Hummert és mtsai, 2002) vagy az automatikus és kontrollált folyamatok szétválasztását (process dissociation modell – Jacoby, 1991; Stewart és mtsai, 2009; quad modell – Gonsalkorale, Sherman és Klauer, 2009). További lehetőség a preferencia vizsgáló eljárás kognitív terhelésének csökkentése lehet, pl. különböző modalitású ingerek alkalmazása révén (olvasás helyett hallás útján, vagy képek alkalmazása szavak helyett – Baron és Banaji, 2006; Rutland és mtsai, 2005), vagy gyerek-, ill. idősbárát változatok alkalmazásával, melyben pl. egyszerűsítik a válaszadás módját (egérhasználat - Rutland és mtsai, 2005; színes billentyűk - Baron és Banaji, 2006). Ezek a problémák, azonban nem csak az implicit preferenciák életkori eltéréseinek tanulmányozására nézve tanulságosak. Az IAT hatás a szabályozói rendszer érintettsége révén áttételesen a vizsgálni kívánt attitűdinális, illetve asszociációs viszonylatokon túlmenően egyéb faktorok (kreativitás, intelligencia, stb.) hatásaira is érzékeny lehet (pl. Blanton és mtsai, 2006), melyek szűrése, hatásainak kontrollálása azonos életkori övezeteken belül vizsgálódva is fontos szempont lehet.

Jelen tanulmányban az életkor és a szabályozói hatékonyság összefonódó problematikájával foglalkoztunk a nemzeti/kulturális preferenciák kapcsán. A kutatás legfontosabb motívuma az az elméleti áttekintésben részletesebben ismertetett felismerés volt (Kondé 2017 – Nem-asszociatív befolyások c. fejezet), hogy az IAT eljárás az alapfeladatok jellegéből (választásos reakcióidő feladatok) és az eljárás felépítésből (blokkon belül váltakozó feladatok; blokkok között váltakozó válaszsabályok) adódóan nem elhanyagolható mértékű terhelést jelent a szabályozói rendszerre. Ezek a nem-asszociatív megközelítések az IAT hatás közvetítő mechanizmusainak sorában az asszociációs kapcsolatok erősségén túl a kognitív kontroll, illetve a végrehajtói rendszer működési sajátosságaival is számolnak (pl. Mierke és Klauer, 2001; 2003; Klauer és Mierke, 2005). A vizsgálat elsődleges célja tehát a kognitív kontroll IAT teljesítményre gyakorolt lehetséges hatásának, az IAT hatásban játszott szerepének vizsgálata volt a nemzeti/kulturális preferenciák kapcsán. A szabályozói hatékonyság és az

IAT hatás kapcsolatának kérdését indirekt módon, az életkor figyelembevételével közelítettük meg. Abból kiindulva, hogy a kognitív érés folyamatában a szabályozó (ellenőrző-figyelmi) rendszer működése optimalizálódik, eltéréseket várhatunk az IAT feladat végrehajtásának hatékonyságában, ezen keresztül az IAT hatásban és a vizsgált jelenségekkel kapcsolatos preferenciákban. Specifikusan, a vizsgálat kérdése arra irányult, hogy a korábbi tanulmányokban kimutatott hangsúlyos nemzeti/kulturális preferencia milyen eltéréseket mutat, illetve mutat-e egyáltalán eltéréseket különböző korú vizsgálati személyek esetén.

A vizsgálatban az első két tanulmányhoz hasonlóan a magyar preferencia megjelenését vizsgálatuk történelmi nevek és keresztnévek kontextusában a kontrollműködés optimalizálódása szempontjából jelentős(nek vélt) életkori fejlődési fázisokban. A vizsgálat lehetséges kimeneteivel kapcsolatban a kognitív kontroll életkori fejlődéséből, éréséből indultunk ki (*érési hipotézis*). Azt feltételeztük, hogy idősebb személyeknél a hatékonyabb szabályozóműködésnek köszönhetően a feladatkövetelményekhez való alkalmazkodás sikeresebb. Emiatt jobb IAT teljesítmény várható (magasabb pontosság szint, gyorsabb reakcióidők elsősorban a kritikus inkompatibilis elrendezésben) idősebb diákoknál, mint a kognitív érés korábbi fázisában járó fiatalabb diákoknál. Specifikusan azt vártuk, hogy az IAT váltakozó szabályhelyzeteiben egyenletesebb teljesítmény jelentkezik idősebb személyeknél, emiatt az IAT hatás kisebb mértékű, a magyar preferencia enyhébb lesz. A korábbi vizsgálataink tanulságaira tekintettel azt vártuk, hogy idősebb diákoknál eltérő IAT hatás, magyar preferencia jelentkezik a két név IAT eredményeiben, a keresztnév IAT-ban erőteljesebb, a történelmi IAT-ban enyhébb. A fiatalabb csoportban részben a feldolgozó rendszer „éretlenségének” betudhatóan rosszabb teljesítményt vártunk az IAT szortírozási feladataiban, ebből adódóan erőteljesebb, de a valóságos preferenciát némileg túlbecsülő preferencia indexet vártunk. Ezt a „kognitív tehetetlenségből” eredő hatást vártuk/feltételeztük az IAT vizsgálat tartalmától függetlenül, emiatt fiatalabb személyeknél hasonló (az idősebbekhez képest inkább hasonló) eredményt vártunk a kétféle név IAT-ban.

Az eredmények alakulására vonatkozóan megfogalmaztunk egy alternatív lehetőséget is. Abból kiindulva, hogy a nemzeti/kulturális elfogultság, preferencia bizonyos mértékig magától értetődőnek tekinthető egy adott kulturális kontextusban tekintve, mégis tagadhatatlan azoknak a kontextuális hatásoknak a szerepe, melyek pl. az oktatás, nevelés, és társadalmi-kulturális szocializáció folyamatában a preferenciákat formálják. A formális képzés (iskolai

oktatás és nevelés) és informális közösségi keretek (pl. családi szocializáció) interakciójában formálódó nemzeti érzések az életkorral együtt változnak. Emiatt valószínűsíthető, hogy explicit értékvelekedésekbe ágyazódó nemzeti/kulturális preferenciák különböző életkorokban (a szocializáció különböző fázisaiban) eltérőek lehetnek. Ehhez hasonlóan az implicit preferenciák esetén is várható, hogy életkortól függően eltérőek lehetnek. Ez a kulturális kontextus-hatás akkor is feltételezhető, ha a vizsgálati személyeink, történetesen (a vizsgálat lényegi kérdése szempontjából mellékesen) a magyarság egy olyan szeletét képviselik (határon túli kisebbségi sorban élő magyarok), akiknek az élethelyzete nem feltétlenül optimális az adott politikai, társadalmi környezetben. Mindezek miatt, alternatív lehetőségként azzal is számoltunk, hogy idősebb életkorban a nemzeti/kulturális preferenciák, nemzeti érzések kiforrottabbak, hangsúlyosabbak, mint fiatalabb korban. Ebből az IAT vizsgálatok eredményeire nézve az előzővel ellentétes irányú kimenetek feltételezhetők (*kulturális hipotézis*). Azt feltételeztük, hogy a történelemben, kultúrában kevésbé jártas fiatalabb személyek esetén a történelmi neveket használó IAT helyzetben a teljesítmény különbség a kritikus vizsgálati blokkokban (kompatibilis és inkompatibilis helyzetek között) kevésbé tér majd el, így kisebb kompatibilitási hatás, ezáltal enyhébb preferencia mutatkozik meg a kiforrottabb tudással és érettebb preferenciákkal jellemezhető idősebb csoporthoz képest. Ezzel szemben keresztneveket használó IAT-ban a feladat nem kapcsolódik kulturális ismeretekhez, így a szortírozás hatékonysága nagyobb eltérést mutat a feladatelrendezés (válaszszabály feltételek) függvényében. Ebből adódóan keresztnév név IAT-ban erőteljesebb kompatibilitási hatást (magyar preferenciát jelző *D* értéket) vártunk, mint történelmi név IAT-ban. Ugyanezen gondolatmenet alapján azt is feltételeztük, hogy a keresztnév IAT eredményeiben kisebb eltérést tapasztalunk a fiatalabb és az idősebb személyek között, mint történelmi név IAT-ban.

6.2. MÓDSZEREK

6.2.1. SZEMÉLYEK

A vizsgálatban 46 felvidéki magyar diák vett részt, 8. osztályos, azaz 13-14 éves (7 lány, 11 fiú) és 12. (3.) osztályos, azaz 17-18 éves középiskolás (10 fiú, 19 lány) diákok. A diákok egy kassai általános iskola és egy kassai gimnázium tanulói voltak. Valamennyien magyar nemzetiségűek voltak, és magyar nyelvű oktatásban részesültek. A vizsgálatok az iskolák vezetőségének, illetve az osztályfőnökök engedélyével történt, a diákok önkéntesen vettek részt a vizsgálatokban, anyagi ellenszolgáltatásban nem részesültek.

6.2.2. HELYSZÍN, VIZSGÁLATI KÖRÜLMÉNYEK, ESZKÖZÖK

A vizsgálatokra az iskolák számítógépes termeiben került sor egy tanóra keretében, történtek, csoportos körülmények között. A kísérleteket az Inquisit (2.0) kísérletvezérlő programon konstruáltuk meg, az adatfelvételt az Inquisit 30 napos próbaverziójával végeztük, a statisztikai elemzéseket a Statistica (7.1) statisztikai program segítségével hajtottuk végre.

6.2.3. INGEREK ÉS FELADATOK

A vizsgálat az első két tanulmányban ismertetett vizsgálatnál volt azonos, melyben az IAT névkategorizációs feladataiban történelmi neveket vagy keresztnveket kellett szortírozni, az attribútumkategorizációs feladatokban pedig mellékneveket kellett az érték, az erő, vagy az aktivitás dimenzió mentén kategóriákba sorolni. Jelen tanulmányban csak az értékelő ('jó' vs 'rossz') dimenzióban végzett kategorizációs feladat eredményeit ismertetjük. Az attribútum kategorizációs feladat egyes kategóriapárjaihoz tartozó itemek listáját a 2.2. TÁBLÁZAT, a történelmi nevek és a keresztnvevek listáját a 2.3. TÁBLÁZAT mutatja. A feladatok szabályait az első tanulmányban ismertettük. A feladatot sematikusan szemlélteti az 1.1. ÁBRA.

6.2.4. A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE

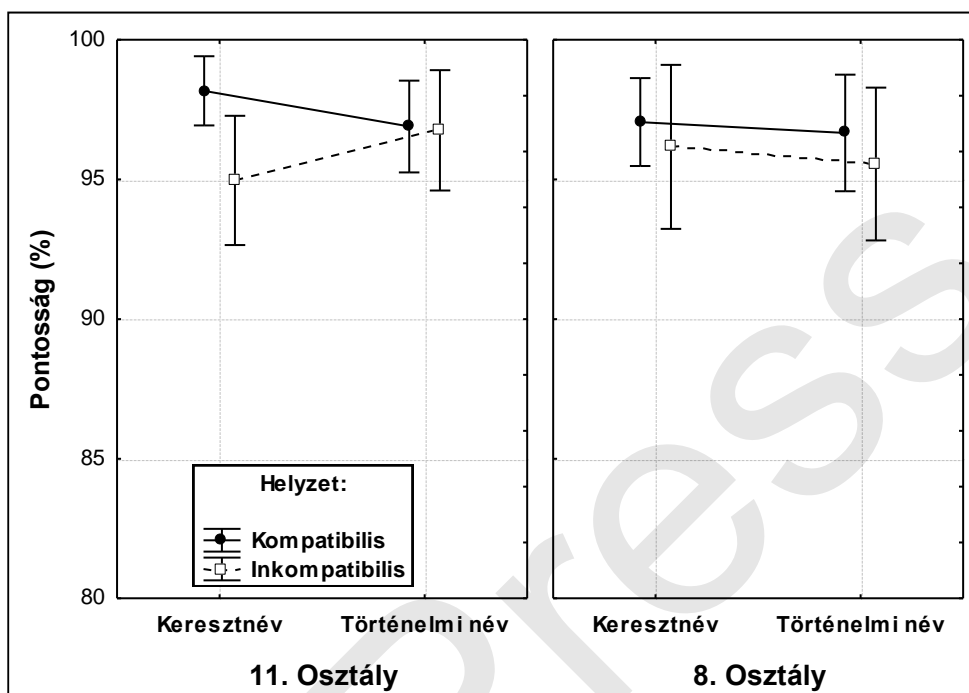
A jelen keretek között tárgyalt vizsgálat két sztenderd felépítésű, hét blokkos IAT vizsgálatból állt. A teljes vizsgálat felépítésének ismertetését lásd az 1.1. és 1.2. TÁBLÁZATOKBAN.

6.3. EREDMÉNYEK

6.3.1. VÁLASZPONTOSSÁG ELEMZÉSE

A kognitív kontroll életkori változásait abban a tekintetben is érdemes megvizsgálni, hogy a feldolgozás hatékonysága a válaszpontosság szempontjából hogyan alakul. A pontosság eltérései mentén tisztábban értelmezhetőek a válaszgyorsaságban megfigyelhető eltérések. Ezért első lépésben a válaszpontosság elemzését hajtottuk végre. Az átlagos válaszpontosság a hat IAT vizsgálatban a kombinált feladatblokkok adatait figyelembe véve mindkét csoportban 87 % fölötti volt (IAT-onkénti bontásban lásd 2. táblázatot). A 11-es diákoknál a Keresztnév IAT-okban az átlagos pontosság 95 % (min: 76%), a történelmi név IAT-okban 84 % (min: 77%) volt, 8-os diákoknál Keresztnév IAT-okban 94 % (min: 71%), Történelmi név IAT-okban 92 % (min: 61 %) volt. Megjegyzendő, hogy a minimumot jelentő teljesítményszint 3-osok esetén egyetlen, 8-osok esetén két személy eredményéből adódott. A fiatalabb 8.

osztályos és az idősebb 11. osztályos diákok válaszpontosság adatait a Keresztnév- és Történelmi név-IAT-okban az 5.1. ÁBRA szemlélteti.

6.1. ÁBRA. A válaszpontosság alakulása a Keresztnév- és Történelmi név-IAT kompatibilis és inkompatibilis helyzeteiben a két életkori csoportban.

Egy 2 x 2 x 2-es ismételt méréses varianciaanalízist végeztünk a hibaadatokkal Név (Keresztnév vs. Történelmi név) és Helyzet (kompatibilis vs. inkompatibilis) változókkal, mint személyen belüli faktorokkal és Életkor (11. vs. 8. évfolyam) faktorról, mint csoportfaktorról. A Név főhatás nem volt szignifikáns [$F(1,45)=0,031$; n.s.], ami azt jelzi, hogy a két névfeltételben a válaszpontosság közel azonos volt. Szignifikáns volt a Helyzet főhatás [$F(1,45)=4,28$; $p<0,05$] azt jelezve, hogy az átlagos pontosság kompatibilis helyzetben magasabb volt, mint inkompatibilis helyzetben. Nem volt szignifikáns, viszont a Név x Helyzet [$F(1,45)=1,64$; n.s.] interakció, ami azt jelzi, hogy a válaszpontosság mindkét név IAT-ban kompatibilis helyzetben magasabb volt, mint inkompatibilis helyzetben. A vizsgálat főkérdése szempontjából leginkább fontos Életkor főhatás sem volt szignifikáns [$F(1,45)=0,1$; n.s.], azt jelezve, hogy az átlagos pontosság hasonlóan alakult a két életkori csoportban. Az Életkor változó egyetlen interakciója sem volt szignifikáns [$F(2,90)$ értékek $<2,19$; n.s.], ami általánosságban arra utal, hogy a két életkori csoportban a hibamintázat a faktorok mentén lényegében hasonlóan alakult.

6.3.2. REAKCIÓIDŐ ELEMZÉS

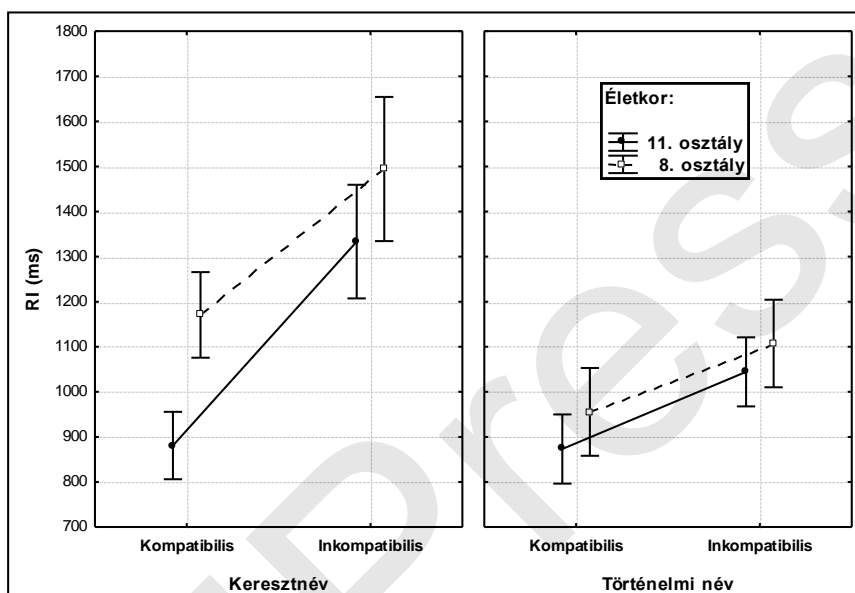
Második lépésben a reakcióidő adatok elemzését végeztük. Adatelőkészítésekor semmiféle transzformációt nem hajtottunk végre a reakció idő adatokon. Reakcióidő átlagokat számoltunk a két név-IAT kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkjaira. Mivel külön hibaelemzést is végeztünk, a RI adatok átlagolásakor nem vettük figyelembe a hibás válaszok¹¹ reakcióidejét, a *D* érték kiszámításakor azonban a megújított algoritmus szerint jártunk el (lásd lentebb), amiben a hibás válaszok is számítanak. Hibásnak tekintettük a blokkátlagtól két és fél szóráségségnyivel eltérő RI adatokat is. Az átlagolásakor a kombinált és fordított kombinált blokkok két fajtáját (kombinált gyakorló és kombinált teszt, illetve fordított kombinált gyakorló és fordított kombinált teszt) összevontuk. A válaszüidők alakulását a Keresztnév- és Történelmi név-IAT-okban az 5.2. ÁBRA szemlélteti a fiatalabb 8. osztályos és az idősebb 11. osztályos diákok eredményei alapján.

A reakcióidő adatokra egy 2 x 2 x 2-es ismételt méréses varianciaanalízist végeztünk Név (Keresztnév vs. Történelmi név) és Helyzet (Kompatibilis vs. Inkompatibilis) változókkal, mint személyen belüli faktorokkal és Életkor (11. vs. 8. évfolyam) faktorról, mint csoportfaktorról. A szignifikáns Név főhatás [$F(1,45)=63,6$; $p<0,001$] azt jelenti, hogy Történelmi nevek esetén a válaszüidők rövidebbek voltak. A Helyzet főhatás [$F(1,45)=131$; $p<0,001$] azt mutatta, hogy inkompatibilis helyzetben jelentősen lassabb volt a válaszüidő. A szignifikáns Helyzet x Név interakció [$F(1,45)=40$; $p<0,001$] azt jelzi, hogy a kompatibilitási hatás Keresztnevek esetén igazán markáns (388 ms vs. 159 ms).

A szignifikáns Életkor főhatás [$F(1, 45)=6,07$; $p<0,05$] azt jelzi, hogy az idősebb (11. osztály) diákok válaszüideje rövidebb. A szignifikáns Életkor x Név interakció [$F(1,45)=7,33$; $p<0,01$] azt jelenti, hogy a sebességkülönbség a két korcsoport között a Keresztnév IAT-okban figyelhető meg (Keresztnév: 1107 ms vs. 1332 ms, illetve Történelmi név: 958 ms vs. 1031 ms). Nem volt szignifikáns, viszont az Életkor x Helyzet interakció [$F(1, 45)=2,38$; n.s.] annak köszönhetően, hogy a névfeltételekre átlagolt kompatibilitási hatás mindkét életkori csoportban hasonló mértékű volt. A fentiekből adódóan nem volt szignifikáns az Életkor x Név x Helyzet interakció sem [$F(1, 45)=2,31$; n.s.] azt jelezve, hogy - a keresztnév feltételben egyébként erőteljesebb - kompatibilitási hatás mindkét név feltételben a hasonlóan mutatkozott a két életkori csoport között. Bár az

¹¹ Az IAT vizsgálatok megújított kiértékelési algoritmusában a hibás válaszok reakcióidejét egy korigált értékkel helyettesítik, mely a blokk átlag 600 ms-mal történő megnövelésével adódik.

interakciók hiánya nem indokolná, kontraszt elemzésekkel a két név IAT-ban külön is megvizsgáltuk a lehetséges csoporteltéréseket. Eszerint a kompatibilitási hatás keresztnév IAT-ban némileg, tendenciaszinten erőteljesebb volt az idősebb csoportban, mint, a fiatalabb csoportban [$t(45)=1,76$; $p=0,086$], ellenben történelmi név IAT-ban nem volt kimutatható csoporteltérés [$t(45)=0,46$; n.s.].

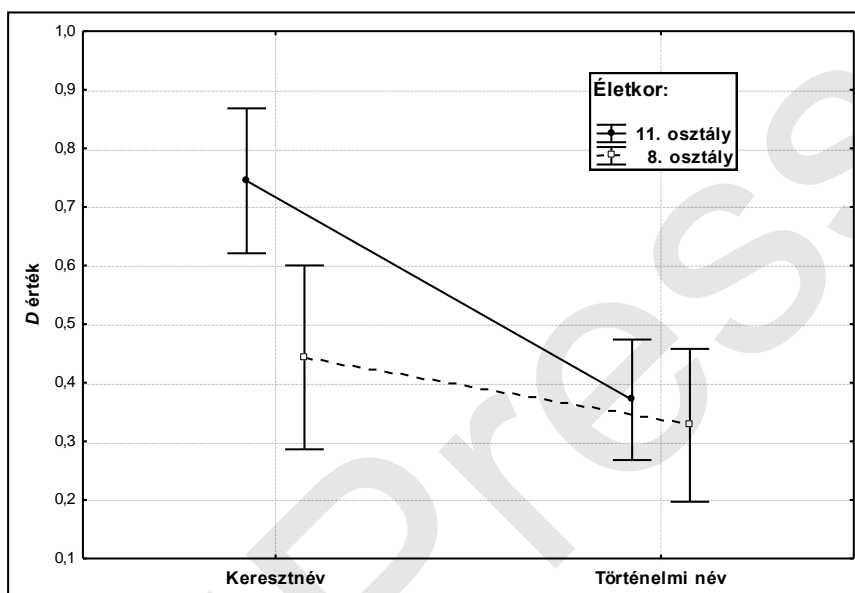
6.2. ÁBRA. A reakcióidők alakulása a Keresztnév- és Történelmi név-IAT kompatibilis és inkompatibilis helyzeteiben a két életkori csoportban.

6.3.3. A *D* ÉRTÉK MAGHATÁROZÁSA ÉS ELEMZÉSE

Az IAT-hatás pontos kiszámítása érdekében a nyers RI adatok transzformációját végeztük el Greenwald és mtsai (2003) által javasolt metódust követve az első tanulmányban ismertetett módon. A *D* értékek alakulását szemlélteti az 5.3. ÁBRA a Keresztnév-, és Történelmi név-IAT-okban a két korcsoportban.

Egy 2 x 2-es ismételt méréses varianciaanalízist végeztünk a *D* értékekre, mint függő változóra, ahol a Név (keresztnév vs. történelmi név) személyen belüli és Életkor (11. vs. 8. évfolyam) csoportosító változóval. A szignifikáns Név főhatás [$F(1,45)=16,06$; $p<0,01$] azt jelezi, hogy a Keresztnév IAT-ban az átlagos *D* érték jelentősen nagyobb, mint történelmi név IAT-okban. Az Életkor főhatás szignifikáns volt [$F(1,45)=6,48$; $p<0,05$.], azt mutatva, hogy a fiatalabb korosztályban kisebb *D* értékek jelentkeztek, mint az idősebb korosztályban. Az

Életkor x Név interakció [$F(1,45)=4,45$; $p<0,05$] szignifikáns volt, annak köszönhetően, hogy keresztnév IAT-ban a két csoport között jelentős különbség volt a D értékben (0,44 vs. 0,74), ezzel szemben történelmi név IAT-ban a D értékek lényegében azonosak voltak (0,32 vs. 0,37). Másképpen fogalmazva, a fiatalabbak teljesítménye lényegesen kisebb eltérést mutatott a két név-IAT feltétel között, mint az idősebbek teljesítménye.

6.3. ÁBRA. A D értékek alakulása a Keresztnév-, és Történelmi név-IAT-okban a két életkori csoportban az egyes attribútum dimenziók mentén.

6.4. MEGBESZÉLÉS

Tanulmányunkban egy vizsgálatot ismertettünk, melynek célja a történelmi emlékek iránti preferenciák vizsgálata volt különböző életkori csoportok összehasonlításával. A vizsgálat sorozatban IAT vizsgálatokat végeztünk, melyekben történelmi és keresztnévek kategorizációját kellett végezni reakcióidő helyzetben párhuzamosan a szemantikus differenciál érték dimenziója mentén történő melléknév kategorizációval. A kutatás fókuszában a nemzeti érzések implicit vonatkozásainak életkori dinamikája állt.

Az IAT módszertan segítségével megragadott nemzeti/kulturális elfogultság életkori sajátosságainak vizsgálatát két szempontból tartottuk érdekesnek. Egyfelől, a nemzeti érzések életkori érzékenységének kérdése számos módszertani problémát vethet fel, melyek közül a bevezető részben említettünk néhányat. Ezek közül kiemelve, kifejezetten az implicit vonatkozások detektálására kifejlesztet IAT módszertan kapcsán említhetjük a

preferenciák vizsgálatának optimális megközelítésének kérdését. Az IAT eljárás természetéből adódóan a kognitív rendszer szabályozó működésének megfelelő érettségét feltételezi. Egyrészt, a reakcióidő méréses helyzetbe ágyazott szortírozási feladat relatíve hosszú és a fenntartott és kontrollált figyelmi működés optimális működését kívánja. Másrészt, az IAT hatás (a kompatibilis és inkompatibilis helyzetek közötti teljesítménykülönbség) a kognitív kontroll szempontjából különböző mértékű terhelést jelentő feltételek között mutatott teljesítmény kiértékelésén alapszik (pl. Mierke és Klauer, 2001). Így nem csupán az IAT eljárás általában vett alkalmazhatósága, hanem a teljesítménymutató megbízhatósága szempontjából is nagy jelentősége lehet a kontrollstruktúrák fejlődése szempontjából megfelelő életkori övezetek kiválasztásának (pl. Davidson és mtsai, 2006), illetve a kontroll funkciók hatékonysága életkorfüggő egyéni változatosságának is (pl. Baron és Banaji, 2006; Stewart és mtsai, 2009). Másfelől, a nemzeti érzések, a nemzeti önazonosságtudat jellemzően formális képzés (iskolai oktatás és nevelés) és informális közösségi keretek (pl. családi szocializáció) összhatásában és interakciójában formálódik. Ennek a folyamatnak természetes életkori kötöttségei vannak, mely azt valószínűsítheti, hogy különböző életkorokban (a szocializáció különböző fázisaiban) eltérő „mértékű” nemzeti/kulturális preferenciát tapasztalhatunk (pl. Páskuné, Harmatiné, 2012).

Jelen tanulmányban az életkornak az implicit preferenciák alakulására gyakorolt hatását mindkét szempont figyelembevételével igyekeztünk megvizsgálni. Olyan életkori övezetekben mutatott IAT teljesítményt hasonlítottunk össze, melyben feltételezhetjük, hogy a szabályozói működés hatékonyságának esetleges eltéréseiből fakadó hatásokkal is számolni kell. A kontrollműködés optimalizálódása szempontjából jelentős életkori fejlődési fázisban, annak felső határán lévő személyek (13-14 évesek) teljesítményét vetettük egybe idősebb (17-18 éves) fiatalok teljesítményével, akiknél (az idősebb csoport tagjainál) legfeljebb a kontrollképesség egyéni variabilitásával lehet számolni. Azt az eshetőséget teszteltük, hogy idősebb személyeknél, a feladatkövetelményekhez illeszkedő képességszintet feltételezve, jobb teljesítményt (és megbízhatóbb preferencia mutatókat) tapasztalunk-e a fiatalabb személyekhez viszonyítva (érési hipotézis). Ez utóbbi csoportban elképzelhetőnek tartottuk, hogy az IAT szortírozási feladataiban részben a feldolgozó rendszer „éretlenségének” betudhatóan rosszabb teljesítmény (alacsonyabb pontosság szint, lassabb reakcióidők elsősorban a kritikus inkompatibilis elrendezésben), és ezen keresztül erőteljesebb, de a valóságos preferenciát némileg túlbecslő preferencia indexet kapunk, a kétféle név IAT-ban hasonlóképpen.

A szocializációs, nevelési hatások lehetséges életkori sajátosságaira tekintettel egy alternatív hipotézist is megfogalmaztunk (kulturális hipotézis). E szerint éppen a fiatalabb életkorban, amikor a történelmi, kulturális ismeretek kevésbé előrehaladottak, kiterjedtek, azzal lehet számolni, hogy a nemzeti és nemzetközi történelem, kultúra reprezentánsait felhasználó vizsgálati helyzetben (történelmi név-IAT) kevésbé differenciáltan tudnak a diákok teljesíteni (pl. egyformán ismeretlennek tűnő külföldi és magyar történelmi nevek). Emiatt technikailag egy kisebb differencia mutatóval lehet számolni a fiatalabb csoportban, ami enyhébb preferenciaként értelmeződik. Ugyanebből kifolyólag markánsabb eltérést vártunk a kétféle név-IAT vizsgálat között a *D* érték tekintetében a fiataloknál, mint az időseknél.

Legfontosabb megfigyeléseinket összefoglalva a következő megállapításokat lehet tenni. A hibázási adatokkal kapcsolatban látható volt, hogy a vizsgálat mindegyik feltételében (keresztnév- és történelmi név-IAT -ok; kompatibilis és inkompatibilis helyzetek) egyenletes teljesítményt kaptunk mindkét csoportban. Ez a felvetett kérdések szempontjából azzal a tanulással szolgál, hogy a fiatalabb személyek éppúgy, mint az idősek lényegében hasonló eredményességgel kezelték a feladatkihívásokat a könnyebb kompatibilis és a nehezebb inkompatibilis helyzetekben is. Annak az elvárásnak, hogy a fiatalabb személyek éretlenebb szabályozó rendszerüknek köszönhetően rosszabb teljesítményt nyújtanak, nincs támogatottsága a hibaadatok alapján.

A hibaadatok alakulása hangsúlyossá teszi a reakcióidő adatokból kiolvasható tendenciákat. A reakcióidő elemzés azt mutatta, hogy a két korcsoport teljesítménye nagyon hasonló mintázatot követett. Két szembeszökő csoporteltérés abból fakadt, hogy az idősebb diákok teljesítménye általában, az IAT feladatok jellegétől függetlenül gyorsabbnak volt mondható és az idősebb diákok teljesítménye kevésbé tért el a két név feladatban. Ugyanakkor a kompatibilis és inkompatibilis kategória válasz elrendezésekben megfigyelhető teljesítmény eltérés, vagyis az IAT hatás mindkét korosztályban hasonló módon és hasonló erőteljességben jelentkezett. Az IAT hatás jól láthatóan a keresztnév kategorizációs feladatban volt jelentős, történelmi nevek esetén a hatás csökkent, de a két csoport között szignifikáns eltérést nem találtunk. A kontrasztvizsgálatok ellenben jelezték, hogy a keresztnév IAT-ban az idősebb csoportban némileg, tendenciaszinten erőteljesebb IAT hatás volt jelen, míg a történelmi név IAT-ban az IAT hatás lényegében azonos volt a két csoport között.

A reakcióidő elemzéshez hasonlóan a *D* értékek elemzése is az IAT hatás markáns megjelenését mutatta, elsősorban a keresztnév IAT-ban. Az elemzés azt is megmutatta, hogy a reakcióidő adatokban még csak tendencia szinten

jelentkező életkori különbségek a *D* értékben már szignifikáns csoporteltéréseket jelentenek. Eszerint a magyar preferencia a keresztnév IAT-ban szignifikánsan erőteljesebb volt az idősebb csoportban (0,74), mint a fiatal csoportban (0,44), míg történelmi név IAT-ban lényegében azonos mértékű volt a két csoport között (0,37 vs. 0,32). , ezzel szemben történelmi név IAT-ban a lényegében azonosak voltak. Másképpen fogalmazva, *D* értékekben nézve a fiatalabbak teljesítménye lényegesen kisebb eltérést mutatott a két név-IAT feltétel között, mint az idősebbek teljesítménye. Ez a megfigyelés az új kalkulációs metódus (lásd Greenwald és mtsai, 2003) bevezetésének indokoltságát mutathatja.

A vizsgálat hipotéziseire tekintettel a következőképpen lehet összefoglalni eredményeinket. A csoportkülönbségek hiánya a hibázási adatokban és a nagyfokú pontosság szinte valamennyi feltételben nem csupán a reakcióidő adatokban megmutatkozó tendenciák megbízhatósága szempontjából jelentős, hanem arra is utal, hogy várakozásainkkal ellentétben a szabályozói rendszer életkori eltérései nem befolyásolják jelentősen a kontrolligényes IAT feladat végrehajtásának eredményességét. A reakcióidő adatok kiértékelése azonban azt mutatta, hogy számottevő életkori eltérésekkel az IAT teljesítmény kapcsán – legalább is a vizsgáltba vont életkori övezetekben – nem a kognitív kontroll életkori változása szempontjából számolni érdemes. Főképpen a *D* értékek, de kevésbé nyilvánvaló módon a reakcióidő adatok alakulása is, nem volt összhangban azzal az elvárásunkkal, hogy fiatalabb életkorban az IAT hatás erőteljesebbnek mutatkozik a kevésbé hatékony szabályozói kontroll miatt a feladat tartalmától (itt a névingerek típusától) függetlenül. Éppen ellenkezőleg, idősebb személyeknél – noha csupán a keresztnév IAT adatai alapján – markánsabb, míg a fiatalabbaknál enyhébb kompatibilitási hatást (a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésekben nyújtott teljesítmény hasonlóságát) tapasztaltunk. Továbbá amíg a keresztnév-IAT-ban csoportkülönbségek jelentkeztek, a történelmi név-IAT-ban kapott (itt teljes egészében nem ismertett) eredménymintázat nagyfokú hasonlóságot mutatott a két csoport között hibaadatokat, reakcióidő adatokat és *D* értékek tekintetében is. Ezek a fejlemények együttesen nem támogatják azt a felvetésünket, hogy az IAT teljesítményben jelentkező életkori eltérések a szabályozói folyamatok hatékonyságának életkori változásával függhetnek össze. Ugyanakkor azzal a lehetőséggel is érdemes számolni, hogy a vizsgálati csoportjaink életkori távolsága nem volt igazán jelentős, és elképzelhető, hogy éppen a kontrollstruktúrák érése szempontjából nem volt kellően nagy a kontraszt a két korcsoport között. Vagyis nagyobb életkori eltérések mentén

megjelenhetnek az egyébként logikusan várható életkori különbségek a csoportok között.¹²

A megfigyelt életkori eltérések sokkal inkább voltak összhangban az alternatív (kulturális) hipotézisünkkel, mely az IAT teljesítmény életkori változását a szocializációs folyamatok kibontakozásával és ennek áttételes hatásaival hozza összefüggésbe. E szerint nagyobb IAT hatást, azaz erőteljesebb magyar preferenciát kell várnunk azzal arányosan, ahogyan a személy saját kultúrájának megismerésében elmélyül. Innen nézve a keresztnév-IAT-ban mindkét csoportban, de különösképpen az idősebb csoportban megfigyelt erőteljes magyarpreferencia egyfajta általában vett sajátkultúra preferencia (own culture preference, own culture bias, in group favoritism – pl. Chen, Brockner és Katz, 1998) megjelenéseként értelmezhető, mely implicit módszerekkel operáló vizsgálatokban is demonstrálható (pl. Ogunnaike és mtsai, 2010). A történelmi név-IAT-ban – a korábbi tanulmányokban ismertetett megfigyelésekkel összhangban – számottevő, de a Keresztnév-IAT-ban kapotthoz képes enyhébb) magyar preferencia mutatkozott mindkét csoportban, jelentős csoporteltérések nélkül. Értelmezésünk, a korábban kifejtettekkel összhangban arra hivatkozik, hogy az IAT módszer képzetek, attitűdtárgyak relatív viszonyában ragadja meg az attitűdinális elfogultságot. Ebben az értelemben a magyar történelmi emlékek irányában megjelenő pozitív elfogultság a szintén jellemzően pozitív valenciájú nem magyar nevek kontrasztjában kifejezetten erős nemzeti/kulturális elfogultságot tükrözhet. Ugyanakkor, az emocionális kiegyensúlyozottság mellett azzal a lehetőséggel is számolni kell (melyre fiatalabb személyek eredményeinek várható alakulásakor hivatkoztunk), hogy éppen a kultúra reprezentáns nevek hasonló ismeretlensége eredményezhetett egyfajta kiegyensúlyozottsági helyzetet. (Ezzel az eshetőséggel a magyarországitól némileg eltérő oktatási körülmények miatt érdemes számolni.) Az ennek ellenére, vagy e fölött megjelenő preferencia innen nézve valóban a ‘magyar’ kategória emocionális többletének jelzéseként értelmezhető.

¹² Köszönjük a tanulmány lektorának, hogy erre az eshetőségre fölhívta a figyelmet.

DUPress

CSOPORTKÜLÖNBSEGEK A NEMZETI/KULTURÁLIS PREFERENCIÁKBAN
KONDÉ ZOLTÁN*, PÁNTYA JÓZSEF**, DÓSA ZOLTÁN*** ÉS POLONYI TÜNDE*

ABSZTRAKT

A tanulmányban az implicit nemzeti/kulturális preferenciák alakulását vizsgáltuk határon túli és magyarországi magyarok körében. Három elemzésben a magyarság egy-egy magyarországi, erdélyi, illetve felvidéki csoportjától származó adatokat dolgoztunk fel. A három adatgyűjtéskor alkalmazott IAT vizsgálatok szerkezeti felépítésüket tekintve azonosak voltak, ugyanakkor a cél és attribútum kategóriák, illetve az ingeranyag szempontjából a három vizsgálat eltérő volt. Az első elemzésben összesen 143 magyarországi és erdélyi magyar nemzetiségű személytől származó adatokat elemeztünk. A személyek történelmi családneveket és keresztnéveket alkalmazó magyar-külföldi név-IAT vizsgálatokat teljesítettek, melyekben az attribútum kategorizáció az érték, az erő és az aktivitás szemantikus dimenzióiban történt. A második elemzésben 109 magyarországi, erdélyi és felvidéki magyar részvételével zajlott IAT vizsgálat eredményeit elemeztük. A személyek közismert és ismeretlen történelmi neveket, illetve családneveket kategorizáltak 'magyar' és 'külföldi' kategóriák szerint jó és rossz melléknevek kategorizálásával párhuzamosan. A harmadik elemzésben 189 magyarországi, felvidéki és erdélyi magyar részvételével zajlott IAT vizsgálat eredményeit elemeztük. A célkategorizáció itt 'magyar' és „európai” kategóriákba történő besorolásokat jelentett családnevek esetén. Az eredmények szerint nem mutatkozott számottevő preferencia eltérés a magyarság vizsgált alcsoportjai között. Az első elemzés szerint jelentős mértékű átfedés tapasztalható a magyarországi és az erdélyi csoport *D* érték mintázatában. A mintázat hangsúlyos magyarpreferenciát mutatott az érték dimenzió adatai alapján, míg erő és aktivitás dimenzióban lényegében elhanyagolható (0 körüli) eltolódás volt megfigyelhető mindkét név feltételben. A magyar preferencia mindkét csoportban erőteljesebb volt keresztnévek esetén, mint családnevek esetén. A második elemzés szerint jelentős hasonlóság mutatkozott a három csoport eredménymintázatában: magyarországi, szlovákiai és erdélyi magyarok vizsgálati csoportjában egyaránt némileg erőteljesebb magyarpreferencia tapasztalható ismeretlen történelmi és Közismert családi nevek esetén, mint Közismert történelmi nevek esetén. A harmadik elemzés lényegében azonos mértékű magyarpreferenciát mutatott ki a három vizsgálati csoportban. Az eredmények összességében arra mutatnak rá, hogy markáns implicit szintű nemzeti/kulturális preferencia jellemzi a magyarság alcsoportjait, mely irányát és mértékét tekintve lényegében hasonlóan mutatkozik a vizsgált mintában szereplő magyarok élethelyzetének (anyaországi vs. határon túli), illetve a vizsgálat „technikai” körülményeinek (pl. ingeranyag) eltéréseitől függetlenül.

Kulcsszavak: nemzeti/kulturális preferencia, IAT, implicit preferencia

* DE, Pszichológiai Intézet, Általános Pszichológiai Tanszék

** DE, Pszichológiai Intézet, Szociál- és Munkapszichológiai Tanszék

*** Babes-Bolyai Tudományegyetem, Pedagógiai és Alkalmazott Didaktikai Intézet

7.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS HIPOTÉZISEK

A korábbi fejezetekben ismertetett tanulmányunk szinte mindegyikében a vizsgálati személyek részben magyarországi, részben határon túli magyarok voltak. A vizsgálatok kiterjesztését a határokon kívül élő magyarok közösségeire részben a kutatás fókuszában álló kérdések (nemzeti/kulturális preferenciák) részlet gazdag megismerésének szándéka, részben pedig a megfigyelések replikálásának szándéka indokolta. A kutatás kiindulópontját jelentő vizsgálatokban (lásd 1-2. tanulmány) a kérdésfelvetést a történelmi emlékek - a tárgyi ismereteken túlmutató - lehetséges (elsősorban emocionális) többletjelentéseinek feltárása motiválta. Azt feltételeztük, hogy a történelmi események alakulásában formálódó közösségek tagjainak számára a történelmi emlékek a nemzet- és kultúrközösséghez tartozás szempontjából kiemelt jelentőségűek lehetnek. Ebből adódóan implicit szintű, indirekt eljárásokkal detektálható saját kultúra preferenciát vártunk. Az eredmények, várakozásunknak megfelelően, számottevő IAT hatásban megmutatkozó magyar-preferenciát tapasztaltunk közismert és ismeretlen történelmi nevek, keresztnevek, családnevek ingeranyagként történő alkalmazása esetén is. Kézenfekvőnek találtuk a nemzeti érzések kérdésének tovább gondolását a kulturális/társadalmi beágyazottság szempontjából. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyiben jelent lényeges különbséget a kollektív, identitás-releváns ismeretek szubjektív reprezentációinak sajátosságaira nézve az, hogy a közösség, melynek a személy tagja, és amelyből társas kötődéseinek lehetőségét és támpontjait nyeri, egy másik, tágabb, nem feltétlenül támogató, baráti, közösség részeként is tudhatja magát. Ebből adódóan végeztünk vizsgálatokat Magyarország területén kívül, kissebbségi helyzetben élő magyar fiatalok körében is. Ez a kérdésfelvetés nem új, más módszertani lehetőségekhez (pl. explicit kérdőíves módszerek) kapcsolódó vizsgálatokban a magyarság részeinek összehasonlító vizsgálata számos kérdés mentén hozott felszínre a nemzeti/kulturális preferenciák sajátosságaival kapcsolatos ismereteket (pl. Csepeli, Örkény és Székely, 2001; Hunyady, 1996).

Vizsgálatunkban azt a konkrét kérdést vizsgáltuk, hogy a magyarok egy szűkebb specifikus mintáján szerzett megfigyelések milyen mértékben vonatkoztathatók a magyarság más részeire is. Azaz, a közösségek élethelyzetének eltéréseiből adódóan eltérő eredménymintázatot kapunk-e az egyes közösségek összehasonlításakor, vagy inkább, egyfajta általános érvényű tendenciát ragadtunk meg, mely lényegében egyformán érvényes a kultúrközösség tagjainak nagyjából egészére? A nemzeti közösség csoportjainak összehasonlító vizsgálatát a politikai-társadalmi eltéréseken túlmenően az

eltérő oktatási, szocializációs háttér miatt is indokolhatónak véltük, mely természetes forrása a vizsgálatainkban specifikus vonatkozásokban érintett kulturális/történelmi ismereteknek. A történelmi ismeretekben, kulturális tájékozottságban esetlegesen fennálló különbségek a vizsgált közösségek között, nem csak a vizsgálat tárgyát képező nemzeti/kulturális preferenciák alakulását érinthetik, hanem specifikusan befolyásolhatja az ezekre a tárgyi ismeretekre alapozó vizsgáló eljárás (IAT módszertan) működőképességét, illetve adekvátságát a kérdések (azaz a történelmi/kulturális preferenciák implicit vonatkozásainak) vizsgálhatóságára nézve.

A vizsgálatok ismételt, különféle mintákon történő elvégzésére egy további motivációt jelentett a szándék, hogy a megfigyelések meggyőző erejét fokozzuk. Erre adhat lehetőséget az, ha egybevágást tapasztalunk különféle módszertani megalapozottságú eljárások alkalmazásával végzett vizsgálatok során szerzett megfigyelésekben. A fentebb ismertetett vizsgálatainkban más, pl. explicit eljárásokat nem használtunk, így nem állt módunkban eredményeink megbízhatóságát „külső” támpontokhoz kötni. Ráadásul, az explicit technikákkal nyert eredmények nem feltétlenül vannak fedésben a (mi vizsgálatainkban is alkalmazott) indirekt eljárásokkal nyert összefüggésekkel (pl. Greenwald és Nosek, 2008; 2001; Nosek, 2007). Emiatt a különféle eljárásokkal szerzett ismeretek kapcsolata (akár egymást erősítik, akár gyengítik) nem feltétlenül informatív a módszerek validitására, és az eredmények megbízhatóságára nézve. Ebből adódóan a korábbi megfigyelések visszaigazolását a vizsgálatok újbóli, esetlegesen módosításokat követő felvételével igyekeztünk biztosítani. Mivel ugyanazon személyek körében nem volt lehetőségünk visszaméréseket végezni, ezért a replikáció személyek és minták közötti összehasonlításokra alapul.

Jelen fejezetben a korábbi vizsgálatok során szerzett megfigyeléseink „szétszalazását” mutatjuk be a teljes minta alcsoportokra történő bontásával. Az eredmények, illetve eredménymintázatok átfedéseit vizsgáltuk azzal a kiinduló elvárással, hogy jelentős eltérést nem kapunk a magyarság egyes csoportjait megjelenítő minták között, megengedve természetesen az ellenkező kimenet lehetőségét is.

Az I. elemzésben a fentebbi, a kutatás kiindulópontját jelentő (az első és második tanulmányban részletesen bemutatott) és az életkori különbségeket elemző vizsgálatok (hatodik tanulmány) összevont adatait elemeztük újra. A II. elemzésben a névtípusok hatásait vizsgáló (harmadik) tanulmányban ismertetett vizsgálat adatait elemeztük újra. A III. elemzésben a referenciakategóriák jelentőségét tárgyaló (ötödik) tanulmányban ismertetett vizsgálat adatainak egy részét használtuk fel. Az adatokat három célzott

összehasonlítások mellett zajló, különálló elemzésben dolgoztuk fel. A három elemzés ismertetésekor részletesebben kitérünk a vizsgálati minták sajátosságaira, annak ellenére, hogy ez a korábbi fejezetekben részben már megtörtént. A vizsgálatok sajátosságait (kísérletek felépítése, ingeranyag, adatelőkészítés) csak annyiban érintjük, amennyiben a vizsgálatok közötti legfontosabb eltérések megértéséhez szükséges. Nem térünk ki a hibaszázalékokban és reakcióidő adatokban rejlő részleteket a korábbi tanulmányokban már ismertetett elemzésére. Csak az alcsoportok különbségeit érintő hatásokat koncentráltan megjelenítő D értékek elemzésével, illetve az ebben megmutatkozó legfontosabb csoportkülönbségek bemutatásával foglalkozunk.

7.1. I. ELEMZÉS

Jelen elemzés céljára az 1. és 2. illetve a 6. tanulmányban ismertetett vizsgálat adatait használtuk fel. A vizsgálatok legfontosabb sajátosságait ismételten bemutatjuk.

7.1.1. MÓDSZEREK

7.1.1.1. SZEMÉLYEK, VIZSGÁLATI HELYSZÍN

Az 1. és 2. tanulmányban ismertetett vizsgálat résztvevői 11. évfolyamos magyarországi (debreceni) és erdélyi (székelyudvarhelyi) diákok volt. Ugyanezen életkori sávba tartoztak az életkori eltérésekre fókuszáló, 6. tanulmányunkban ismertetett vizsgálatunk idősebb csoport tagjai szintén. A vizsgálat szlovákiában, egy magyar nyelvű oktatási intézményben zajlott. Ez a csoport alkotta a szlovákiai részmintát. Mivel a két vizsgálat minden részletében azonos volt, ezért a csoport hovatartozás vizsgálata céljából egy elemzésbe vontuk a három csoport adatait. Csak azon személyek adatai kerültek be az összevont mintába, akiknek a teljesítménye válaszpontosság alapján elérte a megfelelő szintet (lásd adatelőkészítés részt a korábbi tanulmányokban).

A magyarországi magyarok mintája 68 főből állt, valamennyien a debreceni Tóth Árpád Gimnázium harmadik évfolyamos diákjai voltak. Az erdélyi (romániai) magyarok mintája 75 főből állt. A résztvevők egy székelyudvarhelyi gimnázium harmadikos diákjai voltak. A felvidéki magyar minta 29 főből állt, ők egy kassai gimnázium harmadikos tanulói voltak.

Valamennyi résztvevő magyar nemzetiségű volt és magyar nyelvű oktatásban részesültek. A vizsgálatok az iskolák vezetőségének, illetve az

osztályfőnökök engedélyével történt, a diákok önkéntesen vettek részt a vizsgálatokban, anyagi ellenszolgáltatásban nem részesültek.

7.1.1.2. INGEREK ÉS FELADATOK, A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE

A résztvevők hat IAT vizsgálatban vettek részt. Három IAT-ban a célkategorizációs feladatban 'magyar' és 'külföldi' kategóriákba kellett sorolni történelmi személyiségek neveit. Három másik IAT-ban keresztneveket kellett kategorizálni. A Történelmi név-IAT-ok és a Keresztnév-IAT-ok attribútum kategorizációs feladatában jelzőket kellett besorolni, vagy a 'jó' vs. 'rossz', vagy az 'erős' vs. 'gyenge' vagy az 'aktív' vs. 'passzív' kategóriák szerint.

A hat IAT vizsgálat kötött sorrendben zajlott, minden személy esetén, mindhárom alcsoportban. A vizsgálat felépítését és az IAT-ok sorrendjét az 2.1. TÁBLÁZAT mutatja a 2. tanulmányban.

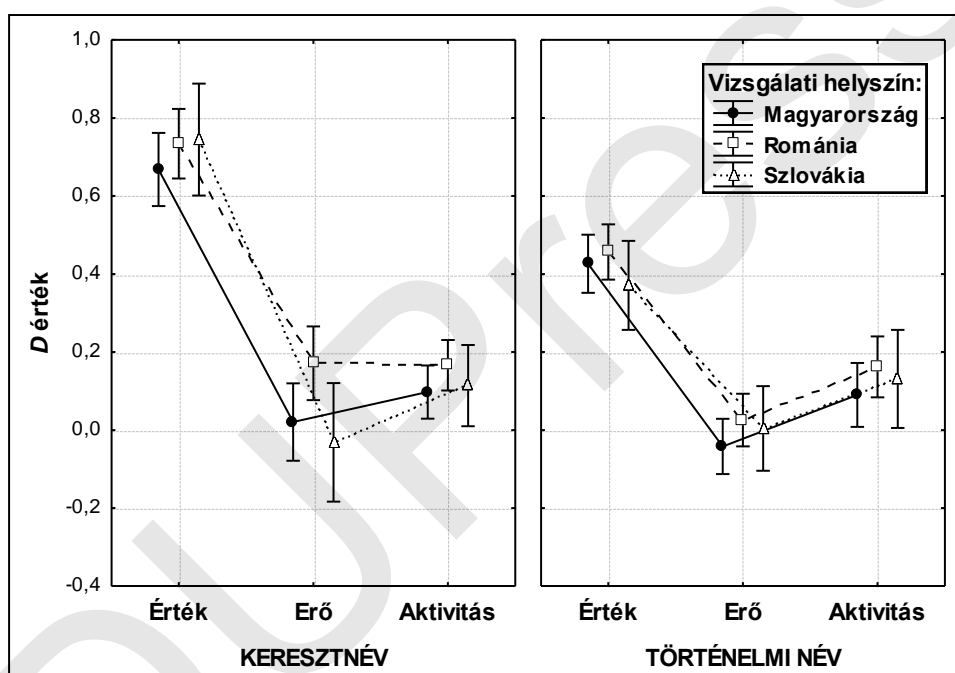
7.1.2. EREDMÉNYEK

Az elemzésben csak a *D* értékek csoportok és feltételek közötti eltéréseire összpontosítunk. A *D* értékek kiszámítási módját az 1. tanulmányok ismertettük. Egy 2 x 3 x 3-as ismételt méréses ANOVA-t végeztünk a *D*-értékekre, mint függő változóra, ahol a Név (keresztnév vs. történelmi név) és a Dimenzió (érték vs. erő vs. aktivitás) mint személyen belüli faktorok, az Ország (Magyarország, Románia, Szlovákia), mint csoport faktor szerepelt.

Az elemzés eredménye a szignifikáns Név főhatás [$F(1,169)=38,29$; $p<0,0001$] azt jelezi, hogy a Keresztnév IAT-ban a *D*-értékek átlagosan nagyobbak, mint Történelmi név-IAT-okban. A szignifikáns Dimenzió főhatás [$F(2,338)=191$; $p<0,0001$] a kontrasztvizsgálat szerint annak köszönhető, hogy az Érték dimenzióban kapott *D*-érték jelentősen nagyobb, mint az erő és aktivitás dimenziókban [$t(168)$ értékek $>14,8$; $p<0,001$]. A szignifikáns Név x Dimenzió [$F(2,338)=22,76$; $p<0,0001$] interakció arra utal, hogy a dimenziók közötti eltérések a Keresztnév IAT esetén erőteljesebb, mint a Történelmi név IAT ban. A kontrasztvizsgálatok eredménye azt jelzi, hogy a Kereszt és Történelmi név IAT-okban kapott *D*-értékek eltérése az Érték dimenzióban tér el lényegesen [$t(168)$ értékek $>4,75$; $p<0,001$], míg a másik két dimenzióban az eltérések nem jelentősek [$t(168)$ értékek $>1,78$; n.s.]. Az Ország főhatása szignifikáns volt [$F(2,169)=3,047$; $p=0,05$], köszönhetően annak, hogy a romániai mintán kapott *D* értékek átlagosan némileg magasabbak voltak, mint a másik két csoportban. Ugyanakkor az Ország faktor egyetlen interakciója sem volt szignifikáns, ami hasonló eredménymintázatra utal a csoportok adataiban. Az Ország x Név x Dimenzió hármas interakció sem volt szignifikáns [$F(4,338)=1,45$; n.s.] azt

jelezve, hogy hasonló D értékek jelentkeztek a három vizsgálati csoportban a két név IAT-ban, mindhárom dimenzióban.

Az elemzést ezt követően a két Név feltétel adataira külön végeztük. Az utólagos elkülönített összehasonlítások is csupán az Erő dimenzióban jeleztek csoport eltéréseket a Keresztnév IAT adatain [$F(2,169)=3,56$; $p=0,03$]. Ez annak volt köszönhető, hogy a romániai alcsoportban a D érték némileg magasabb volt, mint a magyar [$t(169)=2,17$; $p=0,031$], vagy a szlovák [$t(169)=2,24$; $p=0,026$] csoportban. A Történelmi név IAT adatain nem találtunk szignifikáns csoporteltéréseket [$F(4,338)=0,37$; n.s.]. Mindezen összefüggéseket szemlélteti az 7.1. ÁBRA

7.1. ÁBRA. A D értékek alakulása a három vizsgálati csoportban Keresztnév- és Történelmi név-IAT-okban a három attribútum dimenzió mentén. A pozitív D érték a 'magyar' kategória irányába történő eltolódást jelez az egyes dimenziókban.

7.1.3. MEGBESZÉLÉS

Összességében a három mintán hasonló eredménymintázatot figyelhetünk meg mindkét névfeltételben. Keresztnév-IAT-ban lényegesen magasabb D értékeket kaptunk az érték dimenzióban a másik két dimenzióban kapotthoz képest mind a három csoportban. Csoportkülönbség csak az erő dimenzióban jelentkezett a romániai csoport némiképpen magasabb D értékeinek köszönhetően. De ez a különbség is az elhanyagolható-nyhe

tartományban volt megfigyelhető. Történelmi név IAT-ban a három csoport mintázata lényegében teljesen egybevágó volt. A *D* értékek történelmi nevek esetén is számottevően magasabbak voltak az érték dimenzióban. Csoportkülönbségek itt egyik dimenzióban sem voltak megfigyelhetők.

7.2. II. ELEMZÉS

Jelen elemzés céljára a 3. tanulmányban ismertetett vizsgálat adatait használtuk fel. A vizsgálat legfontosabb sajátosságait ismételtén bemutatjuk.

7.2.1. MÓDSZEREK

7.2.1.1. SZEMÉLYEK, VIZSGÁLATI HELYSZÍN

Az elemzésbe a vizsgálatban résztvevő 109 személy adatait vontuk be. A mintában 30 fő szlovákiai, 40 fő romániai és 39 fő magyarországi 11. évfolyamos középiskolás diák volt. Valamennyien magyar nemzetiségűek voltak, és magyar nyelvű oktatásban részesültek. Az adatokat Szlovákiában Rimaszombatban, az Ivan Krasko Gimnáziumban gyűjtöttük, Romániában Sepsiszentgyörgyön, a Mikes Kelemen Elméleti Líceumban és Magyarországon, Mátészalkán, az Esze Tamás Gimnáziumban. Valamennyi diák magyar nemzetiségű volt, és magyar nyelvű oktatásban részesült.

7.2.1.2. INGEREK ÉS FELADATOK, A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE

A résztvevők mindhárom csoportban három IAT vizsgálatot végeztek. Mindháromban IAT-ban attribútum elemként jelzőket kellett kategorizálni a 'jó' vagy a 'rossz' kategória valamelyikébe. A célkategorizációs feladat ingertípusai alapján különbözött a három IAT. Az egyikben ismeretlen történelmi neveket, a másikban közismert családneveket, a harmadikban közismert történelmi neveket kellett 'magyar' vagy 'külföldi' kategóriák egyikébe sorolni az IAT vizsgálat természete szerint. Az IAT vizsgálat ingereit és felépítését a 3.1. és 3.2. TÁBLÁZATOK mutatják a 3. fejezetben.

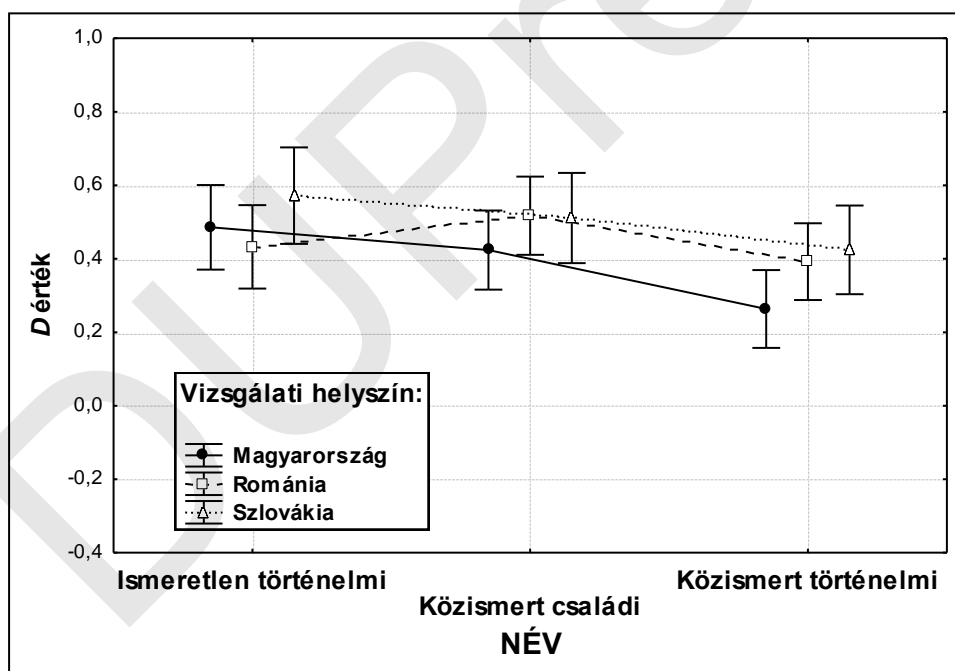
7.1.3. EREDMÉNYEK

Az elemzésben csak a *D* értékek csoportok és feltételek közötti eltéréseire összpontosítunk. A *D* értékek kiszámítási módját a megelőző tanulmányokban ismertettük.

Egy 3 x 3-as ismételt mérés ANOVA-t végeztünk a *D*-értékre a Név (Ismeretlen történelmi vs. Közismert családi vs. Közismert történelmi név) faktorról és Ország (Magyarország, Románia, Szlovákia) csoport faktorról.

Az elemzés tanúsága szerint a Név főhatás szignifikánsnak bizonyult [$F(2,212)=6,53$; $p<0,01$]. Ez az eredmény a kontrasztelemlés szerint annak köszönhető, hogy Közismert történelmi nevek esetén lényegesen enyhébb az IAT-hatás, mint a másik két név típus esetén [$t(105)$ értékek $>3,06$; $p<0,01$]. Az Ország főhatás nem volt szignifikáns [$F(2,106)=1,87$; n.s.], azaz az alcsoportok között nem volt jelentős eltérés a D érték nagyságában. Nem volt szignifikáns a Név x Ország interakció sem [$F(4,212)=1,15$; n.s.]. A névfeltételek mentén történő független kontrasztelemlések sem Ismeretlen történelmi nevek [$t(106)=1,59$; n.s.], sem Közismert családnevek [$t(106)$ értékek $<1,22$; n.s.] esetén semmilyen összevetésben nem jeleztek eltéréseket a vizsgálati csoportok között. Közismert történelmi nevek esetén a csoportkülönbségek tendencia szinten voltak jelentősek [$F(2,106)=2,37$; $p=0,098$] köszönhetően annak, hogy a magyarországi csoportnál némileg alacsonyabb D értékek voltak megfigyelhetők a szlovákiai [$t(106)=1,99$; $p=0,049$], vagy a romániai [$t(106)=1,72$; $p=0,089$] csoport értékeihez képest.

Mindezen összefüggéseket szemlélteti az 7.2. ÁBRA.

7.2. ÁBRA. A D értékek alakulása a három vizsgálati csoportban Ismeretlen történelmi név-, Közismert családi név-, és Közismert történelmi név-IAT-ban. A pozitív D érték mindhárom név-IAT-ban a 'magyar' kategória iránti elfogultságot jelzi a 'külföldi' kategóriával szemben a három vizsgálati csoportban.

7.2.3. MEGBESZÉLÉS

Az elemzések alapján megállapítható, hogy az eredménymintázat lényegében azonos volt a három vizsgálati csoportban. A *D* érték mindhárom csoportban Közismert történelmi nevek esetén voltak a legalacsonyabbak. Ismeretlen történelmi és Közismert családi nevek esetén a *D* értékek némiképp magasabbak voltak, mint Közismert történelmi nevek esetén magyarországi, szlovákiai és erdélyi magyarok vizsgálati csoportjában egyaránt.

7.3. III. ELEMZÉS

Jelen elemzés céljára az 5. tanulmányban ismertetett vizsgálat adatait használtuk fel. A vizsgálat legfontosabb sajátosságait ismételtelen bemutatjuk.

7.2.2. MÓDSZEREK

7.2.2.1. SZEMÉLYEK, VIZSGÁLATI HELYSZÍN

A vizsgálatban 45 magyarországi, 87 szlovákiai és 57 romániai 17-19 éves magyar diák vett részt. Az adatfelvételre három helyszínen került sor. Szlovákiában Komáromban, a Selye János Gimnáziumban, Romániában Székelyudvarhelyen a Babes-Bolyai Egyetem kihelyezett pedagógiai karán, Magyarországon Debrecenben, a Csokonai Vitéz Mihály Gimnáziumban történtek a vizsgálatok. A magyarországi és a határon túli diákok is magyar nemzetiségűek voltak. A külföldiek magyar nyelvű oktatásban részesültek, a magyarországi diákok olasz-magyar két tannyelvű képzés.

7.2.2.2. INGEREK ÉS FELADATOK, A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE

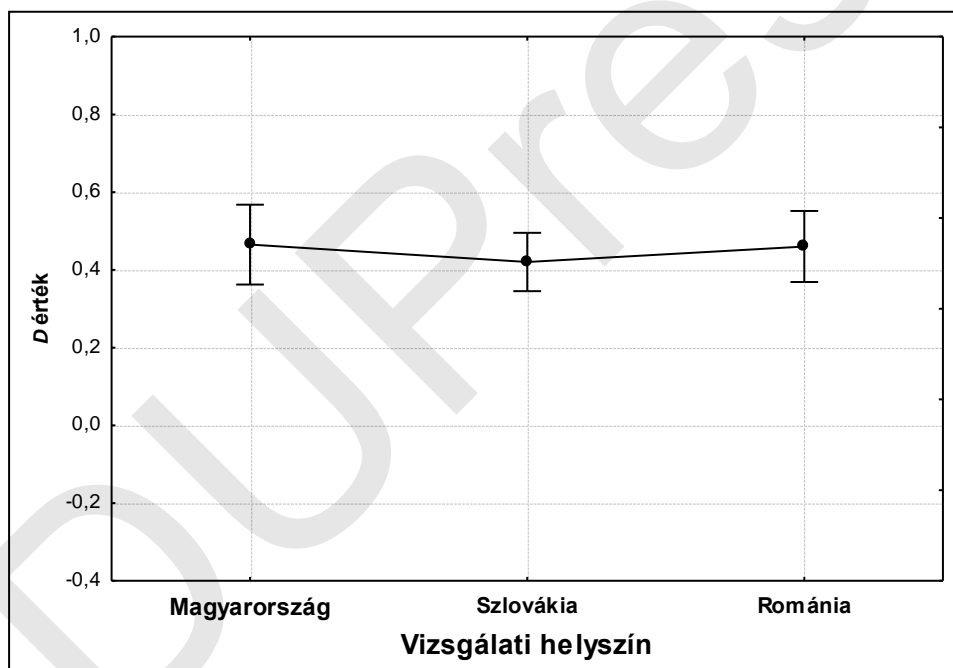
A résztvevők mindhárom csoportban három IAT vizsgálatot végeztek. Az attribútum kategorizációs feladat mindháromban azonos volt: mellékneveket kellett besorolni a 'jó' és a 'rossz' kategóriák valamelyikébe. Mindhárom IAT-ban történelmi-kulturális személyiségek neveit kellett kategorizálni. A három IAT vizsgálat eltérő volt a név ingeranyaga és a feladatban meghatározott releváns osztályozási szempont (cél kategóriák) alapján. A szlovákiai résztvevőknek magyar, szlovák, és európai neveket kellett kategorizálni. A romániai vizsgálati személyek magyar, román és európai neveket, a magyarországi mintán magyar, olasz és európai neveket kategorizáltak. Mindhárom vizsgálati csoportban a három névkategória egy-egy külön IAT kísérletben került párba egymással. Mind a három vizsgálatban az egyik IAT-ban magyar és európai neveket kellett 'magyar' vagy 'európai' kategóriába sorolni. A három IAT sorrendisége a három helyszínen azonos volt, így mindhárom csoportban a 'magyar'-'európai' név-IAT a sorban másodikként volt rögzítve. Mindezek miatt lehetőség volt arra, hogy

elemzéseket végezhetünk a csoporteltérések vizsgálatára egy összevont mintán, melyben csak a középső, 'magyar'-'európai' név-IAT adatait vettük figyelembe. A teljes IAT vizsgálat felépítését az 5.1 és 5.2. TÁBLÁZATOK mutatják az 5. tanulmányban.

7.2.2. EREDMÉNYEK

Az elemzésben csak a D értékek csoportok és feltételek közötti eltéréseire összpontosítunk. A D értékek kiszámítási módját a megelőző tanulmányokban ismertettük. ANOVA-t végeztünk a D -értékekre az Ország (Magyarország, Románia, Szlovákia) csoport faktorral. Az Ország faktor főhatása nem volt szignifikáns [$F(2,183)=0,34$; n.s.], azaz a D érték nem tért el jelentősen az alcsoportok között.

Az eredményeket a 7.3. ÁBRA szemlélteti

7.3. ÁBRA. A D értékek alakulása közismert magyar és európai történelmi/kulturális személyneveket alkalmazó IAT-ban magyarországi, szlovákiai és romániai magyarok csoportjában. A pozitív érték a 'magyar' kategória irányába mutatkozó preferencia mértékét jelzi az 'európai' kategóriával szemben.

7.3.2. MEGBESZÉLÉS

Az elemzés tanúsága szerint közismert magyar és európai nevek 'magyar' és 'európai' célkategóriába sorolásakor a D érték jelentős preferenciát jelez a

‘magyar’ kategória irányába, de az elfogultság mértéke nem tért el a magyarországi, a romániai és a szlovákiai magyarok csoportjai között.

7.4. ÁLTALÁNOS MEGBESZÉLÉS

A vizsgálatokban a magyarság különböző populációin nyert adatok összehasonlító vizsgálatával foglalkoztunk. Azt feltételeztük, hogy a személyek életkörülményeiben (társadalmi helyzet, kulturális szocializáció) fennálló eltéréseknek köszönhetően eltérő mintázatot mutathatnak a magyarságpreferencia, azaz a saját kultúra iránti elfogultság IAT helyzetben detektálható jelzései. Három hasonló IAT vizsgálatot végeztünk magyarországi, szlovákiai és romániai magyar diákok körében. Mindhárom vizsgálatban több név-IAT-ot teljesítettek a személyek. Az egyes vizsgálatok közötti különbséget az IAT feladat névkategorizációs feladatainak ingeranyaga (történelmi név, családi név, keresztnév) és névkategóriái (magyar vs. külföldi, illetve magyar vs. európai), illetve a melléknév kategorizációs feladatok (jó-rossz, erős-gyenge, aktív-passzív) itemei és kategóriái közötti eltérés jelentette. A *D* értékek alakulását vizsgáltuk az egyes IAT feltételekben a csoportok között. A fent említett lehetőség ellenére nem vártunk jelentős eltéréseket a *D* értékek nagyságában az alcsoportok között.

Elvárásunkkal összhangban eredményeink a minták adatainak jelentős mértékű egybevágását mutatták mindhárom IAT vizsgálatban. Az első elemzésből az derült ki, hogy keresztnévek és történelmi nevek esetén is számottevő pozitív preferencia (*D* érték) jelentkezik mindhárom vizsgálati csoportban, amikor az attribútum dimenzió az érték (jó-rossz) tengelyhez illeszkedett. Erő (erős-gyenge) és aktivitás (aktív-passzív) dimenziókban a *D* értékek elhanyagolható mértékű elmozdulását tapasztaltuk mindkét név-IAT-ban, így az enyhe csoport eltérésnek (Erő dimenzióban) nagy jelentőséget nem tulajdonítunk. A második elemzésben a három vizsgálati csoport adatai szintén nagymértékű átfedést mutattak. Jelentős pozitív preferencia jelentkezett mindhárom csoportban az IAT három név feltételben (Ismert és Ismeretlen történelmi név, Közismert családi név). A preferencia mindhárom csoportban ismeretlen történelmi nevek és közismert családi nevek esetén volt a legnagyobb mértékű. Mindhárom csoportban a *D* érték közismert történelmi nevek esetén némileg alacsonyabb volt. A harmadik elemzésben a magyar-európai név-IAT-ban kapott pozitív *D* értékek mindhárom csoportban azonosak voltak, azonos mértékű magyar preferenciát jelezve. Érdekes módon a három elemzés egybevágó feltételeiben (attribútum feladat: jó vs. rossz; név feladat: magyar vs. külföldi, vagy magyar vs. európai történelmi név) kapott *D* értékek numerikusan szinte azonosak voltak (átlagosan kb. 0,4).

Ezek a csoporteltérésekkel, illetve átfedésekkel kapcsolatos megfigyelések lehetőséget adnak a korábbi elemzésekben megfogalmazott tanulságok kiterjesztésére a magyarság részmintáira, valamennyire általános érvénnyel. A korábban mondottak, így mind a magyarországi, mind a határon túli magyar diákok csoportjáról elmondható: az implicit mérések erőteljes preferenciát jeleznek a magyarság irányába. Ez a preferencia elsősorban a történelmileg semleges, emocionálisan kevésbé telített személynevek esetén figyelhető meg. A történelmi nevek esetén tapasztalt némileg kisebb D értékek, azonban - a korábbi fejezetekben ismertetett érvek alapján - szintén erőteljes preferencia jelzéseként értelmezhetők. Ezek az eredmények nem igazolják a - főképpen nevelési és szocializációs okokból - lehetségesnek vélt csoporteltéréseket, ugyanakkor semmiképpen sem tekinthetők meglepőnek. Az eredmények azt üzenik, hogy a nemzettudat, és nemzeti érzés a magától értetődőségig jár együtt a nemzettudat és identitás részét képező elemek iránti elfogultsággal, annak ellenére is, vagy éppen annak köszönhetően, hogy, a külhoni magyarok esetén a körülvevő társadalmi-kulturális környezet felől jövő hatások nem feltétlenül ebbe az irányba hathatnak. Ugyanakkor a vizsgálat jellege miatt sejthető, hogy más (pl. explicit) mérési technikák alkalmazásával a részminták adatai közötti egybeesés nem szükségképpen jelentkezik (pl. Nosek, 2007). Szintén nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy az implicit viszonyulás mércéi nem állnának összhangban egy explicit, kérdőíves vizsgálat eredményeivel. A fentebb megfogalmazott általánosítás ellenére elképzelhető, hogy mind a magyarországi, mind a határon túl élő magyar közösségek vizsgálhatók olyan szociológiai, demográfiai, pszichológia szempontokat követő metszetekben, ahol ezek az eredmények nem feltétlenül reprodukálhatók. További vizsgálatok e tekintetben is számos érdekességgel szolgálhatnak.

SORRENDRHATÁS A SZOROZATOS PREFERENCIAVIZSGÁLATOKBAN

KONDÉ ZOLTÁN*

ABSZTRAKT

A tanulmányban az implicit preferenciák viselkedéses vizsgálatának egy megbízhatósági kérdésével foglalkoztunk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy mi történik akkor, amikor sorozatban, ugyanazon vizsgálati személyekkel több, például a kontrasztkategóriákban eltérő IAT vizsgálatot is végzünk. Az IAT effektusban megjelenő preferencia a sorozatos adatfelvétenek köszönhetően eltérőnek mutatkozhat pusztán a feladat begyakorlásából, a kategóriák, illetve az ingerek ismerőségéből adódóan, de akár a kognitív erőforrások csökkenéséből, fáradásból fakadóan is. Ezek a nem-asszociatív torzító hatások az adott IAT-ban detektált preferenciákat érinthetik a valóságos asszociációs „erőviszonyok” eltéréseitől függetlenül.

Egy magyarországi vizsgálati személyek körében végzett, három név-IAT-ból álló vizsgálatosorozat eredményeit elemeztük az IAT vizsgálatok sorrendjének változtatásával. Az egyenes sorrendi elrendezésben a sorozat kezdő eleme egy magyar-román név IAT, míg a záróelem egy európai-román név IAT volt. Fordított sorrend esetén a magyar-román, illetve az európai-román IAT-ok sorrendje fordított volt. Mindkét elrendezésben a sorozat középső eleme egy magyar-európai IAT volt. Az IAT effektus alakulását vizsgáltuk a sorrendtől függően. Azt elemeztük, hogy a 'magyar' (illetve az 'európai') kategória irányában, a 'román' kategória kontrasztjában megjelenő preferencia mértéke eltér-e attól függően, hogy a román-magyar IAT (illetve az európai-román IAT) a sorrendi elrendezés első, illetve záró tagja volt.

Az eredmények jelentős sorrendhatást mutattak: a kezdő pozícióban szereplő IAT-ban erőteljesebb preferencia jelentkezett a 'magyar' és az 'európai' kategóriák irányában, miközben ugyanezen kategóriák irányában lényegesen enyhébb preferencia jelentkezett, amikor a sorozat záró elemében szerepeltek. A kategorizációs sebesség eltéréseiből fakadó preferencia különbségek sorrendiségtől való függését hangsúlyossá teszi, hogy a válaszpontosság a sorrendtől függetlennek bizonyultak. Az eredmények arra utalnak, hogy sorozatos IAT vizsgálatokban a preferencia mutató szekvenciális változásának hátterében akár a vizsgálatok sorrendjéből adódó nem-asszociatív hatás is feltételezhető. Megfigyeléseink egy olyan tanúság irányába mutatnak, hogy a sorrendiséggel összefüggő nem kívánatos, tehát a preferenciaviszonyoktól független torzító hatás(ok) kiszűrése érdekében a sorrendiségi pozíció kontrollálására érdemes odafigyelni.

Kulcsszavak: sorrendhatás, gyakorlási hatás, fáradás, IAT hatás

* DE, Pszichológiai Intézet, Általános Pszichológiai Tanszék

8.1.1. A VIZSGÁLAT CÉLJA ÉS HIPOTÉZISEK

A fentebb bemutatott vizsgálatok mindegyikének közös sajátossága, hogy egy vizsgálati személytől több IAT vizsgálatból származó adatunk is van. Az adatgyűjtésnek ez a módja nem különleges, sok esetben, a legkülönbébb kérdésekkel összefüggésben kézenfekvőnek tűnik, - praktikus okokból (az erőforrásokkal való hatékony gazdálkodás miatt), illetve szakmai megfontolásokból is (a személyen belüli vizsgálódás preferálása a személyek közötti összehasonlítással, pl. Greenwald (1976)) - hogy ugyanazon személyek több alkalommal is részt vegyenek a vizsgálatokban. Ennek egy lehetséges módja, hogy a vizsgálati személyek külön alkalmakkor jelennek meg a vizsgálatok egyes fázisai szerint, adott esetben ugyanazon eszközök többszöri, ismételt felvételének érdekében. Másik lehetőség, hogy egy ülésben történik több adatfelvétel egyszerűsítve ezáltal is az adatgyűjtés folyamatát. Ez utóbbi esetben elképzelhető, hogy több hasonló adatgyűjtési eljárást alkalmaz a vizsgálatvezető.

Az IAT vizsgálatok területén is könnyen elképzelhető, hogy a vizsgálati személyek több IAT adatfelvételben vesznek részt egy ülésen belül, például azért, mert a vizsgálatvezető több különféle attitűdtárgy felé mutató viszonyulások iránt, ezek hasonlóságaival, eltéréseivel kapcsolatban is érdeklődik. Ilyen esetekben elvárás, illetve ellenőrizetlen előfeltevés is lehet, hogy az egymást követő mérések nem befolyásolják egymás eredményeit.

Több megelőző tanulmányban azt láttuk, hogy sorozatos IAT vizsgálatok esetén egy sajátos teljesítménymódosulás következik be. A kompatibilis és inkompatibilis helyzetekben megfigyelt reakcióidő átlagok eltérése egyre kevésbé markáns a vizsgálat sorozat vége felé haladva. Ebből következően a reakcióidő adatokból kalkulált preferenciamutató (D érték) kisebb a sorozat végén szereplő IAT vizsgálatban, mint a vizsgálat sorozat elején. Ezt a jelenséget több különböző felépítésű IAT vizsgálat sorozat esetén is megfigyeltük.

- Sorrendiségi hatást tapasztaltunk az 1. tanulmányban ismertetett keresztnév és történelmi IAT vizsgálatban: a magyar preferencia kevésbé markáns volt a későbbi történelmi név IAT-ban, mint a korábban felvett keresztnév IAT-ban.
- Fokozatosan csökkenő tendenciában megmutatkozó sorrendi hatás jelentkezett ugyanezen vizsgálat teljes adatsorának vizsgálatkor is, amit a 2. tanulmányban ismertetettünk: a D érték lényegesen kisebb volt a vizsgálat sorozat végén az aktivitás dimenzió mentén történő IAT elemzésben, mint a megelőző erő dimenzióban, és a vizsgálat legelején

felvett értékelő dimenzióban, a keresztnév- és a történelmi név-IAT-okban is.

- A kategóriapéldányokat vizsgáló 3. tanulmányunkban a *D* érték csökkenő tendenciát mutatott a vizsgálat sorozat végén felvett IAT-ok irányába, és jelentősen enyhébb preferenciát jelzett a vizsgálat végén szereplő közismert történelmi név-IAT-ban, mint a vizsgálat elején szereplő ismeretlen történelmi név vagy közismert családi-név IAT-okban.
- A referencia kategóriákat vizsgáló 5. tanulmányunkban tendenciaszerűen a záró IAT-ban alacsonyabb *D* értékeket kaptunk, mint a kezdő IAT-ban, igaz ez a különbség csak az egyik csoportban (romániai minta) volt szignifikáns.

Ezek az eltérések értelmezhetők éppen azon tényező hatásaként, mely megkülönbözteti az egyes IAT vizsgálati feltételeket egymástól. Az 1. tanulmányban, a magyar preferencia kisebb a később rögzített történelmi név IAT-ban mert történelmi neveket használó IAT vizsgálatban enyhébb elfogultság mutatkozik meg (lásd 1. tanulmány diszkusziója). Vagyis a keresztnévek és a történelmi nevek, mint ingeranyag használata mellett jelentkező preferencia minden eltérése, az ingeranyag sajátosságaiból fakad. A 2. tanulmányban, azért kapunk kisebb *D* értéket a vizsgálat végén szereplő, erő és aktivitás dimenziókban vizsgálódó IAT-okban, mint a korábban szereplő, érték dimenzióban vizsgálódó IAT-ban, mert a célkategóriák és az aktivitást, az erőt, illetve értékelést megjelenítő fogalmak közötti asszociációs kapcsolatok ténylegesen eltérnek. A 3. tanulmányban azért kisebb az közismert nevek esetén a *D* érték, mert, akár a magyar és külföldi híres emberek neveinek kiegyenlítettebb valenciája miatt, a preferencia eltérés valóban kisebb a magyar történelmi személyek javára. Az 5. tanulmányban a magyar preferencia tényleg jelentősebb a román kategóriával szembeállítva, mint az európai preferencia a románnal szemben.

Vagyis, az IAT vizsgálatok eredményei között tapasztalt eltérések az asszociációs erősségek valódi eltéréseire vezethetők vissza, és legfeljebb arról van szó, hogy a nemzeti/kulturális preferencia egy adott kontextusban vizsgálva (pl. történelmi nevek használatával) kevésbé markánsnak mutatkozik, elsősorban a kontrasztkategóriák példányainak (magyar és külföldi jeles személyiségek nevei) hasonló valenciája miatt. Azaz, az eredmények alakulását a vizsgálat felépítésének sajátosságai nem befolyásolják. Specifikusan, az 1. elemzés példáján szemléltetve, feltételezhetjük, hogy a kereszt nevekkel végzett név-IAT nem volt hatással a később felvett történelmi név-IAT eredményeire. Hasonlóképpen, a 2. tanulmányban az érték-név IAT nem befolyásolta a

rákövetkező erő-név IAT eredményeit, és ez utóbbi a záró aktivitás-név IAT eredményeit.

Ez a feltevés azonban lehet téves is. Elképzelhető ugyanis, hogy amit mi a preferenciák valódi különbségeiként értelmezünk, valójában egy technikai mellékhatás eredménye. Nem zárható ki, ugyanis, hogy az egymást követő adatfelvételek esetén megfigyelhető, sajátos tendenciát mutató teljesítménymódosulás (csökkenő D értékek) mögött, részben legalább egy, a sorozatos adatfelvétel mellett jelentkező, nem-asszociatív természetű hatás húzódik meg. Felvethető, például, hogy a vizsgálati személyek egyre gyakorlottabbakká válnak a vizsgálat során. Emiatt a teljesítményük az elvileg elképzelhető maximális hatékonyságot közelítve javul, a név és attributumkategorizációs feladatban is, a kombinált és a fordított kombinált elrendezés mellett egyaránt, sőt, a nehezebb, inkompatibilis helyzetben fokozottabban, így a kompatibilitási feltételek közötti teljesítményeltérés csökken (kisebb IAT effektust eredményezve). Például, Wittenbrink, Judd, és Park (2001) az találták, hogy egy közbeiktatott IAT vizsgálat elválasztott két azonos tartalmú IAT vizsgálat eredményei között jelentős eltérés jelentkezik a reakcióidők szintjén, különösen a nehezebb inkompatibilis elrendezésű blokkokban. Szintén gyakorlási hatásként értelmezhető, hogy az IAT 7 blokkos változatában, amikor 2-2 kompatibilis és inkompatibilis blokkot alkalmaznak, a kategorizációs hatékonyság javul a második blokkban, kompatibilis és inkompatibilis elrendezés mellett is (Werner és von Collani, 2004).

A gyakorlásból fakadó hatás, vizsgálaton belül és vizsgálatok között is, a blokkok, illetve a vizsgálatok sorrendjének vizsgálati személyek közötti kiegyensúlyozásával közömbösíthető. Ez a sorrendhatás tompítására irányuló kiegyenlítési törekvés azonban nem mindig magvalósítható. A 2. tanulmányban például a vizsgálat teljes felépítésének összetettsége nehezítette a sorrend randomizációval történő kiegyenlítését. Ezen kívül el akartuk kerülni, hogy történelmi nevek kategorizálása megelőzze keresztneveket használó IAT-okat, azt feltételezve, hogy történelmi nevekkel való szembesülés mintegy előfeszíti azt az emocionális háttérrel, melynek jelenlétét éppenséggel vizsgálni szerettük volna a keresztnevek (vagyis semlegesnek, emocionálisan neutrálisnak tekintett ingeranyag) kategorizálásakor, implicit módon feltételezve éppen a jelen tanulmányban vizsgált lehetséges áttételes hatások egy módozatát. (Egy hasonló előfeszítési hatás vizsgálatát ismertettük az extrapersonális asszociációkkal foglalkozó tanulmányunkban.) Hasonló megfontolásból rögzítettük a név-IAT-ok sorrendjét a kategóriapéldányokat vizsgáló tanulmányunkból. Ha a közismert történelmi nevekkel kapcsolatos ingeranyag mintegy megmozgatja a kollektív-

nemzeti identitáshoz tapadó emocionális kontextust, semmi értelme sem lett volna ismeretlen történelmi neveken vizsgálni ennek a kontextusnak az ismeretlenségen is átütő hatását. A fentebb utolsóként említett 5. számú tanulmányban – melyhez jelen vizsgálat voltaképpen előtanulmányként szolgált – a referencia kategóriákon alapuló IAT feltételek sorrendjét kiegyenlítettük. A eredmények szerint éppen ebben a vizsgálatban nem volt jelen a sorrendiségi hatás. (Ennek az eredménynek a beidézése némiképp elővételezi a jelen tanulmányban szereplő vizsgálat eredményeit is.) Összességében a fentebbi megfontolások alapján nem zárható ki egy olyan értelmezés, miszerint az eredmények alakulása - a vizsgálatok sorrendiségének kiegyensúlyozása híján - bizonyos mértékig, a sorrendiség, és ezen keresztül a gyakorlás hatásait is tükrözik.

A sorrendiségből fakadó nehézségek kiküszöbölésének szándékával egy kontroll vizsgálatot terveztünk, ahol megfigyelhetővé válhat a sorozatos IAT vizsgálatokban az ismételt adatfelvétel hatására esetlegesen megmutatkozó teljesítménymódosulás. Az egyik eshetőség, amit ellenőrizni kívántunk a gyakorlás hatására bekövetkező javulás, ami egyfajta gyakorlási hatást megjelenítve az IAT effektus vizsgálatok közötti tompulásában mutatkozna meg. Ezzel ellentétes irányú változás is elképzelhető, azonban, amennyiben megengedhetőnek tartjuk, hogy hosszabb sorozatvizsgálatban a kognitív erőforrások csökkennek, a személyek fáradnak, ami különösen az egyébként is nehezebb inkompatibilis elrendezés melletti kategorizációs teljesítményt érintheti, emiatt a teljesítmény romlik és az IAT effektus vizsgálatok között fokozódik.

A javuló, illetve romló teljesítmény lehetőségeit egy három egymást követő IAT mérésből álló vizsgálat sorozatban ellenőriztük. Feltevéseinket egy magyar, román és európai neveket alkalmazó IAT vizsgálatban ellenőriztük. A vizsgálat a Referencia kategóriák kérdését taglaló 5. tanulmányunkban ismertetett IAT kísérletekhez hasonló felépítésű volt. Ebben, mint fentebb láttuk megbízható 'magyar' preferencia mutatható ki erdélyi vizsgálati személyeken a 'román' és az 'európai' kategóriával szemben. Jelen vizsgálatban a vizsgálati személyeinket két csoportra osztottuk. Mindkét csoport három, a 'magyar', a 'román' és az 'európai' kategóriák párosításával kialakított történelmi név-IAT vizsgálatokban vett részt. A két csoport tagjai fordított sorrendben teljesítették az IAT vizsgálatokat. Arra voltunk kíváncsiak, hogy érinti-e a vizsgálatok sorrendje a kompatibilis és inkompatibilis blokk reakcióidő átlagainak és ezen keresztül a preferencia mutatók alakulását.

8.2. MÓDSZEREK

8.2.1. SZEMÉLYEK

A vizsgálatban 61 egyetemi hallgató vett részt. A vizsgálati személyek a DE Pszichológiai Intézetének BA-s másod és harmad éves hallgatói voltak (átlagos életkor 20,4 év). A személyeket két, egy 24 fős és egy 37 fős csoportra osztottuk (lásd lentebb). A vizsgálati személyek a vizsgálat célját és jellegét bemutató rövid szóbeli tájékoztatásban részesültek. A vizsgálatban való részvétel önkéntes volt, a részvételért cserébe anyagi ellenszolgáltatásban nem részesültek hallgatók.

8.2.2. HELYSZÍN, VIZSGÁLATI KÖRÜLMÉNYEK, ESZKÖZÖK

Az adatfelvételre a DE Pszichológiai Intézetének Általános Pszichológiai Laboratóriumában került sor. Csoportos vizsgálat zajlott egyidejűleg 9 vizsgálati személy részvételével, a vizsgálatvezető jelenlétében. A kísérleteket az Inquisit (Verziószám: 3.0, Millisecond Software, 2004) kísérletszerkesztővel, a statisztikai elemzéseket a Statistica (Verziószám: 7.1; StatSoft Inc., 2005) programcsomag segítségével hajtottuk végre. A résztvevők lényegében egyforma számítógépeken végezték el a tesztet.

8.2.3. A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE

A vizsgálatban három IAT kísérletet hajtottak végre a vizsgálati személyek egymást követően, közöttük rövid szüneteket tartva. Mindhárom IAT vizsgálat sztenderd, hét blokkos felépítésű volt. Az IAT vizsgálatok szerkezeti felépítését az 1.1. és a 1.2. TÁBLÁZAT mutatja az első tanulmányban. Mindhárom IAT-ban egy-egy attribútum és névkategorizációs feladatot kellett végrehajtani. Az attribútum kategorizációs feladat a három vizsgálatban azonos volt. Mellékneveket kellett 'jó' vagy 'rossz' kategóriákba sorolni a vonatkozó szabályokat követve. A célkategorizációs feladatban, mindhárom IAT kísérletben személyneveket kellett kategóriákba sorolni. A név kategorizáció osztályozási szempontjai (célkategorizáció párok) eltérőek voltak a három IAT-ban. Három kategóriát alkalmaztunk: 'magyar', 'európai', 'román', melyek a három név-IAT kategóriapárjait alkották. A két vizsgálati csoport abban különbözött, hogy milyen sorrendben teljesítették a három, egy-egy kategóriapár által meghatározott név-IAT-ot. Az egyik csoportban (egyenes sorrend) a 'magyar'- 'román' kategória pár a kezdő IAT-ban szerepelt, a záró IAT-ban a 'román'- 'európai' kategóriapárt alkalmaztuk. A másik csoportban (fordított sorrend) a két kategóriapár sorrendje fordított volt, vagyis a 'magyar'- 'román' kategória pár a záró IAT-ban, a 'román'- 'európai' a kezdő IAT-ban szerepelt. Mindkét

csoportban a középső IAT-ban a 'magyar'-'európai' kategóriapár szerepelt. Az IAT kísérletekben szereplő kategória párokat a 8.1. TÁBLÁZAT mutatja a kétféle sorrend esetén.

IAT SORREND	
EGYENES	FORDÍTOTT
MAGYAR-ROMÁN	ROMÁN-EURÓPAI
MAGYAR-EURÓPAI	MAGYAR-EURÓPAI
ROMÁN-EURÓPAI	MAGYAR-ROMÁN

8.1. TÁBLÁZAT. A vizsgálat szerkezeti felépítése az egyes név-IAT-ok vizsgált kategóriája és a vele szembe állított referencia kategóriák, és a kategória párok sorrendje alapján.

Az IAT kísérletek természetének megfelelően a név és az attribútum szortírozási feladatot meghatározott válaszsabályokat követve kellett végezni, melyek a kategóriák válaszkimenetekhez kapcsolódását határozták meg. A magyar-román és a magyar-európai IAT-ban értelemszerűen a 'jó'-'magyar', illetve a 'rossz'-'román' és a 'rossz'-'európai' kategóriák egybeesését tekintettük kompatibilisnek, inkompatibilisnek, pedig a 'rossz'-'magyar', illetve a 'jó'-'román' és a 'jó'-'európai' válaszegyezéseket. Mivel magyar vizsgálati személyek számára a román személyiségek nevei túlnyomó többségükben ismeretlenek, ezért a román-európai IAT-ban, az előző vizsgálattal ellentétben a 'rossz'-'román' és 'jó'-'európai' kapcsolatot tekintettük kompatibilisnek, a 'jó'-'román' és a 'rossz'-'európai' kapcsolatot inkompatibilisnek.

8.2.4. INGEREK ÉS FELADATOK

Az attribútum kategorizációs feladat ingereit és feladatait a korábbi tanulmányokban ismertettek szerint hoztuk létre (lásd. 2. tanulmányt és 2.2. TÁBLÁZAT). A névkategorizációs feladatok magyar, román és európai kategóriákhoz tartozó példányait a referencia kategóriák szerepét tanulmányozó Romániai vizsgálatunkból emeltük át. A nevek listáját lásd az ötödik fejezet 5.3. TÁBLÁZATÁBAN. Az ingerek bemutatása (prezentációs idő, hely), a válaszsabályok (válaszbillentyűk és ezek változása) és az IAT kísérletek felépítése (blokkok száma, a próbák száma a blokkokban) a korábbi tanulmányokban ismertetett módon történt.

8.3. EREDMÉNYEK

8.3.1. VÁLASZPONTOSSÁG ELEMZÉS

Mivel a felvezetésben említett két lehetőség, a gyakorlás illetve fáradás nem csak a teljesítmény hatékonyságát, hanem eredményességét is érinthető ezért az elemzés első lépésében a válaszpontosság alakulását vizsgáltuk, annak ellenére, hogy az IAT feladat során az elrontott válasz korrekciójára lehetőség van, emiatt a reakcióidő átlagok a válaszpontosság módosulását is tükrözik. A helyes válaszok százalékos arányát hasonlítottuk össze a három IAT-ban a kétféle IAT sorrend alapján különböző csoport között. A pontosság adatok alakulását a 8.2. TÁBLÁZAT szemlélteti a három IAT -ban a sorrend függvényében.

IAT	EGYENES		FORDÍTOTT	
	(MARO-MAEU-EURO)		(EURO-MAEU-MARO)	
	M _K	M _I	M _K	M _I
MAGYAR-ROMÁN	95,5 (4,34)	90,9 (6,49)	93,3 (4,63)	88,4 (5,93)
MAGYAR-EURÓPAI	93,5 (5,39)	88,9 (5,39)	92,1 (5,12)	89,1 (5,84)
EURÓPAI-ROMÁN	94 (4,05)	90,3 (6,29)	91,9 (4,37)	88,7 (5,71)

8.2. TÁBLÁZAT. A válaszpontosság százalékos alakulása a három név-IAT-ban a kétféle IAT sorrenddel jellemezhető csoportban. (M: átlag, zárójelben szórás (STD) érték; K-index: kompatibilis elrendezés; I-index: inkompatibilis elrendezés.)

Egy 3 x 2 x 2-es ismételt méréses ANOVA-t futtattunk a két csoport adataira az Név (magyar-román vs. magyar-európai vs. európai-román), Elrendezés (kompatibilis vs. inkompatibilis) személyen belüli faktorokkal és Csoport (egyenes vs. fordított) csoport faktoriall. A Név főhatás nem volt szignifikáns [$F(2,118)=2,39$; n.s.], azt jelezve, hogy mindhárom IAT vizsgálatban hasonlóan nagyfokú pontosság (92, 90 és 91 %) jellemzi a személyek teljesítményét. Az Elrendezés főhatás szignifikáns volt [$F(1,59)=103,7$; $p<0,001$], annak köszönhetően, hogy inkompatibilis helyzetekben a válaszpontosság lecsökkent (93 vs. 89%). A Csoport főhatás [$F(1,59)=2,19$; n.s.] és egyetlen interakciója sem volt szignifikáns a Név és az Elrendezés faktorokkal [$F(2,118)=1,39$; n.s.]. A szintén nem szignifikáns Csoport x Név x Elrendezés interakció [$F(2,118)=0,54$; n.s.] azt jelenti, hogy mindkét sorrendiség mellett a három IAT-ban közel hasonlóan alakult a pontosság, kompatibilis helyzetben

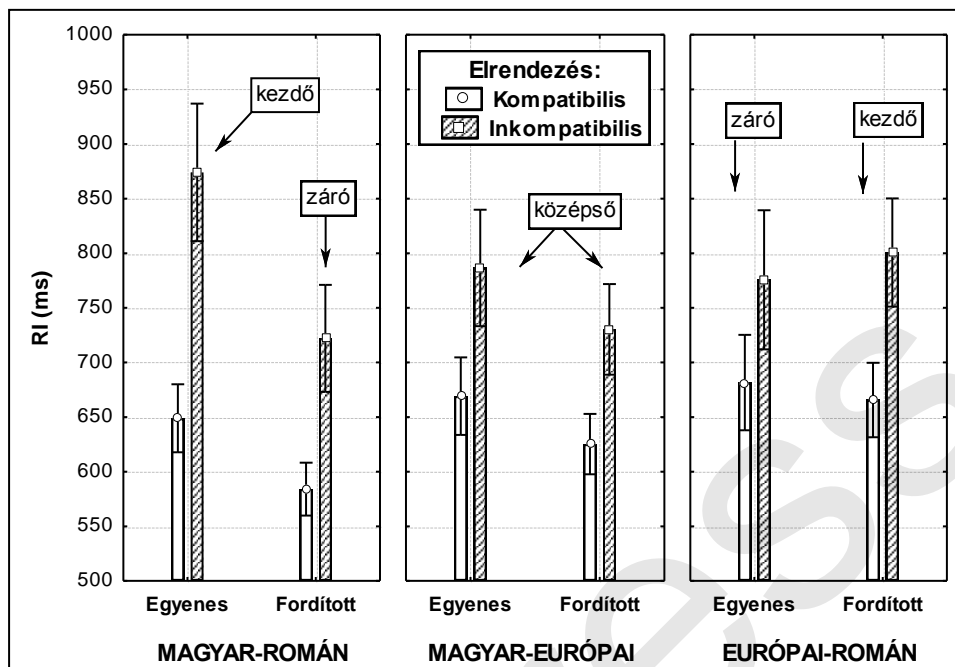
némiképp magasabb, inkompatibilis helyzetekben némiképp alacsonyabb szinten.

8.3.2. REAKCIÓIDŐ ELEMZÉS

Az elemzés második lépésében az előzőhöz hasonló elemzést végeztünk a reakcióidő adatokra. Egy 3 x 2 x 2-es ismételt méréses ANOVA-t futtattunk a Név (magyar-román vs. magyar-európai vs. európai-román), Elrendezés (kompatibilis vs. inkompatibilis) személyen belüli faktorokkal és Csoport (egyenes vs. fordított) csoport faktoralal.

A szignifikáns Név [$F(2,118)=6,32$; $p<0,01$] és Elrendezés [$F(1,59)=163,8$; $p<0,0001$] főhatások azt jelzik, hogy európai-román IAT-ban és inkompatibilis elrendezésben lényegesen lassabb átlagos reakcióidőket kaptunk. A szignifikáns Név az Elrendezés interakció [$F(2,118)=13,4$; $p<0,001$] annak volt köszönhető, hogy a kompatibilis és inkompatibilis helyzetekben kapott RI átlagok eltérése, vagyis a kompatibilitási hatás magyar-román IAT esetén lényegesen nagyobb volt, mint a másik két név-IAT-ban [$t(58)$ értékek $> 4,02$; $p<0,001$].

A két csoport közel hasonló átlagos teljesítménnyel jellemezhető [Csoport: $F(1,59)=3,68$; $p=0,059$], és mindkét csoportnál hasonlóan érvényesült a kompatibilitási hatás [Csoport x Helyzet: $F(1,59)=0,84$; n.s.]. A szignifikáns Csoport x Név interakció [$F(2,118)=22,1$; $p<0,0001$] azt jelzi, hogy a kezdő pozícióban lévő magyar-román IAT esetén a teljesítmény némiképp rosszabb (magasabb átlagos RI), mint ugyanezen IAT-ban, amikor záró pozícióban volt. Ezt erősíti a szignifikáns Csoport x Név x Helyzet interakció is [$F(2,118)=22,1$; $p<0,0001$]. A kontrasztvizsgálat eredmény szerint [$t(59)=2,96$; $p<0,001$] a kompatibilitási hatás lényegesen nagyobb a magyar-román név-IAT-ban, amikor a „magyar-jó”-„román-rossz” elrendezés a vizsgálat sorozat elején szerepelt (225 ms), mint amikor a végén (138). Ilyen sorrendtől függő kompatibilitási hatást nem kaptunk az európai-román név-IAT-ban [$t(59)=1,51$; n.s.] és értelemszerűen a rögzített pozícióban (2. hely) szereplő magyar-európai név-IAT-ban sem [$t(59)=0,47$; n.s.]. Mindezen összefüggéseket szemlélteti az 8.1. ÁBRA.

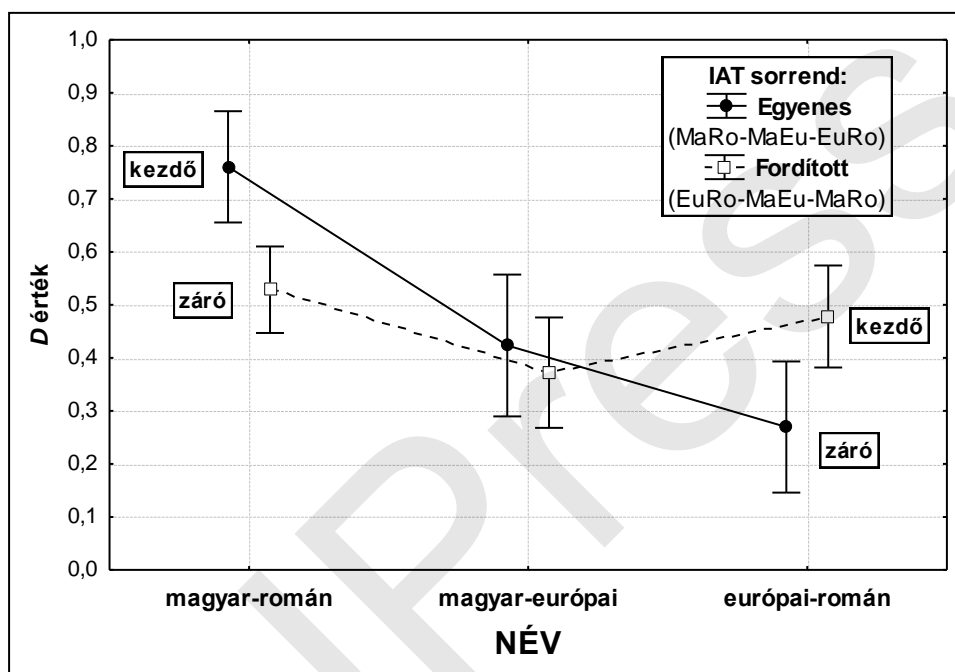
8.1. ÁBRA. A reakcióidő (RI) átlagok alakulása a három név-IAT kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkjaiban a két IAT sorrend (egyenes és fordított) alapján különböző csoportban. A magyar-román IAT az egyenes sorrend esetén kezdő, fordított sorrend esetén záró elem volt. Az európai-román IAT fordított sorrend esetén volt kezdő elem, egyenes sorrendnél záró elem volt. A magyar-európai IAT mindkét sorrend esetén a középső elem volt.

8.3.3. A *D* ÉRTÉKEK MEGHATÁROZÁSA ÉS ELEMZÉSE

Az elemzés utolsó lépésében a név-IAT-okra jellemző *D* értékek alakulását hasonlítottuk össze a két sorrendcsoportban. A *D* értékek számítása hasonlóan történt, mint a korábban ismertetett vizsgálatokban.

Egy 3 x 2-es ismételt mérések ANOVA-t futtattunk Név (magyar-román vs. magyar-európai vs. európai-román) faktorról és Csoport (egyenes vs. fordított) csoportfaktorról. A Név főhatás szignifikáns volt [$F(2,118)=18,59$; $p<0,0001$] annak köszönhetően, hogy a *D* érték magyar-román név-IAT-ban lényegesen magasabb volt, mint a másik két név-IAT-ban. A Csoport főhatás nem volt szignifikáns [$F(1,59)=0,23$; n.s.] azt sejtve, hogy az IAT-sorrend nem befolyásolja a *D* értékek alakulását. Ugyanakkor a Csoport x Név interakció szignifikanciája [$F(2,118)=10,14$; $p<0,0001$] mutatja, hogy a sorrend hatással van a *D* érték nagyságára. A kontrasztvizsgálatok szerint a vizsgálat elején szereplő magyar-román [$t(59)=3,49$; $p<0,001$] és európai-román [$t(59)=-2,66$; $p<0,001$] név-IAT-ban a *D* érték lényegesen nagyobb elfogultságot jelzett

(magasabb D érték adódott) a preferált kategória (magyar vagy európai) irányába, mint amikor ugyanezek a név-IAT-ok a vizsgálat végén szerepeltek. Más megfogalmazásban, a vizsgálat végén, több IAT elvégzését követően az IAT hatás jelentősen gyengébbnek mutatkozik, annak ellenére, hogy az IAT vizsgálat tartalma (célkategóriái) azonosak. Ezt az összefüggést jeleníti meg grafikusán a 8.2. ÁBRA.

8.2. ÁBRA A D értékek alakulása a három név-IAT-ban a két IAT sorrend (egyenes és fordított) alapján különböző csoportban. A pozitív D érték mindig a kategóriapár első tagja irányában meglévő elfogultságot jelez.

8.5. MEGBESZÉLÉS

A vizsgálatban a sorozatos IAT vizsgálatok tervezésének egy fontosnak tűnő problémájával foglalkoztunk. Van-e jelentősége annak, hogy az vizsgálat sorozat egyes egységei milyen sorrendben követik egymást? A vizsgált hatások torzulásának csupán elvi lehetőségével számolva is a válasz, és ennek megfelelően a kísérleti vizsgálatok eltervezésének gyakorlata is azt az álláspontot hangsúlyozza, hogy a torzítások elkerülésének lehetőségét randomizációval, sorrendi kiegyenlítéssel biztosítani érdemes. Vizsgálatunkban a sorrendiségből fakadó torzulás lehetőségét vizsgáltuk két ellentétes hipotézis mentén. Az egyik lehetőséget az jelentette, hogy a sorozat felvétel, és ezen keresztül a konkrét feladat végrehajtásban felgyülemlő tapasztalat, jártasság

hatására a teljesítmény egyre hatékonyabbá válik az elméleti optimum/maximum felé tartva, ami azzal a következménnyel jár, hogy a szortírozási teljesítmény javul. A másik lehetőség azzal számolt, hogy a sorozatos adatfelvétel miatt, különösen hosszabb vizsgálatokban a feldolgozó rendszer erőforrásainak kimerülése, vagy fogyása miatt a feldolgozó hatékonyság romlik és a szortírozási teljesítmény romló tendenciát mutat. Az IAT vizsgálati helyzetére vetítve, mindkét lehetőség különösen a nehezebb inkompatibilis elrendezésű feltételekben várható teljesítmény alakulására vonatkozóan fogalmaz meg elvárásokat. A kategorizációs hatékonyság fokozódását feltételezve inkompatibilis helyzetben a teljesítmény javul. A hatékonyság romlását feltételezve különösen a neheztett, inkompatibilis kategorizációs helyzetben romlik a teljesítmény. Mindkét kimenet esetén a kompatibilis és inkompatibilis helyzetekben nyújtott teljesítmény eltérésének (IAT hatás) módosulásával kell számolni a vizsgálat kezdeti szakaszát viszonyítási pontnak tekintve. A hatékonyság fokozódásával az IAT hatás csökken, a hatékonyság romlásával az IAT hatás erőteljesebbé válik. Mindkét esetben az IAT hatás a preferenciák módosulásaként, vagy eltéréseként értelmeződik, holott mindkét esetben az IAT hatás háttérben feltételezett asszociációs folyamatokon (kapcsolati erősségen) kívüli, nem (feltétlenül¹³) asszociatív természetű hatás áll. Vagyis, az IAT hatás az adatok szintjén felül, vagy alul becsli a kategoriális kapcsolatok erősségének valódi eltéréseit.

Vizsgálatunkban egy három név-IAT-ból álló vizsgálatosorozatot végeztünk két csoportban, melyek tagjai eltérő sorrendben (egyenes és fordított) teljesítették a három vizsgálatot. Az IAT-okban a kategoriális preferenciák relatív eltéréseit vizsgáltuk 'magyar' vs. 'román', 'magyar' vs. 'európai' és 'európai' vs. 'román' szembeállítások mellett. Markáns 'magyar' preferencia megjelenését vártunk a 'román' és az 'európai' kategóriák kontrasztjában, illetve enyhébb 'európai' preferenciát az 'európai' vs. 'román' kontrasztban. A preferenciák módosulását vizsgáltuk a név-IAT-ok sorrendi pozíciójától (kezdő vs. záró)

¹³ A hatékonyság javulás és romlás hatásainak is lehetséges asszociatív alapú értelmezése. Mindkettő értelmezhető úgy, hogy a feladat szabályokban rögzített válaszszabályok, és az ezekben megfogalmazott önkényes asszociatív kapcsolatok (pl. 'jó'-jobb kezes válasz, 'magyar'-jobb kezes válasz asszociációk) erősödése vagy gyengülése, illetve feldolgozás döntési (válaszszervezés) és nem döntési komponensei (válaszvégrehajtás) válnak inkább vagy kevésbé hatékonyabbá. Ebben a megközelítésben, azonban nem arról van szó, hogy a teljesítmény eltérés a kategóriareprezentációk ('magyar'-'jó' vs. 'magyar'-'rossz') közötti eleve adott asszociációk erősségét tükröznék vissza, amit az IAT hatás asszociatív magyarázata hangsúlyoz.

függően a két vizsgálati csoport (egyenes sorrend vs. fordított sorrend) összehasonlításával.

Az eredmények szerint mind a reakcióidő adatok, mind a preferencia mutató (D érték), konstansan magas válaszpontosság mellett, érzékenynek bizonyult a sorrendiség manipulációjára: a magyar-román és az európai-román IAT eredményei (az utóbbi csak a D értékben) jelentősen eltértek attól függően, hogy a kérdéses IAT a sorozat kezdő, vagy záró eleme volt. Mindkét esetben a (magyar, illetve az európai) preferencia jelentősebbnek bizonyult a sorozatkezdő IAT-ban, mint a sorozat záró IAT-ban. A sorozat középső elemét jelentő magyar-európai IAT-ban a teljesítményadatok hasonló magyar preferenciát jeleztek mindkét csoportban.

Az IAT vizsgálatok eredményeinek tartalmi értelmezése általában nem teszi szükségessé a technikai részletekkel kapcsolatos sajátosságok figyelembe vételét. Az átlagolt teljesítménymutatók szintjén a személyeket jellemző kategoriális preferenciák erőteljessége és irányultsága (jelen esetben a románnal szembeni erőteljes magyar preferencia, illetve a románnal szembeni enyhe európai preferencia) meggyőzően demonstrálható. Ha a technikai részletek sajátosságai nem gyakorolnak jelentős hatást a teljesítménymutatók alakulására. Jelen vizsgálatunk eredményei viszont éppen azt mutatják, hogy a sorrendiséggel kapcsolatos technikai részletek jelentősen befolyásolhatják a preferencia mértékének detektálási lehetőségét. Az is látható, hogy a sorrendi befolyás hatóereje nem csak a preferencia mértékének, hanem irányultságának értelmezését is érintheti, amennyiben egy preferencia meglétéről, vagy a semlegességet jelentő 0 értéktől való eltérésének kérdéséről van szó. Ezek a nehézségek az eredmények csoportszintű értelmezésekor nem feltétlenül jelentenek gondot, amennyiben a sorrendiség kiegyenlített. Ez az IAT-vizsgálatokban általános gyakorlat. Jelentősebb gondot jelenthetnek azonban, az IAT eredmények egyéni szintű értelmezésekor. Egy vizsgálati személy, aki történetesen az egyenes sorrendű csoportba tartozott, erőteljesebb magyar preferenciával jellemezhető, mint az a személy, aki a fordított sorrendű csoportban tartozott.

Ezek a megfigyelések az IAT módszer sorozatos adatgyűjtés részeként történő alkalmazása, illetve az adatok értelmezése a technikai részletekre is figyelemmel levő körültekintő tervezést és megfontoltságot igényel.

DUPress

KOMPATIBILITÁSI SORRENDHATÁS

KONDÉ ZOLTÁN* ÉS VARGA MÁRK MÁRIÓ**

ABSZTRAKT

A tanulmányban az úgynevezett kompatibilitási sorrend IAT effektust érintő hatását ellenőriztük. A kompatibilitási sorrendhatás azt jelenti, hogy az IAT effektus nagysága jellegzetesen eltérőnek mutatkozik attól függően, hogy a kompatibilisnek tekintett kategória-válasz elrendezésű blokk az IAT vizsgálat első vagy második szakaszában szerepel-e. A kategorizációs teljesítmény eltérése a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkok között jellemzően nagyobb, amikor a kompatibilis elrendezésű blokkok megelőzik az inkompatibilis elrendezésű blokkokat (egyenes sorrend) mint amikor követik (fordított sorrend). Tanulmányunkban a sorrendi hatást elemeztük három független, az attribútum és célkategorizációs feladatok alapján különböző tartalmú név-IAT vizsgálatban nyert adatokon. Az első elemzésben 'magyar' és 'európai' történelmi név IAT-ok adatait elemeztük, melyek az attribútum kategorizáció dimenziói (érték, erő, aktivitás) alapján különböztek. Markáns IAT effektus mellett (Keresznév IAT érték dimenzióban) jelentős sorrendi hatást találtunk reakcióidő adatokban és D értékben is: erősebb magyarpreferencia jelentkezett egyenes, mint fordított sorrend esetén. Amikor az IAT hatás enyhébb volt (Történelmi név IAT érték dimenzióban), vagy elhanyagolható mértékű volt (erő és aktivitás dimenzió mindkét névfeltételben) a sorrendhatás az esetek túlnyomó többségében nem volt kimutatható. A második elemzésben eltérő magyarpreferenciát tükröző (ismeretlen és ismert történelmi, ismert családi) név IAT adatait elemeztük. A sorrendhatás sem a reakcióidő adatokon sem a D értékek alapján ezúttal nem volt jelentős. A harmadik elemzésben a kategoriális preferencia és a blokkosorrend kapcsolatát különböző kontrasztkategóriák szembeállításával vizsgáltuk. Erősebb IAT hatás mellett szignifikáns sorrendhatást találtunk a reakcióidő adatokon és a D értékeken végzett elemzésekben is. Az eredmények azt mutatják, hogy a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkok sorrendje hatással lehet a kétféle blokkban nyújtott kategorizációs hatékonyságra, és ezen keresztül a preferenciák nagyságát jelző IAT effektusra. Ugyanakkor a sorrendhatás az IAT effektus abszolút értékétől függhet: erőteljesebb preferenciák esetén (magasabb D értékek) a blokkosorrend jelentősebben módosíthatja (felerősítheti vagy tompíthatja) a preferenciamutatót. A kompatibilitási sorrendhatás kiegyensúlyozottabb preferenciaviszonyok esetén, vagy IAT szerű elrendezést követő kettős feladatban (pl. erő vagy aktivitás attribútum dimenzióban) nem jelentkezik. Ez utóbbi esetben a kategóriák kompatibilitása csupán a válaszsabályok átfedéséből adódik, de kategóriák közötti emocionális összhangként nehezen értelmezhető.

Kulcsszavak: kompatibilitási sorrendhatás, D érték, IAT hatás

* DE, Pszichológiai Intézet, Általános Pszichológiai Tanszék

** Pszichológia MA szakos hallgató, DE, Pszichológiai Intézet

9.1. A VIZSGÁLAT CÉLKITŰZÉSE ÉS FELTÉTELEZÉSEI

Az IAT vizsgálatok megjelenése óta ismert jelenség, hogy az IAT effektus, vagyis a kategorizációs teljesítmény kompatibilis és inkompatibilis blokkok közötti eltérése jellegzetesen összefügg a kétféle elrendezésű blokkok sorrendjével (Greenwald, McGhee és Schwartz, 1998; Greenwald, Nosek és Banaji, 2003; Nosek, Greenwald és Banaji, 2005). A blokkok kompatibilitási sorrendjén alapuló teljesítménymódosulás jelen elemzésünk tárgya.

Az IAT módszer egyik lényeges sajátosságát jelenti a kategorizációs szabályok blokkok közötti eltérése. Az egyik elrendezés mellett a kategória-válasz szabályok úgy vannak meghatározva, hogy az egyik célkategória a pozitív attribútum kategória válaszkimenetével egyezik meg, a másik célkategória, pedig a negatív attribútum kategória válaszkimenetével. A vizsgálat másik felében a kategória-válasz szabályok úgy változnak meg, hogy a célkategóriákhoz rendelt válaszok felcserélődnek, míg az attribútum kategóriák válaszai nem változnak. Ennek megfelelően, a vizsgálat első és második felében a kétféle feladat (cél- és attribútum kategorizáció) kategória-válasz szabályai eltérő módon vannak egymással átfedésben. Az egyik elrendezés mellett a kategorizációs hatékonyság jellemzően jobb, rövidebb válaszidők és nagyobb válaszpontosság figyelhető meg. Ha nincs előzetes elvárásunk a preferenciákat illetően, akkor az a kategória-válasz elrendezés tekinthető emocionális értelemben kompatibilisnek, összhangzónak, amelyik mellett jobb teljesítmény jelentkezik, inkompatibilisnek pedig az, amelyik mellett a teljesítmény rosszabb. (Ha van előzetes elképzelésünk a preferenciákról, akkor az okoskodás megfordul és az eleve kompatibilisnek tekintett elrendezés mellett várhatjuk a jobb teljesítményt (ami természetesen nem feltétlenül mindig figyelhető meg a teljesítményben).

Az IAT módszer szerkezeti felépítéséből szükségképpen következik, hogy a két elrendezés közötti különbség egyúttal a vizsgálat két szakasza közötti (két-két blokkjában megjelenő átlagolt teljesítménybeli) különbséget jelent, vagyis a vizsgálat első és a második fele közötti különbséget. A kétféle elrendezés, vagyis a kompatibilis és inkompatibilis blokkok közötti teljesítmény eltérés elvileg független attól, hogy a vizsgálati személy melyik, a kompatibilis vagy az inkompatibilis elrendezésű kategória-válasz szabállyal szembesül előbb. A teljesítmény eltérés az átlagolt teljesítmény szintjén jelentkezik, a kedvezőbb elrendezés mellett a kategorizáció mindig hatékonyabb, a sorrend elvileg indifferens. Ennek ellenére már az eljárás kifejlesztésének fázisában felfigyeltek arra (pl. Greenwald és mtsai, 1998; 2003), hogy a kategorizációs hatékonyságbeli eltérés, vagyis a kompatibilis és az inkompatibilis elrendezés melletti

teljesítmény eltérése, így az ebből kalkulált IAT effektus nagyobb, ha a kompatibilis elrendezésű blokkok a vizsgálat első felében szerepelnek (lásd még Klauer és Mierke, 2005). Ez az úgynevezett *kompatibilitási sorrend hatás*. A sorrendhatás az IAT effektus asszociatív, illetve alternatív értelmezési lehetőségeinek egyik ütközőpontja. A jelenség értelmezési lehetőségeiről a csatlakozó elméleti kötetben részletesebben is ejtettünk szót (lásd, Kondé 2017, különösen a 4.2.4. részben). Jelenleg csupán annyit hangsúlyoznánk, hogy amennyiben az IAT effektus lényegi forrása a fogalmi reprezentációk közötti asszociációs kapcsolatok eltérő ereje (ha, tehát az IAT eljárást ezen asszociációs erőviszonyok tiszta mérési módszerének tekintjük), akkor a kompatibilitási sorrend hatás nem kellene, hogy jelentkezzen. Ha azonban mégis megjelenik, az szükségképpen egy olyan hatásra utal, mely nem az asszociációk erősségéből származik. A jelenség alternatív (az asszociációs magyarázattal nem feltétlenül összhangban lévő) magyarázatai a sorrendhatás háttérében jellemzően a feldolgozó rendszer kontrollálásában, szabályozásában közreható végrehajtói, ellenőrző-figyelmi rendszer erőforrásainak (extra) megterhelését, illetve kimerülését feltételezik (lásd pl. Mierke és Klauer, 2001, 2003; Klauer és Mierke, 2005; Messner és Vosgerau, 2010). A (blokkok között) váltakozó szabályok hatékony alkalmazása kontrollált (erőforrás igényes, figyelmeleg terhelő, lassabb) feldolgozást eredményez, mely az automatikusan érvényesülő (gyors, azonnali, nem vagy nehezen változtatható, elfedhető), itt érzelmi jellegű hatások mellett jelentkező szennyező (confounding) faktorként értelmezhető, mely az eredmények ún. eljárás-specifikus változatosságának (method specific variancia) forrása. Az elméleti vonatkozásokon túlmenően, a kompatibilitási sorrendhatás, illetve ennek összefüggése a kognitív rugalmassággal, illetve a kontroll hatékonyságával azt is jelenti, hogy a preferenciák (sztenderd felépítésű) IAT módszertanhoz kötődő egyéni szintű kiértékelése a sorrendhatás kontrollálása nélkül, illetve a kognitív képességek egyéni eltéréseit figyelmen kívül hagyva megbízhatósági problémákat vet fel (pl. Klauer és mtsai, 2010; Back és mtsai, 2005; McFarland és Crouch 2002).

Mindezek fényében a blokkok sorrendiségéből fakadó nem-asszociatív hatás kiszűrése (például a vizsgálat szerkezetének megváltoztatásával, amihez lásd az elméleti áttekintés alternatív módszereket bemutató fejezeteiben említett SB-IAT, IAT-RF, EAST módszereket), vagy legalább kontroll alatt tartása szükséges, például statisztikai módszerekkel (lásd pl. McFarland és Crouch, 2002), vagy olyan módosítások eszközzésével, mint pl. extra blokkok közbeiktatása (Nosek, Greenwald, Banaji, 2005; Werner és Collani, 2004).

A kompatibilitási sorrend effektus sztenderd IAT-on belüli kontrollálásának egy kézenfekvő módja a kompatibilis, illetve az inkompatibilis blokkokkal kezdődő sorozatok kiegyenlítése a vizsgálat egészén belül, vagyis a vizsgálati személyek között. Ez jellemzően úgy történik, hogy a páratlan sorszámú vizsgálati személyek kompatibilis elrendezéssel, a páros sorszámú személyek inkompatibilis elrendezéssel kezdenek. Ez a megoldás biztosítja a sorrendhatásból adódó torzulás szinten tartását, csoportszinten. Ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy egyéni szinten, vagyis az implicit preferenciák egyénre vetített becslésekor, természetesen ez az eljárás nem jelent megoldást.

Jelen tanulmányban a kompatibilitási sorrend hatást vizsgálatuk a korábbi tanulmányainkban ismertetett vizsgálatok adatain. Arra voltunk kíváncsiak, hogy megfigyelhető-e a blokkok sorrendjétől függő eltérés az IAT hatásban, azaz a kategorizációs hatékonyság kompatibilis és inkompatibilis elrendezésekben jelentkező eltérésében, ezen keresztül az implicit preferencia mértékében. Az elemzésbe három vizsgálat adatait vontuk be. A vizsgálatokban sztenderd, 7-blokkos felépítésű IAT-okat vettünk fel. A három elemzés eltérése a személyek életkorától, élethelyzetétől, a vizsgálat részleteinek kisebb eltéréseitől eltekintve, lényegében a vizsgálatban alkalmazott ingeranyag különbözőségéből adódott. Az első elemzésben magyar, illetve külföldi történelmi neveket alkalmaztunk, az érték, az erő, illetve az aktivitás dimenzióiba tartozó melléknév mellett (lásd részletesen az első két tanulmányt). Itt, tehát az attribútum kategorizációs feladat jellegzetességei alapján vizsgálhattuk meg a kompatibilitási sorrend befolyását az IAT effektusra. A második elemzésben a névkategorizációs feladat ingeranyagának (magyar és külföldi nevek) ismertségét variáltuk. A harmadik elemzésben a névkategorizációs feladat kategóriapárjait változtattuk. Mindkét utóbbi elemzésben az attribútum kategorizáció az értékelő dimenzióban történt. Elvárásunk a szakirodalmi megfigyelések alapján az volt, hogy a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű feltételek sorrendisége, azaz, hogy a vizsgálat első, vagy a második szakaszában szerepelnek-e befolyással lesz az IAT effektus nagyságára: kompatibilis-inkompatibilis sorrend esetén felerősítve, fordított sorrend esetén tompítva azt. E feltételezett, elvárt hatásmódosulást tanulmányoztuk reakcióidő és D érték adatokon további elvárás nélkül, feltáró jelleggel az attribútum és a célkategorizációs feladat tartalmától függően.

A vizsgálatok részleteit a korábbiakban ismertettük. Jelen keretek között csupán a kompatibilitási sorrend hatás szempontjából lényeges vizsgálati körülményeket ismertetjük.

A KOMPATIBILITÁS ÉS A KOMPATIBILITÁSI BLOKKSORREND A VIZSGÁLATOKBAN

Valamennyi IAT vizsgálatban egy attribútum és egy névkategorizációs feladatot kellett teljesíteni az IAT-ra jellemző sajátos feladathelyzetben. Kompatibilitási viszonyról a két feladat kategóriáinak és a megfelelő válaszoknak a sajátos kapcsolódása esetén beszélünk. Kompatibilis az az elrendezés, amikor a vizsgált, pozitíven értékelt cél kategória ugyanahhoz a válaszkimenethez rendelődik, mint a pozitív értéktartalmat kifejező attribútum kategória (és egyidejűleg a negatívan értékelt célkategória és a negatív értéktartalmú attribútum kategória). Ilyenkor a célkategóriák irányában fennálló emocionális vagy attitüdinális beállítódás és az értékelő kategorizáció a válaszsabályok mentén sajátos összhangban van. Vizsgálataink alapfeltevése az volt, hogy a 'magyar' kategória a 'külföldi' kategóriával szembeállítva egy sajátos emocionális aszimmetriát jelenít meg. Ennek megfelelően a 'magyar' célkategória és a 'jó' attribútum kategória (egyúttal a 'külföldi' célkategória és a 'rossz' attribútum kategória válaszsabályok mentén történő átfedéseit kompatibilis elrendezésnek tekintettük. A kategória-válasz szabályok mentén létrejövő kompatibilis és inkompatibilis elrendezéseket szemlélteti az 1.1. ÁBRA az első tanulmányban.

A KOMPATIBILIS ÉS INKOMPATIBILIS ELRENDEZÉSŰ BLOKKOK SORRENDJE		
BLOKK	EGYENES	FORDÍTOTT
KOMBINÁLT	KOMPATIBILIS	INKOMPATIBILIS
KOMBINÁLT	KOMPATIBILIS	INKOMPATIBILIS
FORDÍTOTT KOMBINÁLT	INKOMPATIBILIS	KOMPATIBILIS
FORDÍTOTT KOMBINÁLT	INKOMPATIBILIS	KOMPATIBILIS

9.1. TÁBLÁZAT. A kombinált és fordított kombinált kísérleti blokkokban érvényes kategória-válasz elrendezések (kompatibilis, inkompatibilis).

A kompatibilitási blokkok sorrendisége azt jelenti, hogy az IAT vizsgálat legfontosabb szerkezeti elemeiben, azaz a vizsgálat első szakaszában szereplő kombinált blokkokban és a második szakaszban szereplő fordított kombinált blokkokban (gyakorló és teszt blokkokban egyaránt) milyen kategória válasz szabályátfedések (kompatibilis vagy inkompatibilis) jellemzőek. Az egyik sorrend esetén a vizsgálat elején kompatibilis kiosztás érvényesül, míg a vizsgálat második felében inkompatibilis. Ezt a sorrendi elrendezést nevezzük a továbbiakban *egyenés* sorrendnek. A másik sorrend esetén a kompatibilis és

inkompatibilis elrendezésű blokkok sorrendje fordított. Ezt a sorrendi elrendezést *fordított* sorrendnek nevezzük. A vizsgálati személyek egyik fele (a páratlan sorszámú személyek) az egyenes sorrendnek, a vizsgálati személyek másik fele (páros sorszámú személyek) a fordított sorrendnek megfelelően sorrendben teljesítette a kombinált feladtblokkokat. A 9.1. TÁBLÁZAT mutatja a két lehetséges sorrendet.

9.2. I. ELEMZÉS

Jelen elemzés a 2. tanulmányban teljes részletességében ismertetett vizsgálatok adataira épül. A név-IAT-ok részleteit (ingerek, válaszsabályok, felépítés stb.) az említett fejezet mutatja be. A vizsgálatban 143 személy adatait dolgoztuk fel.

A KOMPATIBILITÁS JELENTÉSE A VIZSGÁLATBAN

A vizsgálat hat név-IAT feltételeiben keresztneveket, illetve történelmi neveket kellett a 'magyar' vagy a 'külföldi' kategóriák valamelyikébe besorolni. A keresztnév-IAT-ok és történelmi név-IAT-ok attribútum kategorizációs feladataiban a mellékneveket a 'jó' vs. 'rossz' (érték dimenzió), vagy az 'erős' vs. 'gyenge' (erő dimenzió), vagy az 'aktív' vs. 'passzív' (aktivitás dimenzió) kategóriapárok mentén kellett szortírozni. Az attribútum és a névkategorizációs feladatok válaszsabályainak átfedése alapján különböztetünk meg kompatibilis és inkompatibilis elrendezéseket.

A kompatibilis és inkompatibilis kategória-válasz elrendezéseket mutatja be a 9.2. TÁBLÁZAT az érték, erő és aktivitás dimenzióknak megfelelően IAT kísérletekben.

A KOMBINÁLT BLOKKOK KATEGÓRIA-VÁLASZ ÁTFEDÉSEI				
NÉV	KOMPATIBILIS		INKOMPATIBILIS	
	MAGYAR	KÜLFÖLDI	MAGYAR	KÜLFÖLDI
ÉRTÉK	JÓ	ROSSZ	ROSSZ	JÓ
ERŐ	ERŐS	GYENGE	GYENGE	ERŐS
AKTIVITÁS	AKTÍV	PASSZÍV	PASSZÍV	AKTÍV

9.2. TÁBLÁZAT. Az attribútum dimenziók (érték, erő aktivitás) és a névkategóriák (magyar, külföldi) alapján kialakított kategória-válasz elrendezések (kompatibilis, inkompatibilis) a Keresztnév-IAT-ban és a Történelmi név-IAT-ban.

9.2.1. EREDMÉNYEK

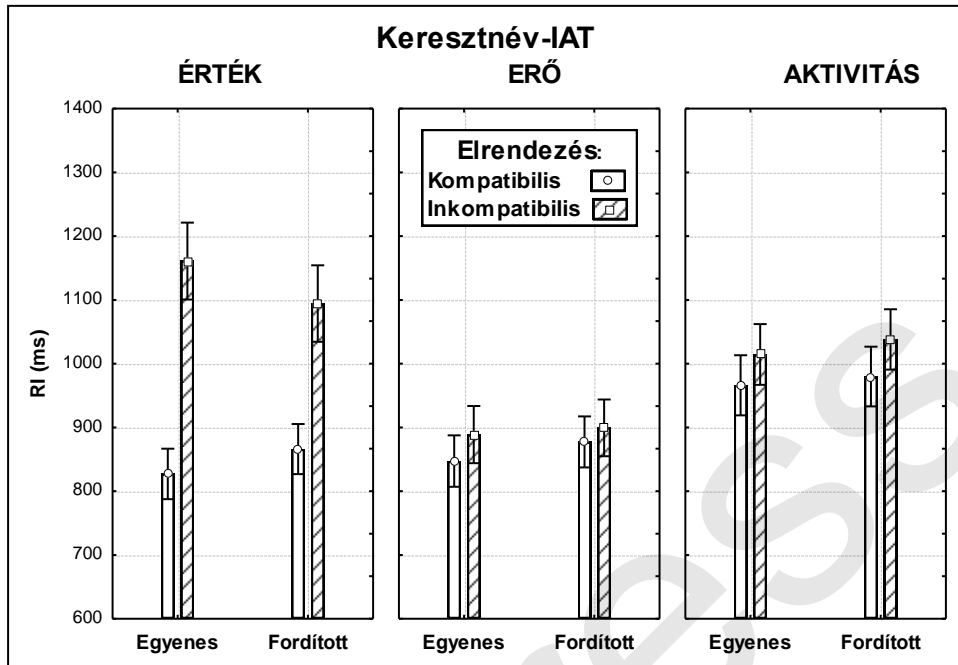
9.2.1.1. REAKCIÓIDŐELEMZÉS

Az elemzésben a Keresztnév- és a Történelmi név-IAT-ok adatainak vizsgálatakor is a Dimenzió (érték vs. erő vs. aktivitás) és az Elrendezés (kompatibilis vs. inkompatibilis) személyen belüli, a Blokkrend (egyenes vs. fordított) személyek közötti faktor volt.

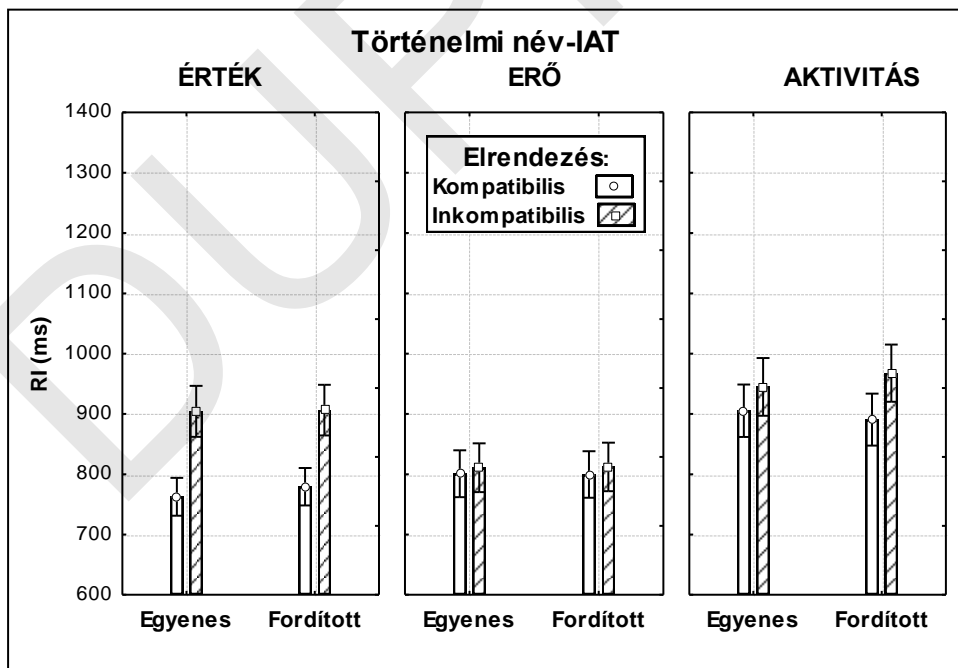
A reakcióidő adatokon egy 3 x 2 x 2-es ismételtméréses ANOVA-t futtattunk a fent említett faktorokkal. A Keresztnév-IAT-ok és Történelmi név-IAT-okban jelentkező Dimenzió főhatás [$F(2,282)$ értékek > 84,5; $p < 0,0001$], Elrendezés főhatás [$F(1,141)$ értékek > 95,2; $p < 0,0001$] és Dimenzió x Elrendezés interakció [$F(2,282)$ értékek > 46,4; $p < 0,0001$] szignifikanciájának háttérét a 2. tanulmányban ismertettük. Jelen elemzésben csak a Blokkrend főhatását és interakcióit taglaljuk bővebben.

A Keresztnév-IAT-ban a Blokkrend főhatása [$F(1,141)=0,08$; n.s.] és a Dimenzió x Blokkrend interakció [$F(2,282)=1,75$; n.s.] nem volt szignifikáns. Szignifikáns volt ellenben a Blokkrend x Elrendezés [$F(1,141)=4,6$; $p < 0,05$] interakció, és a Blokkrend x Dimenzió x Elrendezés [$F(2,282)=7,36$; $p < 0,001$] interakció is. Ezek az eredmények azt jelzik, hogy a kompatibilis-inkompatibilis blokkok sorrendje erősen hatást gyakorolt a kompatibilitási hatás nagyságára. Egyenes sorrend esetén (azaz, amikor a kompatibilis elrendezés a vizsgálat első szakaszában szerepelt) a reakcióidő eltérés a kompatibilis és inkompatibilis blokkok között lényegesen nagyobb volt, mint fordított sorrend esetén. A kontrasztvizsgálat szerint kompatibilitási sorrend hatás az érték dimenzióban volt jelentős [$t(141)=3,36$; $p < 0,01$], az erő és az aktivitás dimenzióban, ahol önmagában a kompatibilitási hatás sem jelentkezett, nem volt szignifikáns [$t(141)$ értékek < 0,86; n.s.]. A Történelmi név IAT-ban sem a Blokkrend főhatás [$F(1,141)=0,029$; n.s.], sem egyetlen interakciója sem volt szignifikáns [$F(2,282)$ értékek < 2,12; n.s.], azt jelezve, hogy a kompatibilitási sorrend nincs hatással az IAT effektus (a kompatibilis és inkompatibilis RI átlagok különbsége) megjelenésére.

Mindezen összefüggéseket szemlélteti a 9.1. ÁBRA a Keresztnév-, és 9.2. ÁBRA a Történelmi név-IAT alapján.

9.1. ÁBRA. A kompatibilis és inkompatibilis RI-k a blokkrendtől függően (Egyenes: Kompatibilis előbb; Fordított: Inkompatibilis előbb) az Érték-, Erő- és Aktivitás-Keresztnév-IAT-okban.

9.2. ÁBRA. A kompatibilis és inkompatibilis RI-k a blokkrendtől függően (Egyenes, Fordított) az Érték-, Erő- és Aktivitás-Történelmi név-IAT-okban.

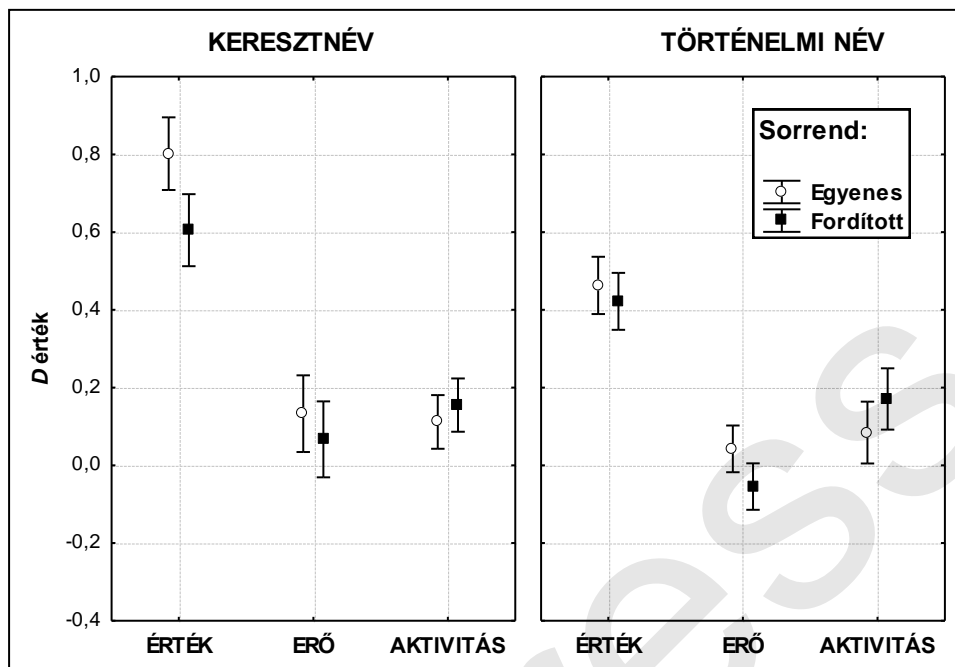
9.2.1.2. A *D* ÉRTÉKEK ELEMZÉSE

A *D* értékek összehasonlítására két 3 x 2-es ANOVA-t futtattunk Dimenzió (érték vs. erő vs. aktivitás) személyen belüli és Blokkrend (egyenes vs. fordított) személyek közötti faktorról a Keresztnev-IAT és a Történelmi-név IAT adataira külön.

A Keresztnev-IAT-ok adatain a szignifikáns Dimenzió főhatás [$F(2,282)=141,2$; $p<0,0001$] azt jelzi, hogy a *D* értékek eltérőek voltak az attribútum dimenziótól függően. A kontrasztvizsgálat szerint a jó-rossz (érték) dimenzióban lényegesen nagyobb volt a *D* érték, mint a másik két dimenzió esetén [$t(140)$ értékek $>13,23$; $p<0,001$]. A Blokkrend főhatás [$F(1,141)=3,05$; $p=0,083$] tendenciaszerűen jelezte, hogy magasabb a *D* érték, amikor a kompatibilis blokkok a vizsgálat elején szerepelnek. A Blokkrend x Dimenzió interakció [$F(2,282)=4,44$; $p<0,01$] szignifikanciája arra utal, hogy a blokkrend eltérő hatással volt a *D* értékek alakulására a három IAT-ban. A kontrasztvizsgálat szerint érték dimenzióban a *D* érték jelentősen nagyobb volt [$t(141)=2,96$; $p<0,01$] egyenes sorrend esetén, mint fordított sorrend esetén. Ugyanakkor sem az erő [$t(141)=0,94$; n.s.] sem az aktivitás [$t(141)=0,88$; n.s.] dimenzióban a *D* érték nem tért el jelentősen a kompatibilis és inkompatibilis blokkok sorrendjétől függően.

A Történelmi név-IAT-ok adatain a szignifikáns Dimenzió főhatás [$F(2,282)=88,7$; $p<0,0001$] ezúttal is annak volt köszönhető, hogy a jó-rossz (érték) dimenzióban lényegesen nagyobb volt a *D* érték, mint a másik két dimenzió esetén [$t(140)$ értékek $>9,12$; $p<0,001$]. A Blokkrend főhatás [$F(1,141)=0,29$; n.s.] nem volt szignifikáns. Ugyanakkor a Blokkrend x Dimenzió interakció [$F(2,282)=3,69$; $p<0,05$] szignifikanciája arra utal, hogy a blokkrend eltérően befolyásolta a *D* értékek alakulását a három IAT-ban. A kontrasztvizsgálat szerint a reakcióidővizsgálattól eltérően az erő dimenzióban volt jelentősen nagyobb a *D* érték [$t(141)=2,26$; $p<0,05$], amikor a kompatibilis blokkok hamarabb szerepeltek (egyenes sorrend). Sem az érték [$t(141)=0,78$; n.s.] sem az aktivitás [$t(141)=1,53$; n.s.] dimenzióban a *D* érték nagysága nem függött a kompatibilis és inkompatibilis blokkok sorrendjétől.

A *D* értékek alakulását a Keresztnev- és a Történelmi név-IAT-okban a 9.3. ÁBRA szemlélteti.

9.3. ÁBRA. A D értékek a Keresztnév- és Történelmi név-IAT-okban az attribútum dimenziók (érték, erő, aktivitás) szerint a blokkсорrendtől függően (Egyenes, Fordított).

9.2.2. MEGBESZÉLÉS

Az első elemzés eredményei a kompatibilitási sorrend hatásra nézve némileg vegyes képet mutatnak. Az elvártnak megfelelő sorrendhatást kaptunk a keresztnéveket és értékelő kifejezéseket alkalmazó IAT vizsgálatok eredményeiben, mind a reakcióidő, mind a D érték elemzése alapján. Mindkét mutató alapján a név és jelző kategorizáció lényegesen hatékonyabb volt kompatibilis elrendezés mellett (magyar-jó), mint inkompatibilis elrendezésben (magyar-rossz), azaz egyenes elrendezésben, amikor a kompatibilis elrendezés a vizsgálat első szakaszában szerepelt. Fordított sorrend esetén, amikor az első szakasz inkompatibilis elrendezésű volt az IAT hatás lényegesen enyhébb volt. Történelmi nevek és értékelő melléknevek alkalmazásakor, noha a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkok között markáns teljesítmény eltérés (azaz IAT hatás) volt mind reakcióidőben, mind D értékben, a blokkok sorrendje az IAT hatás nagyságát nem befolyásolta. Az elemzés másik tanulsága, hogy olyan helyzetekben, amikor az IAT hatás (a kompatibilis és inkompatibilis elrendezés mellett mutatott teljesítmény eltérése) lényegében elhanyagolható volt (0-0,1 körüli D érték), a különböző elrendezésű blokkok sorrendje nem számított. A reakcióidő elemzés 2 x 6, azaz 12 feltételéből 8 esetben, D érték vizsgálatban a 2

x 3 feltételből 4-ben nem mutatkozott IAT hatás (lényegében az erő és aktivitás dimenzióba tartozó attribútumokat alkalmazó név-IAT-okban). Mindezen esetekben csupán egy alkalommal, a történelmi név-erő IAT-ban mutatkozott jelentősnek a sorrendhatás. Ez utóbbi megállapításnak fényében az eredményeink arra utalnak, hogy a kompatibilitási sorrendhatás enyhe, vagy elhanyagolható IAT hatás mellett nem érinti jelentősen a preferenciamutatók alakulását, erőteljesebb IAT hatás esetén, azonban (lásd 0,6-0,8 *D* érték a keresztnév IAT ban) a blokkok sorrendje jelentősen tompíthatja (vagy erősítheti) a detektált preferenciák mértékét.

9.3. II. ELEMZÉS

A vizsgálat részleteit (ingerek, válaszsabályok, felépítés stb.) a kategória példányokkal összefüggő hatásokat vizsgáló tanulmányunkban (3. tanulmány) ismertettük. A vizsgálatban 109 személy adatait dolgoztuk fel.

A KOMPATIBILITÁS JELENTÉSE A VIZSGÁLATBAN

A résztvevők három név-IAT vizsgálatot végeztek. Mindhárom IAT attribútum kategorizációs feladataiban 'jó' vagy 'rossz' kategóriákba kellett mellékneveket sorolni. A név-IAT-ok célkategorizációs feladataiban ismeretlen történelmi neveket, közismert családneveket, illetve közismert történelmi neveket kellett 'magyar' vagy 'külföldi' kategóriákba sorolni.

A kompatibilis és inkompatibilis kategória-válasz elrendezéseket a három IAT kísérletben szemlélteti a 9.3. TÁBLÁZAT.

NÉV	A KOMBINÁLT BLOKKOK KATEGÓRIA-VÁLASZ ÁTFEDÉSEI			
	KOMPATIBILIS		INKOMPATIBILIS	
	MAGYAR	KÜLFÖLDI	MAGYAR	KÜLFÖLDI
ISMERETLEN TÖRTÉNELMI	JÓ	ROSSZ	ROSSZ	JÓ
KÖZISMERT CSALÁDI	JÓ	ROSSZ	ROSSZ	JÓ
KÖZISMERT TÖRTÉNELMI	JÓ	ROSSZ	ROSSZ	JÓ

9.3. TÁBLÁZAT. Az attribútum kategóriák ('jó', 'rossz') és a névkategóriák ('magyar', 'külföldi') kapcsolatai alapján kialakított kategória-válasz elrendezések (kompatibilis, inkompatibilis) a három név-IAT vizsgálatban.

9.3.1. EREDMÉNYEK

9.3.1.1. REAKCIÓIDŐELEMZÉS

A Név (ismeretlen történelmi vs. közismert családi vs. közismert történelmi) és az Elrendezés (kompatibilis vs. inkompatibilis) személyen belüli, a Blokkrend (egyenes vs. fordított) személyek közötti faktor volt.

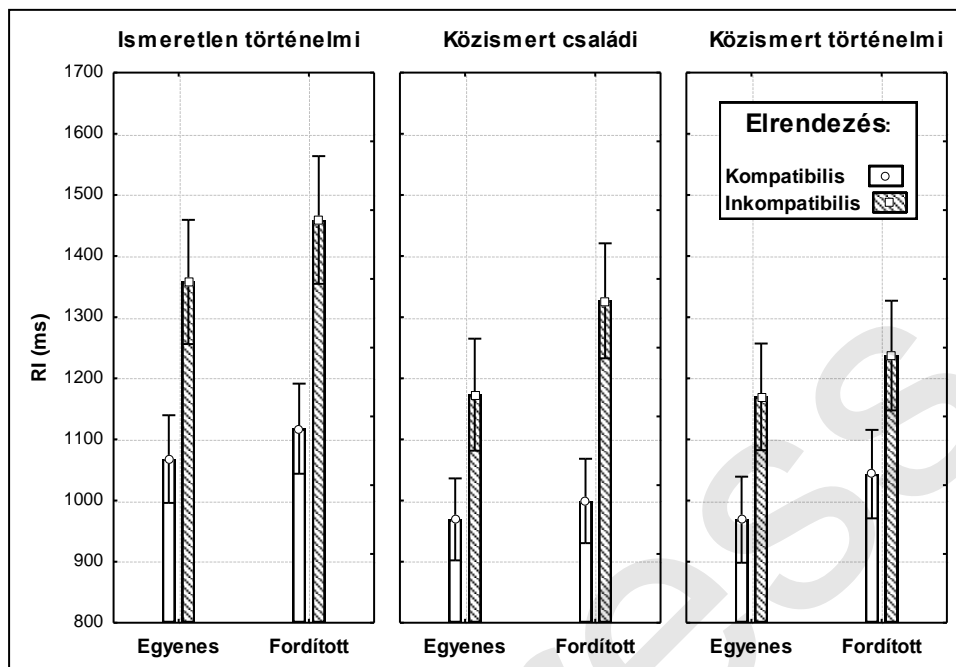
Egy 3 x 2 x 2-es ismételtméréses ANOVA-t futtattunk a fent említett faktorokkal. A Név főhatás [$F(2,214)=37,1$; $p<0,0001$], Elrendezés főhatás [$F(1,107)=274,5$; $p<0,0001$] és Név x Elrendezés interakció [$F(2,214)=7,48$; $p<0,0001$] szignifikanciájának hátterét a 3. tanulmányban ismertettük. Jelen elemzésben csak a Blokkrend főhatását és interakcióit taglaljuk bővebben. A Blokkrend főhatása [$F(1,107)=2,49$; n.s.] és a Név x Blokkrend interakció [$F(2,214)=0,17$; n.s.] nem volt szignifikáns. Közelítette a szignifikancia megadott szintjét a Blokkrend x Elrendezés [$F(1,107)=3,22$; $p=0,07$] interakció azt jelezve, hogy a kompatibilitási hatás tendencia szerint eltérő volt a kompatibilis és inkompatibilis blokkok sorrendjétől függően. A Blokkrend x Név x Elrendezés [$F(2,214)=2,27$; n.s.] azonban nem volt szignifikáns, ami azt jelenti, hogy a kompatibilis és inkompatibilis blokkok közötti teljesítmény eltérése a blokkok sorrendjétől függően hasonlóan alakult a három név-IAT-ban.

Mindezen összefüggéseket szemlélteti az 9.4. ÁBRA.

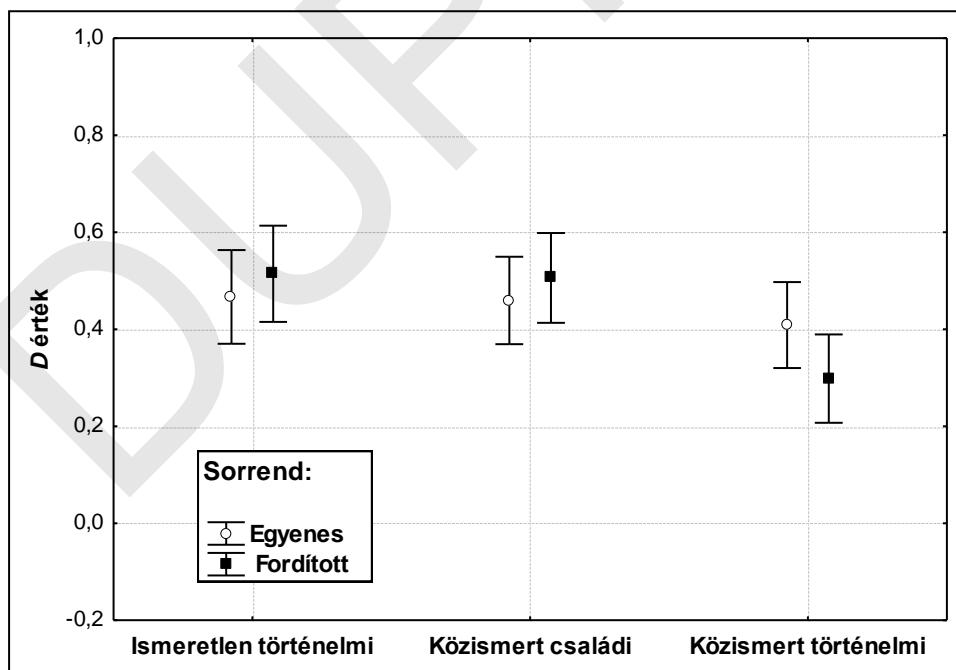
9.3.1.2. A *D* ÉRTÉKEK ELEMZÉSE

A *D* értékek összehasonlítására egy 3 x 2-es ANOVA-t futtattunk Név (ismeretlen történelmi vs. közismert családi vs. közismert történelmi) személyen belüli és Blokkrend (egyenes vs. fordított) személyek közötti faktorról. A szignifikáns Név főhatás [$F(2,214)=6,96$; $p<0,01$] azt jelzi, hogy a *D* értékek eltérőek voltak a három név-IAT-ban. A kontrasztvizsgálat szerint a közismert történelmi név-IAT-ban lényegesen kisebb volt a *D* érték, mint a másik két név-IAT-ban [$t(106)$ értékek $>3,11$; $p<0,01$]. A Blokkrend főhatás [$F(1,107)=0,01$; n.s.] és a Blokkrend x Név interakció [$F(2,214)=2,43$; $p=0,09$] nem volt szignifikáns. Ez az eredmény arra utal, hogy a blokkrend nem volt hatással a *D* értékek alakulására a három név-IAT egyikében sem.

A *D* értékek alakulását a 9.5. ÁBRA szemlélteti a három név-IAT-ban.

9.5. ÁBRA. A kompatibilis és inkompatibilis RI-k a blokkrendtől függően (Egyenes: Kompatibilis előbb; Fordított: Inkompatibilis) előbb) a három név-IAT-ban (ismeretlen történelmi, közismert családi, közismert történelmi).

9.4. ÁBRA. A *D* értékek a három név-IAT-ban a blokkrendtől függően (Egyenes: Kompatibilis előbb; Fordított: Inkompatibilis előbb).

9.3.2. MEGBESZÉLÉS

A második elemzés során a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkok sorrendjének hatását vizsgáltuk az IAT hatás nagyságára, ezúttal csak értékdimenzióban vizsgálódó, de eltérő névingeranyagot alkalmazó IAT vizsgálatok adatain. Az eredmények a várakozásunkkal ellentétesen, nem igazolták kompatibilitási sorrend IAT hatást befolyásoló hatását. Sem a reakcióidő adatokban, sem a D értékekben nem találtunk eltérést blokkok sorrendjétől függően a kompatibilis és inkompatibilis blokkok között, amúgy jelentősnek mutakozó teljesítményben.

9.4. III. ELEMZÉS

A vizsgálat részleteit (ingerek, válaszsabályok, felépítés stb.) a vizsgálatok sorrendiségéből fakadó torzító hatásokat vizsgáló tanulmányban (8. tanulmány) ismertettük. A vizsgálatban 61 pszichológus BA egyetemi hallgató vett részt.

A KOMPATIBILITÁS JELENTÉSE A VIZSGÁLATBAN

A vizsgálatban három IAT kísérletet hajtottunk végre, melyekben az attribútum kategorizációs feladatban mindig 'jó' vagy 'rossz' kategóriákba kellett jelzőket sorolni. A három IAT célkategorizációs feladataiban személyneveket kellett kategóriákba sorolni, az elsőben 'magyar' vagy 'román' kategóriákba, a másodikban 'magyar' vagy 'európai', a harmadikban 'európai' vagy 'román' kategóriákba. A három IAT felvételi sorrendje eltérő volt (egyenes vagy fordított). A sorrendiséget jelen elemzésben figyelmen kívül hagytuk. A névkategóriák és az attribútum kategóriák kapcsolatai mentén létrejövő kompatibilis és inkompatibilis elrendezéseket a 9.4. TÁBLÁZAT szemlélteti a három névkategória pár szerint.

NÉV	A KOMBINÁLT BLOKKOK KATEGÓRIA-VÁLASZ ÁTFEDÉSEI			
	KOMPATIBILIS		INKOMPATIBILIS	
	MAGYAR	KÜLFÖLDI	MAGYAR	KÜLFÖLDI
MAGYAR-ROMÁN	JÓ	ROSSZ	ROSSZ	JÓ
MAGYAR-EURÓPAI	JÓ	ROSSZ	ROSSZ	JÓ
EURÓPAI-ROMÁN	JÓ	ROSSZ	ROSSZ	JÓ

9.4. TÁBLÁZAT. Az attribútum dimenziók (jó, rossz) és a névkategóriák (magyar, külföldi) kapcsolatai alapján kialakított kategória-válasz elrendezések (kompatibilis, inkompatibilis) a három név-IAT vizsgálatban.

9.4.1. EREDMÉNYEK

9.4.1.1. REAKCIÓIDŐELEMZÉS

Az elemzés első lépésében a reakcióidő adatok szintjén vizsgáltuk a blokkrend hatását. Egy 3 x 2 x 2-es ismételtméréses ANOVA-t futtattunk a Név (magyar-román vs. magyar-európai vs. európai-román) és az Elrendezés (kompatibilis vs. inkompatibilis) személyen belüli faktorokkal. A Blokkrend (egyenes vs. fordított) személyek közötti faktor volt. Jelen elemzésben IAT vizsgálatok sorrendjének hatását (lásd Csoport személyek közötti faktor az előző tanulmányban) nem szerepeltettük.

A Név főhatás [$F(2,118)=11,4$; $p<0,0001$], Elrendezés főhatás [$F(1,59)=179,6$; $p<0,0001$] és Név x Elrendezés interakció [$F(2,118)=10,58$; $p<0,0001$] a korábbi elemzéshez hasonlóan szignifikánsnak bizonyult. Ennek értelmezését a korábbi tanulmányban ismertettük. Jelen elemzésben csak a Blokkrend főhatását és interakcióit taglaljuk bővebben. A Blokkrend főhatása [$F(1,59)=0,106$; n.s.] nem volt szignifikáns. A Blokkrend x Név interakció [$F(2,118)=10,56$; $p<0,0001$] és a Blokkrend x Elrendezés [$F(1,59)=5,26$; $p<0,05$] interakció szignifikáns volt. Szignifikáns volt a Blokkrend x Név x Elrendezés [$F(2,118)=16,26$; $p<0,0001$] is, ami arra utal, hogy az egyes név-IAT-okban a blokkrend hatása a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű helyzetekben mutatott teljesítményre eltérő volt. A célzott kontrasztvizsgálatok azt mutatják, hogy magyar-román név IAT-ban [$t(59)=4,09$; $p<0,001$] és magyar-európai név-IAT-ban [$t(59)=2,96$; $p<0,01$] a kompatibilitási hatás markánsabb volt, amikor a kompatibilis blokkok a vizsgálat első szakaszában szerepeltek. Európai-román név-IAT-ban azonban a blokkrend hatás nem volt jelentős [$t(59)=1,69$; n.s.], a kompatibilis és inkompatibilis helyzetekben mutatott teljesítmény nem függött attól, hogy a kompatibilis vagy az inkompatibilis elrendezésű blokkok szerepeltek-e a vizsgálat első felében.

A kompatibilis és inkompatibilis blokkok reakcióidő átlagainak alakulását a három név-IAT-ban a blokkok sorrendjétől függően a 9.7. ÁBRA szemlélteti.

9.4.1.2. A D ÉRTÉKEK ELEMZÉSE

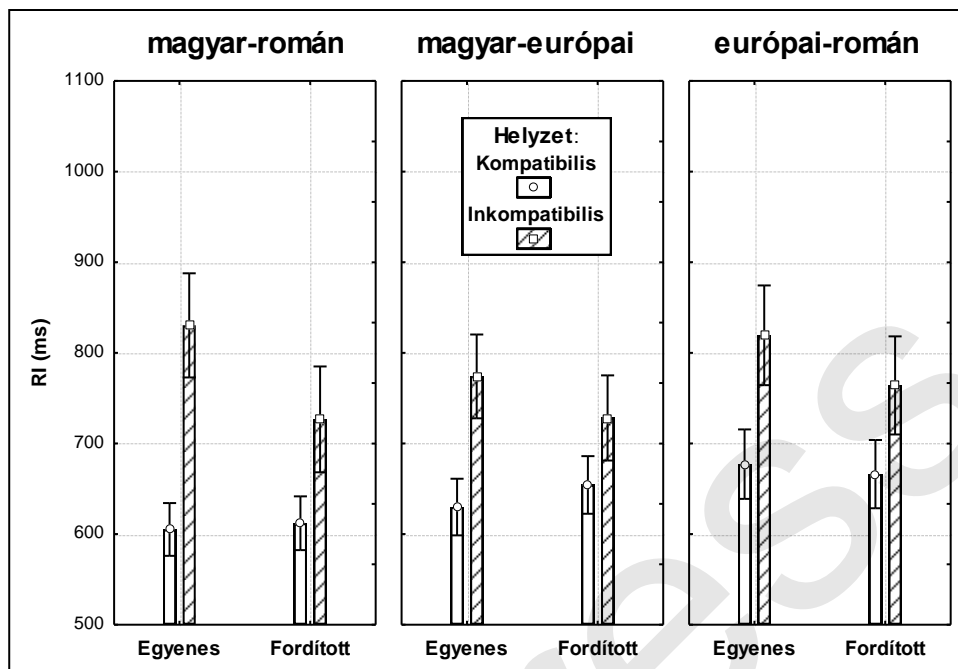
A D értékek összehasonlítására egy 3 x 2-es ANOVA-t futtattunk Név (magyar-román vs. magyar-európai vs. európai-román) személyen belüli és Blokkrend (egyenes vs. fordított) személyek közötti faktorról. Az IAT-ok sorrendjét (Csoport változó) ezúttal sem elemeztük. A szignifikáns Név főhatás

[$F(2,118)=13,65$; $p<0,0001$] azt jelzi, hogy a D értékek eltérőek voltak a három név-IAT-ban. A kontrasztvizsgálat szerint a magyar-román IAT-ban lényegesen nagyobb volt a D érték, mint a másik két név-IAT-ban [$t(58)$ értékek $>4,24$; $p<0,0001$]. A szignifikáns Blokkrend főhatás [$F(1,59)=8,27$; $p<0,01$] és a szignifikáns Blokkrend x Név interakció [$F(2,118)=7,74$; $p<0,001$] azt jelzi, hogy a blokkrend hatással volt a D értékek alakulására. A kontrasztvizsgálat szerint a magyar-román [$t(59)=3,83$; $p<0,001$] és a magyar-európai [$t(59)=3,29$; $p<0,01$] név-IAT-ban a D érték magasabb volt, amikor a kompatibilis blokkok a vizsgálat első felében szerepeltek (egyenes sorrend). Az európai-román név-IAT-ban a blokkrend nem befolyásolta a D érték nagyságára [$t(59)=1,07$; n.s.].

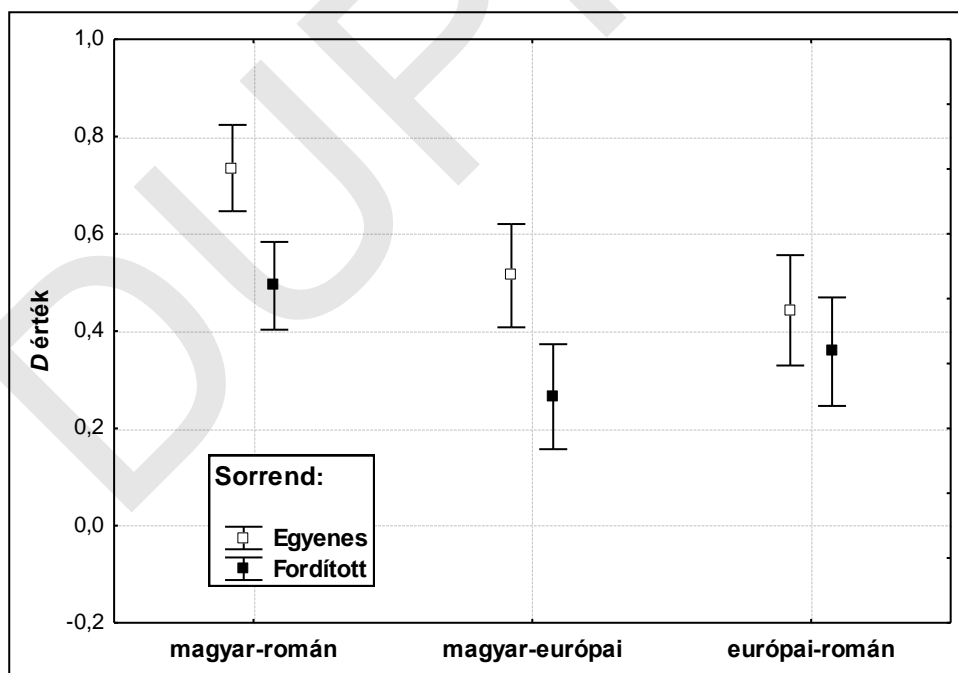
A D értékek alakulását a 9.8. ÁBRA szemlélteti.

9.4.2. MEGBESZÉLÉS

A harmadik elemzésben a kompatibilitási sorrendhatást vizsgáltuk egy olyan IAT helyzetben, melyben 'magyar', 'európai' és 'román' névkategóriákat használtunk páros szembeállítások mellett. Az IAT hatás szignifikánsnak mutatkozott valamennyi vizsgált párosítás mellett 'magyar' ('román', illetve 'európai' nevekkel szemben), illetve 'európai' ('románnal' szemben) preferenciát jelezve. A blokkok sorrendje a vizsgált 3-3 (reakcióidő és D érték) feltételből 2-2 esetben jelentősen érintette az IAT hatás nagyságát: a magyarpreferencia jelentősen nagyobbnak mutatkozott, amikor az attitűdkonzisztens elrendezés ('magyar'-'jó') a vizsgálat első szakaszában szerepelt (egyenes sorrend), mint amikor a másodikonban (fordított sorrend), annak ellenére is, hogy a magyar-európai IAT-ban a D érték nagysága (0,4 körül) enyhébb preferenciát jelzett. Hasonló D érték szinten a románnal szembeni európai preferencia nagysága nem függött a blokkok sorrendjétől.

9.7. ÁBRA. A kompatibilis és inkompatibilis RI-k a blokkrendtől függően (Egyenes: Kompatibilis előbb; Fordított: Inkompatibilis előbb) a három név-IAT-ban.

9.8. ÁBRA. A D értékek a három név-IAT-ban a blokkrendtől függően (Egyenes: Kompatibilis előbb; Fordított: Inkompatibilis előbb).

9.5. ÁLTALÁNOS MEGBESZÉLÉS

Vizsgálatunkban az IAT vizsgálatok szerkezeti felépítéséből eredő torzító, vagy legalább is módosító hatások egyikét, a blokkrend hatást vizsgáltuk. Az IAT effektus, vagyis az implicit preferenciákon alapuló teljesítmény módosulás a kategorizációs feladatok válaszsabályainak (kategória-válasz kapcsolatok) átfedéseitől függően a (kategóriák emocionális kompatibilitását megjelenítő) kísérleti blokkokban nyújtott teljesítmény összehasonlítása alapján becsülhető. Elvileg a kísérleti blokkok sorrendje indifferens kell legyen. Mégis, jellemzően az IAT effektus markánsabbnak mutatkozik, amikor az emocionális összhangot megjelenítő kompatibilis blokkok a kísérlet első szakaszában szerepelnek (pl. Greenwald és mtsai, 1998).

A kompatibilitási sorrendhatás olyan nem asszociatív eredetű befolyást jelent az IAT hatásban, mely az IAT helyzet feladatváltási paradigmára jellemző szerkezetéből (Mierke és Klauer, 2001) származhat. Ennek megfelelően az IAT-hatás és ezzel összefüggésben a blokkrend hatás is egyfajta kognitív tehetetlenséget jelent, mely a szabályozói kontroll elégtelenségéből, ennek erőforrás- és időigényéből (Mierke és Klauer, 2001, 2003; Klauer és Mierke, 2005) vagy általában elégtelen kognitív, munkamemória erőforrásokból (Messner és Vosgerau, 2010) ered. Ez a hatás a sztenderd IAT szerkezeti felépítésének módosításával (pl. 7 blokkos változat) enyhíthető (Nosek és mtsai, 2005; Greenwald és mtsai, 2003) vagy új módosított variánsok bevezetésével eltüntethető (IAT-RF – Rothermund és mtsai, 2009, SB-IAT - Teige-Mocigemba és mtsai, 2008; SPF – Bar-Anan, Nosek és Vianello, 2009). Alternatívaként a hatás nagyság kontroll vizsgálatokkal becsülhető és statisztikai módszerekkel kontrollálható, illetve kontrollálandó (pl. Klauer és mtsai, 2010; Back és mtsai, 2005; McFarland és Crouch 2002; Teige-Mocigemba, Klauer és Rothermund; 2008).

A blokkrend hatását három korábbi vizsgálatunk adatain ellenőriztük. Eredményeink szerint jelentős eltérés mutatkozott a reakcióidő adatokban a blokkok sorrendjétől függően több vizsgálati feltételben, de az eredmények alakulása nem volt teljesen egybehangzó. Az 1. elemzés a reakcióidő adatokban és a D értékek alakulásában is szignifikáns kompatibilitási sorrend hatást mutatott ki a keresztnév-IAT-ban. Amikor a melléknév kategorizáció az értékelő dimenzió mentén történt, a reakcióidő átlagok eltérése kompatibilis és inkompatibilis blokkok között, illetve a D érték is nagyobb volt, amikor a vizsgálat első szakaszában kompatibilis elrendezés érvényesült. Vagyis, az IAT hatás a reakcióidő adatokban és a D értékekben is a kompatibilitási blokkok

sorrendjétől függött. A történelmi név-IAT-okban ilyen összefüggés nem mutatkozott: a reakcióidő adatokban egyik dimenzió mentén sem, a D értékben pedig ott jelentkezett kompatibilitási sorrendhatás, ahol a D érték egyébként a 0 érték körül alakult. Ez a megfigyelés egy olyan általános tanulság irányába mutathat, hogy amikor a reakcióidő átlagok rövidebbek és kisebb az eltérés a kompatibilis és inkompatibilis reakcióidő átlagok között, tehát enyhébb IAT hatás jelentkezik, az IAT hatás kevésbé érzékeny a blokkok sorrendjére. A 3. elemzés szintén azt mutatta, hogy élesebb preferenciát megjelenítő helyzetben, amikor az IAT hatás jelentősebb, a reakcióidő adatok és a D értékek is érzékenyek a kompatibilitás és inkompatibilis blokkok sorrendjére. A magyar preferencia mindig akkor bizonyult erőteljesebbnek, amikor a magyar-román és magyar-európai név-IAT-ban a vizsgálat első felében kompatibilis elrendezés érvényesült.

Mindezek várakozásunkkal és szakirodalmi adatokkal egybehangzóan azt jelenteti, hogy a kategorizációs hatékonyság eltérése a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkok között (kompatibilitási hatás, IAT hatás) lényegesen nagyobb a kompatibilis blokkokkal kezdődő IAT vizsgálatban, mint amikor az IAT a kevésbé kézhez álló inkompatibilis elrendezéssel kezdődött. A reakcióidő átlagok eltéréséhez hasonlóan a D értékekben is az esetek túlnyomó többségében megjelent a sorrendhatás, nagyobb mértékű kategoriális preferenciát jelezve kompatibilis-inkompatibilis blokkosrend esetén. Ugyanakkor a 2. elemzésben sem a reakcióidő átlagok eltérése a kompatibilis és inkompatibilis blokkok között nem volt érzékeny a blokkok sorrendjére egyik név feltételben. Ugyanebben a vizsgálatban a D érték adatokon sem mutatkozott kompatibilitási sorrend hatás. Ez a megfigyelés az első elemzésből származó többi negatív eredménnyel együtt arra utal, hogy IAT szerű elrendezésben mutatott kategorizációs teljesítmény nem minden esetben függ a feladat szerkezeti sajátosságaitól. Az eltérések okainak értelmezése, azonban további vizsgálatot kívánnak.

Van-e bármilyen jelentősége ezeknek a megfigyeléseknek? A kérdésnek van egy elméleti és egy praktikus vetülete. Elméleti szinten felvetődik az az értelmezési lehetőség, hogy az IAT effektus valójában nem is az emocionális kompatibilitás, hanem sokkal inkább az aktuálisan érvényes, de lényegében önkényesen megállapított válaszsabályok átalakítását, módosítását nehezítő transzferjelenségről van szó (lásd Feladatváltási magyarázat az elméleti áttekintő részben). A korábban kialakított célreleváns feladatsabályok (feladatséma) hátráltatják egy új, hasonló, de a korábbival bizonyos pontokon ellentétes feladatséma kialakítását és működtetését, így az IAT hatás valójában

nem más, mint váltási veszteség (Mierke és Klauer, 2001, 2003; Klauer és Mierke, 2005). Más megfogalmazásban az IAT hatás nem az asszociációs erőviszonyok mentén fennálló különbségeket tükrözi vissza, hanem a kognitív rendszer átállítódásának költségeit. Ugyanakkor, a váltási veszteség a két feladatséma eltérő „készültségéből” adódik (a váltások egy aktív és egy előkészületlen, vagy gátolt feladat séma között történik meg). A feladat készülés beállítása, azonban nem csak az ellenőrző-szabályozói rendszer működésének következménye, hanem a feladatsémák eleve adott bejártottságának a függvénye is. (Jellemző eltérés van például egy stroop helyzetben végzett feladatváltási teljesítményben a bejártott szölvlasási és az újszerűbb színmegnevezési feladatban mért váltási veszteségek között (váltási veszteség aszimmetria – Allport, Styles és Hsieh, 1994; Monsell, Yeung és Azuma, 2000) Ez a preparációs differencia fakadhat a begyakorlottság, egyszerűség stb. eltéréseiből épp úgy, mint a kategóriák közötti eleve meglévő asszociációs kapcsolatból vagy az asszociációk eltérő erősségéből (azaz pl. preferenciából). Ebben az értelemben az IAT vizsgálat ebben a specifikus elrendezésben a feladatváltási helyzet adta lehetőséget használja ki, illetve maximalizálja az asszociációk mérése számára (Greenwald és Sriram, 2010). Vagyis a váltási veszteség egy kívánt hatást jelenít meg, melynek módosulása érzékenyen tükrözi vissza az asszociációs viszonyokat, illetve preferenciákat. Ugyanakkor az asszociatív alapú IAT hatás pontos becslésére az eljárásra jellemző módszerspecifikus variancia kiszűrése, illetve minimalizálása adna lehetőséget (lásd pl. Teige-Mocigemba, Klauer és Rothermund; 2008).

Praktikus szempontból azonban, ha az IAT hatás szükségképpen összefügg a váltások kontrollálásában közreható kognitív készségekkel (munkamemória kapacitás, végrehajtoi kontroll, gátlási hatékonyság, figyelmi rugalmasság stb.) és ezen keresztül egyéb változókkal (pl. életkor, intelligencia, ráadásul a szabályozó folyamatok egyes aspektusaival nem is azonos mértékben; lásd, pl. Klauer és mtsai, 2010), akkor a személy valódi elfogultsága, preferenciája csak a kognitív készségek hatásának független mérésével és statisztikai kontrollálásával becsülhető (pl. Klauer és mtsai, 2010; Back és mtsai, 2005; McFarland és Crouch 2002). Egy további nehézséget jelent az elfogultság mértékének egyéni szintű becslésekor, hogy az IAT hatás blokkrendtől való függése miatt a személyre jellemző preferencia eltérőnek mutatkozna két eltérő blokkrendet alkalmazó IAT vizsgálatban: kompatibilis-inkompatibilis sorrend mellett némiképp fölülbecslésről (erőteljesebbnek vélt preferenciáról), fordított sorrend esetén inkább alulbecslésről (a valódinál kisebbnek vélt preferenciáról) lehet szó. Részben a blokkrendre vezethető vissza pl. az implicit elfogultságbecslés (IAT hatás, D érték) változó korrelációja az

elfogultság explicit méréseiből fakadó mutatókkal (pl. Hofmann és mtsai, 2005; Cai és mtsai, 2004).

Minderre tekintettel, vizsgálatunk egyik tanulsága az, hogy a blokkosrend hatása szinte elkerülhetetlenül megjelenik a kategorizációs hatékonyságban, így hatással lehet az elfogultság, a preferenciák nagyságának (adott esetben irányultságának) becslésére is. Az elfogultság vizsgálatokor, ha csoport szinten vizsgáljuk a jelenséget érdemes a blokkok sorrendjéből fakadó hatást a sorrend személyek közötti kiegyenlítésével kontrollálni (Greenwald és mtsai, 2003). Ugyanakkor, egyéni szintű kiértékeléskor a preferencia alá-, illetve fölébecslésének lehetőségével mindig számolni kell. Az eredmények arra is rávilágítanak, hogy egy jól demonstrált jelenség, mint a kompatibilitási sorrend hatás sem feltétlenül jelenik meg a vizsgálatban. Adataink arra utalnak, hogy kisebb IAT effektus mellett, azaz amikor kevésbé markáns az egyik kategória preferenciája, vagy a kompatibilis helyzet csupán a kategorizációs szabályok esetleges együttjárásából adódik (pl. absztrakt jelentés dimenziókban vizsgálódva) a blokkok sorrendjéből fakadó torzító hatás kevésbé jelentős.

DUPress

TRANSZFERHATÁSOK SZEREPE AZ IAT-EFFEKTUS SZEKVENCIAÁLIS VÁLTOZÁSÁBAN KONDÉ ZOLTÁN* ÉS INÁNTSY-PAP JUDIT**

ABSZTRAKT

A tanulmányban a sorozatos IAT vizsgálatok esetén jelentkező teljesítménymódosulás egy lehetséges magyarázatát ellenőriztük. Azt feltételeztük, hogy a preferencia mutató sorozatos IAT vizsgálatokban jelentkező tendenciózus módosulása az IAT vizsgálatok közötti *transzferjelenségként* is értelmezhető. Sorozatvizsgálatok esetén ugyanis nemcsak IAT-on *belül*, hanem IAT-ok *között*, a korábbi IAT záró és a későbbi IAT kezdő blokkjai között is értelmezhető a blokkok sorrendje. Emiatt az IAT hatás szekvenciális módosulásában a korábbi szabály pozitív és negatív transzferhatása is megjelenhet. A transzferes és a preferenciákból eredő hatások szétválasztása nehézségekbe ütközik, ha az egymásra következő IAT-ok tartalmukban is eltérőek. Vizsgálatunkban biztosítottuk, hogy az egymást követő IAT vizsgálatokban a végrehajtandó feladatok eltérése ellenére a preferencia konstans legyen, ezáltal az IAT-ok közötti esetleges transzferhatás megmutatkozhat.

A vizsgálati személyeknek három sztenderd felépítésű magyar-skandináv név-IAT-ot kellett végrehajtani úgy, hogy az elsőben norvég, a másodikban dán, a harmadikban svéd neveket kellett magyar nevek mellett a 'magyar' vagy a 'skandináv' kategóriákba sorolni. Mindhárom IAT-ban markáns, és hasonló mértékű 'magyar' preferenciát vártunk. A kompatibilis és inkompatibilis blokkok sorrendjét manipuláltuk az IAT-ok között. A *váltás* csoportban az IAT-ok kezdő blokkjainak elrendezése eltérő volt a megelőző IAT záró blokkjainak elrendezésétől. Emiatt IAT-ok között váltásra volt szükség (pl. záró inkompatibilis – kezdő kompatibilis), azaz a korábbi szabály negatív transzferhatása megjelenhetett. A *nincs váltás* csoportban az IAT-ok kezdő blokkjainak elrendezése azonos volt a megelőző IAT záró blokkjainak elrendezésével (pl. kompatibilis-kompatibilis). Emiatt IAT-ok között nem volt szükség váltásra, azaz a egyfajta pozitív transzfer lehetősége állt fenn. A feltételezett transzferhatások miatt az IAT hatás eltérését vártuk a két csoport között. Az eredmények szerint a 'magyar' preferencia mértéke a három egymást követő IAT-ban nem tért el jelentősen a vizsgálati csoportok között. Az IAT hatás - sem a reakcióidő adatokban, sem a *D* értékben - nem mutatott összefüggést a blokkok sorrendjével, vagyis attól függően, hogy a szabályok blokkról blokkra történő váltakozása miatt a transzfer lehetősége fennállt vagy sem.

Megfigyeléseink arra utalnak, hogy az IAT effektus szekvenciális változásainak hátterében elsősorban az IAT-ok közötti tartalmi eltérések a felelősek, az IAT szerkezeti felépítéséből fakadó transzferhatások, illetve nem-asszociatív jellegű váltási hatások szerepe lényegesen kisebb, elhanyagolható.

Kulcsszavak: IAT hatás, kompatibilitási sorrend, feladat váltás, transzferhatás

* DE, Pszichológiai Intézet, Általános Pszichológiai Tanszék

** DE, Pszichológiai Intézet, Pedagógiaipszichológiai Tanszék

10.1. A VIZSGÁLAT CÉLKITŰZÉSE ÉS FELTÉTELEZÉSEI

A megelőző fejezetekben több alkalommal is azt láthattuk, hogy egymást követő IAT vizsgálatokban a preferenciamutató fokozatosan csökkenő tendenciát mutat. Ezt a csökkenő tendencia tapasztaltuk több vizsgálatban, melyek a vizsgálat egyéb paramétereiben egyébként jelentősen különböztek. Az 1. tanulmányban azt láttuk, hogy a későbbi történelmi név-IAT-ban enyhébb preferencia mutató jelentkezett, mint a korábbi keresztnév IAT-ban. A 2. tanulmányban lényegesen kisebb D értékeket találtunk a sorozat záró aktivitás dimenzióban vizsgálódó név-IAT-okban, keresztnevék és történelmi nevek esetén is. A 3. tanulmányban a vizsgálat végén szereplő közismert történelmi név IAT-ban, mint a vizsgálat elején szereplő ismeretlen történelmi név IAT-ban. Ezek az eltérések értelmezésünk szerint az IAT feladatok eltérő tartalmaival, az ezek által megmozgatott fogalmi reprezentációk asszociatív kapcsolatainak eltéréseivel állnak összefüggésben elsősorban. Ugyanakkor az asszociatív viszonyokra utaló értelmezést gyengíti, ha nem tudjuk különválasztani az asszociációk erősségéből és a vizsgálat felépítéséből fakadó strukturális (sorrendiségi) hatást. De mert a sorrendiséget ezekben a vizsgálatokban nem kontrolláltuk az egyöntetű csökkenő tendencia csak utal egy közreható tényező hatására. A vizsgálatok sorrendjének lehetséges hatásait elemző tanulmányunk eredményei azt mutatták, hogy az IAT hatás szekvenciális változása valóban egy nem feladatspecifikus hatásnak köszönhető. Azt vizsgáltuk, hogy egy cél kategória (magyar, illetve román) egy másik kategória (román, illetve európai) kontrasztjában vizsgálva eltérőnek mutatkozik-e attól függően, hogy az adott összevetés a vizsgálat elején vagy a végén történt-e meg. Az eredmények szerint a magyar preferencia pl. enyhébbnek mutatkozott a vizsgálat sorozat elején, mint a végén vizsgálva. A csökkenő IAT hatás. tehát valamelyest a feladatvégzésben szerzett jártasság, gyakorlottság, azaz a hatékonyabb kategorizáció hatását is tükrözi.

A vizsgálatban a sorrendiség hatását sorrendfüggő csoportok kialakításával személyek között kontrolláltuk. A vizsgálati elrendezésnek köszönhetően a két csoportban (egyenes és fordított sorrend csoport) a vizsgálat elején és a végén is a cél és az attribútum kategorizációs feladat kategóriái és kategória példányai is azonosak voltak. Így a két sorrendiségen alapuló csoport összehasonlítása lehetővé tette a sorrendhatás kiértékelését. Az elrendezés gyenge pontja, hogy csoporton belül, egy-egy csoporthoz tartozó személyek esetén a sorozat kezdő és a sorozat záró IAT cél-kategorizációs feladata eltérő volt. Vagyis a sorrendhatást csak csoportszinten tudtuk vizsgálni, egyéni szinten nem.

Jelen tanulmány célja kettős. Egyrészt, olyan vizsgálati helyzet kialakítására törekedtünk, mely a sorozatvizsgálatok esetén jelentkező teljesítménymódosulás vizsgálatát személyen belüli összehasonlítással teszi lehetővé. Ennek érdekében olyan feladathelyzetet és vizsgálati elrendezést alakítottunk ki, melyben három ekvivalens, de mégsem azonos IAT vizsgálatot kell végezni a vizsgálati személyeknek. Mindháromban 'magyar' vs. 'skandináv' név kategorizációkat kellett alkalmazni, de az egyes vizsgálatokban magyar nevek mellett svéd, vagy dán, vagy norvég neveket használtunk. Tehát az IAT vizsgálatok kategoriális szinten egyformák, de a nevek (célobjektumok) eltérése miatt mégsem tekinthetők azonosnak. Ez a vizsgálati elrendezés tette lehetővé azt, hogy a kezdő és záró sorrendi pozícióban kategoriális szinten azonos IAT vizsgálatok szerepeljenek, ezáltal személyen belüli összehasonlítással tudjuk vizsgálni a kategorizációs hatékonyság sorrendiségéből fakadó módosulást.

A vizsgálat másik célja a sorozatvizsgálat során jelentkező teljesítmény módosulás egy lehetséges okának vizsgálata volt. Az elméleti áttekintésben tárgyaltuk a kompatibilitási sorrend hatást, miszerint a kategorizációs teljesítmény jelentősen különbözik attól függően, hogy a személy kompatibilis vagy inkompatibilis elrendezésű blokkal kezd a vizsgálatot. A D érték jellemzően nagyobb, amikor a kompatibilis elrendezésről vált a személy inkompatibilisre, mint fordított sorrend esetén. Ezt a különbséget saját adatainkon is demonstrálni tudtuk (lásd 9. tanulmány). A blokkosorrendtől függő teljesítmény eltérés egy sajátos példája annak az aszimmetrikus eltérésnek, melyet eltérő nehézségű kognitív kategorizációs feladatok váltakozó teljesítésekor megfigyelhetünk (pl. Allport, Styles és Hsieh, 1994; Monsell, Yeung és Azuma, 2000). A váltási teljesítmény sikeressége a feladatok nehézsége, illetve a feladatsémák bejáratottságának függvényében lehet jobb vagy rosszabb (nagyobb vagy kisebb váltási veszteséget lehet tapasztalni) az egyik vagy a másik feladatra való váltáskor. Egyes értelmezések szerint (pl. Mierke és Klauer, 2001, 2003; Klauer és Mierke, 2005; Messner és Vosgerau, 2010) az IAT hatás voltaképpen a váltakozó feladatteljesítésből fakadó kognitív jelenség, mely az asszociatív alapú hatások mellett, vagy helyett az IAT helyzetben mutatott jellegzetes teljesítményváltozás alapját képezi. Innen nézve a blokkok közötti teljesítmény különbség oka az lehet, hogy a feladat első szakaszában begyakorolt szabály (a célfeladatban) a feladat második szakaszában megváltozik. Ez a szabályváltás egy fokozott kontroll illetve erőforrás igényes helyzetet teremt, mely lassulással, veszteséggel jár.

Sorozatos IAT vizsgálatok esetén azonban nemcsak IAT vizsgálaton *belül* történik egy váltás a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű helyzetek

között, és viszont, hanem IAT vizsgálatok között is. Hiszen két sztenderd felépítésű (pl. kompatibilis-inkompatibilis sorrendet alkalmazó) IAT vizsgálat egymás után követő felvételekor az első vizsgálat második fele (inkompatibilis blokkok) szükségképpen eltér a második IAT vizsgálat első felében érvényes kategória-válasz szabályoktól (kompatibilis blokkok). Következésképpen, nem csak IAT-on belül, hanem IAT-ok között is szükség van a sémák (itt kategória-válaszszabályok) közötti váltásra. Ez az IAT-ok közötti változás a korábban érvényes szabály figyelmen kívül hagyását, felülírását teszi szükségessé. A tisztán kognitív váltási feladatokhoz (task switching) hasonlóan az érvénytelen szabály passzív továbbélése, disszipációja egyfajta negatív transzferként az új szabály érvényre jutásával interferál és teljesítményromláshoz vezet.

A vizsgálat másik célja az volt, hogy megvizsgáljuk a sorozatos IAT vizsgálatban megfigyelhető teljesítménymódosuláshoz milyen mértékben járul hozzá, illetve hozzá járul-e egyáltalán az IAT-ok közötti váltásokból fakadó hatás. Ennek érdekében olyan elrendezést alakítottunk ki, melyben a három IAT-ból álló vizsgálat sorozat egyes IAT-jainak blokk sorrendjét manipuláltuk csoportok között. Az egyik csoportban (*váltás* csoport) három azonos (pl. kompatibilis – inkompatibilis) blokk sorrenddel jellemezhető IAT követte egymást. Ebben a csoportban az IAT-on belül és IAT-ok között is váltás történik. IAT-ok közötti váltás esetén az érvénytelenné váló feladatszabályok *negatív transzferhatásával* számolhatunk. A második csoportban (*nincs váltás* csoport) a középső IAT blokk sorrendje a megelőző és a rákövetkező IAT blokk sorrendjéhez képest fordított volt. Emiatt IAT-on belül blokkok közötti váltás történik, de IAT-ok között nincs váltás (a korábbi IAT záró szakaszának blokkja azonos a következő IAT kezdő szakaszának blokkjaival a kompatibilitás szempontjából). Ebben a helyzetben a korábbi feladat szabálya és az új feladat szabálya azonos, negatív transzfer hatásával, illetve a szabályok interferenciájával nem kel számolni. Épp ellenkezőleg, a korábbi szabály továbbélése egyfajta *pozitív transzfer* lehetőségét kínálja fel, ami a kategorizációs teljesítmény hatékonyabbá válásában mutatkozhat meg. Azt vizsgáltuk, hogy az IAT-ok közötti váltás, azaz negatív transzfer, illetve a váltás hiánya, azaz a pozitív transzfer lehetősége esetén megfigyelhető IAT hatás eltérőnek mutatkozik-e?

Hipotézisünk az volt, hogy a két csoport között eltérés mutatkozik a kezdő és a záró IAT-okban tapasztalt IAT hatás eltérésében, mivel a nincs váltási csoportban a középső IAT záró szakaszában érvényes elrendezés azonos a záró IAT kezdő szakaszának elrendezésével, azaz nincs váltás, pozitív transzfer érvényesül. Ezzel szemben a váltási csoportban nem csak IAT-on belül, hanem IAT-ok között is váltások történnek, ennélfogva negatív transzfer lehetősége áll

fenn. Specifikusan azt vártuk, hogy mivel a váltás csoportban blokkról blokkra történik változás a feladat során végig, ezért a fokozott váltási kényszer mellett romlik a teljesítmény, az IAT hatás a kezdő és a záró IAT-ok között jelentős lesz. Ezzel szemben, a nincs váltás csoportban, ahol a záró IAT-ban lényegében a középső IAT záró szakaszában érvényes szabályokat kell folytatólagosan alkalmazni, az IAT hatás enyhébb lesz a záró IAT-ban, mint a minden előzmény nélküli kezdő IAT-ban.

10.1. MÓDSZEREK

10.1.1. SZEMÉLYEK

Vizsgálatainkban 37 egyetemi hallgató vett részt. A vizsgálati személyek a DE másod éves pszichológus hallgatói voltak. A személyeket a vizsgálat céljainak rövid szóbeli ismertetésével invitáltuk a részvételre. A vizsgálatokban való részvétel önkéntes volt, a részvételért anyagi ellenszolgáltatásban nem részesültek. A személyeket két vizsgálati csoportba osztottuk, csoportonként 20, illetve 17 fővel.

10.1.2. HELYSZÍN, ESZKÖZÖK

A vizsgálatokra a Debreceni Egyetem Pszichológiai intézetének kísérleti-számítógépes laboratóriumában került sor. Válaszadásra sztenderd billentyűzetet használtunk. A kísérleteket az Inquisit (Verziószám: 3.0, Millisecond Software, 2004) kísérletszerkesztővel konstruáltuk meg, a statisztikai elemzéseket a Statistica (Verziószám: 7.1; StatSoft Inc., 2005) programcsomaggal végeztük. A vizsgálatokra 6-8 vizsgálati személy egyidejű, de egymást nem zavaró jelenlétében került sor. A vizsgálat kb. 3 x 7-8 percet vett igénybe.

10.1.3. INGEREK ÉS FELADATOK

Az név-IAT-ok attribútum kategorizációs feladatban mellékneveket kellett a 'jó' vagy a 'rossz' kategóriába sorolni, gombnyomással, az 'E' ('jó') és az 'I' ('rossz') billentyű használatával. Az Osgood-féle szemantikus differenciál értékelő pólusaihoz illeszkedő mellékneveket, jelzőket választottunk ki, 20 pozitív és 20 negatív jelentésű melléknevet (Dúll és Varga, 1994). A melléknév kategorizációs feladat válaszsabályai a kísérlet során változatlan volt, blokkok és IAT kísérletek között is. A pozitív és negatív jelentésű melléknevekre példát az 2.12 TÁBLÁZAT mutat a második tanulmányban.

Az IAT objektum kategorizációs feladatban magyar és skandináv eredetű keresztneveket kellett a 'magyar' vagy a 'skandináv' kategóriák egyikébe

besorolni. A vizsgálatokhoz 3x16 magyar, illetve 16-16 norvég, svéd és dán keresztnevet válogattunk, férfi és női neveket kb. fele-fele arányban. A magyar és a skandináv nevek kb. azonos számú betűből álltak, és valamennyi két szótagból állt. A magyar nevek internetes adatbázisok tanúsága szerint a leggyakoribb, közismert keresztnevek voltak (például: Ferenc, Sándor, József, Dóra, Ágnes, Judit). A magyar neveket három csoportba osztottuk a norvég a svéd és a dán neveket használó IAT vizsgálatokhoz, vagyis egyetlen név sem fordult elő két IAT vizsgálatban. A skandináv neveket internetes névgyűjtésekből választottuk ügyelve arra, hogy a nevek ne hasonlítsanak sem magyar, sem más közismert nyugati európai keresztnevekhez. A nevek kategorizálásakor ugyanazokat a válaszbillentyűket ('E' és 'I' billentyű) kellett használni, mint a melléknév-kategorizációs feladatban. A kategorizációs szabályok az egyes IAT-okon belül az IAT vizsgálat természetének megfelelően változtak a kísérleti blokkok között. A magyar és a három skandináv névkategoriához tartozó keresztnevek listáját mutatja a 10.1. TÁBLÁZAT. Az ingerprezentáció az első tanulmányban ismertetett beállítások szerint történt.

10.1.1. ELRENDEZÉS

A pozitív attribútum kategória és az egyik, feltevés szerint preferált objektum (név) kategória (egyúttal a negatív attribútum és elutasított objektum kategória is) azonos válaszkimeneten osztozik, kompatibilis elrendezésről beszélünk. Ellenkező szabályátfedés esetén a helyzet inkompatibilis. Jelen vizsgálatban a 'magyar' kategóriát pozitív értéktartalmú, preferált kategóriának tekintettük a 'skandináv' kategóriához képest. Emiatt a 'jó' és a 'magyar' válaszok (egyúttal a 'rossz' és 'skandináv' válaszok) egybeesését, azonos válaszkimenethez tartozását tekintettük kompatibilis helyzetnek, a 'rossz' és a 'magyar' (egyúttal a 'jó' és 'skandináv') válaszegybeesést, pedig inkompatibilisnek.

10.1.2. A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE

A vizsgálat az instrukciók bemutatásával kezdődött. Mindhárom IAT vizsgálatot azonos szövegezésű rövid instrukció vezetett be, melyben a feladat szabályait ismertettük, majd néhány példa item bemutatásával szemléltettük a kategorizálandó magyar és skandináv neveket, illetve a pozitív és negatív jelentéstartalmú melléknéveket. A vizsgálat elején, illetve a blokkok között bemutatott instrukció külön kiemelte az esetleges válaszsabály változásokat. A skandináv nevek nemzeti hovatartozását az instrukció hangsúlyosan kiemelte.

MAGYAR ÉS SKANDINÁV EREDETŰ KERESZTNEVEK A HÁROM IAT VIZSGÁLATBAN					
MAGYAR	NORVÉG	MAGYAR	SVÉD	MAGYAR	DÁN
FERENC	HEDIN	CSABA	BERGREN	GYULA	ARNALDR
SÁNDOR	HEIDRUN	BÁLINT	AGDA	MIHÁLY	ASLOG
JÁNOS	ESBJORN	ANDRÁS	GERTON	BALÁZS	BJARNE
PÉTER	FRIGGA	TIBOR	BARBRO	MIKLÓS	BENTE
ZOLTÁN	FENRIS	LÁSZLÓ	KFISTER	RÓBERT	DAGFINN
VINCE	ALFDIS	LAJOS	GUNNEF	ISTVÁN	BIRTHE
GÁBOR	GREYFELL	ÁRPÁD	GREGER	GÉZA	DAKIN
BENCE	GRIMHILD	IMRE	GERMUND	KÁLMÁN	DITTE
RÉKA	GUNNOLF	IRÉN	HALLEN	ZITA	EJNAR
JOLÁN	BIFROST	GYÖRGYI	INGER	ZSANETT	FRITHA
ÁGNES	HALDOR	TERÉZ	HUMFRID	LILLA	GEDDA
MARGIT	BIRGET	PETRA	KETILL	VIRÁG	GRETHE
ESZTER	ASGERD	VIRÁG	VALFRID	TÜNDE	GERLAK
MÁRTA	SVANHILD	JUDIT	MAYBRITT	GYÖNGYI	GUNVAR
IRMA	THORBURN	CSILLA	SVANTE	RÓZSA	HALFDAN
RÓZA	THORDIS	KLÁRA	SIGNILD	DÓRA	JYTTE

10.1. TÁBLÁZAT. Az IAT vizsgálat objektumkategorizációs feladataiban használt magyar és skandináv keresztnevek.

Az vizsgálat három sztenderd, 7 blokkos felépítésű név-IAT-ból állt. A név-IAT-ok felépítése (próbák száma, blokkok sorrendje, stb.) megegyezett a korábbi fejezetekben ismertetett IAT-ok felépítésével). Az 1.1. és 1.2. TÁBLÁZAT mutatja az első tanulmányban. A három név-IAT a névkategorizációs feladatban a 'magyar' kategória mellé helyezett 'skandináv' kategória név itemei alapján tért el. Azaz a feladat mindhárom esetben 'magyar' vs. 'skandináv' kategorizáció volt, de a nevek eltérőek voltak. A skandináv neveket az egyik IAT-ban norvég (1.), a másikon svéd (2.), a harmadikon dán (3.) nevek jelentették meg. Az IAT vizsgálatokat minden vizsgálati személy azonos sorrendben hajtotta végre. A

10.2. TÁBLÁZAT mutatja a három különböző skandináv neveket (norvég, dán, svéd) használó skandináv-magyar IAT sorrendjét mutatja.

A VIZSGÁLAT FELÉPÍTÉSE	
KEZDŐ (1.)	MAGYAR - NORVÉG
KÖZÉPSŐ (2.)	MAGYAR - SVÉD
ZÁRÓ (3.)	MAGYAR - DÁN

10.2. TÁBLÁZAT. Az IAT vizsgálatok sorrendje a vizsgálat egészében.

A vizsgálati személyeket két csoportra osztottuk. A vizsgálati csoportok közötti eltérést az egyes IAT-okon belüli kompatibilis és inkompatibilis kategória-válasz elrendezésű (kombinált és fordított kombinált) blokkok sorrendje adta. A *Váltás* csoport tagjai három sztenderd felépítésű név-IAT-ot teljesített. Mindhárom IAT kezdő szakaszában (3. és 4. blokk) az egyik (pl. kompatibilis), a második szakaszában (6. és 7. blokk) a másik (pl. inkompatibilis) kategória-válasz elrendezés érvényesült. Mindez a vizsgálatunk fő változója szempontjából azt jelenti, hogy nem csak az egyes IAT-okon belül a kombinált (4.) és a fordított kombinált (6.) blokkok között (pl. kompatibilis elrendezésről inkompatibilisre), hanem az egymást követő IAT-ok között is változik az elrendezés. Hiszen a kezdő (1.) IAT második szakaszában (6. és 7. blokk) érvényes inkompatibilis elrendezéshez képest (pl. 'magyar'-'rossz', 'skandináv'-'jó') a középső (2.) IAT első szakaszában (3. és 4. blokk) érvényes kompatibilis elrendezés ('magyar'-'jó', 'skandináv'-'rossz') IAT-ok közötti váltást jelent. Ugyanez igaz akkor is, ha a kezdő IAT első szakaszában inkompatibilis elrendezés érvényes. Hasonló IAT-ok közötti váltás jelentkezik a középső (2.) IAT második szakaszában és a záró (3.) IAT első szakaszában érvényes kategória-válasz elrendezések között is. A *Váltás* csoport egyik felénél az IAT-ok első szakaszában kompatibilis, második szakaszában inkompatibilis elrendezés érvényesült. A *Váltás* csoport másik felénél inkompatibilis elrendezésű volt az első szakasz és kompatibilis elrendezésű a második szakasz.

A másik vizsgálati csoportban mindez úgy változott meg, hogy az IAT vizsgálat záró blokkjaiban érvényes kategória-válasz szabály (pl. 'magyar'-'jó', 'skandináv'-'rossz') azonos volt a következő IAT kezdő blokkjaiban érvényes szabállyal. Vagyis csak az IAT-on belül, az első és a második szakasz blokkjai között történt váltás (kompatibilis-inkompatibilis sorrendben, vagy fordítva), de IAT-ok között a szabályok azonossága miatt nem történt váltás. Emiatt ezt csoportot *Nincs váltás* csoportnak neveztük. A *Nincs váltás* csoport felénél a

kezdő (1.) IAT első szakasza (3., 4. blokk) kompatibilis, második szakasza (6., 7. blokk) inkompatibilis elrendezésű volt. A középső (2.) IAT-ban az első szakasz blokkjai a megelőző IAT második szakaszának blokkjaihoz hasonlóan inkompatibilis elrendezésűek voltak, a második szakasz blokkjai, viszont kompatibilis elrendezésűek. A záró (3.) IAT első szakaszában (a megelőző IAT záró blokkjaihoz hasonlóan) kompatibilis, a második szakaszában inkompatibilis elrendezésű blokkok következtek. A blokkrend a Nincs váltás csoport másik felénél inkompatibilis-kompatibilis – kompatibilis-inkompatibilis – inkompatibilis-kompatibilis sorrendű volt. A kísérleti elrendezést az 10.6. TÁBLÁZAT teszi áttekinthetővé.

	KEZDŐ		KÖZÉPSŐ		ZÁRÓ	
	MAGYAR-NORVÉG		MAGYAR-SVÉD		MAGYAR-DÁN	
	ELSŐ SZAKASZ	MÁSODIK SZAKASZ	ELSŐ SZAKASZ	MÁSODIK SZAKASZ	ELSŐ SZAKASZ	MÁSODIK SZAKASZ
VÁLTÁS	K	I	K	I	K	I
	I	K	I	K	I	K
NINCS VÁLTÁS	K	I	I	K	K	I
	I	K	K	I	I	K

10.3. TÁBLÁZAT. A kategória-válasz elrendezés (K: kompatibilis; I: inkompatibilis) a három IAT vizsgálat első és második szakaszaiban. A Váltás csoportokban a blokkrend mindhárom IAT-ban azonos, K-I vagy I-K, ezért IAT-ok között váltás történt (I-ről K-ra vagy fordítva). A Nincs váltás csoportokban a blokkrend a három IAT-ban eltérő volt: a blokkrend a középső IAT-ban a kezdő (és a záró) IAT-hoz képest fordított volt. Azaz, a kategória-válasz szabályok a korábbi IAT második és a későbbi IAT első szakaszában azonosak voltak (K és K, vagy I és I), így IAT-ok között nem történt váltás.

10.4. EREDMÉNYEK

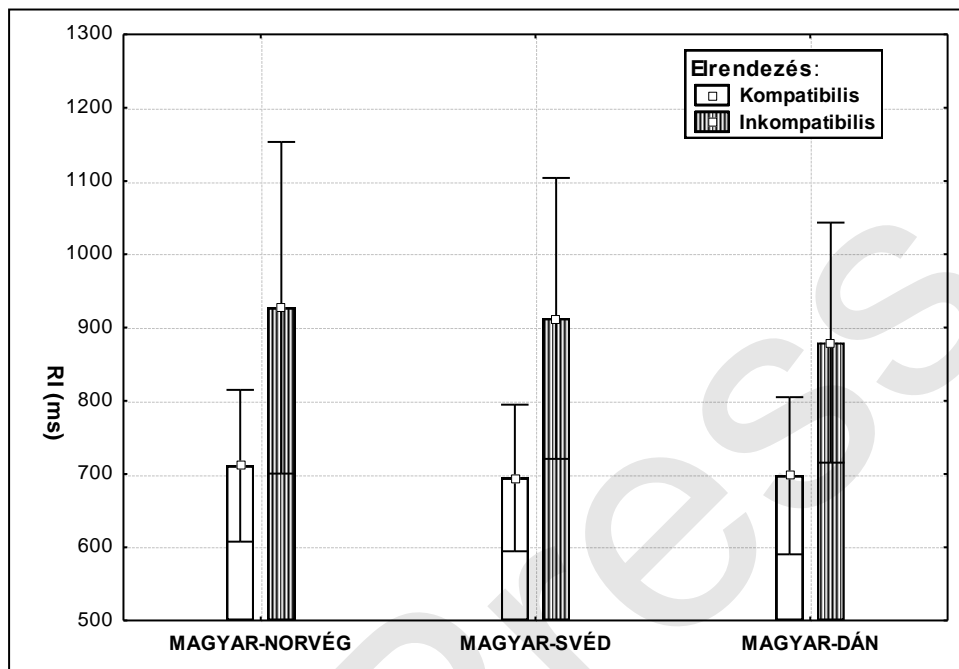
10.4.1. REAKCIÓIDŐELEMZÉS

Első lépésben a reakcióidő adatok alakulását elemeztük. Adatelőkészítéskor reakcióidő átlagokat számoltunk az egyes kísérleti blokkokra, ennek során az elrontott válaszok idejét is figyelembe vettük. Az elemzés első lépésében a három teljesen azonos felépítésű, csupán a kategorizálendő objektumokban eltérő IAT-tokban (Váltás csoport) néztük meg a teljesítmény módosulását.

A kategorizálendő objektum típusok (jó, rossz, magyar, skandináv keresztnévek) mentén néztük a szortírozási teljesítmény módosulását a kompatibilitási feltételekben a három egymást követő IAT-ban. Egy 3 x 4 x 2-es ANOVA-t futtattunk IAT (magyar-norvég vs. magyar-svéd vs. magyar-dán), Objektum (jó vs. rossz vs. magyar vs. skandináv) és Elrendezés (kompatibilis vs. inkompatibilis) személyen belüli faktorokkal. Az IAT főhatás nem volt szignifikáns [$F(2,38)=1,42$; n.s.]. Ez azt jelenti, hogy a három IAT-ban lényegében hasonlóan alakult a teljesítmény az átlagolt RI-k szintjén. Az Objektum faktor főhatása szignifikáns volt [$F(3,57)=37,1$; $p<0,0001$] annak köszönhetően, hogy magyar és a skandináv kategóriákra adott válaszok gyorsabbak voltak, mint a melléknév kategória válaszai [$t(19)$ értékek $>4,8$; $p<0,0001$]. Szignifikáns volt az Elrendezés főhatás is [$F(1,19)=64,6$; $p<0,0001$] köszönhetően az inkompatibilis elrendezés mellett megfigyelhető lassabb válaszoknak. Nem volt szignifikáns az IAT x Elrendezés interakció [$F(2,38)<0,54$; n.s.] és az IAT x Objektum interakció [$F(6,114)<0,79$; n.s.], azaz a három IAT-ban a kompatibilis és az inkompatibilis elrendezés eltérése, illetve az objektumok besorolási hatékonysága közötti eltérések hasonlóan jelentkeztek. Az Elrendezés x Objektum interakció sem volt szignifikáns [$F(3,57)=1,12$; n.s.], ami arra utal, hogy kompatibilitás elrendezés mellett a melléknév és a keresztnév kategóriák esetén is jobb teljesítmény jelentkezett, mint inkompatibilis elrendezés mellett. Nem volt szignifikáns az IAT x Objektum x Elrendezés interakció sem [$F(6,114)<0,72$; n.s.]. Ez az eredmény azt mutatja, hogy a kompatibilitási hatás mind a három IAT-ban hasonlóan jutott érvényre a melléknév és a személynév kategóriák esetén is. A 'jó' és 'rossz' kategóriákat figyelembe vevő kontrasztvizsgálat azt jelzi, hogy a három IAT-ban a kompatibilitási hatás lényegében azonos volt a két melléknév kategória esetén [$t(18)$ értékek $<0,57$, n.s.]. Hasonló elemzés a 'magyar' és a 'skandináv' kategóriákra szintén azt jelezte, hogy a névkategóriák esetén hasonlóan érvényesült a kompatibilitási hatás a három IAT-ban [$t(18)$ értékek $<1,98$, n.s.]. A három egymásra következő IAT-ban jelentkező teljesítmény hasonlóságát szemlélteti a 10.1. ÁBRA az objektumok mentén átlagolva.

A megelőző elemzésben azt találtuk, hogy hasonló preferencia irányultságot és preferencia mértéket feltételező, de a kategorizációs feladatok szempontjából mégis különböző IAT-ok sorozatban történő felvétele esetén nem jelentkezett teljesítmény eltérés az IAT-ok között. Az elemzés következő lépésében azt vizsgáltuk, hogy az IAT-ok közötti váltás a kategorizációs szabályok között hozzájárulhat-e mégis valamilyen mértékben az IAT effektus sorozatos vizsgálatokban jelentkező módosulásához. A két (Váltás és Nincs váltás) csoport teljesítményét hasonlítottuk össze. Mivel a két csoport feladata a szabályok szempontjából csak a középső (2. magyar-svéd) IAT-ban különbözött,

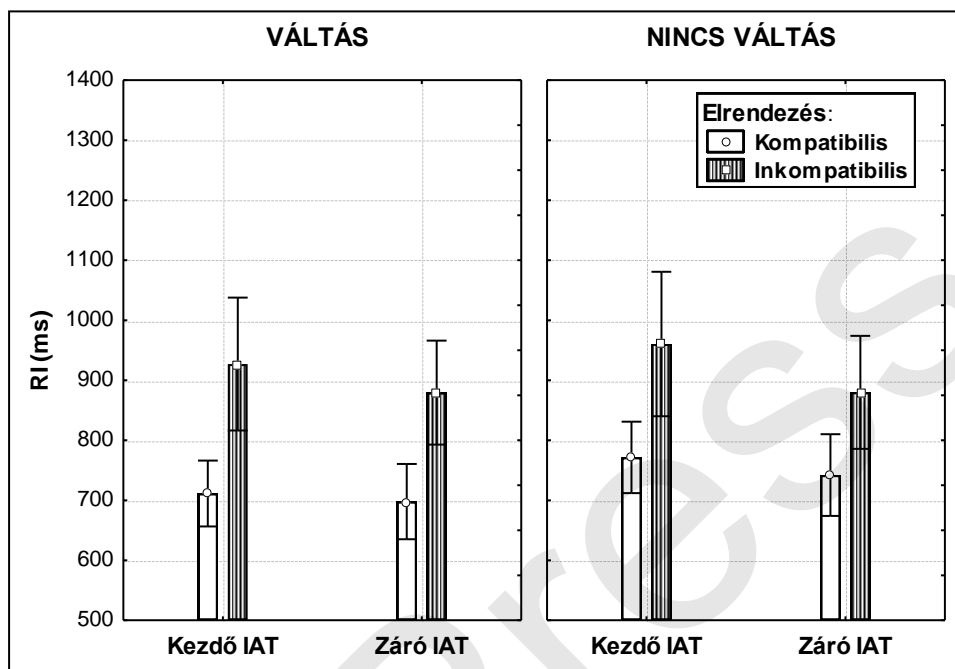
az összehasonlíthatóság kedvéért csak a két teljesen ekvivalens IAT (azonos tartalmú kezdő: magyar-norvég és a záró: magyar-dán) eredményeit elemeztük.

10.1. ÁBRA. A kompatibilis és inkompatibilis elrendezés mellett megfigyelhető (az attribútum és név kategóriák összevonásával) átlagolt teljesítmény alakulása a három név-IAT-ban (magyar-norvég, magyar-svéd, magyar-dán).

A reakcióidő átlagok elemzéséhez egy 2 x 2 x 2-es ismételt mérések ANOVA-t végeztünk IAT (kezdő vs. záró) és Elrendezés (kompatibilis vs. inkompatibilis) személyen belüli és Csoport (Váltás vs. Nincs váltás). Az előzetes elemzés szerint a Blokkrend (kompatibilis előbb vs. Inkompatibilis előbb) főhatása [$F(1,33)=3,01$; $p=0,09$] és egyetlen interakciója [$F(1,33)=1,22$; n.s.] sem volt szignifikáns, így a további elemzésből kihagytuk. Az szignifikáns IAT főhatás [$F(1,35)=8,19$; $p<0,01$] azt jelezte, hogy a záró IAT-ban némileg gyorsabb átlagolt reakcióidők figyelhetők meg. A szignifikáns Elrendezés főhatás [$F(1,35)=57,5$; $p<0,0001$] azt jelezte, hogy Inkompatibilis helyzetben lassabb volt a RI. Nem volt szignifikáns viszont az IAT x Elrendezés interakció [$F(1,35)=2,49$; n.s.], ami azt jelzi, hogy a kompatibilitási hatás a kezdő és a záró IAT-ban is hasonlóan jelentkezett. Nem volt szignifikáns a Csoport főhatás [$F(1,35)=0,55$; n.s.] és a Csoport faktor egyetlen interakciója sem [$F(1,35)$ értékek $<0,71$; n.s.]. Ez arra utal, hogy a kompatibilis és inkompatibilis helyzetek közötti eltérés a kezdő és a záró IAT-ban lényegében hasonló volt, függetlenül attól, hogy a közbeiktatott IAT-hoz képest történet-e váltás vagy sem a feladat szabályaiban. A kezdő és a

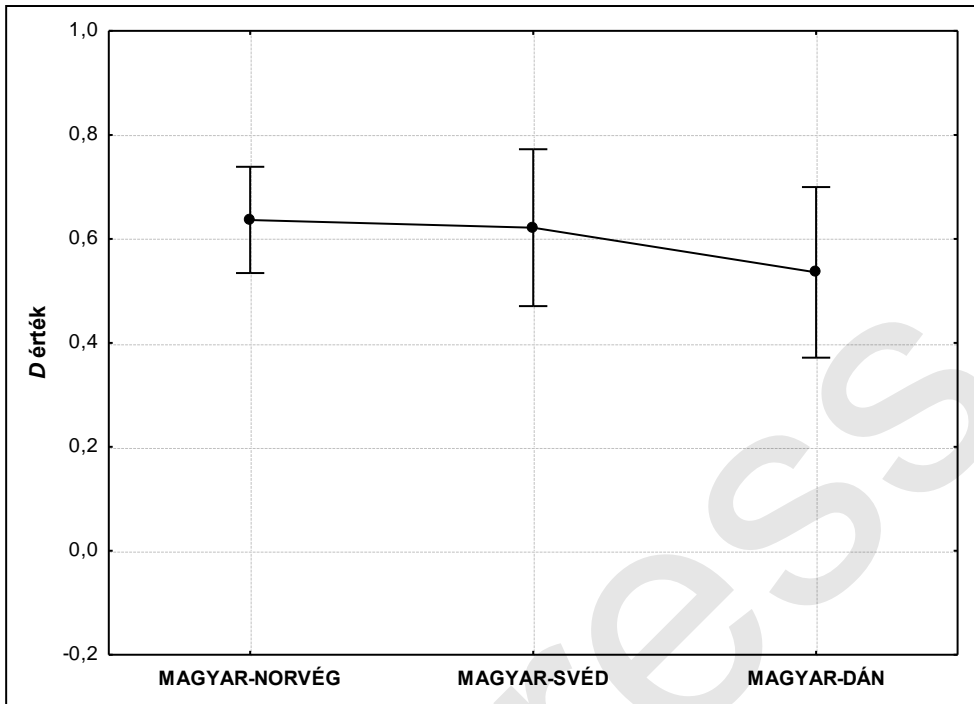
záró IAT-ban megfigyelt kompatibilitási hatást szemlélteti a 10.2. ÁBRA a két csoportban.

10.2. ÁBRA. A reakcióidő átlagok alakulása a kompatibilis és inkompatibilis helyzetekben a kezdő és a záró IAT-ban a Váltás és Nincs váltás csoportban.

10.2.2. A *D* ÉRTÉK ELEMZÉSE

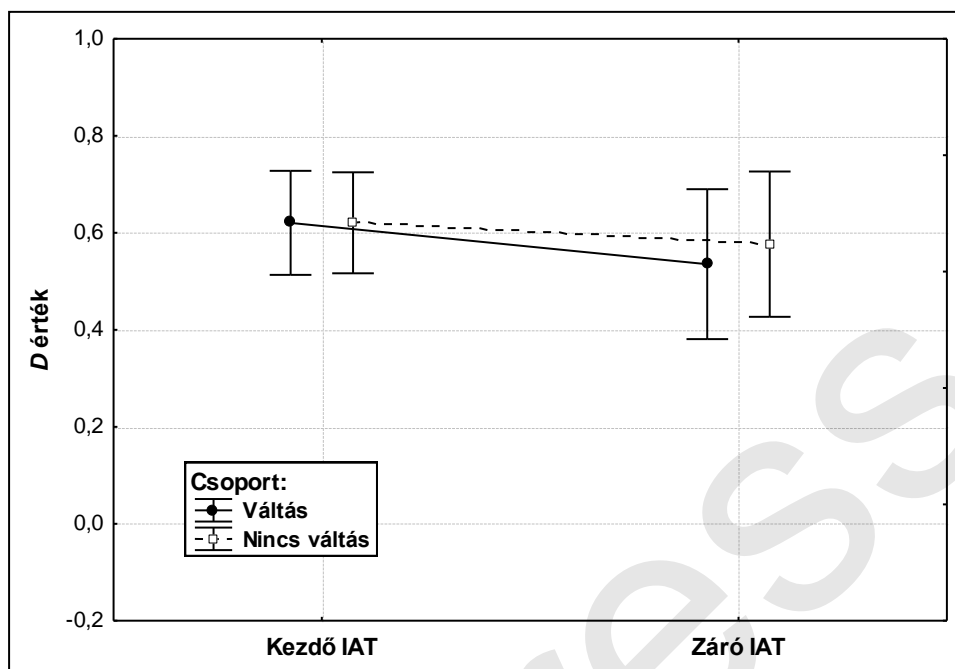
Az elemzés második lépésében a *D* értékek alakulását vizsgáltuk. Az adatelőkészítés folyamatában és az IAT effektust jellemző *D* érték meghatározásában Greenwald, Nosek és Banaji (2003) által javasolt eljárást követve jártunk el a megelőző tanulmányokhoz hasonlóan. Ismételt mérések ANOVA-t futtatunk az IAT (1. vs. 2. vs. 3. IAT) személyen belüli faktorral. A 10.3. ÁBRA mutatja a *D* értékek alakulását a három IAT-ban. Az eredmény szerint az IAT hatás nem volt szignifikáns [$F(2,38)=0,84$; n.s.], vagyis a reakcióidő adatokhoz hasonlóan nem volt különbség a *D* értékek nagyságában az egyes IAT-ok eltérő szortírozási feladataitól függően.

10.3. ÁBRA. A *D* értékek alakulása a három név-IAT-ban (magyar-norvég, magyar-svéd, magyar-dán).

Az elemzés második lépésében a *D* értékek alakulását vizsgáltuk meg a vizsgálat kezdő és záró IAT eredményeinek összehasonlításával a két csoportban. Egy 2 x 2-es ismételt méréses ANOVA-t végeztünk IAT (kezdő vs. záró) személyen belüli és Csoport (Váltás vs. Nincs váltás) csoport faktorokkal.

Az IAT főhatás [$F(1,33)=1,97$; n.s.] és a Csoport főhatás [$F(1,33)=0,006$; n.s.] sem volt szignifikáns, és hasonlóképpen az IAT x Csoport interakció sem [$F(1,33)=0,18$; n.s.]. Ez az eredmény a reakcióidő elemzéssel összhangban azt jelzi, hogy a kezdő és a záró IAT nem különbözött jelentősen a preferencia mutató (*D* érték) szempontjából egyik csoportban sem. Az eredmények alakulását szemlélteti az 10.4. ÁBRA.

10.4. ÁBRA. A D értékek alakulása a kezdő és a záró IAT-ban a Váltás és a Nincs váltás csoportban.

10.5. MEGBESZÉLÉS

Vizsgálatunkban két kérdéssel foglalkoztunk. Mindkét kérdés a korábbi fejezetekben ismertetett sorrendiségi problémával függött össze. Több vizsgálatunk eredményeiben is megfigyelhető volt, hogy sorozatos IAT vizsgálatok esetén a sorozat végén szereplő IAT-ok jellegzetesen enyhébb preferenciát demonstráltak. Az attribútum kategorizációs és a név kategorizációs feladatok tartalma ugyan eltérő volt a vizsgálatok között, mégis a preferencia (D értékek) szinte kivétel nélkül kisebbnek bizonyult a vizsgálat sorozat későbbi szakaszában felvet IAT-okban. A 8. tanulmányban ismertettünk egy olyan vizsgálatot, melyben az IAT vizsgálatok sorrendjét személyek között, csoportszinten kontrolláltuk. Ennek ellenére a sorozat elején és végén szereplő azonos IAT-ok eredményei eltérőek voltak, a kezdő IAT-ban erősebb preferencia mutatkozott meg, mint a záró IAT-ban. Ezek a megfigyelések egy a sorozatos IAT vizsgálatokban érvényesülő, nem specifikus gyakorlási hatásként is értelmezhetők. Ugyanakkor, mivel a sorrendiség kontrollálása csoportok között történt, és mert az IAT vizsgálatok tartalmukban eltérőek voltak egy csoporton belül, szükségét éreztük a kérdés további vizsgálatának.

Jelen vizsgálatban olyan IAT helyzetet alakítottunk ki, melyben a sorozat minden pozíciójában analóg, de nem teljesen azonos magyar-skandináv név-IAT-ot kellett teljesíteni a személyeknek. A három IAT a névkategorizációs feladat ingeranyagában tért el. Az egyik IAT-ban a skandináv kategóriába norvég, a másikban svéd, a harmadikban dán neveket kellett besorolni, melyre a vizsgálati instrukció megfelelően felhívta a figyelmet. Ebben a felállásban a kategóriák, illetve a kategória példányok valencia viszonyai azonosnak és konstansnak tekinthetők a három IAT-ban. Nincs okunk azt feltételezni, hogy magyar személyeket kimutatható mértékű egyéni eltérések jellemeznék a skandináv népek/nevek megkülönböztetett preferenciáját/elutasíttóságát tekintve. Ebből adódóan legfontosabb feltevésünk az volt, hogy három IAT sorozatban történő felvételekor a magyar preferencia azonos IAT hatásban kell megmutatkozzon. Ha azonban az IAT hatásban jól körvonalazható tendenciát mutató szekvenciális variabilitás jelentkezik, akkor egy olyan nem asszociatív természetű, gyakorlásra vagy más okokra visszavezethető hatással kell számolnunk, mely az IAT vizsgálat metodikai/procedurális sajátosságaiból (pl. szerkezeti felépítés) adódik.

Az eredmények várakozásunkkal összhangban azt mutatták, hogy az IAT hatás a három egymást követő sztenderd felépítésű IAT-ban lényegében azonosnak mutatkozott. A reakcióidő adatokban megjelenő kompatibilitási hatás és az ez alapján kalkulált különbség mutató (D érték) egyaránt azonos mértékű magyar preferenciát jelzett mindhárom IAT-ban. Az eredmények alapján, tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy személyen belül, szerkezetében azonos és tartalmában analóg IAT vizsgálatok sorozatos felvételekor a feltevésünk szerint gyakorlási hatásra visszavezethető szekvenciális teljesítménymódosulás elhanyagolható mértékben jelentkezik.

A vizsgálat másik kérdése az volt, hogy sztenderd felépítésű IAT-ok egymást követő felvételekor van-e jelentősége annak a sajátosságnak, hogy nem csak IAT-on belül, a vizsgálat első és második szakaszában szereplő (kombinált és fordított kombinált) blokkok között (pl. kompatibilisről inkompatibilisre), hanem IAT-ok között, a korábbi IAT záró szakaszának blokkjai és a későbbi IAT kezdő szakaszának blokkjai között is történik váltás a kategória-válasz szabályok között. Sorozatfelvétel esetén az IAT-ok között változó kategorizációs szabályok hatásának feltevése ésszerűnek tűnik. A váltások szükségképpen bekövetkeznek, ha sorozatban, egymást követően több IAT vizsgálatot is végzünk. Két egymást követő sztenderd és azonos felépítésű IAT vizsgálat esetén a korábbi IAT záró és a későbbi IAT kezdő kombinált blokkjaiban a kategorizációs szabályok eltérőek: kompatibilis majd inkompatibilis, vagy inkompatibilis majd kompatibilis. A

váltások irányától függően a későbbi IAT kezdő blokkjában jelentkező teljesítmény szükségképpen tükrözni fogja az IAT-ok közötti váltás hatását is, ennél fogva a kompatibilis és inkompatibilis blokkok közötti eltérés nagyságát, azaz az IAT hatást is.

Feltevésünk szerint a kompatibilis és inkompatibilis elrendezésű blokkok közötti váltás, illetőleg a váltás iránya nem csak az IAT-on belüli teljesítményt érintheti (pl. kompatibilitási sorrendhatás), hanem az IAT-ok közötti váltások esetén is éreztetheti a hatását, egyfajta negatív transzfer formájában. Az IAT-ok között változó szabályok hatásának elemzésére egy sajátos vizsgálati elrendezést alakítottunk ki. A fentebbi bekezdésekben ismertetett adatfelvétellel párhuzamosan, melyben három sztenderd felépítésű és analóg IAT vizsgálatot végeztünk, egy másik csoportban ugyanezeket az IAT-okat vettük fel azzal a módosítással, hogy itt a sorozat középső pozíciójában szereplő IAT blokk sorrendje fordított volt, mint a kezdő és a záró IAT-ban. Ennek köszönhetően a váltási csoportban a kategória-válasz elrendezések IAT-on belül és IAT-ok között is változtak, így negatív transzferhatás jelenhetett meg. Ezzel szemben a nincs váltás csoportban csak IAT-on belül történtek váltások, IAT-ok között azonban nem, negatív transzferhatással számolni itt nem kellett, ellenkezőleg pozitív transzfer lehetősége állt fenn. A tesztelt hipotézis az volt, hogy amennyiben az IAT-ok közötti váltásnak is (az IAT-on belüli váltásokhoz hasonlóan) hatása van a kategorizációs hatékonyságra és az IAT effektusra, akkor a nincs váltás csoportban ennek a hatásnak el kell tűnnie. Emiatt a két csoport között eltérést vártunk a kezdő és a záró IAT-okban tapasztalt IAT hatás eltéréseiben. Specifikusan azt vártuk, hogy amikor IAT-ok között nincs váltás, azaz a későbbi IAT-ban lényegében a korábbi IAT záró szakaszában érvényes szabályokat kell folytatólagosan alkalmazni, akkor a sorozat végén szereplő záró IAT-ban a teljesítmény jobb, az IAT hatás enyhébb lesz, mint a sorozat kezdő IAT-ban. Ezzel szemben a váltási csoportban ugyanezen logika mentén inkább az IAT-hatás növekedését lehet várni, hiszen itt blokkról blokkra történik változás a feladat során végig.

Az eredmények azt mutatták, hogy a reakcióidő átlagok eltérése a kompatibilis és inkompatibilis blokkok között a kezdő és záró IAT-okban hasonlóan alakult a nincs váltás csoportban, vagyis amikor a középső IAT-ban a kompatibilis és inkompatibilis blokkok sorrendje eltérő volt, mint a kezdő és záró IAT-ok blokk sorrendje. Ugyanez érvényes, azonban a váltás csoportban megfigyelhető IAT hatásra is, vagyis, amikor három azonos szerkezeti felépítésű IAT között (a korábbi záró szakaszának és a későbbi kezdő szakaszának blokkjai között) éppúgy változnak a szabályok, mint az egyes IAT-okon belül, az IAT

kombinált blokkjai között. Vagyis a kategorizációs teljesítmény eltérés a kompatibilis és inkompatibilis helyzetek között, és ebből adódóan az IAT hatás lényegében egyenletes volt mindkét csoportban, függetlenül attól, hogy az IAT-on belüli váltások mellett IAT-ok között is történt-e váltás, vagy sem.

Mindezen megfigyelések alapján, a vizsgálat első kérdése kapcsán tett megállapításainkkal kiegészítve azt mondhatjuk, hogy szerkezetében azonos és tartalmában analóg IAT vizsgálatok sorozatos felvételekor, személyen belüli összehasonlítások alapján nem volt megfigyelhető olyan jellegű teljesítménymódosulás, mely valamiféle szekvenciális változásként (romlás, javulás) volna azonosítható. Erre tekintettel nem is annyira meglepő, hogy a kompatibilis és inkompatibilis blokkok IAT-on belüli és IAT-ok közötti sorrendjének manipulálása nem volt hatással sem az, amúgy a vizsgálat egészében egyenletesnek mutató blokkokra átlagolt reakcióidőkre, sem a blokkok összevetésén alapuló D értékek alakulására.

Ebből az a tanulság körvonalazható, hogy az a szerkezeti felépítés, mely a hét blokkból álló sztenderd IAT vizsgálat jellegzetessége (pl. gyakorló szóló és kombinált feladat blokkok), nem érzékeny, vagy éppenséggel ellenálló olyan szekvenciális hatásokkal szemben, mint amilyen a sorrendiségből adódó váltások és ezek iránya, melyek józan számítás szerint befolyást kell gyakoroljanak egy szekvenciálisan változó szabálykörnyezetben mutatott teljesítményre.

DUPress

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmánykötetünkben az identitás-releváns nemzeti-kulturális emlékek implicit módszerekkel történő vizsgálhatóságával foglalkoztunk a preferenciális sajátosságok, illetve az emlékezeti szerveződési sajátosságok feltárásának szándékával.

Jelen munkában ismertetett kutatásaink háttérét bemutató kötetünk (Kondé, 2017, 1. fejezet) első szakaszában a kollektív emlékezet problematikájával foglalkoztunk. Ennek során áttekintettük az emlékezetkutatás meghatározó pszichológiai hagyományait. Wundt és Ebbinghaus gondolatmenete nyomán bemutattuk a tudományos pszichológia megszületésétől induló kísérleti emlékezetkutatás módszertani, és a lelki jelenségek természetéről vallott fontosabb előfeltevéseit és az ezekből következő kutatási stratégiát, mely az emlékezet kutatás első időszakát döntően jellemezte. A tapasztalatorientált, mérés centrikus megközelítés, mint módszertani alapvetés, illetve a lelki jelenségek asszociációs felfogása, kiegészülve az elemi vs. komplex lelki jelenségek dichotóm felosztásával – a természettudományos pszichológia lehetőségének demonstrálása mellett – eredményezte a kísérleti emlékezet kutatás sikerességét, termékenységét és időben átható jellegét. Mindemellett az emlékezetkutatás wundt-i-ebbinghaus-i „kísérleti paradigmája” sajátos ellentmondásainak hangsúlyozásával igyekeztünk demonstrálni azt, hogy az emlékezet mechanikus-asszociációs felfogása és a kísérleti módszertan egyúttal az emlékezeti jelenségek tanulmányozása számára egyfajta leszűkítő keretet is jelent. Ez a tematikus és módszertani leszűkülés szükségképpen vezetett el az ökológiailag validabb konstruktivista emlékezet felfogás kialakulásához. Ebben a paradigmaváltásban döntő jelentősége volt Bartlett emlékezetkutatásainak, melyet szintén részletesebben követtünk nyomom. Ennek során mutatkozott meg, hogy az emlékezeti jelenségek asszociatív kontextusának figyelembe vétele nem jelenti azt, hogy a kísérleti megközelítés talaját veszíti és érdemi információkat az emlékezet természetéről nem kínálhatna. Ugyanakkor a fejtegetésünk végén az is megmutatkozott, hogy mind a mechanikus-asszociációs-kísérleti szemléleti keret, mind pedig a konstruktivista felfogás az emlékezet kérdését egyéni pszichológiai keretben képes kezelni, mely számára a társas kontextus csupán tágabb horizontként, mint az ismeretek kísérletileg nem kontrollálható forrásaként van jelen, akár a kísérleti eredményeket eltorzító zavaró változóként, akár mint a jelentéskereső értelem implicit, asszociációs alapanyagaként értelmeződik is. Mindezen sajátosságok miatt adódhat az a tanulság, hogy a klasszikus és a konstruktivista emlékezet felfogás számára is a

kollektív (itt történelmi) emlékezet problematikája a pszichológiai emlékezet felfogás és kutatás számára, mint kollektivisztikus jellegű egyéni emlékezet kezelhető. Ebből adódóan a kollektív emlékezet sokkal inkább a társadalmi szerveződések pszichológián túli, vagy avval párhuzamos tudományainak témájává válik, mely a kollektív emlékezet fogalmát bevallottan, vagy ki nem mondott előfeltevésként metaforikus értelemben használja. Több olyan kutatási perspektívát is ismertettünk, melyek a történelmi emlékezetet, tehát a társadalom, az emlékező közösség közös múltjából származó emlékeket empirikus vizsgálódás tárgyává teszik. Ezen kutatások közös módszertani jellegzetessége, hogy valamilyen módon mindig a személy tudatos állásfoglalásain, vélemény-kifejezésein vagy önjellemzésén alapulnak, azaz explicit, direkt megközelítésű módszertani talajon állnak.

Jelen tanulmánykötetben ismertett kutatásainkban olyan indirekt megközelítésű módszertant alkalmaztunk, mely a történelmi emlékezet jellegzetességeit a személy implicit, tehát nem feltétlenül tudatos viszonyulásain keresztül igyekszik megragadni. A kutatás elméleti háttérének ismertetése céljából az implicit megismerés problematikáját tárgyaltuk (Kondé, 2017, 2. és 3. fejezet). Ennek során röviden ismertettük a kognitív tudattalan fogalmának megjelenéséhez vezető szálakat általában a megismerés és specifikusan a szociális megismerés kutatásának területén. Részletesen ismertettük az implicit társas megismerés kutatásában meghatározó szerepet játszó Implicit Asszociációs Teszt módszerét, felépítését, működésmódját, kiértékelési metódusát. Részletesen és kritikai szemlélettel tekintettük át az IAT jelenség értelmezési háttérét képező lehetséges magyarázatokat. Előbb az asszociációs megközelítés fontosabb elemeit, majd azokat az elméleteket ismertettük, melyek az asszociációs magyarázat alternatíváját kínálják. Ez utóbbi megközelítések lényeges eleme, hogy az IAT szerkezeti felépítéséből adódóan, vagy a feladathelyzetben „mozgásba hozott” folyamatok révén nem, vagy nem tisztán ragadja meg az asszociációs megközelítés által hangsúlyozott asszociatív szerveződésű fogalmi rendszer sajátosságait. Az implicit megismerést tárgyaló részben a kritikai magyarázatok talaján kidolgozott alternatív eljárásokat is bemutattunk.

Jelen tanulmánykötetben olyan vizsgálatokat ismertettünk, melyeket az Implicit Asszociációs Teszt felhasználásával az emlékező közösség történelmi múltjához kapcsolódó emlékek implicit vonatkozásait igyekezett föltárni, ezáltal közelebb kerülve a nemzeti/kulturális preferenciák, illetve a történelmi emlékezet természetének megértéséhez. A kutatás kiindulópontjában az a heurisztikus tézis áll, hogy a történelmi események által formált közösségek

tagjai számára a történelmi emlékek kiemelt jelentőségűek az önazonosság, az önmeghatározás szempontjából is. Ebből a sok szempontból védhető elgondolásból kiindulva feltételezzük, hogy az önazonosságban szerepet játszó történelmi emlékek mentális reprezentációinak kognitív, emocionális szerveződése eltérő lehet az önazonosság tekintetében kevésbé, vagy nem releváns történelmi fogalmak reprezentációihoz képest, elsősorban a reprezentációk emocionális telítettsége tekintetében. A vizsgálatok egy része a történelmi, tehát identitás-releváns emlékekhez fűződő viszonyulás IAT módszer általi kimutatását, demonstrálását célozza az emlékeket átszövő érzelmi asszociációk és ebben megfigyelhető egyéni (pl. fejlődés vagy csoport alapú) különbségek vizsgálatával. Ennek értelmezési keretként az IAT jelenség asszociatív magyarázatát alkalmaztuk. A vizsgálatok másik részében olyan lehetőségeket teszteltünk, melyek az asszociatív magyarázat kritikai értékeléséből származnak, és az implicit történelmi emlékezet sajátosságaival kapcsolatos megállapításainkat gyengíthetik.

A kutatás kiindulópontját egy történelmi személyiségek neveit és keresztnéveket alkalmazó IAT vizsgálat sorozat jelentette, melyet több részletben ismertettünk (1. 2. és részben a 7. tanulmány). Az első tanulmányban a vizsgálat azon részét ismertettük, melyben történelmi és keresztnéveket 'magyar' és 'külföldi' kategóriákba kellett sorolni, egy melléknév kategorizációs feladattal ('jó' vs. 'rossz') párhuzamosan IAT elrendezésben. Az elemzésben részletesen bemutattuk a hibaadatok és a reakcióidő adatok alakulását a kategorizálandó objektumok típusai szerint, illetve a kombinált feladatvégzés feltételei szerint (kompatibilis és inkompatibilis helyzet). Az eredmények a reakcióidő átlagok és a megújított algoritmus szerint kalkulált preferencia mutató (D érték) alakulásában is markáns kompatibilitási hatást, azaz IAT effektust demonstráltak történelmi nevek és keresztnévek esetén is. Az eredmények az asszociációs értelmezési keretben a 'magyar' fogalom és a valencia sajátosságokat képviselő 'jó' attribútum reprezentációi közötti asszociációs kapcsolat meglétére, illetve a közöttük fennálló erőteljes kölcsönhatás lehetőségére (asszociációs erő) utal a szemantikus memória hálózatán belül. A 'magyar'-'jó' asszociációs kapcsolat sajátosságai a 'magyar' fogalom és a 'rossz' attribútum, illetve a 'külföldi' fogalom és a 'jó' fogalom kapcsolati jellegzetességeihez mérten IAT helyzetben markáns viselkedéses (teljesítmény szintű) eltéréseket eredményez. Pszichológiai vetületben az IAT hatást, és a mögöttes asszociációs mintázatot a 'magyar' preferencia, mint az identitás-releváns fogalmi szerveződés emocionális telítettségének egy példája, jelzésként értelmeztük.

Második tanulmányunkban ismertettük a teljes, kiterjesztett vizsgálat eredményeit. A vizsgálat célja az volt, hogy a történelmi emlékek jelentés holdudvarát az osgood-i szemantikus tér koncepció keretében értelmezze. Ebben a nézőpontban a szavak nem szó szerinti, szemantikus, hanem másodlagos konnotatív jelentése olyan absztrakt dimenziók mentén jellemezhető, mint az érték, erő és aktivitás dimenziói. Vizsgálatunkban az IAT módszertan vizsgálati jellegzetességeihez igazítottuk a konnotatív jelentés vizsgálatának szempontjait azáltal, hogy az attribútum kategorizációs feladat kategória párait az osgood-i dimenziók pólusaival ('jó'-'rossz'; 'erős'-'gyenge'; 'aktív'-'passzív') helyettesítettük. Más megfogalmazásban, az IAT módszer segítségével a konnotatív jelentés indirekt vizsgálatát hajtottuk végre egy specifikusan megválogatott ingeranyagon (történelmi nevek, keresztnemek).

Az eredmények szerint az első vizsgálatban ismertetett markáns IAT effektushoz képest, mely az értékelő (jó vs. rossz) dimenzió mentén vizsgálta az asszociatív szerveződést, erő és aktivitás dimenziók mentén lényegesen kisebb mértékű kompatibilitási hatás jelentkezett, történelmi nevek és keresztnemek esetén is. Ennek az eredménynek a tartalmi olvasata azt hangsúlyozza, hogy a történelmi emlékreprezentációk, de a hétköznapi élethez közel álló tapasztalatokat megjelenítő keresztnemek is elsősorban az értékelő dimenzió mentén rendelkeznek megkülönböztető karakterisztikumokkal, ezzel szemben a konnotatív jelentés-asszociátumok érték és aktivitás vonatkozásai elhanyagolhatóak. Így a teljes jelentésmezőre kiterjedő vizsgálat alapján az első tanulmányban megfogalmazott tanulságok hangsúlyosabban sugallják a magyar vonatkozású, identitás-releváns elemek „értéktöbblet” sajátságait. Módszertani értelemben az az értelmezés sem elvethető, azonban, hogy az IAT metodika aktivitás és erő dimenziók mentén egyszerűen nem mér. Azért nincs értékelhető elmozdulás ezen dimenziók mentén egyik pólus felé sem, mert az aktív-passzív és az erős-gyenge kategóriák a válaszátfedések ellenére sem tudnak igazán a névkategóriákkal kompatibilisek, vagy inkompatibilisek lenni, ami a teljesítménykülönbség alapját adhatná. Ebben az értelemben nem vethető el, hogy egy klasszikus explicit módszer alkalmazásakor értékelhető adatokat kapnánk a magyar és külföldi nevekről az értékelő dimenzió kívüli másik két osgood-i dimenzióban is. Ugyanakkor ilyen adatok híján az első értelmezéssel összhangban azt hangsúlyoznánk, hogy a nevek konnotatív jelentésmezőjét az értékelő vonatkozások dominanciája jellemzi. Specifikusan, a történelmi nevek és keresztnemek érzelmi jelentésében a 'jó' pólus felé való eltolódás meghatározó jellegzetesség.

Megfigyeléseink egy érdekes aspektusa volt, hogy a 'magyar' preferencia a 'külföldi' kategória kontrasztjában keresztnev kategorizációs feladathelyzetben erőteljesebbnek látszik, mint történelmi nevek esetén. Ezt a megfigyelést úgy értelmeztük, hogy a névkategorizációs feladathoz összeállított ingeranyag, mely mind 'magyar', mind 'külföldi' kategóriák esetén túlnyomó részt pozitív megítélésű kulturális és történelmi személyiségek neveiből állott, egy emocionálisan kevésbé kontrasztos helyzetet jelenített meg, mint a pozitív 'magyar' kategória alá rendelt magyar keresztnevek és a semlegesnek gondolt 'külföldi' kategóriához tartozó keresztnevek szembeállítás. Ez a megfigyelés több jelen kötetben ismertetett vizsgálatunk ösztönzője volt.

A harmadik tanulmányunkban a magyar preferencia keresztnev IAT és történelminév IAT között megfigyelt eltéréseinek lehetséges okaival foglalkoztunk. Ezt az eltérést az első tanulmányban a 'magyar' és a 'külföldi' kategóriák alá tartozó példaitemek emocionális töltetének kiegyensúlyozottságával/kiegyensúlyozatlanságával magyaráztuk, elsősorban a magyar és a külföldi történelmi névpéldányokkal kapcsolatos, döntően pozitív közvélekedésekre és értékítéletekre utalva. A történelmi és keresztnevek közötti különbség ugyanakkor meglepő annak fényében, hogy egyrészt az IAT effektust jellegzetesen a feladatreleváns sajátosságok szintjén, vagyis kategóriális szinten érvényesülő hatásként értelmezik, a feladatirreleváns sajátosságok, vagyis a kategória példányok valenciája, vagy ismerőssége elhanyagolható az IAT hatásban. Másrészt, éppen a történelmi nevek esetén feltételeztünk jelentősebb érzelmi átitatottságot, mely akár a 'magyar' kategória átértelmezéséhez, illetve „átérzelmesítéséhez” is vezethetne (pl. nem csupán magyar, hanem MAGYAR). Az első két tanulmányban ismertetett vizsgálatainkban alkalmazott névanyagot a középiskolás tananyaghoz, illetve keresztnev gyakorisági adatokhoz illesztve állítottuk össze. Ezért, bár joggal feltételezhető, hogy a magyar és a külföldi nevek kategorizálása nem okoz nehézséget, mégis elképzelhetőnek tartottuk, hogy a keresztnevek relatív ismeretlensége (pl. a külföldi nevek előfordulási gyakorisága alapján) illetve a történelmi nevek pozitív valenciája valamennyire érintheti a magyar preferencia alakulását. A tanulmányban ismertetett vizsgálatban azt a lehetőséget teszteltük, hogy az IAT hatáshoz, illetve az IAT hatás névfeltételek közötti eltéréséhez hozzájárulhatott-e a példaitemek (magyar és külföldi kereszt- és történelmi nevek) kategóriák közötti ismerősségi aszimmetriája. A tanulmányban három IAT vizsgálatot ismertettünk, melyek az ingeranyagként szolgáló nevek történelmi ismeretek szempontjából vett ismertsége alapján különböztek. Az egyik feltételben ismeretlen történelmi neveket, a másik feltételben közismert történelmi neveket, a harmadik

feltételben családneveket kellett ‘magyar’, illetve ‘külföldi’ kategóriákba sorolni. A kategóriapéldányokat úgy válogattuk meg, hogy annak ellenére, hogy az ismerőség a két történelmi névfeltétel között eltérő volt, mégis a történelmi név-IAT-okon belül a két szembenálló kategória (‘magyar’ és ‘külföldi’) között azonos legyen. Abból kiindulva, hogy történelmi nevek esetén az ismerőség a kategóriák között kiegyenlített (ismerős külföldi és magyar, illetve ismeretlen külföldi és magyar), az IAT hatás az ismerőségi aszimmetria torzító hatásától mentesen mutatja meg a preferenciákat. Vagyis a két történelmi névfeltétel között nem vártunk eltérést az IAT hatásban, hiszen mindegyik feltételben azonos mértékben ismerős/tlen magyar és külföldi nevek állnak szemben. Ezzel szemben hétköznapi családnev feltételben a nevek ismerőségének kategóriák közötti eltérését feltételeztük, emiatt jelentősebb magyar preferenciát vártunk családnevek esetén.

Az eredmények azt mutatták, hogy a magyar preferencia reakcióidő átlagokban és a *D* értékben is közismert történelmi nevek esetén volt a legkevésbé erőteljes, míg ismeretlen történelmi nevek és közismert családnevek esetén is közel hasonló, de erőteljesebb magyar preferenciát kaptunk. Ez az eredménymintázat nem magyarázható közvetlenül az ismerőség hatásával, hiszen a kategóriák közötti ismerőség egyensúly biztosított volt, mindegyik név IAT-ban. Ugyanakkor, az eredmények mégis arra utalnak, hogy az IAT hatás érzékeny lehet a kategória példányok ismerőségére. Értelmezésünk szerint, az ismerőség/ismeretlenség hatása indirekt módon, a valencia sajátosságához kapcsolódva, vagy egyenesen valencia sajátoságként jut érvényre (pl. az ismerős=jó, ismeretlen=rossz). Emiatt az ismeretlen történelmi név feltételben kapott erőteljesebb magyar preferencia (IAT hatás) azt mutatja, hogy a maga konkrétságában ismeretlen, de kategoriálisan tisztán kezelhető ingeranyagon a valencia sajátosságok eltérése élesebb kontrasztban jelenik meg (az ismeretlen (rossz), de magyar (jó) relatíve jobban preferált az ismeretlen (rossz), de külföldihez (rossz) képest, mint a közismert (jó) magyar (jó) a közismert (jó) külföldihez (rossz) képest). A vizsgálat eredményei arra is rámutatnak, hogy az IAT módszertant követő implicit preferencia vizsgálatokban milyen nagy jelentősége lehet egy kategória reprezentatív példányaként feltételezett ingerek megválogatásának az IAT hatás nagyságára ezen keresztül a preferencia viszonyok értelmezésére.

Negyedik tanulmányunkban tovább vizsgáltuk a történelmi neveket és a keresztnéveket alkalmazó IAT-ok eredményei között megfigyelt eltérést. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a vizsgálati kontextus, azáltal, hogy a magyar és a nemzetközi történelem, kultúra jeles személyiségei vannak megjelenítve,

elsősorban a társadalmilag kívánatos, normatív reakciómódokat hívja elő, ebből adódóan az IAT hatás nem a személyes meggyőződéseket, hanem a közmegegyezéssel egyező extraperszonális értékvélekedéseket tükrözi. Innen nézve a történelmi név IAT-ra jellemző kevésbé markáns IAT hatás két pozitív, megítélés alá eső kategóriák egyensúlyosabb helyzetében jelentkezik. A vizsgálatban az extraperszonális hatások lehetőségét instrukció manipuláció mellett vizsgáltuk. A vizsgálat kritikus feltételeiben a történelmi vonatkozásokat erőteljesen hangsúlyozó, ezáltal a normatív értékelő vélekedéseket mozgósító instrukciót (történelmi instrukció) adtunk olyan ingeranyag feldolgozására vonatkozóan, melyekkel kapcsolatosan nem beszélhetünk konszenzuálisan osztott értékmegegyezésről (ismeretlen történelmi nevek). Az extraperszonális hatásokat maximalizáló feltételeket olyan helyzetekkel vetettük össze, amikor ugyanezen ingeranyag feldolgozását az instrukció nem befolyásolta (semleges instrukció), vagy az ingeranyag az instrukciótól függetlenül is eleve egyfajta történelmi-kulturális kontextust, és ezzel egybehangzó személyes és extarperszonális asszociációkat idézhet meg (közismert történelmi nevek).

Az eredmények szerint a történelmi perspektíva hangsúlyos megjelenítése akár a személyek érzelmi beállítódásának előhívásán, akár extraperszonális társadalmi, normatív értékvélekedések megidézésén keresztül nem volt jelentős hatással a preferencia mutató alakulására sem ismeretlen, sem ismert nevek esetén. Az instrukció hatás elmaradása azt jelenti, hogy a visszatérően markáns magyar preferenciában megmutatkozó személyes értékelő vélekedések (nemzeti érzések) a velük összhangzó extraperszonális asszociációkkal együtt, vagy azok nélkül nem tekinthetők a kísérleti helyzet egyfajta műtermékének.

Ötödik tanulmányunkban az IAT helyzet azon jellegzetességével foglalkoztunk, hogy a preferenciákat sajátosan relatív viszonylatban, mindig az aktuálisan szembenálló kategóriák kontrasztjában ragadja meg. Vizsgálatunkban az identitás meghatározó 'magyar' kategória iránti preferenciát vizsgáltuk magyarországi, romániai és szlovákiai magyarok körében olyan elrendezésekben, amikor 'magyar' kategóriával szembeállított referencia kategória a vizsgálati személyek által nem sajátként ismert, de kulturálisan közeli ('román', 'szlovák', vagy 'olasz') vagy kulturálisan távolabbi ('európai') hagyományt, szokásrendszert reprezentált.

A legfontosabb eredmény szerint a 'magyar' preferencia a kulturálisan közeli összevetésekben (pl. 'magyar' vs. 'szlovák') jelentősnek, de a kulturálisan távolabbi összevetéshez képest (pl. 'magyar' vs. 'európai') enyhébbnek bizonyult

két határon túli magyar vizsgálati csoportban is. Ezenkívül, mindhárom csoportban a kulturálisan távoli ('európai') és a kulturálisan közeli ('szlovák'/'román'/'olasz') összevetésében egyöntetűen a közeli iránti preferencia mutatkozott meg a távolival szemben.

Eredményeink megerősítik az IAT módszertant a relatív preferencia becslés miatt érintő kifogásokat. A vizsgált fogalom és az értékelő attribútumok kapcsolatának erősségét a teljesítmény mutató (*D* érték) nem abszolút értékben jellemzi. Megfigyelésünk a relativitás probléma azon aspektusára hívja fel a figyelmet, hogy a kulturális preferenciák IAT eljárásra alapozó vizsgálatában milyen nagy jelentősége van a célkategóriák megválasztásának. Az IAT hatás és ennek nyomán a preferencia mutató jelentős változatosságot mutathat az aktuálisan szembeállított kontrasztkategóriák függvényében. Ez a tanulság annak ellenére is hangsúlyozandó, hogy az „asszociatív kapcsolat”, az „asszociációk erőssége” fogalmak maguk is egyfajta konstrukciók, melyek nem a valóság leírására, hanem az adatok értelmezésének praktikus céljaira jöttek létre. A fontos tanulság itt az, hogy az IAT hatás értelmezésekor - az elméleti kereteken (asszociatív magyarázaton) túl eső közvetítő mechanizmusokkal is számolva - figyelemmel kell lenni az elgondolás lényegét (a személy tudatos kontrollja nélkül, implicit módon érvényesülő hatások kimutathatósága) nem érintő, a vizsgálat sajátos módszertanából adódó „operacionális” következményekkel (itt a kontrasztkategóriák kiválasztásából adódó problémákkal).

Eredményeink további tanulsága az, hogy az egyébként egyöntetűnek látszó magyar preferencia a magyarok egyes alcsoportjaiban tüzetesebb vizsgálatok alapján kisebb árnyaltokban megjelenő eltéréseket mutathat. A közeli, ismerős, értett és valamennyire értékelt kulturális hagyományokkal és szokásrendszerekkel (itt elsősorban szlovák, román) való tartós és átható érintkezés egyfajta „alternatív identitás” részeként, ha az identitást döntően meghatározó saját/magyar kultúra kiemelt jelentőségét és preferenciáját nem is érinti, egy tágabb, átfogóbb kulturális kontextus (itt európai) viszonylatában sajátos preferenciamódosulások alapját adhatja.

Hatodik tanulmányunkban a nemzeti/kulturális preferenciák életkori vonatkozásaival foglalkoztunk. A felvetett probléma egyrészt az implicit preferenciák IAT helyzetben történő vizsgálatának lehetőségét érint a feldolgozó rendszer fejlődésének sajátosságaira tekintettel. Mivel az IAT eljárás egy erőteljes ellenőrző-figyelmi kontrollt, szabályozást kívánó kognitív feladatba ágyazottan ragadja meg az automatikus folyamatokon keresztül érvényre jutó

preferenciális beállítódásokat, az ellenőrző-figyelmi rendszer fejlődése jelentősen érintheti a nem kívánt (nem asszociatív eredetű) hatások befolyásának mértékét az életkor függvényében. Másrészt a preferenciákat formáló társadalmi-kulturális szocializációs folyamatokra tekintettel az IAT eljárás eredményei különböző életkori csoportokban eltéréseket mutathatnak az adott vizsgálati kontextus jellegzetességeitől (pl. kulturális ismereteken nyugvó ingeranyag vs. közismert nevek) függően. A vizsgálatban egy fiatalabb (a szabályozó rendszer beérésének folyamatában lévő) és egy idősebb diákokból álló csoport komplex IAT vizsgálatban szerzett eredményeit hasonlítottuk össze két ellentétes feltételezés mentén. A feldolgozó rendszer „éretlenségére” tekintettel (érési hipotézis) elsősorban a kontroll igényes inkompatibilis elrendezésben rosszabb szortírozási teljesítményt (több hibát és lassabb reakcióidőket), ezen keresztül erőteljesebb, de a valóságos preferenciát némileg túlbecslő IAT hatást vártunk a fiatalabb csoportban az idősebb személyek eredményeihez képest az ingeranyagtól (kereszt és történelmi nevek) függetlenül. Ezzel szemben (kulturális hipotézis), mivel fiatalabb életkorban szűkösebb történelmi, kulturális ismereteket feltételezhetünk enyhébb ’magyar’ preferenciát vártunk a fiatal csoportban, mint az idősebb csoportban, elsősorban történelmi, kulturális kontextusban (történelmi nevek).

Az eredmények alakulása sem a hibázási adatok, sem a reakcióidő átlagok, sem a *D* értékek alapján nem igazolta a szabályozói hatékonyság eltérésére hivatkozó elvárásainkat: az IAT hatás nem volt erőteljesebb a fiatalabb csoportban, mint az idősebb csoportban, egyik név-IAT-ban sem. Ezzel szemben a szocializációra hivatkozó elvárásunkkal összhangban az idősebb csoportban kapott erőteljesebb magyarpreferencia keresztnév-IAT-ban a szocializáció és a gyarapodó kulturális ismeretek implicit szinten is detektálható hatásaira utal. Az összességében számottevő IAT hatás azt jelzi, hogy mindkét korcsoportban, tehát viszonylag korai életkorban is már jellemző a saját kultúra erőteljes preferenciája. A megfigyelt csoporteltérés azonban azt is jelzi, hogy a kulturális preferenciák alakulására jelentős hatással lehet a formális és informális keretekben zajló szocializációs, nevelési folyamat.

Hetedik tanulmányunkban a nemzeti/kulturális preferenciákkal kapcsolatos csoportszintű eltérésekkel foglalkoztunk. Abból indultunk ki, hogy mivel az önazonosság tudat (pl. magyar vagyok), az önmeghatározás finom gondolati, érzelmi megkülönböztetések, leválasztások sorozatában bontakozik ki a személy, illetve a társas és tárgyi környezet interakciójában, feltételezhetjük, hogy a nemzeti, történelmi emlékeknek fokozottabb jelentősége lehet olyan

helyzetekben (pl. határon túli magyarok esetén), amikor a személyes vonatkozású megkülönböztetéseknek egy élesebb kontrasztot kell megjeleníteniük (pl. magyar vagyok és nem román vagy szlovák). Azt feltételeztük, hogy a személyek életkörülményeiben (társadalmi helyzet, kulturális szocializáció) fennálló eltérések miatt a magyarságpreferencia, azaz a saját kultúra iránti elfogultság eltérőnek mutatkozik a csoportok között. Az elemzésben több korábbi vizsgálatunk során a magyarság különböző (magyarországi, szlovákiai, romániai) populációin gyűjtött adatok összehasonlító vizsgálatával foglalkoztunk. Az elemzésekbe az egyes vizsgálatok között az attribútum, vagy a célkategorizációs feladatok szempontjából eltérő, de a csoportok között azonos IAT vizsgálati feltételeket vontuk be.

Az elemzések az eredménymintázatok jelentős mértékű egybevágását mutatták a vizsgálati csoportok között mindhárom IAT vizsgálatban. A magyarság fogalom asszociatív jelentésmezejének az osgood-i érték, erő és aktivitás dimenziók mentén történő vizsgálata során a magyarországi és a határon túli csoportok teljesítményét jellemző *D* értékek lényegében egybevágó mintázata mutatkozott meg történelmi nevek és keresztnévek esetén is. Ennek a mintázatnak markáns jellegzetessége a jó-rossz (érték) dimenzióban megfigyelhető a keresztnév-IAT-ban jelentős, a történelmi név-IAT-ban valamivel kisebb mértékű pozitív irányú eltolódás, mely határozott magyar preferenciaként értelmezhető. A másik két dimenzióban kapott elhanyagolható eltolódás egyrészt az erő és az aktivitás dimenzió kisebb megkülönböztető erejére utal, de jelezheti a szemantikus tér indirekt módszerekkel történő vizsgálatának limitációját is. A második elemzés, szintén a három vizsgálati csoport eredményeinek jelentős mértékű átfedését azt mutatta, mely lényegében egyöntetűen a magyar preferencia megjelenését jelenti ismeretlen történelmi nevek és közismert családi és történelmi nevek alkalmazásakor egyaránt. A harmadik elemzésben a magyarság preferencia 'külföldi' és „európai” kontrasztkategóriák esetén is hasonlóan mutatkozott mindhárom vizsgálati csoportban. Az eredmények, összességében nem igazolják a főképpen nevelési és szocializációs folyamatok eltérései alapján megfogalmazott elvárásokat a lehetséges csoporteltéréseket illetően. Az eredmények azt üzenik, hogy a nemzettudat, és nemzeti érzés a magától értetődőségig jár együtt a nemzettudat és identitás részét képező elemek iránti elfogultsággal, annak ellenére is, vagy éppen annak köszönhetően, hogy, a külhoni magyarok esetén a körülvevő társadalmi-kulturális környezet felől jövő hatások nem feltétlenül ebbe az irányba hathatnak.

A nyolcadik tanulmányban arra voltunk kíváncsiak, hogy több IAT felvételtől álló sorozatvizsgálat egységeinek sorrendisége vajon hatással van-e a megmutatkozó preferencia mértékére esetleg irányultságára. A sorrendiség kérdésnek külön fontosságot ad az a több vizsgálatban is megfigyelhető tendencia, miszerint a vizsgálat sorozat későbbi szakaszában felvett IAT vizsgálatok esetén jellemzően enyhébb preferencia mutatkozik, mint az első szakaszban felvett IAT-okban. A sorrendiség hatását két ellentétes irányba mutató elvi lehetőség tesztelésével vizsgáltuk. Elképzelhetőnek tartottuk, hogy a hosszabb vizsgálatokban a kognitív erőforrások apadásával, kimerülésével fáradási jelenségek mutatkoznak. Ebben a megközelítésben a későbbi vizsgálati szakaszokban, elsősorban az inkompatibilis elrendezésű feltételekben rosszabb kategorizációs teljesítmény várható, mely az IAT hatás fokozódásában kell megmutatkozzon. Alternatívaként azt is feltételeztük, hogy a vizsgálat előrehaladtával az egyre gyarapodó tapasztalatok miatt a szortírozási hatékonyság javul. Ez a lehetőség összhangban a korábbi megfigyelésekkel is, azt valószínűsíti, hogy az IAT hatás mérséklődik, a vizsgálat végén megfigyelt differencia mutató (D érték) kisebb lesz a vizsgálat elején kapotthoz képest. A feltevések teszteléséhez egy három különböző név-IAT-ból álló vizsgálat sorozatot végeztünk két csoportban. A magyar-román és a román-európai IAT-okban kapott preferencia mutatók alakulását vizsgáltuk attól függően, hogy az adott név-IAT a sorozat kezdő, vagy záró pozíciójában került bemutatásra, összehasonlítva egy mindig a sorozat középső elemeként szereplő magyar-európai név-IAT eredményével.

Az eredmények szerint a sorozatkezdő pozícióban felvett név-IAT erőteljesebb (magyar vagy európai) preferenciát jelzett, mint ugyanezen név-IAT-ok a sorozat végén záró pozícióban, míg a középső név-IAT-ban hasonló magyar preferenciát kaptunk. Megfigyeléseink a sorrendiségi hatás demonstrálásával arra hívják fel a figyelmet, hogy sorozatos IAT vizsgálatok esetén az eredmények csoportszintű értelmezésekor a sorrendiségi hatás akkor nem okoz torzulást, ha a sorrendiség csoportok között kiegyenlített. Ugyanakkor, jól látható, hogy egyéni szinten a sorrendi pozíciók eltérésből fakadó torzulások fennmaradnak a sorrendiség csoportszintű kontrollálása ellenére is. Például, egy vizsgálati személy a vizsgálat kezdetén rögzített adatok alapján erőteljesebb magyar preferenciával jellemezhető, mint egy másik személy, akit a vizsgálat végén gyűjtött adatok alapján jellemzünk. Ezeket a metodikai eredetű torzulásokat az IAT eredmények egyéni szintű értelmezésekor az eredmények és az eredményekhez vezető vizsgálati körülmények (pl. sorrend) körütekintő értelmezése ellensúlyozhat.

A kilencedik tanulmányban egy másik sorrendiséggel összefüggő nem asszociatív jellegű hatással foglalkoztunk. Közismert megfigyelés, hogy az IAT hatás nagysága, az D érték a kompatibilis is az inkompatibilis feltételek sorrendjétől függően eltérő. Az IAT hatás erőteljesebb, amikor a kompatibilis kategória-válasz elrendezés a vizsgálat első szakaszában a kombinált feladatblokkokra jellemző, mint amikor a vizsgálat második szakaszában a fordított kombinált blokkokban jellemző. Ez az úgynevezett kompatibilitási sorrendhatás annak ellenére jelentkezik, hogy az IAT hatás a kombinált (kompatibilis) és fordított kombinált (inkompatibilis) blokkokban kapott átlagolt teljesítmény különbségéből adódik, és a helyzetek (blokkok) sorrendje elvileg indifferens. Vizsgálatunkban a korábbi tanulmányokban ismertetett vizsgálatok adatain ellenőriztük a kompatibilitási blokkosorrend hatásának megjelenését. Az eredmények szerint jelentős eltérés mutatkozott a reakcióidő adatokban és többnyire a D értékekben is a kompatibilis blokkok sorrendjétől függően, keresztnév-IAT-ban, ismeretlen történelmi név-, és közismert család név-IAT-okban, illetve magyar-román és magyar-európai név-IAT-okban is. Kompatibilitási sorrendhatást jellemzően olyan helyzetekben nem sikerült kimutatni, amikor a válaszütemek gyorsabbak voltak (történelmi név-IAT, illetve maga az IAT hatás elhanyagolható volt vagy nem jelentkezett (keresztnév- és történelmi név IAT-ok erő és aktivitás dimenziók mentén. Az eredmények arra is rámutatnak, hogy a módosított kiértékelési algoritmus alapján számolt D érték segítségével az ilyen markánsnak tűnő procedurális eredetű effektus sem feltétlenül ellensúlyozható.

Vizsgálatunk általános tanulsága, hogy a sztenderd felépítésű IAT eljárásban a szinte elkerülhetetlen blokkosorrend hatás befolyással lehet a preferenciák nagyságának (adott esetben irányultságának) kiértékelésére. A preferencia csoportszintű becslésekor a blokkok sorrendjének személyek között történő kiegyenlítésével ez a hatás kontrollálható, egyéni szinten, azonban a preferencia alá-, illetve fölé becslésének lehetőségével, veszélyével mindig számolni kell.

Utolsó, tízedik tanulmányunkban a sorrendiségi hatás további elemzésével foglalkoztunk. A vizsgálatban az IAT hatás szekvenciális változását elemeztük személyen belüli összehasonlításban egy olyan vizsgálati helyzetben, melyben a sorozat minden pozíciójában analóg, sztenderd felépítésű, de nem teljesen azonos magyar-skandináv név-IAT szerepelt. A korábbi vizsgálatokkal ellentétben változatlan név ('magyar'-'skandináv') és attribútum ('jó'-'rossz') kategóriák mellett a névpárok (magyar, illetve svéd, dán és norvég keresztnévek)

valencia egyensúlyának, és ismerősségi aszimmetriájának IAT-ok közötti állandóságának biztosításával vizsgáltuk az IAT hatás sorrendi pozícióra való érzékenységet.

Az eredmények szerint az azonos mértékű magyar preferenciát jelző IAT hatás mind a három egymást követő IAT-ban lényegében azonos volt. Megfigyelésük arra utal, hogy személyen belül, szerkezetében azonos és tartalmában analóg IAT vizsgálatok sorozatos felvételekor szekvenciális teljesítménymódosulás elhanyagolható mértékben jelentkezik.

A vizsgálat másik részében a sorozatos IAT felvételek során esetlegesen megjelenő (pozitív és negatív) transzferhatások szerepével foglalkoztunk az IAT hatás szekvenciális módosulásában. A sorrendiségi hatás egy alternatív magyarázatát teszteltük, mely az egymást követő azonos felépítésű (blokkosrendű) IAT-ok között szükségképpen bekövetkező szabályváltásokra, és ebből adódó negatív transzfer hatásokra hivatkozik. Az IAT hatás szekvenciális módosulást vizsgáltuk egy olyan helyzetben, amikor az IAT-ok között nem történik váltás (pozitív transzfer), mert a középső pozícióban szereplő IAT kompatibilitási blokkosrendjét megfordítottuk a megelőző és a záró IAT blokkosrendjéhez képest. A kontrollhelyzetben három azonos felépítésű IAT szerepelt, így a feladatszabályok blokkról blokkra változtak, IAT-on belül és IAT-ok között is (negatív transzfer). A tesztelt hipotézis az volt, hogy az IAT-ok közötti váltásnak hatása van az IAT effektusra, így a váltások kiküszöbölésekor az IAT effektus állandó marad.

Az eredmények szerint, az IAT-okon belüli és IAT-ok közötti gyakori váltások ellenére az IAT hatás lényegében állandó mindhárom IAT-ban a kontrollfeltételhez hasonlóan, amikor IAT-on belül volt váltás, de IAT-ok között nem. Vagyis az IAT hatás lényegében egyenletes volt, függetlenül attól, hogy az IAT-on belüli váltások mellett IAT-ok között is történt-e váltás, vagy sem. Megfigyeléseink tanulsága, hogy a sztenderd felépítésű (7 blokkos) IAT – legalább is amikor a sorozatban egymást követő IAT-ok a fontos kategória és példányszintű sajátosságokat tekintve azonosak – kevésbé érzékeny a sorrendiséggel összefüggő váltások hatására.

*

Összességében a tíz tanulmányban ismertetett vizsgálataink eredményei igazolták, hogy a nemzettudat okaként és/vagy következményeként erős preferencia figyelhető meg azon entitásokkal kapcsolatban, melyek a saját nemzet fogalmának kulturális-történelmi asszociációs hálózatának részét képezik. Ez a pozitív, bár mértéke szerint eltérő emocionális átítatottsága a

történelmi/kulturális emlékeknek megfigyelhető volt az ingeranyag specifikus sajátosságaitól, a vizsgálati személyek feltételezhető kulturális ismereteinek szintjétől, életkorától és állampolgársági hovatartozásától függetlenül.

A vizsgálatok során demonstrált önkéntelen (implicit) és nem tudatos állásfoglalásokban megragadott (indirekt módon vizsgált) elfogultság (nemzeti érzések) összhangban van azzal az általános pozitív nemzeti önképpel, melyet tudatos és explicit módszertan segítségével végzett vizsgálatok tanúsága alapján a kulturális közösség tagjaival kapcsolatban hangsúlyozni szoktak (pl. Csepeli, Örkény és Székely, 2001; Hunyady, 1996). Mégis, a saját kultúra pozitív értékszemlélete – jelen adatok fényében – nem tekinthető egyfajta személytelen (extraperszonális) attitűdként, általában vett beállítottságként, noha minden bizonnyal része a saját kultúrát önértéken szemlélő (patrióta) vagy más kultúrákkal szembehelyező (etnocentrikus) általános kulturális elfogultságnak is (Chen, Brockner és Katz, 1998).

Az eredmények arra is rávilágítanak, hogy az IAT hatásban megjelenő elfogultság, preferencia az IAT metodikai sajátosságaiból fakadó sajátos fénytörésben mutatkozik meg. Ennek részeként, a preferencia mértéke eltérőnek mutatkozhat a vizsgálatban szembeállított, a személyek identitásával érintkezésben lévő kulturális támpontokat megjelenítő kategóriapárok függvényében. Az eljárás szerkezeti sajátosságaiból fakadóan, a preferencia mutató bizonyos mértékig érzékeny lehet a sorozatos adatfelvétel egyes egységeinek (kísérletek) sorrendiségére éppúgy, mint az IAT eljárás kritikus szakaszainak (vizsgálati blokkok) sorrendjére. A módszer sajátosságaiból fakadó torzítások lehetőségére utaló megfigyelések az IAT eljárás körültekintő alkalmazására hívják fel a figyelmet mind a csoportszintű, mind az egyéni szintű jelenségek vizsgálatakor. Ugyanakkor a vizsgálatainkban, az IAT módszertan strukturális sajátosságaiból fakadó nem-asszociatív hatások ellenére, vagy ezeken felül megjelenő markáns preferencia a nemzeti érzések erős történelmi megalapozottságára utalhatnak, ami azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy „az identitás közösség kizárólag a történelmi emlékezés révén és áttételében fűzi össze a nemzet tagjait”¹⁴. Annyi azonban bizonyos, hogy a történelmi események mentén formálódó közösségek számára a történelmi-kollektív emlékezetben megőrzött emlékek sajátos szerveződése az önkéntelen viszonyulásoknak éppen úgy hátterét képezheti, mint a tudatos önmeghatározásnak, önjellemzésnek és az ezzel összhangzó viselkedésnek.

¹⁴ Köszönjük Hunyady György egyik tanulmányunk kapcsán tett lektori észrevételét.

DUPress

DUPress

IRODALOMJEGYZÉK

- Abari K. & Máth J. (2010). A történelmi tudás mérése a tudástér-elmélet segítségével. In: Münnich Á. & Hunyady Gy. (szerk.) *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai* ELTE Eötvös Kiadó: Budapest 191-216. o.
- Allport, A., Styles, E. A. & Hsieh, S. (1994). Shifting intentional set: Exploring the dynamic control of tasks. In: C. Umiltà & M. Moscovitch (eds.), *Conscious and nonconscious information processing: Attention and performance XV*. Cambridge, MA: MIT Press. 421–452.
- Amodio, D. M. & Mendoza, S. A. (2010). Implicit intergroup bias: Cognitive, affective and motivational underpinnings. In: B. Gawronski & K. Payne (eds.), *Handbook of Implicit Social Cognition: Measurement, Theory, and Applications*. New York: Guilford Press. 353-375.
- Assmann, J. (1999). *A kulturális emlékezet*. Budapest: Atlantisz Kiadó
- Back, M. D., Schmukle, S. C. & Egloff, B. (2005). Measuring task switching ability in the implicit association test. *Experimental Psychology*, 52 (3), 167-179.
- Balázs K. (2011). Memorable hungarian advertisements. *Applied psychology in Hungary* 1. 83-109.
- Bar-Anan Y., Nosek, B. A. & Vianello, M. (2009). The Sorting Paired Features Task: A measure of association strengths. *Experimental Psychology*, 56, 329-343.
- Baron, A. S. & Banaji, M. R. (2006). The Development of Implicit Attitudes. Evidence of Race Evaluations From Ages 6 and 10 and Adulthood. *Psychological Science* 1 (17), 53-58.
- Bartlett, F. C. (1985). *Az emlékezés: Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest: Gondolat.
- Bernáth Á. (2010) A történelmi múlt megőrzésének természetes létformái, avagy a kollektív emlékezet és a társas reprezentációk. In: Münnich Á., Hunyady Gy. (eds.) *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai*. ELTE Eötvös K. Budapest. 117-134.
- Blanton, H., Jaccard, J., Gonzales, P. M. & Christie, C. (2006). Decoding the Implicit Association Test: Implications for criterion prediction. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42, 192-212.

- Bluemke, M. & Friese, M. (2006). Do features of stimuli influence IAT effects? *Journal of Experimental Social Psychology*, 42, 163-176.
- Brendl, C. M., Markman, A. & Messner, C. (2001). How do indirect measures of evaluation work? Evaluating the inference of prejudice in the Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 760-773.
- Cai, H., Sriram, N., Greenwald, A. G. & McFarland, S. G. (2004). The Implicit Association Test's *D* measure can minimize a cognitive skill confound: Comment on McFarland and Crouch (2002). *Social Cognition*, 22, 673-684.
- Chen, Y. R., Brockner, J. & Katz, T. (1998). Toward an explanation of cultural differences in in-group favoritism: The role of individual versus collective primacy. *Journal of Personality and Social Psychology* 75: 1490-1502.
- Coman, A., Brown, A. D., Koppel, J. & Hirst, W. (2009). Collective Memory from a Psychological Perspective. *An International Journal of Politics and Culture and Society*, 22 (2), 125-141.
- Csepeli Gy. (évszám nélkül) *Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon a 70-es években*. Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Csepeli Gy., Örkény A. & Székely M. (2001). A magyarok a magyarokról. In: Hunyady Gy. & Lan Anh, N. L. (szerk.), *Sztereotipiakutatás – Hagyományok és irányok*. ELTE Eötvös Kiadó. 409-416.
- Czigler I. (2005). *A figyelem pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Czigler I. & Pléh Cs. (1973). Mediáció és jelentés: egy elmélet fejlődése és lehetőségei. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 30 (1-2), 88-108.
- Dasgupta, N., McGhee, D. E., Greenwald, A. G. & Banaji, M. R. (2000). Automatic preference for white americans: Eliminating the familiarity explanation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 316-328.
- Davidson, M. C., Amso, D., Anderson, L. C. & Diamond, A. (2006). Development of cognitive control and executive functions from 4 to 13 years: Evidence from manipulation of memory, inhibition, and task switching. *Neuropsychologia*, 44, 2037-2078.
- De Houwer, J. (2001). A structural and process analysis of the Implicit Association Test. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, 443-451.
- De Houwer, J. (2009). Comparing measures of attitudes at the functional level and procedural level: Analysis and implications. In: R. Petty, R. H. Fazio & P.

- Brinol (eds.), *Attitudes: Insights from the new implicit measures*. Mahwah, NJ: L. Erlbaum. 361-390.
- Dúll A. & Varga K, (1994). *Általános pszichológiai gyakorlatok II. Egyetemi jegyzet*, Bp: Tankönyvkiadó. 125-131.
- Fazio, R. H. & Olson, M. A. (2003). Implicit measures in social cognition: Their meaning and use. *Annual Review of Psychology*, 54, 297–327.
- Gattol, V., Sääksjärvi, M. & Carbo, C-Ch. (2011). Extending the Implicit Association Test (IAT): Assessing consumer attitudes based on Multi-Dimensional Implicit Associations. *PLoS ONE*. Vol. 6. 1. e15849. 1-11.
- Gawronski, B., & De Houwer, J. (2014). Implicit Measures in Social and Personality Psychology. In: H. T. Reis. & C. M. Judd (eds.), *Handbook of research methods in social and personality psychology* (2nd edition). New York: Cambridge University Press. 283-310.
- Gonsalkorale, K., Sherman, J. W. & Klauer, K. C. (2009). Aging and prejudice: Diminished regulation of automatic race bias among older adults. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 410-414.
- Govan, C. L. & Williams, K. D. (2004). Changing the affective valence of the stimulus items influences the IAT by re-defining the category labels. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40, 357-365.
- Greenwald A. G., McGhee D. E. & Schwartz J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology* 74, 1464–1480.
- Greenwald, A. G. (1976). Within-subjects designs: To use or not to use? *Psychological Bulletin*, 83, 314-320.
- Greenwald, A. G. & Nosek, B. A. (2001). Health of the Implicit Association Test at age 3. *Zeitschrift für Experimentelle Psychologie*, 48 (2), 85-93.
- Greenwald, A. G. & Nosek, B. A. (2008). Attitudinal dissociation: What does it mean? In: R. E., Petty, R. H., Fazio & P, Briñol (eds.), *Attitudes: Insights from the new implicit measures*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 65–82.
- Greenwald, A. G., & Sriram, N. (2010). No measure is perfect, but some measures can be quite useful: Response to two comments on the brief Implicit Association Test. *Experimental Psychology*, 57 (3), 238-242.

- Greenwald, A. G., Banaji, M. R., Rudman, L. A., Farnham, S. D., Nosek, B. A. & Mellott, D. S. (2002). A unified theory of implicit attitudes, stereotypes, self-esteem, and self-concept. *Psychological Review*, *109*, 3-25. magyarul: In Banaji, M.R.(2003): *Rejtőzködő sztereotípiák és attitűdök*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Greenwald, A. G., Nosek, B. A. & Banaji, M. R. (2003). Understanding and using the Implicit Association Test: I. An improved scoring algorithm. *Journal of Personality and Social Psychology*, *85*, 197-216.
- Han, H. A., Olson, M. A. & Fazio, R. H. (2006). The influence of experimentally created extrapersonal associations on the Implicit Association Test. *Journal of Experimental Social Psychology*, *42*, 259-272.
- Harmatiné Olajos T. & Páskuné Kiss J. (2011). The role of schools in national remembering I. *Applied psychology in Hungary* *1*. 58-82.
- Hasher, L. & Zacks, R. T. (1988). Working memory, comprehension, and aging: A review and a new view. In G. H. Bower (Ed.). *The psychology of learning and motivation*, *22*. San Diego: Academic Press. 193-225.
- Heise, D. R. (1970). The Semantic Differential and Attitude Research. In: *Attitude Measurement*. (eds.) Gene F. Summers. Chicago: Rand McNally, 235-253.
- Hidegkuti I. & Münnich Á. (2012). Nemzeti emlékezhelyek kapcsolatának jellemzése. In: Kovács J. & Münnich Á. (szerk.), *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, élmények, funkciók, struktúrák*. Debreceni Egyetemi Kiadó. 9-32.
- Hirst, W. & Manier, D. (2008). Towards a psychology of collective memory. *Memory*, *16* (3), 183-200.
- Hofmann, W., Gawronski, B., Gschwendner, T., Le, H. & Schmitt, M. (2005). A meta-analysis on the correlation between the Implicit Association Test and explicit self-report measures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *31*, 1369-1385.
- <http://deba.unideb.hu/deba/emlekezhely/index.php>
- Hummert, M. L., Garstka, T. A., O'Brien, L. T., Greenwald, A. G. & Mellott, D. S. (2002). Using the Implicit Association Test to measure age differences in implicit social cognitions. *Psychology and Aging*, *17*, 482-495.

- Hunyady Gy. (1996). *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hunyady Gy. (2010). Történelem, nemzeti nézőpont, pszichológia: Egy tucat tézis a kutatás háttéréről. In: Münnich Á., Hunyady Gy. (szerk.) *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai*. ELTE Eötvös K. Budapest. 7-77.
- Jacoby, L. L. (1991). A process dissociation framework: Separating automatic from intentional uses of memory. *Journal of Memory and Language*, 30, 513-541.
- Kansteiner, W. (2002). Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies. *History and Theory*, 41 (2). 179-197.
- Karpinski, A. & Steinman, R. B. (2006). The Single Category Implicit Association Test as a Measure of Implicit Social Cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 16-32.
- Karpinski, A. & Hilton, J. L. (2001). Attitudes and the Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 774-778.
- Király Z. (2010). Magyar történelmi személyek és helyek a középiskolai történelemoktatásban, a kerettantervek és a tankönyvek tükrében. In: Münnich Á. & Hunyady Gy. (szerk.) *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai* ELTE Eötvös Kiadó: Budapest 217-236. o.
- Klauer, K. C. & Mierke, J. (2005). Task-set inertia, attitude accessibility, and compatibility-order effects: New evidence for a task-set switching account of the IAT effect. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 208-217.
- Klauer, K. C., Schmitz, F., Teige-Mocigemba, S. & Voss, A. (2010). Understanding the role of executive control in the Implicit Association Test: Why flexible people have small IAT effects. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 63 (3), 595-619.
- Klauer, K. C., Voss, A., Schmitz, F. & Teige-Mocigemba, S. (2007). Process components of the Implicit Association Test: A diffusion-model analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 353-368.
- Kondé Z. & Ficz G. (2012). Nemzeti identitás a laboratóriumban. Manipulálható-e kísérletileg a nemzeti elfogultság? In: Kovács J. & Münnich Á. (szerk.), *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, élmények, funkciók, struktúrák*. 107-124.

- Kondé Z. & Takács D. (2013). Az explicit és implicit preparáció jelentősége a gátlási kontrollban. *Pszichológia*, 33. 2. 87-104.
- Kondé Z. (2017). *Történelmi emlékezet és Implicit nemzeti preferenciák. A kollektív emlékezet és a társas megismerés implicit megközelítésének problematikája*. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kondé Z., Pántya J., Bakos Vitál M. & Polonyi T. (2015). *Nyelv érzékeny önjellemzések kétnyelvűeknél*. In Kovács J. (szerk.) Szociálpszichológiai tanulmányok a szociál és munkapszichológiai tanszék fennállásának 25. Évfordulójára. Debreceni Egyetemi Kiadó, pp. 231-251.
- Kondé Z., Pántya J., Dósa Z., Holló G. & Polonyi T. (2015). Nyelvi hatások a kétnyelvűek identitás-releváns önjellemzésében. In: Kondé Z. (szerk.), *Tanulmányok az Általános Pszichológiai Tanszék fennállásának 30. évfordulójára*. Debreceni Egyetemi Kiadó. 61-88.
- Kondé Z., Szabó G. & Dósa Z. (2011). Investigating implicit attitudes toward historical memories. *Applied psychology in Hungary 1*. 22-40.
- Kondé Z., Szabó G. & Lejkó R. (2012). Az implicit nemzeti elfogultság vizsgálata felvidéki magyarok körében. In: Kovács J. & Münnich Á. (szerk.), *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, élmények, funkciók, struktúrák*. 91-106.
- Kónya A. (2002). Szubjektív történelem. In: Kanyó T. (szerk.) *Emigráció és identitás*. L'Harmattan, Budapest. 149-162.
- Kovács J. & Münnich Á. (2012). *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, élmények, funkciók, struktúrák*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kovács J. & Pántya J. (2012). A vesztes szerep mintázatai magyar történelmi események kapcsán. In: Kovács J. & Münnich Á. (szerk.). *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, élmények, funkciók, struktúrák*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 33-56.
- Kovács J. (2010). Az emlékezet ideje. In: Münnich Á., Hunyady Gy. (szerk.) *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai* ELTE Eötvös Kiadó: Budapest: 77-96.
- Kovács J., Pántya J., Bernáth Á., Medvés D. & Bányai Zs. (2011). Subjects of hungarian cultural memory in images. *Applied psychology in Hungary 1*. 7-21.

- Kovács J., Ruzsinszki P., Hidegkuti I. & Pántya J. (2011). How do secondary school teenagers represent significant episodes of Hungarian history? A functional approach. *Applied psychology in Hungary* 1. 22-40.
- Kühnen, U., Schiessl, M., Bauer, N., Paulig, N., Pohlmann, C. & Schmidhals, N. (2001). How robust is the IAT? Measuring and manipulating implicit attitudes of East- and West-Germans. *Zeitschrift für Experimentelle Psychologie*, 48 (2), 135- 144.
- Kurucz Gy. (2010) Történelmi jelenségekkel kapcsolatos oksági gondolkodás – Áttekintés. In: Münnich Á., Hunyady Gy. (szerk.) *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai*. ELTE Eötvös K. Budapest. 171-190.
- László J., Ehmann B. & Imre O. (2002). Történelem történetek: a történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás. *Pszichológia*, (22) 2, 147-161.
- Máth J. (2012). A történelmi tudás mintázatai Kossuth Lajos élete kapcsán. In: Kovács J. & Münnich Á. (szerk.), *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, élmények, funkciók, struktúrák*. Debreceni Egyetemi Kiadó. 125-144.
- Máth J. & Abari K. (2011). Knowledge spaces and historical knowledge in practice. *Applied psychology in Hungary* 1. 126-152.
- McFarland, S. G. & Crouch, Z. (2002). A cognitive skill confound on the Implicit Association Test. *Social Cognition*, 20, 483-510.
- Messner, C. & Vosgerau, J. (2010). Cognitive inertia and the Implicit Association Test. *Journal of Marketing Research*. Vol. XLVII, 374-386.
- Mierke, J. & Klauer, K. C. (2001). Implicit association measurement with the IAT: Evidence for effects of executive control processes. *Zeitschrift für Experimentelle Psychologie*, 48, 107-122.
- Mierke, J. & Klauer, K. C. (2003). Method-specific variance in the Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 1180-1192.
- Mitchell, J. P., Nosek, B. A. & Banaji, M. R. (2003). Contextual variations in implicit evaluation. *Journal of Experimental Psychology: General*, 132, 455-469.
- Monsell, S., Yeung, N. & Azuma, R. (2000). Reconfiguration of task-set: Is it easier to switch to the weaker task? *Psychological Research*, 63, 250–264.

- Münnich Á. & Hunyady Gy. (2010). *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai* ELTE Eötvös Kiadó: Budapest.
- Neumann, R., Totzke, I., Popp, C. & Fernandez, O. (2000). *Distinct attitudes despite similar targets: Comparing German students' attitudes towards "blacks" and foreigners*, Unpublished manuscript.
- Nora, P. (1984). Entre mémoire et histoire: La problématique des lieux. In *Les lieux de mémoire*, Vol. 1, *La République*, Pierre Nora (ed.), xv-xlii. Paris: Gallimard. MAGYARUL: Nora, P. *Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája*. http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm#P10_119
- Nosek, B. A. & Banaji, M. R. (2001). The go/no-go association task. *Social Cognition*, 19, 625-666.
- Nosek, B. A. & Hansen, J. J. (2008). Personalizing the Implicit Association Test increases explicit evaluation of target concepts. *European Journal of Psychological Assessment*, 24, 226-236.
- Nosek, B. A., Greenwald, A. G. & Banaji, M. R. (2005). Understanding and using the Implicit Association Test: II. Method variables and construct validity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31, 166-180.
- Nosek, B. A. (2007). Implicit-Explicit Relations. *Current Directions in Psychological Science*. 16 (2), 65-69.
- Ogunnaiké, O., Dunham, Y., & Banaji, M. R. (2010). The language of implicit preferences. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 999-1003.
- Olson, K. R. & Dunham, Y. (2010). The development of implicit social cognition. In: B. Gawronski & K. Payne (eds.), *Handbook of Implicit Social Cognition: Measurement, Theory, and Applications*, Guilford Press. New York. 241-255.
- Olson, M. A. & Fazio, R. H. (2003). Relations between implicit measures of prejudice: What are we measuring? *Psychological Science*, 14, 636-639.
- Olson, M. A. & Fazio, R. H. (2004). Reducing the influence of extrapersonal associations on the Implicit Association Test: Personalizing the IAT. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 653-667.
- Osgood, C. E., Suci. G. J. & Tannenbaum, P. H., (1957/1989). A szemantikus differenciál logikája. In: Pléh Cs. (szerk.), *Gondolkodáslélektan II. Egyetemi jegyzet*, Budapest: Tankönyvkiadó. 12-39.

- Pántya J. (2010). Hatással lehet-e az egyéni értékrend a kollektív emlékezetre? In: Münnich Á. & Hunyady Gy. (szerk.), *A nemzeti emlékezet vizsgálatának pszichológiai szempontjai* ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 135-154.
- Páskuné Kiss J. & Harmatiné Olajos T. (2012). Serdülők nemzeti identitás összetevőinek vizsgálata. In: Kovács J. & Münnich Á. (szerk.), *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, élmények, funkciók, struktúrák*. Debreceni Egyetemi Kiadó. 57- 90.
- Pataki F. (1999). Kollektív narratívumok és a csoportidentitás. In: Kónya A., Király I., Bodor P. & Pléh Cs. (szerk.), *Kollektív, társas, társadalmi. Pszichológiai Szemle Könyvtár (2)* 181-185.
- Pataki F. (2004). *Érzelem és identitás*. Új Mandátum Könyvkiadó: Budapest
- Pék Gy., Kószeghy A., Almássy Zs., Szabó G. & Máth J. (2012) Magyarország legnagyobb vegyi katasztrófájának reprezentációi: az emlékezhely kialakulásának dinamikája. In: Kovács J. & Münnich Á. (szerk.). *Nemzeti emlékezhelyek: attitűdök, reprezentációk, élmények, funkciók, struktúrák*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 145-164.
- Pék Gy., Kószeghy A., Szabó G., Almássy Zs. & Máth J. (2011). Reactions to traumatic events: Characteristics of communication ensuing the red sludge disaster in Hungary, October 2010. *Applied psychology in Hungary 1*. 110-125
- Rogers, R. D. & Monsell, S. (1995). Costs of a predictable switch between simple cognitive tasks. *Journal of Experimental Psychology: General*, 124, 207–231.
- Rothermund, K. & Wentura, D. (2001). Figure-ground asymmetries in the Implicit Association Test (IAT). *Zeitschrift für Experimentelle Psychologie*, 48, 94-106.
- Rothermund, K. & Wentura, D. (2004). Underlying processes in the Implicit Association Test (IAT): Dissociating salience from associations. *Journal of Experimental Psychology: General*, 133, 139-165.
- Rothermund, K., Teige-Mocigemba, S., Gast, A. & Wentura, D. (2009). Minimizing the influence of recoding processes in the Implicit Association Test: The Recoding-Free Implicit Association Test (IAT-RF). *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 62, 84-98.

- Rudman, L. A., Greenwald, A. G. & McGhee, D. E. (2001). *Implicit self-concept and evaluative implicit gender stereotypes: Self and ingroup share desirable traits. Personality and Social Psychology Bulletin, 27*, 1164-1178.
- Rutland A., Cameron L., Milne A. & McGeorge P. (2005). Social norms and self-presentation: Children's implicit and explicit intergroup attitudes. *Child Development, 76*, 451-466
- Rydell, R. J. & McConnell, A. R. (2006). Understanding implicit and explicit attitude change: A system of reasoning analysis. *Journal of Personality and Social Psychology. Vol. 91* (6), 995-1008.
- Siegel, E.F., Dougherty, M. R. & Huber, D. E. (2012). Manipulating the role of cognitive control while taking the implicit association test. *Journal of Experimental Social Psychology, 48* (5), 1057-1068.
- Sloman, S. A. (1996). The empirical case for two system of reasoning. *Psychological Bulletin, 119*, 3-22.
- Smith, E., Mackie, D. M. & Claypool, H. M. (2016). Szociálpszichológia. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Sriram, N. & Greenwald, A. G. (2009). The Brief Implicit Association Test. *Experimental Psychology, 56*, 283-294.
- Steffens, M. C. & Plewe, I. (2001). Items' cross-category associations as a confounding factor in the Implicit Association Test. *Zeitschrift für Experimentelle Psychologie, 48*, 123-134.
- Stewart, B. D., von Hippel, W. & Radvansky, G. A. (2009). Age, race, and implicit prejudice: Using process dissociation to separate the underlying components. *Psychological Science, 20*, 164-168.
- Swanson, J. E., Rudman, L. A. & Greenwald, A. G. (2001). Using the implicit association test to investigate attitude-behavior consistency for stigmatized behavior. *Cognition and Emotion, 15*, 207-230
- Teige-Mocigemba, S., Klauer, K. C. & Rothermund, K. (2008). Minimizing method-specific variance in the IAT: A Single Block IAT. *European Journal of Psychological Assessment, 24*, 237-245.
- Teige-Mocigemba, S., Klauer, K. C. & Sherman, J. W. (2010). A Practical Guide to Implicit Association Tests and Related Tasks. In: B. Gawronski & K. Payne

(eds.), *Handbook of Implicit Social Cognition: Measurement, Theory, and Applications*. New York: Guilford Press. 117-139.

- Towse, J. & Cowan, N. (2005). Working memory and its relevance for cognitive development In: W. Schneider, R. Schumann-Hengsteler & B. Sodian (eds.), *Young children's cognitive development. Interrelationships among executive functioning, working memory, verbal ability and theory of mind*. Psychology Press. New York. 9-38.
- Werner, R. & von Collani, G. V. (2004). Exercise effects in the Implicit Association Test (IAT). *PsyDoc-Digitale Psychologie Information*
- Wittenbrink, B., Judd, C. M. & Park, B. (2001). Spontaneous prejudice in context: Variability in automatically activated attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*. 81 (5), 815-827.
- Xiong, M. J., Logan, G. D. & Franks J. J. (2006). Testing the semantic differential as a model of task processes with implicit association test. *Memory & Cognition*, 34 (7), 1452-1463.
- Zoelch, Ch., Seitz, K. & Schumann-Hengsteler, R. (2005). From rag(bag)s to riches: measuring the developing central executive. In: W. Schneider, R. Schumann-Hengsteler & B. Sodian (eds.), *Young children's cognitive development. Interrelationships among executive functioning, working memory, verbal ability and theory of mind*. Psychology Press. New York. 39-70.